

ՎԵՐԱՇՆՈՒՐ

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 1,

14 ՅՈՒՆԻՍ 1917

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Փարիզի հայ գաղութին մեջ շատոնց զգալի էր պակասը լուրջ հանդէսի մը։
ՎԵՐԱՇՆՈՒՐԻ հրատարակութեամբ պիտի ջանանք լրացնել այդ պակասը և այս մեծ
ու կարեւոր գաղութին արժանի օռկան մը ընել զայն։

Այս ծանր գործին մեջ մեզի պիտի աշակցին հայ և օտար կարող աշխատակիցներ
պրական, բանասիրական կամ քաղաքական յօդուածներով։

Մեր մեծահուչակ զրագէտ և աղքային անխոնջ գործիչ Պ. Արշակ Չօպանեան, հակառակ
իր բազմապիսի զբաղութներուն, հաճած է իր մշտական աշխատակցութիւնը խոստանալ մեզի։

Լուրջ թերթէ մը սպասուած բազմակողմանի յատկութիւնները լրացնելու և զայն
կարելի եղածին չափ ձոխ, հրապուրիչ և օտարակար դարձնելու համար, մեր ամբողջ
աշակիցներու խմբով՝ բարոյական և նիւթական ամեն դոհողութիւն յանձն առած ենք։

ՎԵՐԱՇՆՈՒՐԻ իրեն նպատակ պիտի ունենայ աշխատիլ որ փարիզահայ զաղութին
մեջ ազգային ողին և ազգանուէր գործունէութիւնը հետպհետէ աւելի կենդանի և վառ
դառնան։

Մենք պիտի արձանագրենք, գնահատենք ու խրախուսենք մեր գաղութին մեջ երեւան
եկած ամեն աղօգուտ երեւոյթ կամ ձեռնարկ։ Պիտի թելադրենք այն ձեռնարկները որ
կարեւոր են և դեռ չեն իրագործուած։

Մենք պիտի տանք այստեղ ամփոփումը Մայր Երկրին ինչպէս և կարեւորագոյն
դաղութներու մեջ հայ կեանքի էական դէպքերուն։ Պիտի տանք նաեւ թարգմանութիւնը

կամ համառօտութիւնը հայ ազգի և հայկական դատի մասին Եւրոպական կամ Ամերիկեան կարծիքի ամեն ձեւով արտայայտութեանց :

Մեր թերթը ունենալով հանդերձ իր որոշ ուղղութիւնը, այս կամ այն հարցի մասին տարբեր մասնող բայց լուրջ, համոզուած և հեղինակաւոր դրողներու կարծիքը սիրով պիտի հիւրընկալէ :

Աւելորդ իսկ է ըսել, թէ կուսակցամուլ կիրքը և անձնական պայքարները մուտք չափանի ունենան այս թերթին մէջ, այլ միայն անկողմնակալ և անշահախնդիր քննադատութիւնը :

Այս ճգնաժամային ահաւոր և մեծ օրերուն մէջ, ուր ամբողջ մարդկութեան ճակատագրին հետ մեր ազգին բաղդի ալ պիտի վճռուի, մենք, համոզուած թէ այս տիեզերական պայքարը պիտի յանզի ազատական սկզբունքներու յաղթանակին և թէ մեր բազմատանջ ազգին առջեւ պիտի բացուի վերածնունդի շրջան մը, կ'ուզենք մեր համեստ ուժերու չափով մասնակցիլ այդ վերածնունդի ճամբան հարթելու համազգային մեծ գործին :

ՏՕՔԹ. ԼԵՒՈՆ ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ՅՈՒԼԻՍ 14

Հայ ազգասիրութեան և ազատասիրութեան օրկան մ'ըլլալու սահմանուած այս թերթը կը ծնի, բարեղէպ զուղաղիալութեամբ մը, Ֆրանսայի Ազգային Տօնին օրը, Պատմիցի առման տարեպարձին, Ազատութեան Տօնին օրը: Առաջին յօդուածը զոր կ'ուզեմ տալ այս թերթին, կրնամ նուիրել ուրիշ նիւթի բայց եթէ այդ մեծախորհուրդ Տօնին, և անոր մէջ փառաշող ճառագայթող ֆրանսական ազատաշունչ ու վեհ ողիին:

Ֆրանսայի մէջ չէ որ ծնած է Ազատութեան սկզբունքը: Դարաւոր թանձր բունապետութեան մը տակ խեղփուած Արեւելքին մէջ, խմաստուններ, առաքեալներ, քերթողներ դայն ընդնշմարած, երազած, բաղձացած, քարոզած, երդած էին շատ հինէն: Ելլադայի հրաշագանդ հողին վրայ է որ ան-

առաջին անգամ որոշ ու պայծառ յղացումով մը յայտնուեցաւ. Հելլենները տուին առաջին մտահիպար հերոսները անհատին և ոստանին ազատութեան: Հռոմի հակայդիցալերգութեան մէջ, որ ամբողջ աշխարհի աիրելու ձիգ ս'ըլլալով հանդերձ՝ ինքն իր մէջ բունութեան և ազատութեան մշտական պայքար մը եղած է նաեւ, մտածողներ, օրէնադիրներ, կռուողներ շարունակեցին հելլեն ջահակիրներուն լուսեղէն գործը: Նոր ժամանակներու մէջ, Անգլիա, Հելլենական գործը: Բայց ֆրանսական Մեծ Ցեղափառութիւնն է, որ իր տիեզերագորդ շունչով, և իր գերազանցապէս համամարդկային բնոյթով մեծագոյն բոցավումը առւաւ Ազատութեան Զահին, զայն դարձուց Արեւը որ այլ եւս պէտք էր մաքառէր բովանդակ մարդկութեան վրայ ծանրացող Բունութեան ամզերուն դէմ: Պատ-

թիյլի առումը՝ ֆրանսական Միապետութեան անկումը չէ միայն, այլ երկրագնդիս զեռ շղթայակապ կամ կիսազատ բոլոր մեծ ու փոքր ազգերուն ազատագուման նախերգանքը։ Նոյն իսկ Անդիլոյ, Ազատութեան մեծ վաստակաւոր Անդիլոյ մէջ, Ազատութեան գործին յառաջխաղաց բնաշրջութիւնը շնորհիւ ֆրանսական Յեղափոխութեան է որ կատարուեցաւ աւելի արագ, աւելի դիւրին, նուազ ցաւագին կերպով։ Ու անկից ի վեր այլ և այլ երկիրներու մէջ տեղի ունեցող բոլոր յեղափոխութիւնները աւելի կամ նուազ չափով, ամենքն ալ ապահովապէս ու անխուսափելիօրէն՝ բլիսած կամ ազդուած են Ֆրանսական Յեղափոխութենէն։ Մինչև հեռաւոր Չինաստանին մէջ, Մանչու բոնապետութիւնը տապալել, Հանրապետութիւն հաստատել ուզող ազատականները Յուլիս 14ի բոցն ունէին իրենց առաջնորդ՝ խաւարահած գործը կատարելու համար։ Նորագոյնը, և ֆրանսականէն ի վեր՝ մեծագոյնը Եւրոպայի յեղափոխութեանց, ուստականը, որ երէկ իրականացաւ, այդ նոյն կենացայտ անշէջ լոյսն ունէր իրեն ուղեցոյց, անոր վերեւ կը սաւառնէր հրահոսան Մարսէյնէզը, որ մարդկութեան ազատաքայերզն է դարձած այլևս։ Միլիուքօֆ անուանուեցաւ ուստ Միրազոն, և սքանչելի Քերէնսբին՝ ուստ Տանթօնը։ Գերման ժողովուրդն իսկ, երբ ուրսուագեց՝ 48 ին՝ յեղափոխական շարժում մը, 89ի հերոսներն ունէր իրեն մտատիպար, ու Մարսէյնէզ երգելով ուաց ելաւ։ այդ վիժած շարժումը վաղը եթէ վերանորոգուի, և օր մը չէ օր մը, այս կամ այն ձեւով, պիտի վերանորոգուի ան, (վասն զի Զարական թանձրազանգուած բոնապետութենէն իսկ թեթեւցած Եւրոպային մէջ Քայզերականութեան անտանելի մղաւանջը և անընդունելի անաքրոնիզմը չի կրնար այլ ևս երկար տեւել) Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան շունչին տակ պիտի կատարուի։

Հասկանալի է այն իրաւացի հպարտութիւնը, որով ֆրանսական ազգը ամեն տարի ամենաբուռն ոգեւորութեամբ, ժողովրդական

մեծաբորբոք հրճուանքով կը տօնէ իր տօներուն այս մեծագոյնն ու փառաւորագոյնը։ Այս տարի ան պիտի տօնէ զայն առանց երգի ու պարի, վասն զի, խորասուզուած՝ ահաւոր պայքարի մը մէջ որ բովանդակ աշխարհի ազատաւթեան համար կը մղուի, մրանսա, անգամ մը եւս դրօշակակիրը Ազատութեան կոխին, Բոնութեան դէմ կուռող մեծ ազգերէն այն եղաւ որ զոհուզութեան մեծագոյն բաժինը ունեցաւ։ սպաւոր է ամէն ֆրանսացի ընտանիք, ֆրանսական հողին մէկ կարեւոր մասը աւերակ է դարձած, և զեռ մեծ պատառ մը բռնակալ արշաւողին ձեռքը գերի կը մնայ. առնը պիտի կատարուի խորհրդապահ ու ինքնամփոփ հանդիսաւորութեամբ։ Այս վեհ ազգը, որ ինքվինը « ընարեալ ժողովուրդը » չի կոչեր Գերմանացւոց պէս, բայց է խկապէս, քանի որ իր պատմութեան բոլոր շրջաններուն՝ հայրենասիրութեան, ասպետական ողիի, քաջութեան և մարդասիրութեան օրինակ է հանդիսացած բոլոր մարդկութեան, որ այս անօրինակ պայքարին առաջին ու ծանրագոյն շրջանին մէջ՝ բարբարոս թշնամիին յանկարծահրոս վիթխարի յարձակման գրեթէ միայն իր կուրծքովը դիմացեց, ժամանակ տօւաւ իր դաշնակիցներուն պատրաստուիլ, նպաստեց իր ազդած բռուն համակրութեամբ։ Ամերիկայի վճռական ուժը պայքարին մէջ մացնելու, և ուստ յեղափոխութեան կարելիութիւն ընծայեց պայքաջելու, յաջողելու, Յուլիս 14ի օրը պիտի յիշէ Մարնի, Խերի, Վերտէօնի իր անմահ հերոսները, պիտի փառաբանէ զանոնք, և իր դաշնակիցներուն երախագէտ խանդաղատանքովը և բոլոր ազգերու ազատասէր սրտերուն սքանչացմամբը պաշարուած, պիտի անգամ մը եւս հաստատէ այս պայքարին մէջ Ազատականութեան յաղթանակին վրայ իր անդրդուելի հաւատքը։

Յուլիս 14ի օրը՝ Հայ աղդն ալ կրնայ Ազատութեան Տօնը տօնել բարձրածակատ հպարտութեամբ։ Իր ծանրասուգ սիրտը

կրնայ ինքզինքը աւելի քան երբէք լուսաւորուած զգալ այս մեծ ճգնաժամին մէջ աղնուօրէն վարուած ըլլալու խրոխա գիտակցութեամբ և Ազատականութեան յաղթանակին հետ իր դատին ալ յաղթանակին վրայ լիակատար վստահութեամբ։

Հայութիւնը որ շատ բան կը պարտի ֆրանսական ազգին և մշակոյթին, զիտցաւ իր երախտագիտութիւնը յայտնել այս ճըգնաժամին մէջ. Ֆրանսայի հայ գաղութները, տալով ֆրանսական բանակին բազմաթիւ կամաւորներ, մասնակցելով պատերազմին հետ կապ ունեցող հանգանակութեանց, կատարեցին իրենց պարտքը և պիտի կատարեն զայն մինչեւ վերջը. բայց Ֆրանսայի հայ գաղութներուն վարմունքէն աւելի կարեւոր, խորունկ ու նշանակալից է այն ձեւը որով մեր ցեղը իր ամբողջութեան մէջ յայտնեց իր երախտագիտութիւնը, իր սըրտակցութիւնը Ֆրանսային, անոր պաշտպանած դատին, և անոր զինակից ազգերուն։ Իր ամբողջութեան բռնած դիրքով, ան ապացուցուց թէ ֆրանսական պատմութենէն, ֆրանսական մշակոյթէն, ֆրանսական ողիէն իր ստացած դասերը հոգեւին ըմբռունած ու իւրացուցած էր. ան հաւատարիմ մնաց իր մտաւոր ու բարոյական մեծ ուսուցչին՝ ֆրանսական ազգին, որ նոր ժամանակներու մէջ սարկութենէ վերականգնման իր ջանքերուն զիսաւոր առաջնորդը հանդիսացած էր. ան ամեն տեղ՝ սրտով, և ուր որ կրնար՝ ինչքան որ կրնար՝ իր համատ գործակցութեամբ Ազատութեան ախոյեաններուն հետ եղաւ։ Ան այսօր իր պատուաւոր տեղը կը գրաւէ ազատամարտիկ ազգերու լուսազէն բանակին մէջ։ Որովհետև պայքարը կ'երկարաձգուի, ու զեռ մութի և առերեւոյթ անստուգութեան մէջ կը տարուքերի, որովհետեւ մեր ցեղին կրած զոհաբերութիւնը տարապայմանօրէն խոշոր ու լահաւոր եղաւ, վհատութեան, տարակոյսի քման ու ինքնադատափետման ձայներ կը, լուսին ոմանց բերնէն՝ « Գէշ ըրինք, պէտք էր խելօք կենացինք, պարապ տեղը ոտքի

տակ գացինք, ևն. »։ Ամօթալի սխալ, որ մեծավնաս կրնայ ըլլալ եթէ տարածուի։ Մեր ցեղը, Թուրքիոյ մէջ ստուար մեծամանութեամբ զգուշ ու քորեքթ, ինչպէս իմաստութիւնը կը պատուիրէր, առանց ուեւ արդարացում տալու Թուրքին կանխամտածուած, հակամարդկացին, ուեւէ կերալով անարդարանալի ոճիրին, ուրիշ ամեն տեղ կատարեց իր պարտքը հանդէպ այն ազգերուն որ իր բարոյական զատիքարակիչն եղած են նոր ատեններուն մէջ և իր դատին պաշտպանները, կատարեց իր պարտքը՝ իր խոկ բարձրագոյն աւանդութեանց ու գերագոյն շահերուն, իր անցեալին և ապագային հանդէպ։ Հայը ուրիշ կերպ չէր կրնար վարուիլ։ Որովհետեւ Հայը Վարդանի ազգն է, ինչպէս Ֆրանսացին Ժան տ'Արքի և Տանթօնի ազգը։ Ֆրանսական պատմութենէն դասեր առնելէ առաջ, Հայը իր պատմութենէն սորված էր ընդպղիլ բռնութեան դէմ։ Արեւելքի մէջ՝ ան հին մարտիկն է եղած Ազատութեան, յաճախ անբաղդ, բայց անընկճելի և անխորսակելի, միշտ անվհատ ու կենդանի մարտիկը։ Ե. զարուն, Վասակ և իր հետեւողները կ'ըսէին ճիշդ այն ինչ որ այսօր « Վասակունի » ները կ'ըսեն։ Կը սխալին այսօր ինչպէս այն ատեն կը սխալէին։ Վարդանն է որ իրաւունք ունէր. և անոր հոգին, որ մեր մէջ վերակենդանացած՝ մեզի կ'առաջնորդէ այսօր, իրաւունք ունի այսօր ալ։ Վարդանն է իրենց խիզախ շարժումով ընդպէմ Սասանեան Պասթիլլին, մեծ զոհաբերութեան մղեցին Հայաստանը, բայց զոյութիւնը փրկեցին մեր ազգին, և զայն պատիւով ու փառքով պսակեցին։ Մերօրեայ Վարդանները ապահովեցին վերականգնումը վաղուան ազատ Հայաստանին, զոր անտարակուսելիօրէն իրականացած պիտի տեսնենք՝ եթէ ամեն Հայ ամեն ձեւով մինչեւ վերջը իր պարտքը կատարէ։

Ցուլիս 14ի օրը, իւրաքանչիւր Հայ կրնայ, այն, այնքան հպարտութեամբ որքան ֆրտն-

սական ազգին զաւակները, տօնել Ազատութեան տօնը, և Ռումեն առ Լիլի երգին հետերգել մեր հին Մարտէյելզը.

Նորահերուս պրակաւոր եւ գօրազլուխ
առաջինեաց,
Աւրդան, բա'չ նահատակ, որ վաճեցիր
ըզբժնամին...

ԱՐԵԱԿ ՀՕՊԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 29 յունիս 1917

Մեծանուն Փրանսացի հնագէտ, պատմաբան և գրագէտ Պ. Յ. DE MORGAN որ երկար տարիներ Արեւելք ապրած, Արեւելքին ու արեւելեան ազգերը՝ մասնաւորապէս հայերը մօտէն ճանչցած և ուսումնասիրած է, և որ վերջերս Մօնփէլիէի *l'Eclair* թերթին մշջ հայոց հարցին նուիրուած բազմաթիւ յօդածներով ու մանաւանդ իր *Essai sur les nationalités* մեծարժեք գրքին ամբողջ երկրորդ մասին մշջ հայոց դասին ջերմ ու գիտակից պաշտպանութեամբ, մեր ազգին յաւիտենական երախտազիտութեան արժանացած է մեր աշխատակից Պ. Արշակ Չօպանեանի խնդրանքով, «Վերածնունդ»ի համար յատկապէս գրած է հետեւեալ վեհովի յօդուածը, դոր կը հրատարակենք մեծ հաճոյքով :

Pro Armenia

De tous les peuples victimes de l'affreux cataclysme dont la tourmente s'est abattue sur le monde, de toutes les nations dont le sang coule à flots, en ces temps de malheurs sans égal, certes la race arménienne est l'une des plus à plaindre, une des plus dignes de l'admiration.

Champions de la civilisation, perdus aux milieu d'un océan de barbares, les Arméniens, depuis plus de deux mille ans luttent pour la conservation de leurs pénates, de leurs croyances, de leur nationalité. Bravement, avec une inlassable ténacité, ils ont résisté aux flots qui sans relâche sont venus battre leur patrie. Souvent inondés, envahis par le torrent, ils se sont maintenus envers et contre tous et, la tourmente passée, ont semblé renaître, sortir du chaos. C'est qu'aucun malheur n'était capable d'entamer l'âme de ce peuple.

Sous le joug des musulmans, les Arméniens ont connu toutes les souffrances que l'homme soit capable d'endurer, et le martyre est venu couronner ce peuple, glorifier son dévouement aux institutions de ses ancêtres.

Les cris d'angoisse et de souffrance partis de l'Arménie se sont répandus sur le monde entier en un immense murmure, les appels des désespérés ont été entendus; il n'est plus qu'une voix, aujourd'hui, pour maudire les bourreaux, pour consoler les victimes en faisant luire à leurs yeux l'espérance suprême de la liberté. Il est bien peu de gens, à cette heure, parmi les civilisés, qui osent penser à l'exemple des ennemis de la civilisation : « Ces Orientaux ne nous intéressent pas ».

Des Orientaux! non, les Arméniens ne sont pas des Orientaux. Peut-être même le sont-ils moins encore que de grands peuples fiers de se dire Européens. Conduits par le destin au centre de l'Asie, ces hommes ont emporté dans leur cœur les senti-

ments de leurs congénères européens ; et c'est avec un indomptable courage qu'ils ont lutté contre la barbarie. L'Arménien d'aujourd'hui, celui des Croisades, celui qui fut jadis vaincu par les Arabes, celui qui luttait contre les cohortes des princes Sassanides, sont le même homme épris de ses traditions, le défenseur en Orient de la pensée occidentale contre les plus effroyables des invasions.

Que de gloires se sont effacées, que de grandes nations ont péri depuis ces deux mille ans, que d'empires se sont effondrés ! Vingt fois la face du monde a changé, alors que, comme le Phénix, la nation arménienne renaissait toujours de ses cendres.

Il est bien peu de peuples qui soient à même d'offrir autant de titres à l'estime du genre humain, qui, par leur passé répondent aussi noblement de l'avenir. Qu'on rende aux Arméniens ce sol mille fois arrosé du sang des leurs ; car leur histoire toute entière montre que réalisant leurs rêves dix fois séneculaires, ils feront de leur état un lumineux foyer de Civilisation.

J. de MORGAN

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅՈՑ ՎԱՐԺԱՐԱՆԻՆ Բացման հանդեսը

Յունիս 3 ի կիրակի օրը պատմական օր մըն էր վարիզահայ գաղութին համար:

Երկար տարիներէ ի վեր երազուած ծրագիր մը վերջապէս իրականութիւն կ'առնէր: Փարիզահայը կ'ունենար իր վարժարանը: Այդ օրը ամենքը ուրախ

էին: Կրթասիրաց միութեան անդամներէն սկսեալ մինչեւ նորընծայ դպրոցականները, ծնողքներէն մինչեւ Հոգեւոր Հովիւր՝ ամենքը ժպիտ ունէին գոհունակութեան:

Առաւոտուն կատարուեցաւ Ս. Պատարագը որ երգուեցաւ քառաձայն Երաժշտասիրաց խումբին կողմէ: Պատարագի միջոցին նկատի առնուեցաւ փարիզահայոց համար նշանակելի նորութիւն մը, այն է գասին մէջ աշակերտներու կարգաւ շարուիլլ: Յուղիչ տեսարան մըն էր:

Պատարագէն վերջ ժողովուրդը հրամիրուեցաւ Խորհրդարան, ուր պատոյ սեղանին շուրջ հաւաքուած էին երկսեռ աշակերտները և տեղ առած էին մեր Հոգ: Հովիւ Տ. Առամշապուհ Աւ. ՔՇՆԻ. յայտնի գործիչ Պ. Մինաս Չերազ, Մարսէլի Ազգ. Ընդհ. ժողովի ծերունազարդ ատենապետը Տ. Յ. Սելեան, տաղանդաւոր բանաստեղծ Պ. Արշակ Չօպանեան, Պոլոյ Փրանսական գեսպանատան նախկին թարգման Պ. Ն. Գալլապճեան և ծնողքներու ու համակիրներու մեծ բազմութիւն մը:

Հանդէսը բացաւ Արժ. Տ. Հայրը խրախուսիչ ջերմ խօսքերով:

Տ. Հօր յաջորդեց Պ. Մինաս Չերազ և Հետեւեալ ձառն արտասանեց.

ՃՈ. Պ. ՄԻՆԱՍ ՉԵՐԱԶԻ

Ազնիւ Հանդիսականներ,

Ճոյ մանկուոյն համար հայերէն սովորելու պէտքը այնքան բնական է որ աւելորդ է ձառել այս մասին, ինչպէս օր աւելորդ է ձառել հաց ուտելու կամ ջուր խմելու պէտքին վրայ: Ես յարակից երկու կետեր միայն պիտի շօշափեմ, այն ալ մէկ-երկու բառով:

Առաջին. — Եթէ կուղենք որ մեր

մանկութիւն սիրե ու յարգե մայրենի լեզուն, նախ պէտք է որ ծնողք սիրեն ու յարգեն զայն Հայ մանուկին հայերէնի առաջին վարժապետն է իր հայրը, առաջին վարժուհին՝ իր մայրը: Անոնք կը ձգեն իր սրտին մէջ հայագիտութեան հիմք, որոյ վրայ կը բարձրանայ ազգասիրութեան ամրող շենքը: Երբ անոնք հայ լեզուի մասին նախանձախնդրութիւն ցոյց տան, իրենց այս ոգին կը ներգործէ իրենց զաւակներուն վրայ, որոնք յօժարակամ կ'ուսումնասիրեն հայերէնը, գէթ իրենց ծնողներուն հաճելի ըլլալու համար: Եթէ ծնողը անտարբերութիւն կամ արհամարհանք ցոյց տան այս մասին, ինչպէս ցաւ ի սիրտ կը նշմարենք երբեմն, չար օրինակ տուած կ'ըլլան իրենց զաւակներուն, որոնք ա՛լ կ'ուժանան հայութենէ:

Երկրորդ. — Մայրն է որ իր անարատ կաթին հետ կը ջամրէ հայ լեզուն: Եր ազգեցութիւնը հօր ազգեցութենէն շատ աւելի հզօր է ընտանեկան յարկին տակ: Գլխաւորապէս Հայուհին է որ պահպանած է ու կը պահպանէ հայ լեզուն, ինչպէս նաև մեր ուրիշ ազգային յատկանիշները, և այս մասին իրեն երախտապարտ ենք ազգովին: Մանկութեան օրերուս մէջ հայ կիներու պատահած եմ ի Պոլիս՝ որոնք միշտ հայերէն կը պատասխանէին իրենց ամուսիններուն՝ երբ անոնք, շուկայի թրքերէնով կը պատասխանէին իրենց Աւրեմն հայ երիտասարդը մեծ սխալ մը կը գործէ երբ ամուսնանայ օտարուհիի մը հետո Օտարուհին մեր ազգային կեանքը քայքայելու միայն կրնայ ծառայել: Երբ Ամերիկա գնացի 1893 ին, հօն Խարբերդի գիւղերէն եկած հայ երիտասարդ մը ներկայացուցին ինձ, իր կնոջը հետ: Երիտասարդը կը կոչուէր Մըսդը Սդոն,

կինը՝ որ Ամերիկուհի էր՝ Միսիս Սդոն: Զարմանք յայտնեցի: „Խմ անունս Թաշճեան էր, պատասխաննեց երիտասարդը սակայն, նկատելով որ Ամերիկացիները գժուար կ'արտասանեն զայն, թարգմանեցի Սդոն, որ անկերէն քար կը նշանակէ, թրքերէն Բաշ:“ Օտարուհիի մը հետ ամուսնացած և արդէն անունով օտարացած հայ գիւղացիէ մը կրնա՞ք հայ սերունդ ակնկալել — Աչ երբէք: Լորտ Պայրըն կ'ըսէր թէ երբ վալոր Անզլիայէն ներս մտաւ, պարկեշտութիւնը հօնկէ գուրս ելաւ. ես ալ կը համարձակիմ ըսել թէ երբ օտարուհի մը հայ ընտանիքէ մը ներս մտնէ, ազգասիրութիւնը հօնկէ գուրս կ'ելլէ: Գիտեմ թէ բացառութիւններ կան, այլ այնքան հազուագիւտ են որ չ'են կարող հերքել այս ձշմարտութիւնը:

Եզրակացութիւն. — Զգուշանանք օտար ամուսնութիւններէ և սիրենք ու յարգենք մեր մեծաքանչ լեզուն, մեր նահատակ եկեղեցին, մեր պանծալի պատմութիւնն ու աւանդութիւնները: Այսպէս միայն կրնանք պահպանել մեր ազգութիւնը, որ օր մը իր աճիւններուն մէջէն պիտի յառնէ իրը փիւնիկ, քանի որ քաղաքակիրթ աշխարհը, հազարամեայ ստրկութենէ մը յետոյ, անկախ Հայաստանի մը խօսքեր սկսած է ընել:

Մաղթենք որ այս նորահաստատ կը թարանին ծաղկափթիթ սաներն ու սանուհիները օր մը անկախ Հայաստանի մը ազատ քաղաքացիներն ըլլալու բախտին արժանանան:

ՃԱՌ Պ. ԱՐԵԱԿ ԶՈՊԱՆԵԱՆԻ

Այսօր Փարիզի հայ գաղութի պատմութեան մէջ մեծ թուական մըն է: Երկար տարիներէ ի վեր գաղութ մը

գոյութիւն ունի այստեղ, որ համիտեան ջարդերէն յետոյ հետզետէ ստուարացած, բազմաթիւ, բազմատարր ու կարեւոր համայնք մը դարձած է. և սակայն, հակառակ որ հայկական գպրոցի մը այստեղ հիմնարկութիւնը, գեթ հայերէն լեզուի դասընթացքի մը հաստատումը փափագողներ և առաջարկողներ եղած էին, այդ գաղափարը իր համեստագոյն ձեւովն իսկ չէր իրագործուած ցարդ. ատոր համար պէտք էր նախաձեռնութեան ոգի, գաղափար մը իրագործելու համար հարկ եղած համբերութիւնը, կորովը և հնարամտութիւնը. այս յատկութիւնները ահա ցոյց կուտան մեր երկու յարգելի հայրենակիցները՝ Տօքթ. Համբարձումեան և պ. Կ. Ներսէսեան, հիմնելով հայերէն լեզուի այս դասընթացքը. մեր բովանդակ գաղութին զգացումները կը կարծեմ թարգմանել՝ իրենց յայտնելով մեր շնորհակալութիւններն ու շնորհաւորութիւնները:

Սիրուն բանաստեղծական զուգագիպութեամբ մը՝ այս բացման հանգեսը կը կատարուի Հոգեգալստեան տօնին օրը:

Այսօր, ըստ Աւետարանի խորախորհուրդներ աւանդութեան, Ս. Հոգին իջաւ վերնատունը ուր առաքեալները հաւաքուած էին, անոնցմէ իւրաքանչիւրին զլխուն վրայ հրեղէն լեզուներ շողացին, և այդ անուս մարդիկը յանկարծ զիրենիք կարող զգացին իրենց անծանօթ լեզուներ խօսելու, — ինչ որ կը նշանակէր թէ հաւատքը, գործելու եռանդը, իսէւլի մը սէրը կարող են հրաշքներ գործել, անուսը գիտունէն աւելի պերճախօս գարձընել, ամենէն խոնարհ մարդը ամենէն վեհ գործը կատարելու կարող կացուցանել. չէ՞ որ իրօք ալ այդ սէրը Քրիստոսի պարզուկ աշակերտները

կարող հանդիսացուց՝ իրենց մեծ եռանդին ու անձնութեան շնորհիւ վարդապետութեանց գեղեցկագոյնը հանուր աշխարհի մէջ յաղթական տարածել:

Փարիզի հայ մանկտիէն ուզուածը շատ մը լեզուներ յանկարծ խօսելու հրաշքը գործել չէ, այլ պարզապէս իրենց մայրենի լեզուն սորվելու պարտքը կատարել. Ատոր համար հարկ չկայ սպասել որ Ա. Հոգին իջնէ մեր տղոց գլխուն վրայ, կը բաւէ որ հայրենասիրութեան կրակը շողայ մեր գաղութին և բոլոր հայ գաղութներու ծնողքներու սրտին մէջ, և անոնք ըմբռնեն թէ ամօթ է, յանցանք է, ոճիր է իրենց տղաքը անգիտակ թողուլ մայրենի լեզուին:

Ամէն ազգի ունե զաւակ պարտք ունի իր լեզուն սիրելու, գիտնալու և լաւ գիտնալու, որովհետեւ իր լեզուն է, իր ազգային գոյութեան հիմունքներէն մին. բայց հայ մը երեք անգամ այդ պարտքը ունի, նախ սրովհետեւ իր լեզուն է, երկրորդ՝ սրովհետեւ շատ գեղեցիկ, Ճոխ, նուրբ լեզու մըն է (ինչ որ ամէն լեզուներու համար կարելի չէ ըսել), երրորդ՝ սրովհետեւ հալածուած, կոտորուած, փտանգուած ազգի մը լեզուն է: Թուրքն ու Քուրդը ամենէն հրէշային միջոցներով կ'ուզեն նուազեցնել մեր ազգին թիւը. արդ՝ ամէն հայ ծնողք, որ իր զաւկըներուն հայերէն չի սորվեցըներ, որ հայերէն գիտնալով հանդերձ ուրիշ լեզուով կը խօսի անոնց հետ և անոնց օտարացման ինքն իսկ կը նպաստէ, հայ ազգին ծոցէն քանի մը անգամ ևս պակսելուն պատճառ կ'ըլլայ, Թուրքին ու Քուրդին ակամայ մեղսակից կը դառնայ:

Զի բաւեր շնորհաւորել այս նախաձեռնութիւնը առնող մեր երկու հայրենակիցները, պէտք է Փարիզի գաղու-

թին բոլոր հայ ծնողքները աջակցին որ այս ձեռնարկը ամրանայ, յարատեւէ և ընդարձակուի. այդ կ'ըլլայ եթէ հայ ծնողքները հետեւին անոնց օրինակին որ առաջին բոպէէն արգէն որոշեր են իրենց զաւակները զրկել հոս, և եթէ մանաւանդ անոնք այս դասընթացքի արագ ու արմատական յաջողութեան նպաստեն՝ տան մէջ հայերէն խօսելով իրենց զաւակներուն հետ:

Իմ յարգելի նախկին ուսուցիչս և բաղմավաստակ գործիչ Պ. Մինաս Չերազ, քիչ առաջ ըսաւ թէ Հայու մը օտարուհոյ հետ ամուսնութիւնը հայ տուն մը օտարացնել ըսել է. ասիկա ճիշդ է, բայց ես պիտի ըսեմ թէ կան զուտ հայ տուներ մեր գաղութներուն մէջ, որ աւելի օտարացած են քան ինչ ինչ հայ տուներ ուր օտարուհի մը մտած է:

Ես գիտեմ օտարուհիներ որ Հայու հետ ամուսնացած են և սակայն իրենց ամուսինը յարգելնուն համար, անոր լեզուն սորված են, և անոր ազգը յարգելնուն համար ուզած են որ իրենց զաւակները հայերէն սորվին, մինչդեռ կը ձանչնամ նաեւ, աւազ, ծնողքներ, հոս կամ այլուր, որ Հայ են՝ այր ու կին, հայերէն շատ լաւ գիտեն, բայց իրենց զաւկըներուն հետ օտար լեզուով կը խօսին, ու ուեւ ջանք չեն ըներ որ անոնք իրենց լեզուն սորվին, կամ անհոգութեամբ, կամ մտածելով թէ օտար միջավայրի մէջ հայերէնը գործնական տեսակէտով ուեւ օգուտ չունի: Թիֆլիս գտնուած տտենս, իրիկուն մը հրաւիրուած էի հարուստ դասակարգի ազնիւ ու համակրելի ընտանիքի մը տունը. Հոն կային՝ հիւրերուն մէջ՝ 10-12 հայ օրիորդներ, որոնց ոչ մէկը հայերէն բառ մը գիտէր. ամէնքը կը խօսէին ուսւերէն և ֆրանսերէն. ցաւյայտնեցի.

„Դուք, ըսի, ամէն միջոց ունիք, ինչո՞ւ չէք սորվիր հայերէն. Փրանսերէնի ուսուցիչ բոներ և սորվեր էք, ինչո՞ւ հայերէնի դասատու չէք բոներ և չէք սորվիր ձեր լեզուն“: „Ինչի՞ պէտք կուգայ հայերէնը, ըսաւ օրիորդներէն մին. մեր միջավայրին մէջ հայերէն չեն խօսիր: „Բայց չէ՞ որ ձեր լեզուն է. պէտք է գիտնալ. բարոյական պարտք է. միթէ գուք չէք սիրեր ձեր ազգը“: „Սիրուելու ի՞նչ ունի մեր ազգը“ ըսաւ օրիորդը, շրթունքի արհամարհական ծալքով մը... Ահա մինչեւ ո՛ւր կը տանի մայրէնի լեզուի մասին անփութնութիւնը մեր ծնողքներուն մօտ ու մեր ազգի մասին յարգանքի պակասը՝ այդ անտարբերութեան մթնոլորտին մէջ մեծածնորածիլ Հայերու մօտ: Օտարուհիներուն վրայ միայն չբարդենք յանցանքը, որ է՞ն առաջ մերն է: Երբ մենք կը յարգենք մեր ազգը, օտարն իսկ կը մղենք, մեր տան մէջ կամ գուրսը, յարգել զայն:

Պահպանենք ու զօրացնենք հայկական գպրոցի այս սաղմը: Ասիկա դէպք մըն է որ ապացոյց մը եւս կ'աւելցնէ մեր ցեղին անջնջելի կենսունակութեան թուրքը կը կարծէ զղակտոր ըրած ըլլալ մեր ազգը, արիւնի մէջ խեղդած ըլլալ մեր ազգային ոգին ու մեր դատը. ահա՝ ապացոյց մը եւս, այս օտար հողին վրայ, թէ մեր ցեղը կենդանի է, թէ ան կ'ուզէ Հայ մնալ, ու Հայ լեզուն և Հայ ազգութիւնը յաւիտեան պահպանել:

Մեր Հոգեւոր Հովիւը քիչ առաջ իր գեղեցիկ ատենաբանութեան մէջ ըսաւ թէ այս նախափորձը օր մը պիտի աճի մեծնայ, և Փարիզի մէջ կատարեալ Հայկական գպրոց մը պիտի ունենանք: Ատենով՝ այդ փափագը ես ինքս յայտնած եմ, — և իրաք եթէ 15-17 տարի

առաջ հայկական դպրոց մը հիմնուած ըլլար հոս՝ այսօր լաւ կըրթուած, ուսեալ և հայոգի պատանիներու քանի մը սերունդ կ'ունենայինք, որոնց այնքան կարօտ պիտի ըլլայ վաղը մեր հայրենիքը: Բայց այժմ պարագաները բոլորովին տարրեր են. այսօր ազատ Հայաստանի մը վերածնութեան նախօրեակին մէջ կը գտնուինք: Գաղութեաները առուներ են այսօր, որ պէտի հայրենիքի ծովը պէտք է վաղեն վաղը: Օրը պիտի չուշանայ երբ այս սիրուն տղաքը, և իրենց ծնողքը, և այս ուսուցիչներն ու նախաձեռնողները, պիտի երթան պապենական հողին վրայ աղքապահան սուրբ գործը շարունակել:

Պ. Զօպանեանի այս սիրուն բանախօսութենէն վերջ, Պ. Յ. Սելեան, Խարսէյլի ազգ. ընդհ. ժողովի ատենապետը որ հիւրաբար քաղաքս կը գտնուէր, շընորհաւորեց Կրթասիրաց Միութիւնը և յոյս յայտնեց որ այս նուիրական գործի սկզբնաւորութիւնը բարի օրինակ պիտի ըլլայ միւս գաղութներուն, ու պիտի նապաստէ Մարսէյլի մէջ ալ այնքան ցանկացուած հայ դպրոցի հաստատումին:

Այս ձառերը ընդմիջուեցան արտասանութիւններով զոր ըրին աշակերտներէն Օրդք. Արմէնուհի Ներսէսեան և Պուչաքճեան և պ. Օննիկ Պուչաքճեան:

Հանդէսը փակեց Կրթ. Միութեան ատենապետը Տօքթ. Լեւոն Համբարձումեան հետեւեալ խօսքերով.

”Սիրելի Հայրենակիցներ,
Կրթասիրաց Միութիւնը չափազանց երջանիկ կ'զգայ ինքզինքը իր առաջին քայլին մէջ իսկ գտած քաջալերութեանցը համար և ապահով է որ գաղութը միշտ իրեն հետ պիտի ըլլայ կանգուն պահելու համար այս սուրբ գործը:

Յանուն Կրթասիրաց Միութեան խո-

րին շնորհակալութիւնս կը յայտնեմ Արժանապատիւ Հոգ. Հովհին, Աւսումնական Խորհրդի յարգելի անդամներուն և Պ. Յ. Սելեանի՝ իրենց բերած բաժնին համար:

Այսօր այստեղ կատարելով դասաւանդութեանց բացումը, կատարած կ'ըլլանք միաժամանակ հիմնարկութեան հանդէսը Փարիզի Հայոց ապագայ ազգային վարժարանին. վարժարան մը որ պէտք է գոյութիւն ունենայ և պիտի ունենայ:

Այս նուիրական գործին համար անհրաժեշտ է գաղութի բոլոր խաւերումիացումն ու գործակցութիւնը: Խիստ ուրախ ենք որ այս գործին շուրջ համախմբուածներու մէջ կը տիրէ սէր և միաբանութիւն. կը մազթենք որ մեր ամեն գործին մէջ տիրէ նոյն սէրն ու համերաշխութիւնը և այդ ուժով գորացած վերականգնենք նաև Հայրենիքի աւերուած վարժարանները:

Հանդէսի աւարտումին՝ ժողովրդին տրուեցաւ Կրթ. Միութեան Տեղեկատու գլուխ կը „Մայրենի-Լեզու“ անունով, որուն մէջ ամփոփուած են Միութեան Ծրագիր-Կանոնագիրը, յօգուածներ Տէր Հօրմէն ու Պ. Զօպանեանէ, ցանկը Միութեան գործօն, օժանդակ և պատոյ անդամներուն և զանազան տեղեկութիւններ:

Հանդիսականները բաժնուեցան խիստ գոհ տպաւորութեան տակ և ոմանք նուէրներ ըրին Միութեան:

Այս առթիւ Կրթ. Միութիւնը ստացած է Հետեւեալ նամակներն ու Հեռագիրները:

ՀԱՅ ԵՐԻՑ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ
ՄԱՐՍԷՅԼ

Փարիզի Հայ Կրթասիր. Միութեան
Յարգելի Վարչութեան

Մրժական ուրախութեամբ կ'ողունենի այն նախաձեռնութիւնը զոր նորակազի Միութիւնդ իր ջանադրութեամբ կը նուիրազործէ ի խնդիր հայ մանուկներու ազգային կրութեան եւ մայրենի լեզուի ուսուցման։

Մեզ պէս համաշխարհիկ հովերուն տարսղնուած յիրուցան զաղութեներու համար անհրաժեշտ եղող այդ պահանջը թեւ վաղուց ի վեր նախազգացուած բայց միշտ զաղափար մնացած, այժմ մտնելով իրականութեան շատդին մէջ. կուզայ անզամ մը եւս ապացուցանելու յարաւեւ աշխատանքները կը զեւն խոչընդուները, երբ հայրենիքին ծառայելու զգացողութիւնը համեստ բայց նուիրուած մղուսով մը կը ջծուի զործի ու կ'արդիւնաւորի իր յարաւեւութեան մէջ։

Միութիւնս մաղթելով ի սրեւ որ այդ շարժումը ծաւալի նաեւ ասոր պահանջը ունեցող այլ հայ զաղութեներու մէջ, կը խնդրէ ընդունիլ իր ամենացերև խընդակութիւնները եւ իր անկեղծ մաղթանքները այդ հայրենանուկր զործի զարգացման եւ յարաւեւութեան համար։

Ի դիմաց Մ. Հ. Ե. Մ. Վարչութեան
Գան Ստենադպրի Ստենապէս
ԵՊ.ԻՇԵ Ա.ԲԵՇԱ

Կը շնորհաւորեմ, հեռուեկան բայց սրբանց, Կրթախրաց Միութեան վարժարանին բացումը։ Կը մաղթեմ որ յացողի ազգային ողի եւ եռանդ արծարծել վարդակակայ զաղութիւնը նոր սերունդին մէջ։

Մ. ՓՈՐԹՈՒԹՅԱՆԵԱՆ

Կը յուսամ եւ կը մաղթեմ ի սրեւ յացողութիւն եւ անպակաս եռանդ, յացողութիւնը ինքն իսկ ձեր զործի վարձարանութիւնը պիտի ըլլայ։

Ե. ԹԱՐՈՍԵԱՆ

ՃԵՆԱՎԻՐԵԼԻՐ.

Ձեր մէծ ձեռնարկը կը շնորհաւորեմ։
(Մարսկը) Օր. ՅՈՎԱԿԻՄԵԱՆ
Շնորհաւորելով ձեր ազգօգուտ ձեռնարկը, սրբանց յացողութիւն կը մաղթեմ։

ԿԱՐՈՊԵՏԵԱՆ

Հայկական դատի չերմ պաշտպան և կրակոս բանաստեղծ Պ. Emile Pignot հետեւեալ յօդուածը զրած է յատկապէս « Եերածնունդ»ի համար։

POURQUOI J'AIME L'ARMÉNIE

Ce sera pour moi l'un des meilleurs honneurs de ma vie d'avoir mis ma plume et ma parole, ou plus exactement, toute mon âme, au service d'une cause qui demeurera devant l'Histoire la cause la plus haute, la plus sainte, la plus noble, la plus humaine : la cause de l'Arménie.

Le premier contact que j'eus avec des Arméniens remonte à la conférence qu'il me fut demandé de prononcer à Paris, à la salle des Ingénieurs Civils, en compagnie et sous la présidence de mon éminent confrère, le général Malleterre, pour rendre hommage, au nom de la France, à la vaillante légion des volontaires arméniens.

Depuis ce jour, j'ai vraiment connu l'âme arménienne et donc, l'ayant vraiment connue, j'ai aimé l'Arménie. Et cet amour n'a été que croissant.

* * *

Pourquoi j'aime l'Arménie ? En un mot, parce qu'elle est une Représentation de la Liberté, qui est une des formes de la dignité humaine.

Arméniennes et Arméniens, vous êtes restés fièrement et farouchement debout dans l'airain de votre âme inviolée. Vous vous êtes élevés

à la hauteur de ce sommet sublime qui s'appelle : l'attachement inébranlable à un Idéal. Vos aïeux, vos pères, vos fils, vos femmes, vos filles, un million des meilleurs d'entre vous, sont tombés pour que de leurs yeux clos surgisse plus clair, plus lumineux, plus impérissable, le flambeau de votre âme nationale traditionnelle. Ah ! elle est formidable, elle est splendide la leçon que votre patrie a donnée, a prêchée au monde. Ce flambeau, vos mains sanglantes l'ont porté sur la cime de la Pensée humaine, et jamais, non, jamais, tous les flux des effroyables massacres que vous avez stoïquement endurés, toutes les vagues de sang et de larmes qui furent déchaînées contre lui, dans les plus furieux assauts, n'ont pu le submerger. Jamais la Mort, sans cesse renouvelée, n'a pu éteindre sa clarté, diminuer sa lumière, étouffer la vie dont il était, dont il est toujours le pur et radieux symbole.

Votre attitude n'a pas seulement la valeur d'un attachement national jalousement gardé. Elle veut dire plus encore. Elle signifie mieux encore. Elle est un acte de grandeur humaine. Une Allemande écrivait de Marâche au journal « Sonnenaufgang » : — « Oh ! si nous pouvions écrire tout ce que nous voyons ! »

Ce que j'ai vu à travers chacun de vous et par chacun de vous, c'est tout un peuple, meurtri des chaînes les plus lourdes, ensanglanté des jougs les plus pesants, ardemment, unanimement, persévéramment dressé en face de toutes les souffrances, de

toutes les tyrannies, de toutes les ruses, de toutes les infâmes, debout sur tous les Golgothas pour lui multipliés et clamant au monde l'invincibilité de son âme et sa foi inébranlable et volontaire en l'heure de sa résurrection. Et c'est pourquoi, petit peuple martyr, grand par ton martyre et grand par ton âme indomptable et indomptée, tu restes pour l'Humanité toute entière un exemple, l'Exemple vivant de la persistance de la Lumière sur toutes les tombes, de la Liberté rayonnante sur toutes les tyrannies.

Et c'est pourquoi, Arméniens, mes frères, je vous aime de toute la force de ma pensée française, de mon cœur de poète et de mon âme humaine, ô vous qui êtes restés plus puissants que la souffrance et que la mort parce que vous vous êtes enveloppés dans la puissance des ailes de la Liberté humaine.

EMILE PIGNOT

ԱՆԵՔՍԱՆԴՐ ԾԱՏՈՒՐԵԱՆ

Հայ գրականութիւնը վերջերս ունեցաւ նշանակելի կորուստ մը՝ յանձին քնքուշ ու զգայուն ռուսահայ բանաստեղծ Աղեքսանդր Ծատուրեանի։ Փարիզի հայ գաղութին ցաւակցութիւնները յայտնեց տեղւոյս հոգեւոր հովիւ Վռամշապուհ Ա. ք. Քիպարեան։ «Մշակ»ին ուղղեալ հեռագրով մը։ Ողբացեալ քերթողին գործին մէջ կան էցեր՝ հայկական ողբերգութեան նուիրուած, խորին զգացումով և փափուկ սիրուն ձեւով, որ պիտի մնան անկորուստ և պիտի

միշտ պահպանեն բանաստեղծին անունը, ասունցիլ է «Գարուն» երգը, գրուած՝ համբական կոտորածներէն բիշ յետոյ, և դոր կ'արտատպենք այստեղ.

ԳԱՐՈՒՆ

Սիրուն զարուն, կանաչ զարուն,
Քեզ ի՞նչ սրտով ողջունեմ.
Դու մեզ բերիր լաց ու արիւն —
Ել ես ուրախ երգ չունեմ:

Երգում եի ջերմ կարօսով,
Գովիրդ անում ամեն or.
Երբ մեր երկրում քն քաղցր հոտով
Միշտ շուրած եր սար ու ձոր:

Երգում եի ֆնարս լարած՝
Մեր կեանի լոյս օրերում,
Երգում եի բըլլուշ դառած՝
Քանի վարդ կար հայ երկրում...

Ա՛յս, ի՞նչ սրտով երգեմ հիմիկ,
Քեզ ի՞նչ սրտով ողջունեմ.
Փուշ են դառել վարդ ու ծաղիկ,
Ել ես ուրախ երգ չունեմ:

Մեր սունն ու տեղն — հող, աւերակ.
Մեր լոյս օրերն իաւարել.
Մեր յոյսերը սեւ մոխրի տակ,
Մեր դարդերը ծով դառել...

Ամպութուխապ է եկել, պատել
Խեղան եղօրու սեւ կեանի ին.
Անպերջ լաղուց արցունին հատել.
Ել վերջ չըկայ տանջանին...

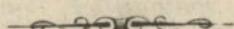
Սիրուն զարուն, կանաչ զարուն.
Քեզ ի՞նչ սրտով ողջունեմ.
Դու մեզ բերիր լաց ու արիւն —
Ել ես ուրախ երգ չունեմ:

Ա. ՆԱՏՈՒՐԵՆԴ

ՔՐՈՆԻԿ

Պատերազմը կը քալէ, երկար, դանդաղ. զիկզակաւոր գնացքով մը, դէպ ի իր անխուսափելի վախճանը, — Ազատականութեան յաղթանակը : Զարականութեան անկումը, հսկայ Ռուսիոյ ազատագրումը, այս պատերազմին հոյակապ արդիւնքներէն մէկն է՝ անոր վերջանալէն իսկ առաջ, ու աւելի եւս կ'ապահովի վերջնական յաղթանակը : Ամերիկայի մասնակցութիւնը՝ Դաշնակիցներու կողքին՝ վճռական տարր մըն է, որ ամենէն յունեան մոքերն իսկ կը ստիպէ ընդունիլ թէ Քայզերականութիւնը աներկբայցօրէն դատապարտուած է տապալելու՝ իրեն հետ անդունդին մէջ քաշելով զլորելով նաեւ Թուրք անիծեալ բռնապետութիւնը: Ռուս Յեղափոխութեան յաջողուածին յաջորդող ներքին պայքարմներ, ցնորամոլ ծայրայեղներու և վարձկան գործակալներու յարուցած խոչընդոտները — այդպիսի խոշոր յեղաշրջումի մը մէջ ատոնք բնական երեւոյթներ են, — չպիսի արգիլեն իրերու անդիմաղելի ընթացքը զիմել դէպ ի միակ վախճանը: Արդէն իսկ ողջամտութիւնը կը սկսի գերակշուլ Ռուսիոյ մէջ, և պատերազմը Դաշնակիցներուն հետ ձեռք ձեռքի մինչև վերջը յառաջ տանելու կամքը կը վերազարթնու՝ երկրին աւողջ տարբերուն կորովի ձնշումով: Յունաստանի մէջ տիրող զգուելի ու ծիծագելի կացութիւնը վերջ կը գտնէ. Քօնաթանթէն զուուը կը վրուի, և իրեն հետ կ'արտաքսուի կամ՝ կը սանձուի գերմանամոլ ազգադաւ յոյներու կուսակցութիւնը. Ճշմարիտ հելլենութիւնը ինքինք կը գտնէ, իր պարագուխ՝ հանճարեղ Վենիզելոսին նորէն ասպարեզին տէր դառնալովը: Սելանիկի բանակը հիմայ անկաշկանդ պիտի կարենայ իր գործը կատարել, և Ֆէրտինան ձարը

պիտի սկսի նշմարել որ վաստութիւնը առածամեայ յաջողութիւններ միայն կրնայ ունենալ: Թրահնաս և Անզիա, Ազատութեան երկու մեծագոյն, հարազատ ու այլեւս անբաժան դաւակներն ու զինուորները, բունաւոր զօրութեան ամբողջ բեռը իրենց կարիճ ուսերուն վրայ կը շարունակեն տանիլ: Խտալիա կ'օգնէ անոնց, Թրէնթինօին բարձրաբերձ սարերուն վրայ տաժանելի պայտքարը շարունակելով՝ իր գերուած հողերը ազատելու համար: Խոսքը հման գերման ժողովրդինն է. եթէ ան վերջ ի վերջոյ զտնէ իր մշջ բարոյական կորովը՝ իր ձեռքսով խոկ խորտակելու համար իր բռնակալ ոճրազործ կառավարութիւնը, վախճանը աւելի արագ և զիւրաւ կը հասնի. ապա թէ ոչ պատերազմը դեռ ատեն մը պիտի տեւէ, ու նորէն պիտի հասնի իր ճակատազրական եզրակացութեան:

Այս բոլոր վիթխարի աշխարհասասան զզրդումներուն մշջէն, մեր զատն ալ, փոքրիկ ժողովրդի մը մեծ զատը, մեծ՝ ինչպէս ամենէն մեծ բաները որ կան այս պատերազմին մշջ, իր ճամբէն կը քալէ, կը յառաջանայ, հետզիտէ մօտենալով իր վախճանին: Դաշնակից ազգերու պաշտօնական ու անպաշտօն անձնաւորաւթիւններ հրապարակացին յայտարարութիւններով կը հառատատեն ինչ որ շատոնց որոշուած ու մեղի յայտնի բան մըն էր, — այն թէ ամէն պարագացի մշջ, հայ հողերը, ու թրբահայութեան բեկորները այլ ևս թուրք լուծի տակ չպիտի ձգուին: Ի՞նչ ձեւ պիտի ստանայ ապազայ Հայաստանին կազմակերպութիւնը, ոչ ոք կարող է այժմէն ճշդիւ գուշակել զայտ: Մենք Հայերս ուրիշ կերպ չենք կրնար ընել եթէ ոչ անփոփոխ պահել մեր ազգացին ծրագիրը, վեց նահանգներու և Կիլիկիոյ՝ գէթ Կիլիկիոյ մշկ մասին՝ միացումով ազատ Հայաստանի մը կազմութիւնը ուզել՝ Դաշնակիցներու հսկանւոյն տակ: Թերէնսքի,

ուսւ յեղափոխութեան յաղթանակէն անմիջապէս յետոյ՝ յայտարարեց թէ թրբական Հայաստանը ինքնավարութիւն պիտի ստանայ՝ ուսւական թեւածութեան տակ. Միլութօֆ յայտնեց՝ բաւական տարտամ՝ բանաձեւով մը՝ թէ Ռուսիոյ պատերազմական նպատակներէն մին է Հայ ազգին բաղզը վճռել. ուսւ զիւղացիներու Քօնկրէին նախագահը, Պուրնեցօֆ, արտասանեց ամենէն արդար և մեր բաղձանքներուն ամենէն աւելի համաձայն բանաձեւը. « Հայաստան պիտի ստանայ լիակատար անկախութիւն »: Քննադատելով ուսւ ծայրայեղներու « Խաղաղութիւն առանց կցման » անորոշ ու վանդաւոր բանաձեւը, որ Հայաստանը Թուրքին վերադարձնելու ահաւոր պատահականութիւնն խոկ կրնար ներկայացնել, Լորտ Ռուպէրթ Սեսիլ, անզիական խորհրդարանին մշջ՝ ուր ամիսներ առաջ Ասքուիթ կ'արտասանէր « Անզիական կառավարութիւնը որոշած է իր կրցածն ընել որ այս պատերազմէն յետոյ Հայոց հին ազգին համար փրկութեան և ազատութեան շըրջան մը բացուի » անմոռանալի խոսքը, կ'ըսէր թէ նախընտրելի է՝ նոյն խոկ ազատական սկզբունքներու տեսակէտով՝ ամենէն կայսերական կցման ենթարկել Թրբահայաստանը քան զայն նորէն մարդախոշոշ Թուրքին ճիրաններուն մշջ նետել: Այս օրերս Լոյտ Ճօրծ ինքն խոկ իր վերջին ճառին մշջ կ'ըսէր՝ « Ինչ որ ատենով եղեմն էր, աշխարհիս շաեմարանն էր, այժմ՝ թուրք տիրապետութեան տակ՝ լայնատարած անապատ մը դարձած է: Միջագետքի բաղզը խաղաղութեան Քօնկրէն է որ պիտի վճռէ, բայց անհնար է որ այդ երկիրը նորէն յանձնուի Թուրքերու աւերիչ բռնութեան: Միեւնոյն բանը պիտի ըսեմ՝ Հայաստանի համար: » Սօնինո՝ խտալական խորհրդարանին մշջ սուկումով ու դայրոյթով կը միշատակէր

քիչ որ առաջ հայ աղզը բնաշխնջ ընելու գերմանօթուրք եղեռնական որոշումը, լուելեայն հաստատելով Դաշնակցներուն կամքը՝ թոյլ չտալ այդ ոճիրին նուիրագործումը. ուսւ յեղափոխութենէն առաջ, Ասքուիթի ձառէն ալ առաջ, ֆրանսական նախկին վարչապետը՝ Պրիան՝ Լուի Մարթէն ծերակուտականին նամակին ուղղած պատասխանին մէջ, կը հաստատէր Դաշնակցներու կամքը խաղաղութեան և յառաջդիմութեան թուական մը բանալ թուրք լուծէն ազատած հայ աղզին և տալ անոր արդար հատուցումը. նախագահ Վիլսոն, որ փոքր ու ձնշեալ աղզութեանց գոյութեան և իրաւունքներուն ապահովումը այս պատերազմին էական նպատակներէն մին հռչակեց՝ պատերազմին մասնակցելէ առաջ և մասնակցելու որոշումը տուած ատենն ալ, իր վերջին ձառին մէջ կը լիշէ նաև Հայերը, զմբազրաբար Թուրքերուն հետ քով քովի, Թուրքը՝ « աննուած » ածականով պատկուած, Հայը՝ « Արեւելքի Տաել (շատ չեմ սիրեր այս վերադիրը) ժողովուրդներէն » իր մէկը լիշուած . բայց այս խմբազրական մանրամասնութիւնները պատճառ չեն որ, մեր աղզը ուրիշ անգամ իրեն արժանի վերադիրով մը մեծանուն նախագահին բերնէն յիշատակուելուն համար աշխատանք թափելով հանդերձ ամերիկեան վեհանձն ու հայատէր աղզը և իր ու մեծատաղանդ նախագահը մեր հարցին արդար լուծման մէջ մեծ, շատ մեծ գեր մը կատարենուն լիայոյս ըըմանք: Իսկ կիսապաշտօնական կամ անպաշտօն կարեւոր անձնաւորութեանց յայտարարութիւնները՝ ամեն տեղ՝ կը յանզին Հայաստանի համար որոշապէս ինքնավարութիւն և ոմանք անկախութիւն պահանջելու: Թերեւս իրերու տրամաբանութիւնը այնպէս բերէ որ մէկ ինքնավարութեան տեղ՝ երեք ունենանք, Ռուսական Հայաստանը՝ տեղա-

կան ինքնավարութեամբ օժտուած, Թրքահայաստանը կիսանկախ՝ Ռուսիոյ թեւածութեան տակ, և Կիլիկիան՝ ինքնավար Ֆրանսայի հովանույն տակ: Թերեւս ալ — և այս է յանկախին, և ատիկա անհնար չէ, — Թրքահայաստանն ու Կիլիկիան, միացած ըստ մեր աղզային ծրագրին՝ կազմեն ազատ Տէրութիւն մը՝ Դաշնակցներու հովանաւորութեան տակ, Ամերիկայի հզօր ու կարեւոր աջակցութեամբ: Շատ բան կախուած է իրերու ընթացքէն, պաշտպան Պետութեանց շահերու դասաւորումէն, և շատ բան կախուած է մեր ընթացքէն: Մեր հարցին լուծումը պիտի ըլլայ այնքան աւելի լիալիր, որքան որ մենք մեր երեւան բերած հաւաքով, կենաւնակութեամբ, տաղանդով, անձնուիրութեամբ, նախաձեռնակ ողիով, խելացի ու համերաշխ գործելու կարողութեամբ, իմաստութեան և կորսի ներդաշնակ միացումով՝ ապացուցանենք և պարտադիր ընենք ամենուն այս գաղափարը թէ մեր ժողովուրդը կարող է իր աղատ և ինքնուրոյն աղդ վերակենպանանալ:

Եւ զայս մեր ժողովուրդը կ'ապացուցանէ այժմ աւելի քան երբեք: Ներքին վէճերն ու գժառութիւնները զբեթէ ամբողջապէս դադրած են արտասահմանի Հայութեան մէջ, ու Կովկասի մէջ մեծապէս մեղմացած. մօտ է Համերաշխութեան միահամուռ տիրապետումը մեր մէջ: Ու ամեն տեղ՝ ցեղը ցոյց կուտայ իր կենդանութիւնը, կը հաստատէ իր արդէն իսկ « աղդ » մը ըլլալը: Դեռ անշուշտ շատ թերութիւններ ունինք սրբագրելիք, շատ պակասներ ունինք լրացնելիք, շատ բաններ կան ընելու որ գեռ չենք ըրած. մեր ըսծայած ընդհանուր պատկերը կատարեալ ու տեսլական չէ անշուշտ, բայց շատ աւելի գոհացուցիչ և սրտապնդիչ քան երեկ: Հոյակապ է աղպատիրական ոգեւորութիւնը, ու եղբայրական միաբանութիւնը զոր Ամերիկայի մեր գաղութները ի հանդէս

կը բերեն։ Բայց մասնաւորապէս Ռուսիոյ մէջ, տեսարանը զոր կը ներկայացնէ հայ ցեղը, իր զօրութեամբ, կենդանութեամբ ու խմասութեամբ, մեծապէս բերկրառիթ է և հպարտացուցիչ։ Անզիւական հեռագիրները որոնց վրայ հիմնուելով Պ. Սաֆրաստեան կը գրէր վերջերս թէ Հայերը ցաւագար խանդավառութիւն մը ցոյց կուտան եւ ծայրայել ցնորական լուծումներու կը վագեն, անշիմն էին բարեբաղդաբար. փոքրամասնութիւն մը ոռուսահայոց մէջ, ինչպէս ամէն տեղ, — մերոնց մէջ աւելի քիչ՝ քան Ռուսաց մէջ օրինակի համար, — օդային բանաձեւներու շուրջ կը դեգերի, բայց ստուար մեծամասնութիւնը կը շարժի լրջութեամբ, Հայուն յատկանիշն եղող խոհական ազատամտութեամբ ու առողջ ազգասկրութեամբ։

Յեղափոխութեան պայմելէն քիչ յետոյ Մոսկուայի Հայկական Թօմիթէն նախագահ Մամիկոննեանի ստորագրութեամբ հոյակապ հեռագիր մը կ'ուղղէր ժամանակաւոր կառավարութեան նախագահ իշխան Լվովին, հեռագիր մը որ պատմական պիտի մնայ, ողջունելէ յետոյ նոր Ռուսիոյ ծագումը և բռնապետութեան դէմ յաղթանակի ճամբան բացող ոռու բանակը, հեռագիրը կ'ըսէր.

« Մենք կը տեսնենք որ Ռուսաստան այսունեւու պիտի ներկայանայ, բայց նոր նոչակուած ընկերական սկզբունքներուն, իբր ազատօնէն ինքնորոշուող ազգութեանց միութիւն մը՝ իրենց զիւխ ունենալով ոռու ազգը... բայց մեր իբր ոռու բաղամայի զգացած անուն ուրախութիւնը կը մքազնի մտածելով որ ոռու պետութեան սահմաններէն դրւես կը զքնուի մեր պապենական հայրենին եղող երկիր մը, զոր պատերազմը աւերակի է վերածած։ Ազատ կեանի յարութիւն առած ոռու ժողովրդին հանդէպ, բոլոր երկիրներու Հայոց ազգային զիտական մղումին տակ, մեր պարտէր կը նկատենք հեմարտութեան խօսքն ըսել։ Մօնկօլ նուանողին նինզպարեան նալածանի միջոցին, մեր նախանաց հողին ամէն մէկ թիզը մեր ժողովրդի ազատութեան մարտիրոսներուն եւ մարտիկներուն արինով յազեցած, սորկացեալ հայ աշխատաւոր զիւղացիութեան արցունով ողողուած է, եւ այդ նողը, որ

նուիրական է դարձած ամէն մէկ Հայու համար՝ ուր ալ զենուի, իրաւամբ կը պատկանի մեր ժողովրդին։ Զօնուած միլիոնաւոր կեանիներով, մեր ժողովուրդը իր անկապտելի իրաւունքը հաստատած է այդ իր պատմական նողին վրայ։ Եւ սակայն, նակառակ միջազգային համաձայնութեանց զոր Ռուսաստան եւս իր սուրագրութեամբ վաւերացուցած է, նակառակ մեր Եկեղեցւոյ պետին Տռուած խոստան, նին իշխանութիւնը փորձեր կ'ընէր Հայ նողերը Ռուսիոյ կցենու։ Ռուս ժողովրդին մէծ խոնին կոչում կ'ընենք։ Կը յայտարակենք թէ Հայաստանը պէտք է ազատ ըլլայ՝ միջազգային որոշմանագրերու նախատեսած սահմաններուն մէջ եւ կը խնդրենք որ մեր Երկրին մէջ դեռ զենուող նին րէծիմի զորդակալներու կցման փորձերուն վերջ դնելով, պատապանուին մեր պահանջները Հայաստանի պէտական կատարեալ ինքնավարութեան մասին։ »

Կովկասի թերթերը քննադատեցին այս հեռագրին մէջ յայտնուած հայ ազգասիրական համարձակ ողին՝ իբր անժամանակ, և յայտարարեցին թէ արդի բոպէին Ռուսիան բաղկացնող ազգերը իրենց առանձին ազգացին պահանջները մէջտեղ նետելու չեն, այլ նախ և առաջ՝ միանալով նոր բէժիմը ամրապնդելու և արտաքին թշնամիին յաղթելու ջանադիր ըլլալու են. այդ իմաստով արտայայտուեցաւ և Ազգային Բիւրօն որ հետեւեալ բանաձեւը զրկեց իր բոլոր մասնաձիւլերուն։

« Ներկայ բոպէին, պէտք չէ ազգային պահանջներ դնել։ Բոպէին տիրական նարգը՝ ամէն կերպով նպաստեն է նոր իրաւակարգի ամրապնդման, ամէն տեսակ զոհողութիւններ աներածես են թշնամուոյն վրայ վնուական յադրանակ տանելու համար, վասն զի մեր զինուորական ձախողուածը նին րէծիմի վերահաստատումը պիտի նեանակէր։ »

Այս ոգլուխ լեցուն են նաև, թէպէտ աւելի բազմակողմանի, այն խօսքերը զոր ժամ. կառավարութեան Թիֆլիսի ներկայացուցիչները ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին կողմէ ողջունելու եկած պատգամաւորներն արտասանած են և որոնք շատ գեղեցիկ են. « Ռոդուն ենք այս պատմական բոպէին երբ,

մեր մեծ հայրենիքի ներքին եւ առտամին կեանքի մէջ տեղի են ունենում նշանաւոր դէպմեր, ուռնի համաշխարհային նշանակութիւն ունեն: Թուսական պետութեան ներքին կեանքի մէջ, ընորհիւ սօգիալական-խաղաւական յեղաւցման՝ յաղբանակեց անհաւական, հասարակական, ազգային եւ կրօնական ազատութիւնը, եւ այսունեւ ազատ Թուսատանի բոլոր խաղաւացիները, առանց ազգութեան, կրօնի եւ դասակարգի խորութեան, հաւասար են օրէնքի առաջ եւ առանց խոչնդուների ու արգելների կորող են ձեռնարկել ազգային-կուլտուրական ժինարարութեան: Բայց այս վերին ատմինանի կրիտիկական եւ սպառնալից ժամանակ մեր առաջ դրուած է ամենամեծ նշանակութիւն ունեցող մի նարգ՝ յադրութիւնը արտամին թշնամու վրայ, որի իրազործումից կախւած է վերջնական ամրապնդումը բոլոր այն ժողովրդական՝ վեն բարինների եւ ազատութիւնների որոնք նրանքուած են ժողովրդի փառաւոր ներուների իննենազնութեամբ եւ Պետական Գումայի արժանաւոր անգամ-խաղաւացիների անօրինակ բարոյական սիրազունորեամբ եւ արդիւնաւէս զործունեութեամբ ու մարմնացրեց իր մէջ ժողովրդական կամքը: Թշնամու վրայ զանկացալ յազրութեան համեմելու համար անհրաժեշտ է ներքին կազմակերպուած ժինարարութիւն, պանպանութիւն կարգի եւ անդորրութեան՝ ժողովրդական կեանքի բոլոր ցրաներում:

«Հայոց նոգեւորականութիւնը, հայոց ազգային դեմոկրատիական եկեղեցին իր բարոյական-խաղաւացիական եւ նույրական պարտն է համարում աշխատել այդ ուղղութեամբ, բարոզելով նրանքուած ազատութիւնը ամրապնդելու անհրաժեշտութիւն...»

Կոմիլասահայոց այս ողջամկատ ու խոհական վարմունքը հանդէպ նոր Թուսաստանին և հանդէպ պատերազմին, խորապէս գնահատուեցաւ ֆրանսական մամուլին մէջ, ուր այդ յայտարարութիւններուն թարգմանութիւնը հրատարակուեցաւ, և Պ. տը Մորկան, ողբալով այն շփոթ ու հակասական դիրքին վրայ զոր ռուս յեղափոխականները քիչ յետոյ բռնեցին հանդէպ պատերազմին (և որ այժմ բարեխախտաբար վերջ գտած է մարտական ողիին վերազարթմամբ) կը հարցնէր թէ ողջմուռթիւնը արդեօք միմիայն

Կոմիլասի՝ մէջ է ապաստանած: Բայց Կոմիլասի թերթերը անարդար էին Մոսկուայի Հայոց զեղեցիկ հեռագրին նկատմամբ: այդ ձայնը պէտք էր հնչէր. մինչ Թուսակոյ բոլոր ազգերը իրենց ազգային ցանկութիւնները կը փութացին յայտնել, ինչու Հայերը պէտք էր բոլորովին լուս մնային այդ մասին: մանաւանդ որ Մոսկուայի Հայերը կը յարուցանէին չէ թէ ուսւահայոց հարցը, այլ թբբահայաստանի հարցը, ուսւ զօրքէն զրաւուած հողերու հարցը, որու վրայ շատ խելացի էր և շատ նպատակայարմար՝ առաջին բոպէէն վիրք բռնել: Պէտք էր այդ ձայնը արձրկել, բայց չպնդել, ու խկոյն՝ սրտին մէջ եղածը ըսելէ յետոյ՝ խմբուիլ Ազգ. Բիւրօի բանաձեւին շուրջ, այսինքն թէ ներկայ բոպէին ամէնէն անմիջական պարտըն է նոր բէժմիմը պահպանելու, ամշացնելու և արտաքին թշնամիին գէմ պատերազմը իր յազմական վախճանին հասցնելու համար բոլոր ուժերը միացնել:

Յանկութիւններ յայտնելով, բանաձեւներ քուէարկելով չեն շատանար սակայն մեր ուսւահայ եղբայրները: Կը շարժին, կը կազմակերպուին, կը դործին անօրինակ ողեւորութեամբ ու եռանդով: Թիֆլիսի «Աղքացին Բիւրօ»ն կ'որոշէ ժողով գումարել իր կազմը ընդլայնելու, բոլոր կարեւոր տարրերը իր ծոցին մէջ ամփոփելով ամէն կուիւ ու վէճ ընդմիշտ բառնալու և ներուժ գործի ու լիակատար համերաշխութեան կեղրոն մը զառնալու համար: «Մշակ» և իր հետեւողները կը հիմնեն «Հայ ժողովը. դական կուսակցութիւն» մը, որ պիտի կազմակերպէ ու հաւաքական գործունէութեան մղէ, կարգ մը արդէն իսկ գործօն ուժերու հետ, ցարդ չէզոք մնացած կամ քիչ նախաձեռնութիւն ցոյց սուած ա'յնքան բազմաթիւ ու կարեւոր տարրեր, չափաւոր ազատականութեան կուսակցութիւն մը ձեւացնելով՝ ուսւ «քատէ»ներու կուսակցու-

թեան նման՝ որ կարող է վաղը ազգին մեկ ստուար մասը իր շուրջ խմբել:

Կիները, որոնց իր վերջին կոնդակով ամենայն հայոց հայրապետը (հաստատելով ինչ որ Խրիմեան հայրիկ տարիներ առաջ արդեն ուրուագծած էր) եկեղեցական գործերու մեջ քուելի և գործակցութեան իրաւունք տուած է, միթինկներ կը գումարեն, խմբաւորումներ կը ձեւացնեն, կը կազմակերպուին՝ գործելու համար:

Հայ Եկեղեցականներն ալ որոշած են գումարել եկեղեցական ժողով՝ վերահաստատելու համար Հայ Եկեղեցւոյ ուամկավարական ողին, զոր Պօլօմէնիան միասիւտականի փոխած էր: Համագումար պիտի ունենան նաև Կովկասի Դաշնակցականները, Հայ կաթոլիկները, Հայ ուսուցիչները, ուսանողները, եղն. եղն.: Մեծ համագումար մը — աւելի ճիշտ՝ «Ազգային ժողով» մը — տեղի պիտի ունենայ, Երեւան կամ Թիֆլիս, Ռուսահայոց իրը ազգային համայնք ապագայ կազմակերպութեան մասին կամքը բանաձեւելու և ի մօտոյ գումարուելիք ուստական Քօնոթիթիւանթին ներկայացնելու, ինչպէս և Թրքահայաստանի բաղդին որոշման մասին իրենց իդերը արտայատելու համար: Կովկաս ապաստանած թրքահայք եւս կը խմբուին՝ ամենուն սիրելի Անդրանիկին ղեկավարութեամբ, և կ'որոշեն կազմել «արեւմտահայութեան» գործերը վարող մարմին մը՝ ժողովրդէն ընտրուած, և որ պիտի ունենայ իր օրկանը՝ «Հայաստան» թերթը. այդ մարմինը կազմելու, թրքահայ փախաստականներու օգնութեան գործը աւելի ամուր ու կատարեալ ձեւի մը մշջ զնելու և թրքահայաստանի բաղաքական ապագային վրայ խորհրդակցելու, այդ մասին ժողովրդական կամքը բանաձեւելու համար՝ համագումար մը տեղի պիտի ունենայ Երեւան: Այս բոլորը, և

դեռ հարիւր իրողութիւններ զոր աեղի պակասը հոս թոյլ չի տար ինձի թուել, ցոյց կու տան մեր ազգը աւելի կենդանի քան երեք, լի խոհականութեամբ ուղղմառութեամբ:

Մարտիրոս Հայաստանին բնիկ զաւկըներուն կազմակերպուիլն և իրենց գործերուն ղեկավարութիւնն իրենց ձեռք առնելը՝ բնական երեւոյթ մըն է, և շատոնց պէտք էր կատարուած ըլլար. Թրքահայաստանի հարցը ամբողջ հայ ազգին կը պատկանի բայց է՛ն առաջ այդ երկրին մշջ ծընած, հոն ապրով, զայն մօսէն ձանչցող Հայերուն, և անոնք պէտք էր որ միշտ եղած ըլլային իրենց գործերուն գրւխաւոր ղեկավար. անցեալին մշջ այդպէս չէր եղած, և ատիկա սխալ մըն էր, սխալ զոր վաղուց մատնանիշ ըրած եմ: Բայց այժմ ալ հակառակ ծայրայեղութեան մշջ իյնալու չէ. ամենամեծ լիմարութիւնը պիտի ըլլար Հայութեան երկու կարեւորագոյն հասուածներուն միջեւ ու և է անջատում, ուծացում ստեղծել՝ այսպիսի բոպէի մը, երբ համերաշխութիւնը անհրաժեշտ է ամենամանը կուսակցութեանց, ամենափոքր հասուածներուն միջեւ իսկ: «Հայաստան» թերթի ազգագրին մշջ կան՝ պատուական ամբողջութիւն մը խանգարող քանի մը տողեր, որ թիւրիմացութեան մը արդիմք են անշուշտ. Երեւելահայը, կ'ըսէ ազդագիրը, հիմայ՝ ազատութեան բացած նոր ուղիներուն առջեւ, իր ներքին կազմակերպութիւնով կը զբաղի աւելի քան մեղմով. ուրեմն, ըսել կ'ուզէ լուելեայն ազդագիրը՝ մենք մեր զիստուն ձարը նայինք: Ասիկա անձիշդ է. ուստահայ թերթերը զոր կը ստանամ, բնականաբար մեծ տեղ տալով հանդերձ ուստական յեղաշրջման ու ուստահայ հարցերուն (ու ներկայ բոպէին՝ ամբողջ Հայութեան համար՝ ասոնք մեծապէս շահեկան են, ամենուս համար

ամենէն հրատապ այժմեսութիւնն ունին), չեն լքաներ արեւմոտահայն ու իր ճակատագիրը, կը զբաղին նորէն անով: Եթէ արեւմոտահայ օրկան մը անհրաժեշտ է, անոր համար է միայն որ թրքահայ փախստականներու ամբողջ ժողովուրդ մը կայ, իր ցաւերով, չոգերով, և իր մատնաւոր բարբերով, լեզուով, դրականութեամբ, և որ ունենալով արդէն՝ իրը շաբաթաթերթ՝ սքանչելի կերպով խմբագրուած Վան-Տառով, ընական է որ ունենայ իր ամենօրեայ լրագիրը, իրեն համար անհրաժեշտ, ուուսահայ եղբայրներու համար մեծապէս շահեկան: Այդ տեսակ անտեղի հարցեր պէտք չէ յարուցանենք: Աւելի եւս անտեղի ու նոյն խոկ խորապէս ցաւալի և աղետաւոր է հակառաւահայ խելագար շարժումը որ կը սկսի ծայր տալ կարգ մը (բարեքախտաբար շատ սակառաթիւ) թերթերու մէջ: «Կոչնակ» մեծ սխալը զործեց հրատարակելով փրօֆ. Լիւլէճեանի նամակը: Այդ փրօֆէսօրը, որ զարգացեալ ընտիր հայ մըն էր՝ ինչպէս կը զրեն զինքը մօտէն ճանչցողները, շարք մը տգեղ տիպարներու ազգեցութեան տակ՝ դառնութեան վայրկեանի մը մէջ չափազանցեալ և իր ընդհանրացմանը մէջ անարդար դատափետումի տողեր շարեր ու մտերմական նամակով մը դրկեր է Ամերիկայի իր մէկ բարեկամին. ինչու հրատարակել այդ նամակը, և ուուսահայ – թրքահայ պառակտման դուռ բանալ: Ու ի՞նչ ըսել «Արձագանդ Փարիզի»ին որ այդ դժբախտ նամակը ամբողջապէս արտատպեր է, ու զայն քանի մը տարտամ վերապահումներով մեղմացնել ջանալով հանդերձ, այդ արտատպումով և անոր իր կողմէ կցած խորհրդածութիւններէն մէկ բանիով՝ վէրքը աւելի սրեր, թունաւորեր, ծանրացուցեր է: Ի՞նչ հիման վրայ այդ թերթը կը յայտարարէ թէ վեր. Հարօլտ Պըքսթըն առաջար-

կած և Լոնտոնի Լորտ-քաղաքապետի Փօնտին վարչութիւնն ալ որոշած ըլլայ որ (ուուսահայ նպաստաբաշխ մարմիններուն վրայ վստահութիւն այլ ևս չոմնենալով) այսուհետեւ անզիփական հայանպաստ քօմիթէնները միմիայն Անզիփացիններու ձեռքով պիտի բաշխեն նպաստները թրքահայ փախլատականներուն:

Առաջին անգամ է որ կ'իմանամ՝ այդպիտի բան մը: Անզիփացիք հոն ունին՝ և ընական է՝ ներկայացուցիչներ, որ կը հսկեն գործին, բայց բաշխման գործը կը կատարուի հայոց ձեռքով: Ատիկա՝ եթէ ձիշտըլլար՝ մեր ամբողջ ազգին արժանապատութիւնը պիտի վիրաւորէր, և անհնար է որ Անզիփացիք այդպիտի որոշում՝ մը տուած ըլլան. Ի՞նչ պիտի մտածեն օտարները, եթէ իմանան «Արձագանդ Փարիզի»էն՝ այդպիտի անպատուիչ տեղեկութիւն մը. և ի՞նչ զէնք՝ զարձեալ՝ թուրքին համար: Ուուսահայ նպաստաբաշխ մարմիններուն մէջ անշուշտ եղած են, զիտենք որ եղան, անձեր, որ շահագործեցին իրենց պաշտօնը, զեղծումներ գործեցին. ուուսահայ թերթերն խոկ զանոնք մատնանիշ ըրին և ամբաստանեցին: Պէտք է այդ անհատներուն օձիքէն բոնել, հրապարակաւ անուանել զանոնք և խայտառակել, պէտք է պատժել այդ հրէշները՝ ինչպէս արժանի են. պէտք է մաքրել նպաստամատոց գործը այդ զզուելի որդերէն, որոնց նմանները՝ ուրիշ և աւելի մեծ ազգերու մէջ ալ կը գտնուին: Բայց աններելի է ուուսահայ հասարակութիւնը ամբողջութեամբ կամ նոյն խոկ իր ստուար մէկ մասով մեղսակից համարել այդ զագիր էակներուն: Քսան տարիէ ի վեր ուուսահայը թշուառ եղայրը մը ունեցող, անոր միշտ օգնելու պարտական մարզու ծանր դերը կատարեց. չմոռնանք տասնեակներով որբանոցները որ

ոռւսահայոց գրամով բացուեցան թրքահայաստանի մէջ համիտեան կոտորածներէն յետոյ, չմոռնանք 20 տարիէ ի վեր Կովկաս ապաստանող հազարաւոր փախատականներուն օգնող ոռւսահայերը. և այս վերջին ձգնաժամին մէջ, եթէ եղած են շահագործող անհատներ, չէ որ ոռւսահայ հասարակութեան մեծագոյն մասը, զիւղացիութիւնը էն առաջ յիշելով և անտարբերները հայ չհամարելով, ու ոռւսահայ ծանօթ գործիներէն շատերը, վարուեցան անձնութիւններմբ մը, զոր ապերախտութիւն պիտի ըլլար մունալ: «Առանց ոռւս կառավարութեան նպաստները խողը նվ էր, եթէ ոչ ոռւսահայ Բաբաջանեան, զօր. Թամամշեան, Հ. Առաքելեան, Ս. Յարութիւնեան ևայլք: Սաթենիկ Օհանջանեան, որ իր թրքահայ հիւանդ եղբայրները խնամելով՝ վարակուեցաւ և մեռաւ, ոռւսահայ չէր: Ի՞նչքան այսպիսի օրինակներ կարելի է յիշել:

Հայ ազգ մը կայ, որ մէկ է: Ոռւս յեղափոխութիւնը չփոխեց այս անքանդելի իրողութիւնը: Այդ ազգը, որ մէկ է, ամեն տեղ իր յատկութիւններն ու թերութիւններն ունի, որոնք՝ արտաքին գոյներով տարբեր՝ ներբուստ նոյնն են: Արեւելահայ և արեւմտահայ՝ զիրար լրացնելու կոչուած են:

Ինչ որ ալ ըլլայ վաղը մեր ազգային հարցին լուծումը, Արեւմտահայ և Արեւելահայ՝ միշտ իրարու պէտք պիտի ունենան, իրենց յատկութիւններով իրարու պիտի օգնեն և իրենց թերութիւնները սրբագրելու միասին պիտի աշխատին:

Երեք ինքնավարութիւն ունենանք, երկու կամ մէկ, հայ ազգը պիտի միշտ մնայ մէկ: Այդ միութիւնը, զոր դարերէ ի վեր պահեր ենք, այս վճռական բոպէին չխախտենք:

Ա. ԶՈՊԱՆԵԱՆ
Փարիզ, 3 Յուլիս

ԼՈՆՏՈՆԵԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳԻՒՐՔԸ
ՄԻԶՈԶԳԱՑԻ ՆՈՐ ՎԵճԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՄԷԶ

Ոռւսական յեղափոխութեան առաջին օրէն ի վեր ոչ մի խնդիր աւելի յամառօքէն և բազմակողմանիօրէն չէ ծեծուած հոս, որքան ոռւս յեղափոխական ուամշակարութեան հրապարակ նետած մի բանաձեւը. — «Հաշտութիւն առանց կցումշների և առանց առւգանքների»: Մի սկզբունք որ նախագահ Ուկիսըն արդէն առաջադրած էր անցեալ յունվարին «Խաղաղութիւն առանց յաղթութեան» բանաձեւով: Միացեալ նահանգների միջամտութիւնը, բուն իսկ ոռւս յեղափոխութեան թատերական դրուգները, Արքասի ճակատամարտը, Յունաստանի թագաւորի գահնկեցութիւնը, նոյն իսկ «հայկական զրոշակի տօնիլ» Լոնտոնի մէջ, — ասոնք բոլորը արդէն անցած են պատմութեան էջեր, բայց հաշտութեան իբրեւ հիմնական սկզբունք ոռւս բանւորական և զինուորական պատգամաւորների խորհրդի առաջարկած նշանաբանը կը շարունակէ առարկայ մնիլ զրեթէ համաշխարհային քննադատութեան

և թեր ու դէմ՝ վիճաբանութեան։ Գուցէ ոչ մի տեղ այնչափ յամառութեամբ ու մեթուսով նկատի առնուած չէ այդ սկզբունքը քան հոս բովանդակ անգլիական մամուլին մէջ։ Մի քանի բառերով հնարաւոր է պարզել այդ բանաձեւի հիմքը կազմող գաղափարը։

Ամբողջ պատմութիւնը վկայ է որ անցեալին մէջ, գէթ մինչեւ 80ական թուականներ եւրոպական ազգերը պատերազմի զիմած են նախ արքայատօհմական շահերի, զինուորական փառասիրութիւնների և նուրագոյն ժամանակների մէջ ալ, նոր երկիրների և գաղութների նուածման համար։ Պատերազմներ միշտ սկսած են այդ զրդապատճառներէն մէկի հետեւանքով, տեւած են ամիսներ կամ տարիներ, և վերջապէս յանդած են պատերազմիկ կողմերէն մէկի կամ միւսի պարտութեան, որոշ դաւառների կամ դիրքերի գրաւման, և յաղթուող ազգի կողմէն պատերազմական տուգանքի վճարման։

Այդ հանգամանքների մէջ մինչ յաղթողը փառաբանած է ինքինքը և յագեցուցած իր զինուորական կամ քաղաքական փառասիրութիւնները, միւս կողմէն՝ յաղթուողը՝ լցուած իր ազգային ինքնասիրութեան և պատուին հասած հարուածէն՝ տարիներով կը մնուցանէ վրիժառութեան ոգին, կը պատրաստէ միջոցներ յարմար ըուպէին ցատերու թշնամիկ կոկորդին և հանելու իր վրէժը։ Յետահայեաց մի պարզ ակնարկով զիւրին է եղագակացնել որ գէթ անցեալին մէջ յաղթութիւններ և պատերազմական տուգանքներ իրենց ետեւէն ժառանգութիւն թողած են միջաղգային ատելութիւն, ցեղային խորունկ ոխ և վրիժառութեան զգացում՝ առանձնապէս պարտուածի կողմէն ընդդէմ յաղթականին։ Հոգեկան-ազգայնական այդ զսպանակներէն բղխող

արաայայտութիւնները ուղղապէս խտացուած են այն փորձերի և հսկայական պատրաստութիւնների մէջ զորս այժմ ու վորական դարձած է կոչել միլիոնարիզմ զանազան երկիրների մէջ։ Այժմ այս երեք տարում աննախորդ արիւնհեղութիւններէ և աւելումներէ յետոյ նորէ՞ն դիմել նախկին մնանկացած միջոցներին, և յաղթուողէն զրաւելով գաւառներ կամ առնելով տուգանք, վերսկսի հին աշխարհավարութեան հիմնական սխալները։ Նախազա՞ն Ռւկաըն և ուստի յեղափոխական ռամկավարութիւնը զործի մզող զրդապատճառները իսկապէս հիմնուած են մարդկայնական լայն և զերագոյն շահերի զիտակցութեան վրայ, բայց թէ աշխարհածաւալ մի պատերազմի երկունիքի պահուն կարելի է որդեգրել միջաղգային յարաբերութիւնների նոր և աւելի քաղաքակրթական միջոցները և ձեռնարկել հնացած եղանակների վերաբնաւութեան, առայժմ գժուար է ըսել։ Մէջ բերելով ներկայ պատերազմին մէջ անողոքօրէն զոհուած երկիրների և ժողովուրդների օրինակը, Արեւմտեան Դաշնակիցները կը պնդեն որ «հաշտութիւն առանց կցումների և տուգանքի» բանաձեւի կիրառութիւնը կ'ունենայ ողբավի հետեւանքներ Հայաստանի, Պելճիգայի, Սերպիոյ և Ռումանիոյ վերաբերմամբ։

Այդ բանաձեւի տառական կիրարկութիւնը կ'ենթադրէ Հայաստանի վերադարձը մէ քանի անգոյն սրբիկանների և մի գաղանաբարոյ ժողովրդի կամայականնութեան, և Պելճիգայի ու Սերպիոյ անահետական բացարձակ քայլքայումը։ Բարեբախտաբար, ուստի ծայրայեղ յեղափոխականներն անգամ իրենց թերթերի բերնով գէթ ընդունած են որոշ վերապահումներ՝ Հայաստանի և Լեհաստանի բացառիկ զիրքի մասին։ Օրինակի համար, յայտնի Պէտսանովի թերթը «Էտինստվո» և Մակսիմ Կորբիկ «Նօ-

վայա ժիզն » օրաթերթը՝ յայտարարուծ են որ Հայաստանի և Լեհաստանի նկատմամբ բանաձեւը կը նշանակէ այդ երկու երկիրների ինքնորոշման իրաւունքը՝ համաժողովրդական քուէարկութեան հիման վրայ:

Ոչ մի ժամանակ այնչափ շատ գրուած չէր Հայաստանի քաղաքական ապագայի վերաբերմամբ քան վերջին երեք ամսուայ ընթացքին՝ գէթ անզիլիական մամուլին մէջ: Այդ չի նշանակեր թէ վարչապետ Լորտ Շօրծէ սկսեալ մինչեւ գաւառական ամենամեստ թերթը ունէ որոշ և ուղղակի յայտարարութիւն ըրած են Հայաստանի ապագայի մասին: Քաղաքական անցքերի պատահական դաստիրութեամբ, այժմ նպատակի կը ծառայէ յիշել Հայաստանի դատը, որովհետեւ այդ նպաստաւոր է պետական տեսակէտի պաշտպանութեան: Բովանդակ մամուլը օրինակելի ճշդապահութեամբ և մէկ կեղրոնէ լարուած բազմերախ մեքենայի կարգապահութեամբ, կը հնչեցնէ միւնոյն նօթը, բառերի աւելի կամ պակաս տարբերութեամբ, որ Հայաստանը կարելի չէ վերադարձնել Թիւրքերի արիւոտ բունակալութեան: Այս ուղղութեամբ տուն կուտայ Times ու իր ետեւէն կը քաշէ ամբողջ գաւառական մամուլը: New Age շաբաթաթերթը կ'աւելցնէ որ Թիւրքերի քթէն բռնելով պէտք է հաւաքել տալ հայ արսորեալները, և կեղրոնացնելով Հայաստանի մէջ, վերակազմել նոր Հայաստանը: Statist շաբաթաթերթը Հայաստանի քաղաքական և տնտեսական վերածնութեան հնարաւորութիւնը Վուփորէն մինչեւ Պարսկային ծոց՝ քաղաքական ապագայ անդորրութեան երաշխիքը կը տեսնէ Հայաստանի ինքնակուակարութեան մէջ: Manchester Guar-

dian և Nation Հայաստանի մէջ հաստառելիք քաղաքական նոր բեմիմը ապահովել կը յուսան ապագային կազմուելիք Ազգերի Դաշնակցութեան միջազգային սատիկանութեամբ:

Չորս օր առաջ, Լոյտ Ճօրծ, Կլասկօյի մէջ խօսած մեծ ճառով ըրաւ առաջին հեղինակաւոր յայտարարութիւնը՝ Հայկական խնդրի լուծման մասին: Վճռապէս պնդելէ յետոյ որ Միջազգեաք և Հայաստանը այլ ևս երբեք պիտի չենթարկուին թիւրքական լուծին, աւելցուց որ այդ խնդրիները պիտի լուծուին մօտիկ ապագային գումարուելիք խաղաղութեան վեհաժողովով: Նոր փորձանքներ, նոր անսատուգութիւն: Հայկական խընդիրը ըստ բրիտանական վարչապետին, դեռ կը շարունակէ լինիլ մի միջազգային խնդրի, ըլ նայած որ Յեղափոխութենէն առաջ մեր Անդլիայի բարեկամները յաճախ կ'ըսէին որ Հայաստանի խնդրիը այլ ևս եղած էր զուտ մի ուստական խնդրի:

Ուստի յեղափոխութեան յարուցած փոթորիկը, Հայաստանի վերածնութեան խընդրին առւած է մի նոր կերպարանք. մեր աշալուրջ հակողութեան և կեղրոնացած ծիզերի ու մտածողութեան առջեւ բացւած է նոր ասպարէզ: Բացի Հայերէս՝ ամենըը կը խօսին Հայաստանի ապագայի մասին: Մի կերպով ալ լաւ որ մենք չենք խօսիր: Այս լուռթիւնը այն ժամանակ. կ'ունենար ոսկիի արժէքը, երբ մենք մեր բոլոր ուժերով նախապատրաստուէինք խօսերու, ուժեղ ու բանաւոր, մօտեցող հոգեբանական բոպէին:

ԱՐԺԱԿ ՍԱՖՐԱՆՑԵԱՆ

Լոնգոն 2 Յուլիս 1912

Այս յուղիչ քերթուածը՝ ծանօթ ակադեմական ժամանակակից է բանաստեղծը պրած է վերջերս և ուղարկած Վենետիկի Մխիթարեաններուն, որոնք հրատարակած են զայն Բաշտավեռի վերջին թիւին մէջ, Ա. Զօպանեանի թարգմանութեամբ։ Կ'արտատպենք այստեղ թարգմանութիւնը։

Հ Ա Յ Ա Ս Ա Ն

ԱՐԻՒՆԱ ամեն տեղ կը հսկի, և անզլւարթ է աշխարհ։
Տեսայ մեռեալն՝ ոսկեճամուկ
Հանդերձներուն մէջ մետաքսէ,
Եւ իր սրաէն վազող արիւնը կը շողար սուտակավայլ։

Իր ձեռուըները խաչաձեւ՝ խաչը կուրծքին կը սեղմէին,
Շրջանակի մը մէջ բուրեան տերեւներու և ծաղկանց,
Որոնց գոյները կենսախայտ՝ արեւուն մէջ կը վառէին.
Պատմուճանին վրայ ծիրանի՝

Աղամանդները լոյս էին արտասուաշիթ։

Նահատակի պէս մոռած էր զէնքերուն տակ
Մոլեղնացնոր վայրագարբշիո հեթանոսին.
Աղամանդներն՝ արցունքն էին.
Սուտակներն իր արիւնն էին, և ցաւերն իր գեղեցկութիւնն։

* *

Ու մեռեալը, հոգիներու ձայնով՝ կ'ըսէր
Մընաք բարնվը սըրբազան։
« Մընաս բարով, պըլալըլացող բոցով Կերոն երկրաւոր,
Անմահ է բոցն որ կը շողայ հոգւոյն աչքին։
Մնաս բարով, դաս քահանայից, ես զէպ ի Կեանքը կ'երթամ՝,
Ես մեկնեցայ որ Արարիչը տեսնեմ։
Եւետարանն է ճանապարհն, և երբ անոր մարդ հետեւի,
Ան՝ բարձունքին վրայ գերագոյն
Կ'առաջնորդէ հոգին՝ յաւերժ երանագմայլ։
Մընաք բարով, ժողովուրդներ. մընաս բարով, կեանք երկրաւոր,
Մընաք բարով, ջուր, հող ու կրակ,
Քրիստոն, Աստուած իմ, քեզ կուգամ՝ ահաւասիկ »։

* *

Ո՞վ Ազգ՝ այսոքան ցաւելու տակ կոշկոծուած,
Ո՞վ մինացող ժողովուրդներն այն ատեն ձեռքդ համբուրեցին,
Ո՞վ զուն որուն խելայեղիչ չարչարանքը
Խղճի խայթի պէս մարդկութեան որտին մէջը կը թնդայ:
Ու ձեռքերուդ վրայ ծըւած, համբուրեցինք մենք զանոնք.
Եւ խաչաձեւ ձեռքերուդ մէջ,
Աշխարհիս գութը՝ քուկին խաչդ համբուրելով
Երեք անզամ՝ աղաղակեց՝ « Կը հաւատամ »:

Ո՞վ ողջ - մեռել, Հայաստան,
Կը հաւատամ ես անվախճան քու փառքիդ:
Երկարաձիգ նահատակումդ յաղթէ պիտի ժամանակին.
Կրելէ յետոյ քու արւայտանքը մենաւոր,
Պիտի ապրիս զուն վերըստին աղգերուն մէջ աշխարհիս՝
Փողփողենէջ զոհարներու ծիրանւոյն տակ ու շողքին:

Պիտի ճակատը սուրբ թագով պըսակուի.
Այն որ շիրմէն Ղազարն հանեց,
Պիտի քեզ ալ յարուցանէ՝ շարժմամբ մ'աղուոր ու խաղաղ,
Ու պիտ' ըսեն աղգերն՝ « Ի՞նչքան սիրելի է եղեր Անոր »:

Մահն ու ցաւը քու վեհութիւնը կազմեցին,
Ո՞վ Հայաստան, զնւսոր Յայրոսի.
Մեծ արութեամբն այն անյօդլող զոր տանջանքիդ մէջ ցոյց տըւիր,
Խոհարհաբար զուն դէպ ի փառքը կը քալես:

* * *

Եւ ըստ որում ճանապարհին հաւատարիմ հետեւեցար,
Գոհարներու, սուտակներու տակ և ոսկւոյ ու մետաքսի,
Նորէն սոքի պիտի ելլես՝ ուրախութեան մը մէջ կրկին,
Աշխարհիս վրայ և յախտեանս յաւխտենից փառաւոր:
Թարգմ. Ա. Զ.

ԺԱՆ Է. Ք. Ա. Բ.

Անդամ Ժրանսական Ակադեմիայի
Լա Կաբո, 6 Մայիս 1917

**ՀԱՅԱՍՏԻՐԱԿԱՆ ՇԱՐԺՈՒՄԸ
ԵՒԲՈՊԱՑԻ ՄԷՋ**

Հայաստիրական շարժումը մեծ ծաւալ կը ստանայ Խտալիոյ մէջ, շնորհիւ զիտակից և եռանդուն աղքասէր հայ գործիչներու գովելի նախաձեռնութեանց:

Թօրինօի մէջ աւելի քան տարիէ մ'ի վեր կը հրատարակուի՝ հրապարակագրական հզօր տաղանդով օժտուած Հայու մը խմբարութեամբ՝ « Armenia » խտալերէն պատկերագր ամսաթերթը, որ մեծ ծաշակով և հմտութեամբ խտալական հասարակութեան կը ծանօթացնէ Հայոց պատմութիւնը, պրականութիւնը, գեղարուեստը և տառապանքներն ու բաղձանքները, եւ կորովալից ու պերճախօս ձեւով մը կը պաշտպանէ Հայոց դատը:

Պարիի մէջ Պ. Հրանդ Նազարեանց կը շարունակէ հայ գրականութիւնը ծանօթացընող իր եռանդուն հրատարակութիւնները:

Տօբթ. Ռ. Պաղարձեան, ներհուն և ջղուտ գրագէտը որ իր հայերէն ուսումնասիրութիւններէն դատ խտալերէն և գերմաններէն լեզուներով կարեւոր աշխատութիւններ հրատարակած է, Պոլօնիաի, Միլանի և Բատովայի մէջ հայ աղզի և հայկական դատի մասին բանախօսութիւններ արտասանած է խոր տապաւորութիւն ձգելով խտալական հասարակութեան վրայ, և իր ջանքերով այդ քաղաքներուն մէջ կազմած է խտալական հայասէր քօմիթէներ:

Ծանօթ բանաստեղծ և գրագէտ Պ. Կոստան Զարեանի նախաձեռնութեամբ Թլօրանսի մէջ կազմուած է նոյնական խտալական հայասէր կարեւոր քօմիթէ մը, որուն նախագահն է նշանաւոր պատմաբան Կուլիէլմօ Ֆէրրէրօ:

Ցունիս 11-ի կիրակի օրը Թլօրանսի

Բալացիօ Վեհիօ պալատին մէջ տեղի ունեցած է հայաստիրական վեհաջորդ ցոյց մը, կազմակերպուած նորահաստատ խոաւլական հայասէրներու քօմիթէին կողմէն:

Ցոյցին նախագահած է Թլօրանսի քաղաքագետ բրօֆէսօր Օրացիօ Պաչչի: Բանախօսած է Ֆէրրէրօ, որ աղզայնութեանց խրաւունքներու նուրիականութիւնը բացատրած և յոյս յայտնած է որ այս պատերազմէն յետոյ ճնշեալ աղզերը իրենց աղաստութիւնը պիտի գանեն: Խօսած են նաեւ բրօֆէսօր Բարօսի, բրօֆ. Սալիմինի, որ, Թլօրանսի ժողովուրդին համակրութիւնը յայտնած են Հայոց աղզին, ինչպէս եւ Օկլիւսթէն Քէյ, Գրանսացի գիտունը՝ Փարիզի քաղաքական տնտեսութեան ընկերութեան անդամ, որ Գրանսական աղզի համակրութիւնները յայտնած է դէօլի Հայկ Դատը: Բանախօսած է վերջապէս Պ. Կոստան Զարեան որ թելաղրիչներէն եղած է այս ցոյցին և ընդարձակ յուղիչ պատկեր մը գծելով Հայ աղզի հին և նոր պատմութեան և յիշեցնելով այն ահաւոր չարչարանքները զոր այս պատերազմի ընթացքին կրած է Հայ ժողովուրդը և անթիւ զոհերը զոր տուած է Աղասութեան դատին համար, յոյս յայտնած է որ Արգարութեան մեծ օրը երբ Հասնի, յաղթական ժողովուրդները չը պիտի շահագործեն մարտիրոս աղզին արխւնը, այլ այդ օրը պիտի զոչին միաձայն կեցցէ Հայաստան:

Բազմախուռն և ընտիր հասարակութիւնը քուէարկած է հետեւեալ որոշումը, զոր բառ առ բառ կը թարգմանենք Թլօրանսի Նով Ճունալէ լրագրէն.

— « Թլօրանսի հաղամացիները, հաւաքուած Բալացիօ Վեհիօ մէջ՝ նայստէ խտալական Յօմիքէի հրաւերով, Թլօրանսի հաղամացէ բրօֆ. Օրացիօ Պաչչի նախագահութեան տակ, լսել յետոյ

ատենաբանութիւնները..., կը յայտնեն իրենց խորին համակրութիւնը Հայ Ազգին, որ Դաւեակիցներու դասին տուալ 150,000 մարտիկ եւ անմեղ արինը 600,000 զոներու, կոտորուած՝ Թուրքելէն իսպաս Դեմանիոյ. բաղձանք՝ կը յայտնեն որ Համաձայնութիւնը, Ռուս Յեղափոխութենէն ի վեր՝ աշխարհիս Հինգ մնած Ռամիկավորութեանց Դաւեակցութիւնը դարձած, Հայերը դաշնակիցներու կարգ դատէ եւ յսնձնառ ու բլլայ վերակազմել Հայաստանը, ինչպէս Լեհաստանը, իբր ազատ եւ անկախ ազգ»:

Մեղի հաղորդուած է թէ խոալական հայութիւն քօմիթէն նամակով մը զրկած է այս որոշումը՝ Դաշնակից ազգերու արտաքին գործոց նախարարներուն:

— Վենետիկի Մուրաստ - Ռաֆայէլեան վարժարանին մէջ տեղի ունեցած է հայկական նուազահանդէս մը՝ վարժարանին տնօրինութեան կողմէ կազմակերպուած, խոալացի արուեստագէտներու աջակցութեամբ :

Ներկայ զտնուած է Վենետիկի ամենաընտիր հասարակութիւնը՝ Վարժարանին աշշակերաները երգած են հայկական ազգացին և ժողովրդական երգեր։ Նուազախումբը նուազած է Vêpres Arménientes անուն կոտր մը՝ հեղինակութիւն երաժիշտ Բոնձիլաքուայի, խոսք՝ Հ. Ս. Երեմեանի։ Նուազուած է նաև ողբացեալ Դաւթեանի հեղինակած «Հայու Հոգին»։ Նուազահանդէսին վերջանալուն՝ բանախոսած է հայազգի բրօֆ. Ասլան։

* * *

Տիկին Լոյտ Ճօրծի և դերկումնուհի Պրայսի նախաձեռնութեամբ հայկական զրօշակի օր մը կազմակերպուած էր. որ տեղի ունեցաւ Ցունիս 14ի օրը Լոնտոնի մէջ։ Զարդուաղիպութեամբ մը ճիշդ այդ օրն է որ զերմանական սաւառնակներու արշաւը տեղի ունեցաւ Լոնտոնի վրայ, բայց հաճոյքով կ'իմանանք թէ հակառակ ասոր՝ օրուան

նիւթական, մանաւանդ բարոյական արդիւնքը կարեւոր եղած է։

Առաւոտեան ժամը 8էն սկսեալ մինչեւ իրիկուն բազմաթիւ անգլիացին, ոռւս, յոյն և հայ կիներ «Արմենիա» վերտառութեւնը կրող հայկական եռագոյն զրօշակներ և հայ փախստական կողջ ու իր խեղճուկ տղեկին պատկերը կրող մետացներ ծալած են։

Դեռ որոշ տեղեկութիւն չունինք թէ հաւաբուած զրամները ինչ գումարի հասած են։ Բայց հայկական օրի մը գաղափարին իրագործումը Լոնտոնի պէս հոկայ բաղաքի մը մէջ՝ մեր ժողովուրդը և մեր դատը ճանչցնելու և սիրցնելու համար ամենաթանկազին ծառայութիւն մը կը նկատենք և ասոր համար մեր խորին երախստազիտութիւնը կը յայանենք Լոնտոնի լորտ քաղաքակեաի Փօնտին բոլոր անդամներուն, որ կազմակերպած են այս հայասիրական ցոյցը, ու մասնաւրապէս երկու մեծանուն անգլուհիներուն՝ որ իրենց հովանաւորութիւնը շնորհած էին անոր։

— Լոնտոնի հայանապաստ ընկերութիւնները մինչեւ հիմա 105,700 Անգլիական ուկի հաւաքած են յօգուտ հայ կարօտելոց։ Այս գումարին 73,000 ուկին հաւաքուած է Լորտ Մէյլըի Յանձնածողովին կողմէ, 19,000ը՝ Հայ Փախստականաց նպաստամասոց Մարմնոյն, 3,800ը՝ մասնաւրապէս յօգուտ որբերու գործող մասնաճիւղի, և 9,800ը՝ Հայանպաստ Կարմիր Խաչի և Փախստականաց Օգնող Մարմնոյն կողմէ։

* * *

Փեթրուլը ասուի «Պիրմէվայա Վիէդումութի» թերթը զանազան նշանաւոր անձնաւորութեանց Դաշնակիցներու պատերազմական նպատակներու մասին հարցում՝ ուղղած ըլլալով, Լորտ Պրայս իր պատասխանին մէջ հետեւեալը կ'ըսէ Թուրքիոյ քրիստոնեանեւ։

րու մասին. — «Արեւելքի քրիստոնեայ ազգաբնակչութեանց աղասառումը թրբական զազրելի կառավարութենէն, որ հարիւր հազարներով անմեղ Հայեր սպաննած է»:

Նոյնպէս մեծանուն վիպասան Ռելս, թուելով պատերազմի նպատակները, անոնց մէջ կը դնէ նաև Հայաստանի, Արաբիոյ և Պաղեստինի աղասառումը թուրք լուծէն:

Հռոմի մէջ տեղի ունեցած է խոսլացի «Էնթէրգանսիօնիաթ» կուսակցութիւններու համագումարը, որուն օրակարգին մէջ այս պատերազմի նպատակներու կարգին կը գտնինք նաև հետեւեալը «իբր անկախ ազգ վերակազմութիւնը Անհաստանի, Հայաստանի, և անդամատուած կամ օտար տիրապետութեան ենթարկուած բոլոր ժողովորդներու»:

Եւրոպական ամեն երկիրներու մէջ ծընունդ կ'առնեն Հայանալաստ քամիթէներ, այսպէս՝ Լահէջի մէջ վերջերս կարուած է Հայանալաստ հոլանտական քամիթէ մը, Հայաստանի մէջ կատարուած խափմութիւնները Հոլանտացիներուն ծանօթացնելու և Միջազեաքի թշուառ աքսորեալներուն օդնութիւն Հասցնելու համար: Անդամներն են պատկանելի անձնաւորութիւններ ամեն կուսակցութիւններէ, ինչպէս՝ պատոյ նախադահը Պ. տը Սավօրնին-Լոհման, պետական նախարար, քրիստոնեայ, ողատական կուսակցութեան պարագուխը, նախագահը՝ Պ. Վան Կիլին, ելեւ մոտից նախկին նախարար, Պ. Վան Էկէն՝ Ամսդերտամի առեւտրական սենեկի նախագահ:

Այս քամիթէն ալ նմանօրինակ բոլոր քոմիթէներու նման մէծ ծառայութիւններ կրնայ մասուցանել Հայկական զատին:

ՀԱՅԱՆՊԱՍ ՅՕԴՈՒԱԾՆԵՐ Քրանչական Մամուլին մէջ.

La Revue Franco-Etrangerի վերջին թիւին մէջ կը կարունք մեծանուն լեզուագէտ և հայասէր բրօֆ. Ա. Մէջէլ մէկ համառօտ ու ամփոփ տեսութիւնը Հայոց պատմութեան և Հայկական դատի մասին: Այս տեսութիւնը պիտի ծառայէ իբրեւ առաջնորդ Թրանս-Արմենի քօմիթէին կողմէ Փրանսական գլորոցներու մէջ կազմակերպուելիք գասախօսութեանց շարքի մը:

Կը թարգմանենք այսաեղ վերջին հատուածը Պ. Մէջէլի տեսութեան:

— « Մոռուխյ Հայերը, որ երկար ատենէ ի վեր խաղաղ կ'ապրին, ցոյց առւին ինչ որ կարող են ընել՝ խաղաղութեան րեմիմի մը տակ: Ներկայ պատերազմին մէջ փայլուն ընթացք մը ունեցան: Մոռա յեղափոխութիւնը անոնց պիտի տայ իրենց ազգացին կեանքը գարգացնելու միջոցները: Պէտք է որ հաշտութիւնը կնքուած ատեն՝ Թուրքիոյ Հայութենէն մնացածն ալ ազատազրուի: Դարերէ ի վեր աեւող հալածանքներու ընթացքին, որ ինչքան քաղաքակրթութիւնը կ'աճէր Արեւելքի մէջ՝ աւելի եւս արիւնոտ կը զառնային, Թուրքերը ապացուցին որ կարող չէին հայ ազգին պէս ազգի մը վրայ տիրել »:

Le monde Latin ամսաթերթի մէջ, բանասէր պ. Կ. Բասմաջեանի *Histoire moderne des Arméniens* գործի երեսումը ծանուցանելով Պ. Էմիլ Բինեօ, այդ առթիւ Հայկական զատին կը նուիրէ ջերմ յօդուած մը, որմէ կը քաղենք հետեւեալ տողերը.

« Մենք (Դաշնակիցները) մեր վրայ առած ենք բոլոր մարտիրոսներուն վրէժը լուծենելը,

բոլոր կեղեքեալները աղատելու, բոլոր փոքր ազգութիւնները վերակենդանացնելու աղնիւ գործը. մեր առաքելութիւնը սնանկութեան ենթարկած պիտի ըլլացինք եթէ Հայաստանի աղատազգութը յամառութեամբ և կորովով չպահանջէինք ինչպէս պիտի պահանջենք Պելճիքայի, Ալզաս-Լօրէնի, Թրէնթինօխի, Թրիէսթէի, Սերպիոյ, Մոնթէնէկրօխի, Ռումանիոյ, և Լեհաստանի աղատազգութը։ Հայկական հարցը նոյն զծին վրոյ է։ Նոր Ռուսաստանը այս մասին ապահովիչ յայտարարութիւններ ըրաւ. ամբողջ Համաձայնութիւնը այդ մասին համամիտ պիտի ըլլայ. Հայաստանը պիտի ապրի վայրը, բացարձակ, ազգային կեանքով մը, ոչ միայն որովհետեւ անոր հոգին քոյր է մեր հոգւյն, այլ որովհետեւ ան իր ինքնութիւնը ունի։»

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

ՄԱՅՐ-ԵՐԵՎԵՆ

Կ. Պոլսոյ Հայոց պատրիարքարանին և Զաւէն պատրիարքի մասին ցարդ անորոշ տեղեկութիւններ միայն ունեինք, այժմ երազեկ աղքիւրէ կ'իմանանք թէ թուրք կառավարութիւնը պաշտօնանկ ըրած է պատրիարքը և զանի Պաղտատ աքսորած։ Անզիացիներու կողմէ Պաղտատի գրաւումէն երկու որ առաջ զեռ սրբազնը Պաղտատ կը գտնուէր, բայց թուրք բանակի նահանջի պահուն, չպրուելու համար Թուրքերը, ինքն իսկ փափագ յայտնած է թուրք պաշտօնութեան հետ Պաղտատէն մեկնիլ Հաւէպ։ Թրքահայոց կաթողիկոս նշանակուած է Կիլիկոյ Սահակ կաթողիկոսը և աթոռը

փոխազրուած է Երուսաղէմ. իսկ Կ. Պոլսոյ առաջնորդ և կաթողիկոսական փոխանորդ նշանակուած է Գաբրիէլ եպիսկոպոս Ճէւ վահիրձեան։

* * * Հայաստանի զանազան մասերու գրաւուած ըլլալուն հակառակ, տակաւին տեղ տեղ անիշխանական դէպքեր և խոռվութիւններ կը պատահին, այսպէս Ալաշկերտի, Բասէնի և Մանազկերտի մէջ քիւրտ հրոսակներ յարձակած են հայրենիք վերադարձող հայ փախստականներու վրայ և կողոպտած են զանոնիք։ Ամերիկայի հայկական և Միւրիական նպաստամատոյց Ցանձնաժողովովին կողմէ և Պոլսոյ Ամերիկեան նախորդ զեսպան Պ. Մորկլնթոյի ստորագրութեամբ ամերիկահայ թերթերու հաղորդուած տեղեկութիւններէն կ'երեւի թէ երկրի տարագրեալներու վիճակը սպառնական է։ Նպաստի գումարները սպառած են. կարօտութիւնը անսահման է և ահազին զրամի պէտք կայ։ Որբերու թիւը 40,000էն աւելի կը հաշւուի և իւրաքանչիւր որբի համար ամսական երկու տոլար ծախս կը պահանջուի։ Եւ այս խոշոր պէտքերուն համար միայն նույլատուններու օգնութիւնը կ'ակնկալուի։

* * * Վեհ. Կաթողիկոսը, դիմումը ստացած ըլլալով ժամանակաւոր կառավարութենէն Հայերու մէջ կազմակերպելու « Ազատութեան փոխառութեան » համար բաժնեգրութիւն, առաջարկած է թեմակալներուն տարածել այս փոխառութիւնը ժողովրդին մէջ և ինք յանուն Էջմիածնայ Միաբանութեան մասնակցած է 100,000 բուբլով։

Մոսկովայի Հայկ. Քօմիթէն ալ նոյն նպատակով կոչ մը ուղղած է թերթերուն, իր նախազահ Մամիկոնեանի ստորագրութեամբ յայտնելով միանդամայն որ Մոսկովայի հայոց մէջ բաժնեգրութիւնը սկսած

է արդէն և առաջին օրն իսկ Մոսկուայի հայերը արձանագրուած են 11,000,000 բուբլի:

* * * Վերջերս Երեւանի քաղաքացին ակումբին մէջ ժողով գումարած են ուռասական բանակին մէջ ծառայող 600 հայ սպաներ և զինուորներ և միաձայնութեամբ բանաձեռ մը քուէարկած են, որով կը պահանջեն որ հին բեմիմի շնորհիւ կաշառքով և այլ միջոցներով ազատուած զինուորները ծառայութեան կանչուին և մնալով հաւատարիմ սրբազն պարտականութեան և հայ աղջի պատմական աւանդութեանց, կուր կը յայտարարեն ամէն կարգի դասալիքներու դէմ:

* * * Պաղտամի գրաւումէն յետոյ՝ Միջավետքի բրիտանական բանակին հրամանատար Սըր Սթէնլի Մաուտ հեռագրած է Լոնտոն թէ 400-500 հայ փախստական պղտիկներ գտնուած են Պաղտամի մէջ, որոնք յանձնուած են Ամերիկեան Հայանը պաստ յանձնախմբի ներկայացուցիչ Տր. Լէվիի հոգատարութեանը: Ամերիկայէն 10 հազար տոլար ստացած է յիշեալն այս նպատակին գործածելու համար:

ԱՄԵՐԻԿԱՀԱՅ ԳԱՂԱՌԵՐՆԵՐ

Ամերիկայի բոլոր հայկական հատուածներու և կուսակցութեանց միութեան գեղեցիկ և սրտապնդիչ երեւոյթէն ի վեր, զանազան գաղութներու մէջ խանդավառ հաւաքումներ տեղի կ'ունենան, ուր կը բանխօսեն բոլոր կուսակցութեանց ներկայացուցիչները:

Այս հաւաքումներէն մին տեղի ունեցած է վերջերս Պոստոն, ուր հրապարակային մեծ ժողովի մը մէջ 300 է աւելի հայեր հաւաքուեր էին և ուր 8000 տոլարի (40

հազոր ֆր.) հանդանակութիւն մը կատարուած է: Փրովիտենսի մէջ կատարուած է սպահանդէս մը, Հայ Աւետարանական եկեղեցւոյ կողմէ, ուր երգուած են կրօնական և ազգային երգեր: Խօսած են ի միջի այլոց Շահէ ծ. վրդ. Գասպարեան, Տօբթ. Պլումէս, Վեր. Տէփօեան և մեծանուն հայսաէր Ամերիկային Տօբթ. Պարթըն, որ հայոց առաքինութիւնները թուելէ վերջ աւելցուցած է թէ՝ « Հայը տանջուած է քրիստոնէութեան համար: Հայը կոտորուած է, բանտարկուած և ացորուած՝ իրեն ազգային գաղափարին համար: Հայը այսօր մարտիրոսագրուած է բարբարոս Թուրքերուն ձեռքովը, ան զոհ տուած է հաղարներով, հարիւր հազարներով և միլիոններով, բայց ան կ'ապրի տակաւին ու պիտի ապրի, որովհետեւ ապրիլ կ'ուղէ ու ապրելու արձանի ցեղ մըն է: Հայը պիտի ապրի, պիտի աճի և զարգանայ՝ Արեւելքի մէջ լուսաւոր աստղ մը ըլլալու համար: Հայը տոկուն ցեղ մըն է, զոհուող է և կենսունակ: Այս ցեղը կարենալ կանգուն պահելու համար, ըստ Տր. Պարթըն, ձեր օտարազգի բարեկամները կ'աշխատին և կը գործածեն այն միջոցները որ զիւանազիտութեան յատուկ են: »

Նմանօրինակ հաւաքումներ տեղի ունեցած են Ամերիկայի բոլոր հայ գաղութներուն մէջ, և վերջին լուրերէն հաճոյքով կ'իմանանք թէ այդ ժողովներու մէջ Ազգային Միութեան ձեռքով կատարուած հանդանակութիւնը արդէն իսկ 200,000 տոլարի հասած է:

* * * Ամերիկահայ թերթերէն կ'իմանանք թէ հանրածանօթ հայ գործիչ, Ամերիկահայոց Ազգային Խնքնապաշտպանութեան Միութեան ատենապետ պ. Մ. Սվալեան և New Armenia խմբագիր պ. Արշակ Տ. Մահաւեսեան, Նիւ-Եօրքի Քաղաքական Գի-

տութեանց Ակադեմիայի անդամ անուանուած են: Մեր յարգելի հայրենակիցներուն եղած այս մեծ պատիւը խորին ուրախութիւն կը պատճառէ մեզի, իրենց կ'ուղղենք մեր շնորհաւորութիւնները:

ԵԳԻՊՏՈ.ՀԱՅ.ԳՈԽԹ.

Ե յարգանս հայ նահատակութեան, մեծ սպահանդէս մըն ալ տեղի ունեցած է Գաւհիրէի մէջ: Առաւօտուն՝ եկեղեցւոյ մէջ, խուռն բազմութեան մը ներկայութեան, կատարուած է հոգեհանգստեան պաշտօն, իսկ ցորեկէն վերջ, Ազգ. վարժարաններու պարտէզին մէջ կատարուած է սպահանդէսը, ուր խօսած են Առաջնորդական փոխանորդը, բրօֆ. Յ. Թ. Գայաեան, Սուրէն Պարթեւեան, վեր. Խանդամնուրեան: Վարժարանին երգեցիկ խումը երգած է, իսկ անդիւական զինուրական նուազախումը մը մահերգներ նուազած է:

ՀԵ.ԳԻ.Ա.ՀԱ.ՅԵ.ԲՐ.

Եզիպտահայոց առաջնորդ Գեր. Թուրքուր եպ. Գուշակեան, որ այժմ կաթողիկոսական պատուիրակի պաշտօնով Հնդկաստանի քաղաքները կը ոլտքալի, խիստ արդիւնաւոր գործունէութիւն մը ցոյց կուտայ: Ամեն տեղ հայ գալութները սիրավիր ընդունելութիւն կ'ընեն Սր. ողանին և առատաձեռնօրէն կը մասնակցիմ: անոր կատարած հանգանակութեան: Ֆայն Կալկաթայի մէջ հանգանակուած է 182,400 ֆր:

Թորգուր սրբագան յարաբերութիւններ հաստասած է: ԱՀ. լիքան և միւս եկեղեցիներու հոգ. հովութեանց և տեղական իշխանութիւններու հոգ. և ամեն տեղ խիստ ընդունելութիւն կը է:

Այցելած է պետական վարժարանները, ուր աշակերտաներն եւ ուսուցիչները մեծ պատիւններով ընդունած են զինքը:

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ՄՏԱԿՈՐԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Վաղուց ի վեր Փարիզ հաստատուած խումբ մը հայ արուեստագէտներ, գրագէտներ, գիտուններ (Պրք. Զօպանեան, Էտկար Շահին, Ալէքսանեան, Տօբթ. Քոլոկեան, Մանուէլեան, Մերոպեան, ևն.) և ազգահայր զարգացեալ հայ վաճառականներ ու Հայուհիներ, հիմնեցին վերջերս ընկերութիւն մը « Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութիւն » անունով, նպատակ ունենալով ֆրանսական մտաւորական աշխարհին և Միութեան միջեւ մտերմական յարաբերութիւններ հաստատել, ջանքեր ընել Թրանսայի և ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին հայկական քաղաքակրթութիւնը ճանչնելու և հայոց մէջ ֆրանսական մշակույթի ծանօթութիւնը ընդլայնելու համար, նպաստել հայկական փրօփականտին:

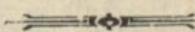
Միութեան Տնօրէն Ժողովը կը կազմուի հետեւեալ անձերէն, Ա. Զօպանեան, ատենապետ, Էտկար Շահին՝ փոխ-ատենապետ, Լեւոն Կիւմիւշկերտան՝ ատենապետ, Օ. Գարիպէան՝ գանձապահ, Տօբթ. Համբարձումեան, Կ. Կելիբեկ, Վ. Էսմերեան:

Միութեան գործունէութեան մասին որ արդէն սկսած է, մեր յաջորդ թիւերուն մէջ տեղեկութիւններ պլոտի տանք:

Միութիւնը պատույ անդամ անուանած է գաղութիս Հոգ. Հովիտ Տ. Վռամշապուհ Հայրը, Պրք. Մինաս Չերազ, Յովսէփ Խոբէնտէր և գորավար Կ. Կամսարական:

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԿԵՍՆՔ

Ծանօթ նկարիչ Արսէն Շավանեան, որ վերջերս իր ծովանկարներու և ուրիշ այլազան գործերու մասնաւոր ցուցահանդէս մը կազմած էր Փարիզի մէջ, մեծ յաջողութիւն ունեցած է: Բոլոր ցուցազրուած գործերը գնուած են ֆրանսացի արուեստասերներու կողմէ: Իր կարեւոր գործերէն մին ֆրանսական կառավարութիւնը գնած է Լիբրամպուրի թանգարանին համար: Ամերիկացի նկարավաճառ մը հրաւիրած է զինքը կազմակերպել նիւ-Եորթի մէջ ցուցահանդէս մը: Մեր շնորհաւորութիւնները տաղանդաւոր արուեստագէտին:

— Մաթօ երաժշտական ծանօթ հրատարակիչը դիմած է մեր մեծանուն հայրենակից Տիրան Ալեքսանեանին հրատարակելու համար «Խորհուրդ Խորին»ի, «Օրօր»ի, «Կոռնկ»ի և «Հով արէք»ի իր գեղեցիկ դաշնաւորումները, և Վէրլէնի ու Սամէնի տաղերէն ուրանց վրայ իր հեղինակած եղանակները, որոնք ի մօտոյ լոյս կը տեսնեն:

— Ծանօթ նուազապետ Պ. Գ. Եաղուաղեան հրաւիրուած է վարել Շան զ'էլլիզէի թատրոնին մէջ «Սէմիլի Սափրիչ»ի ներկայացումը, որ ի մօտոյ տեղի պիտի ունենայ ի նպաստ բարենպատակ գործի մը:

— Քոնսերվաթուարի այս տարուան ջութակի մրցմանց մէջ առաջին մրցանակ ստացած է Օր. Տէմիրձեան, առաջնակարգ արուեստագիտուհի մը ըլլալ սահմանուած հայուհի մը: «Լը Ժուրնալ» կը զրէ՝ «Օր. Տէմիրձեան ցոյց տուաւ գորութիւն ու նաև շնորհ»: «Լը Մաթէն» կը զրէ՝ «Օր. Տէ-

միրձեանի նուազածութիւնը՝ զօրեղ ու փայլուն, ու նաև նրբերանգ, սքանչելի յատակութիւն մը ունի»:

— Կատակերգութեան ճիւղին երկրորդ մրցանակ ստացած է Պ. Ժ. Շահին, Էտկար Շահինի հօրեղօրորդին, որ փայլուն ապագայ խոստացող արուեստագէտ մըն է և Օտէոնի ազգային թատրոնին մէջ արդէն ընդունուած է փոքրիկ գերեր կատարելու համար: Լը Փէի թերթին մէջ, Վիքթօր Պաշ կը զրէ՝ « պ. Շահին մրցողներուն մէջ միակն էր որ nature մը յայտնուեցաւ. կը զարմանամ որ առաջին մրցանակը իրեն չեն տուեր »:

— Պ. Ժան Մարիսեան contre-pointի մրցումին Բ. յիշատակութիւն ստացած է:

ԹՐԲԱՀԱՅ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

Վերջին պահուն ստացանք կովկասեան թերթեր, ուր կը գտնենք նկարագրութիւնը երեւոնի մէջ թրբահայ Համագումարին բացման, որ տեղի ունեցեր է յուզից ու գեղեցիկ հանդիսաւորութեաւ մը: Մեր յաջորդ թիւով կուտանք այդ կարեւոր Համագումարի նիստերուն և այնտեղ քուէարկուած որոշումներու մասին մանրամասն տեղեկութիւն:

«ՀԱՅԱՍՏԱՆ»

Ստացանք քանի մը թիւեր Անդրանիկի զեկավարութեամբ և Պ. Վահան Թոթովնցի խմբագրութեամբ թիւի վեց հրատ

բակուող Արեւմտահայ օրկան՝ «Հայաստան»ին: Մեր բոլոր գաղութները պէտք է ուժ տան՝ մեծ թիւով բաժանորդազրուելով այս սիրուն թերթին, որ էական պէտքի մը կը համապատասխանէ. տարեկան բաժնեգինն է արտասահմանի համար՝ 15 րալ վեցամսեայ 8 րալ. եռամսեայ 3 րուպի: Բաժնորդազրին, նույիրատւութիւն և ամեն նամակ ու գրութիւն ուղղել՝ Rédaction du journal *Hayastan*

Place d'Erévan
Tiflis (Caucase—Russie)

Ձեանսայի պատերազմական նախարար, Հայկական մարտիրոսութեան մասին

— Ֆրանսական խորհրդարանի Յուլիս 8ի նստին արտասահնած ուժեղ ճառին մէջ՝ պատերազմական նախարար Պ. Փոլ Փենլլվէ որ իր խորին հայասիրութիւնը հոյակապօրէն ցոյց տուաւ Սորպոնի մեծ ցոյցին, իւր անմոււանալի ատենաբանութեամբ, կը ցիշէ հայ մարտիրոսութիւնը սա հատուածին մէջ, ուր ո և է ձեւով խաղաղութիւն մը կնքելով պատերազմին շուտ վերջ դնել ուղղողներուն կը պատասխանէ.

« . . . Ուրեմն, հարիւր հազարներով երիտասարդ կեանքեր զոհուած պիտի ըլլան, երեք տարի շարունակ հակառակ իր յօշտուած սահմանադրուխներուն՝ Ֆրանսա զիմաղրած պիտի ըլլայ ամենէն գարհուրելի յարձակման, որ երեք տեսնուած ըլլայ, ուրեմն թշնամիին ձեռքն ինկած մեր ազգաբնակչութիւնները աեղահանուած, նախատուած, անարգուած պիտի ըլլան պիղծ արջառի պէս, ուրեմն՝ Արեւելի մէջ ամբողջ ժողովուրդ մը դահինին մատնուած պիտի

ըլլայ ինչպէս ոչխարը սպանդանոցին, որպէս զի վաղը գերման տիրապետութիւնը գոռողաբար յաղթանակէ աշխարհիս մէջ . . . Ո՞չ, ոչ, պարոններ, ատիկա անկարելի՛ է, մենք թոյլ պիտի չտանք որ փրուսիական բռնապետութիւնը աղաս ազգերուն ծոծրակին վրայ դնէ իր գարշապարը . . . »:

Այս կարեւոր և վեհաշուք ճառին ամբողջական թարգմանութիւնը պիտի հրատարակենք մեր յաջորդ թիւերէն մէկուն մէջ:

Լոնտոնի հայկական օրը

Լոնտոնէն մեզի կը հազորգեն թէ Հայկական Օրուան զուտ հասոյթն եղած է 1000 անդ. ոսկի:

ՆՈՒԻՐԱՏԽՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութիւնը Վերածնունդի տարեկան քսան օրինակ նույիրած է՝ մաս մը ֆրանսական բանակի մէջ հայ կամաւորներուն և մաս մը Կովկասի հայ փախատականներուն զրկուելու համար, նոյն նպատակով նույիրած են մէկ մէկ օրինակ՝ ՊՊ. Փաթափան, Արամ Պարոննեան, Ժ. Մկրեան և Լ. Ղազարեան:

Տնօրէն խմբագիր Տօք. Լ. ՀԱՄԲԱՐՉՈՒՄԵՅՆ

Gérante : Mme SARAH LACROIX

Imp. NERCÈS, 272 rue St-Jacques, Paris

ՎԵՐԱՇՆՈՒՐ

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱՊԱՀՈՒ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 2,

14 ՕԳՈՍՏՈՍ 1917

Թ. Ժ. ՏԸ ՄՈՐԿԱՆ ՄԵՐ ՄԷԶ

Հայոց Ազգի և Հայկական Դատի մասին իր բաղմաթիւ յօդուածներով և մանաւանդ
Essai sur les nationalités անուն հոյակապ գրքովը միայն կը ճանչնայինք Պ. Ժ. տը
Մօրկանը, որ կը բնակի Ֆրանսայի գաւառական մէկ քաղաքը:

Աերջելս քանի մը օրուան համար Փարիզ եկած ըլլալով, Փարիզի Հայ Մատաւորական
Միութիւնը ուղեց յարդանքի ցոյց մը ընել իրեն՝ մտերմական ճաշի մը հրաւիրելով

զինքը և այդ առիթով բաղդն ունեցանք անձամբ զինքը ճանչնալու:

Գտանք իր մէջ աղնուական ֆրանսացիի ճշմարիտ ախալար մը, որ իր ահապին հըմառութեան ու փորձառութեան կը միացնէ տարօրինակ պարզութիւն մը և քնքոյշ եղբայրական վերաբերմունք մը:

Պ. Փ. առ Մօրկան, հակառակ իր խախտած առողջութեան միշտ զուարթ ու ժպտուն, երկար խօսեցաւ մեզի՝ Հայերուս, մեր աղգին վրայ, զոր մենէ շատերէն աւելի մօտէն կը ճանչնայ:

Մեր բոլորին հետաքրքրութիւնը երկար ատեն լարուած պահեց, մեզի պատմելով հայկական գիւղերու աւանդութիւններէն ու բարքերէն մանրամասնութիւններ: Քանիցս շեշտեց թէ Արեւելքի մէջ ամենէն աւելի զնահատած ու սիրած է հայ աղգը իր աշխատասիրութեան, տոկունութեան, ուշիմութեան և աղգասիրութեան համար: Յայտնեց մեզի թէ երկար ուսումնասիրութիւններէ վերջ սկսած է զրել ընդարձակ Հայոց պատմութիւն մը, սկսեալ Հայկէն մինչեւ մեր օրերը:

Ճաշի միջոցին ընդունուեցաւ հետեւեալ նամակը, զոր Միութեան պատոյ անդամներէն Պ. Մինաս Զերազ զրած էր Միութեան նախագահին, իր տկարութեան պատճառով ի կարենալ ներկայ գանուելուն համար.

« Առողջական վիճակս ինձի թոյլ պիափ չտայ ներկայ գանուել այսօր Պ. Փ. առ Մօրկանի ի պատիւ Փարիզի Հայ Մտաւրական Միութեան տուած ճաշկերպյթին:

« Համեցէք ըսել *Essai sur les nationalités* մեծանուն հեղինակին թէ, ինչպէս ամեն Հայ, իր հրաշալի տաղանդին համար խորին հիացում կը տածեմ և թէ իմ երախատաղիսութեան հարկս կը մատուցանեմ իրեն մեր աղգային դաստին ի նպաստ իր աղնիւ ջանքերուն համար:

« Իրեն պէս վեհանձն մաքերն են որ Ֆրանսան մեզի զրեթէ այնքան սիրելի կը կացուցանեն որքան Հայաստանը, քանի որ

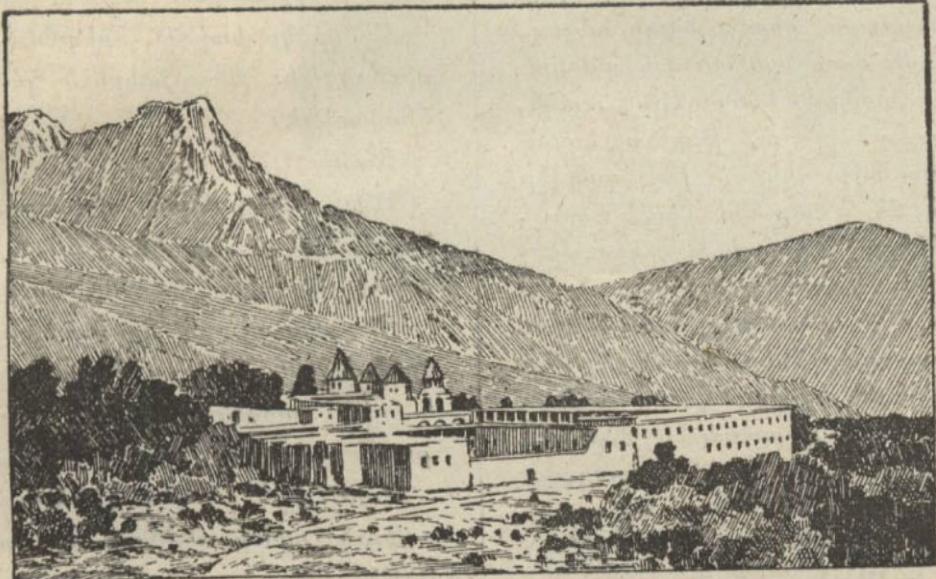
մեր կամաւորները արխաբար կը կռուին Հանրապետութեան փառաւոր զրոցին հովանուցն տակ, յաւիանական խորհրդանշան աղաստութեան և քաղաքակրթութեան: »

Կարդալէ յետոյ այս նամակը, Միութեան նախագահը աւելցուց հետեւեալը. « Միրելի Պ. առ Մօրկան, ձեր Փարիզ գալը իմանալով, մենք ուզեցինք որ — քանի որ ձեր հիւանդ ու յոգնած վիճակը թոյլ չէր տար այս միջոցիս հանդիսաւոր ու բազմամարդ ցոյցի մը մեր փափաքին իրազործումը — գէթ հայ մտաւորականներու մտերմական շրջանակի մը մէջ ձեզ հիւրասիրէինք և ձեզի այն տպաւորութիւնը տայինք թէ քանի մը ժամ՝ հայ ընտանիքի մը, հայ տան մը մէջ էք, ինչպէս եղած էք ատենօք՝ երբ մեր երկիրը կը գտնուէիք: Գիտէինք որ ատիկա ձեր անկեղծ հայասէրի սրտին հաճելի պիտի ըլլար, և շնորհակալ ենք որ ընդունեցաք մեր հրաւերը: Մենք հսս հաւաքուած ենք Զեզի ըսելու համար թէ ձեզ շատ կը սիրենք, և թէ մեր ամբողջ աղգը ձեզի համար ոչ միայն երախատաղիսութիւն, այլ աւելի ներքին դպացում մը՝ ոէր կը տածէ: Մեր ժողովուրդը և մեր զատը այժմ բարեկամներ շատ ունին, բայց զուք այն սակաւաթիւ Եւրոպացիներէն էք, որ մեր աղգը ցարդ պաշտպանած են ու կը պաշտպանեն ոչ թէ որովհետեւ չափագանցորէն և անարդարորէն տառապած ըլլալուն համար կը զթան անոր վրայ, այլ որավհետեւ զայն մօտէն կը ճանչնան, ճշղիւ դիտեն անոր թերութիւններն ու յատկութիւնները, ու կը յարգեն զայն: Դուք զին բարեկամ մըն էք մեր աղգին, խորապէս ճանօթ էք մեր երկրին ու մեր պատմութեան, ու այս վերջին ահռելի ճգնաժամին մէջ զուք մեր զատը պաշտպանցիք այնպիսի զիտակցութեամբ, կորովով ու բուռն սիրով, որ հայ մեծ աղգասէր մը

միայն պիտի կարենար ցոյց տալ այդ չափով։ Ու երբ կը մտածենք թէ այս յարագանքը և սէրը մեր ազգին նուիրող ֆրանսական գիտութեան փառքերէն մին է։ ահազին զործ մը արտադրած գիտնական մը, որ նոյն ատեն վարպետ գրագէտ մը և նուրբ արուեստագէտ մըն է, հպարտութեամբ կը լեցուինք, և մեր ցեղին համար մեր խոկ զգացած յարգանքը կը բազմապատկուի՝ ինքզինքը աւելի եւս արդարացի գտնելով։ Մեր ազգը յաւիտեան ձեզ պիտի սիրէ։ Կը մաղթենք ձեզի, սիրելի Պ. աը Մօրկան, երկար կեանք և առողջութիւն»։

Պ. Յ. Խակենատէր արտասանեց հետեւեալ խոսքերը.

— « Հայոց բոլոր դժբաղութեանց մէջ՝ մեծագոյն, թերեւս միակ մխիթարանքը՝ Եւրոպայի ամենէն ազնիւ ու բարձր մըտքերը իրենց համակիր գտած ըլլալն է։ Մտածել որ Կլատոմթօնը, Պրայսը մեզ յարգած են, թէ Անաթօլ Ֆրանս մը, Մօրկան մը մեզ կը սիրեն, սրտապնդած է մեզ և մեզի օգնած է որ մեր խաչը աւելի դիւրութեամբ տանինք. դուք մեր մէջ յոյսը զօրացուցած էք, շնորհակալ ենք ձեզի։ »

ՎԱՐԱԳՈՅ Վ.Օ.Ն.Բ (Վան)

Au journal arménien « LA RENAISSANCE », avec mes souhaits les plus vifs que son titre soit de bon augure. J. de MORGAN

Պ. աը Մօրկան, խորապէս յուղուած, սապէս պատասխանեց։ — « Եատ զգածուած եմ այս բոլոր անկեղծ ու քնքոյց զգացումներէն։ Ենորհակալ ըլլալու պէտք չկայ սակայն ինձի, ինչ որ ըրած եմ բնական է։ Զեր ազգը կը յարգեմ, ու շատոնց, որովհետեւ քաղաքակիրթ հին ազգ մըն է, քաղաքակիրթ մնացած՝ ամենէն ահաւոր

լուծերում խոկ ներքեւ։ Զեր ազգը ունի՝ ինչպէս ամեն ազգ՝ իր թերութիւնները, բայց այդ թերութիւնները գերութեան արդիւնք են, և սրբազնելի. ան ունի իր մեծ յատկութիւնները, որ զինքը Արեւելքի առաջին տարրը կը կացուցանեն, ամենէն յառաջադէմն ու քաղաքակիրթ։ Դուք մեր ընտանիքէն էք, Եւրոպայէն մեկներ գացեր էք

ատենօք հեռու Արեւելքին մէկ ծայրը, բայց մնացեր էք միշտ Եւրոպացի: Պատմութենէն իսկ եթէ արդէն չգիտնայի, ձեր երկրին մէջ՝ ձերիններուն հետ շփում ունենալուս պէս, պիտի աեսնէի զայդ իսկոյն, ինչպէս տեսայ ալ. ձեր ամենէն անուս լեռնականներուն մէջ մենք կը գտնենք բան մը որ ձեր ցեղին մեզի հետ խնամութիւնը ցոյց կուտայ, և ձեր էն անտաշ զիւղացիին զաւակը երբ Եւրոպական համալսարան մը կուգայ, բացարձակ Եւրոպացի մը կը դառնայ, բոլորովին մեր մտայնութիւնը կ'ստանայ, —ինչ որ կարելի չէ ըսել Արեւելքի ուրիշ ցեղերու համար:

« Քաղաքակրթութեան շահերն իսկ կը պահանջեն որ ձեր ազգը գտնէ իր ազատութիւնը և հզօրապէս կատարէ մեծ զերը որուն կոչուած է Արեւելքի մէջ: Ես յոյս ունիմ՝ որ ձեր երազը, զոր այնքան անյողդողդ արութեամբ վառ պահած էք դարերէ ի վեր, պիտի իրականանայ: Այն ատեն, ինչքան ալ յոդնած ըլլամ, թերեւս ես ալ գամ ձեզի հետ աշխատելու. ինչ զանձեր կան թաղուած ձեր հայրենի հողին տակ. եթէ պեղումները ես իսկ կատարել չկարենամ, գոնէ կ'օգնեմ ձերիններուն որ երեւան հանեն ձեր հինաւուրց ոստաններու հողասքող նշխարները: Ամուր պահեցէք ձեր հաւատքը, ձեր ցեղին ապագան լուսաւոր է »:

Պ. աը Մօրկան, ի յիշաաակ այս մտերմական հաւաքման՝ ներկաներէն իւրաքանչիւրին ամառամբ նուիրեց՝ սիրուն ծօներով՝ զծագրութիւններ, զոր իր ճարտար ձեռքերով յօրինած է հայոց պատմութեան համար, զոր պատրաստելու վրայ է: Ատոնցմէ մին զոր նուիրեց « Վերաճնունդ » ին և որ կը ներկայացնէ Վարագայ վանքը ուր Թբքահայաստանի առաջին հայ տալարանը հիմնած է Խրիմեան հայրիկ, կ'արտատպենք մեր այս թիւին մէջ: Յետոյ ներկաներէն ոմանք երգեցին հայ ժողովրդական և կրօնական երգեր, որոնք մեծ հաճոյք պատճառեցին մեծանուն գիտնականին, մանաւանդ Խորհուրդ խորինը, որ, ըսաւ, հին հեթանոսական շրջանէն մնացած անգին գոհար մը ըլլալու է: Ամենքը բաժնուեցան սրտի մեծ գոհունակութեամբ:

Տօբթ. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ԼՈՒՍԻՆ ԴԵՄքով ՈՒ ԱՐԵՒ ԱՊԱՐՈՇՈՎ ԱՂԻՈՐ ԻՇԽԱՆԸ

Զօնուած՝ իմ պառաւ դայեակ նանին սիրելի յիւատակին.

Վ իմ բարի, ով իմ պառաւ նանին, (Աստուած լուսաւորէ հողիդ՝ Արքայութեան պարտէզներուն մէջ),

Կը տեսնէս զիս՝ մահամերձ, մինաւորիկ ու յոզնած, այս անծանօթ երկիրներուն քարուտ ճամբաներուն մէջ:

Արեւը կը փախչի հորիզոնէն, երկինքը կը սեւնայ, և թռչուններուն լուսութիւնը զիս կ'ահարեկէ:

Ցնւրտ է...

Ախ, եկոնք մօտս, զիր զլուխս ծնկուըներուդ վրայ. քակէ ծամերս, ծանր են. անոնց մետաքսով ուսերս ծածկէ, մերկ են:

Սեւ ագռաւ մը կը մօտենայ ինծի: Օ՛, կը վախնամ... Եկոնք մօտս, զիրկդ առ զիս, և զիս հանդարտեցնելու համար պատմե՛քու խաբեպատիր աղուր հէքեաթներդ:

Խօսէ, ըսէ ինչպէս կ'ըսէիր ատենով. —

» Դուն պիտի մեծնաս ու աղւոր ըլլաս, թեթեւ ինչպէս սարսոււր ջուրերուն, և ծապուկ՝ ինչպէս ուսենիները: Երկնքին աստղերը քու աչքերուդ քով պիտի աղօտանան, և աղջամուլջը պայծառ պիտի թուի քու մազերուդ քով: Մաղիկները՝ քեզ տեսնելով՝ պիտի պահուըտին, և թռչունները ձայնդ լսելով՝ իրենց երգը պիտի զաղբեցնեն:

« Բայց օր մը՝ լուսին զէմբով և արիւ ապարօշով աղուր իշխան մը պիտի իջնէ երկինքէն՝ ամպերու կապերտին վրայ բաղմած, աստղայեռ բարձերու կրթընած:

« Ու երկիրը պիտի զողայ, ջուրերը կանգ

պիտի առնեն, ծառերը ջահերու
պէս պիտի վառին և պատերը
պիտի անհետանան:

« Ան քեզ իր տունը պիտի
տանի, և քեզ թագուհին պիտի
ընէ իր երկրին որուն քաղաք-
ները զմբուխուէ հողի մը վրայ
են, որուն լազուարթ պալատ-
ները հրեշտակներն ունին իրենց
պահապան:

« Անոնց տաւիղներուն երկ-
նային հնչիւնները քեզ պիտի
փայփայեն, անոնց երդը քեզ
պիտի օրօրէ. անոնց խունկին
ծուխովը պիտի յօրինուին քու
պատմուածաններդ ու քօղերդ:

« Այն ատեն, աղւոր իշխանը
... » Բայց ես արդէն կը քնա-
նայի:

Դուն աշխարհէս ելար գացիր,
ես մեծցայ և այդ աղւոր իշխա-
նին զուր սպասումնիլ ծիւրեցայ:

Նանի, երբէք չեկաւ զուռոս չզարկաւ՝ քու
հեքեաթիզ այդ աղւոր իշխանը, որուն գերին
էի արդէն և զոր կը սիրէի երազներուս մէջ:

Այդ սպասումնին յոզնած, օր մը ճամբայ
ելայ՝ զինք փնտըռելու:

Տարիներով թափառեցայ երկրէ երկիր՝
զայն իմ երգովս կանչելով. պալատներուն
ու խրձիթներուն մէջ, ամայի ուղիներուն
ու պանդուխուի ճամբաներուն վրայ, ամէն
տեղ, իմ լուսին դէմքով ու արեւ սպարօշով
սիրականիս ուր գտնուիլը հարցուցի:

Պատասխանի տեղ՝ վրաս կը խնդացին և
զիս « խենթ » կ'անուանէին:

Ոչ մէկը զայն երբէք տեսած էր: Նանի,
խարերայ նանի, զուռ սուտ էիր խօսեր ինձի...»

Ու հիմայ, տես, այս անձանօթ երկրին
ամայի ճամբաներուն վրայ՝ յոզնած ինկեր
եմ... կը մեռնիմ կոր...

ԱՐՄԵՆ ՕՀՅԱՆԵԱՆ

Աչքերս արդէն կը գոցուին, շրթունքներս
կը դեղնին, ձեռքերս կը մնին: Եկնար, զիս
նորէն միսիթարէ քու խարեբատիր հեք-
եաթներովիլ, հեղ մըն ալ զիս օրօրէ որ
վերջին քունս քնանամ:

Բայց... օհ, ինչ կը տեսնեմ... կեցիր...
Ելս, երկինքը կը լուսաւորուի... ամպերը
կ'անհետանան... Զեռուն կը նշարեմ քու
հեքեաթներուդ լազուարթ պալատները... Կ
տեսնեմ անոնցմէ մէկը, որուն զուռը հրեշ-
տակները կեցած են պահապան: Ամպերու
կապերտին վրայ, կը տեսնեմ աստղայեռ
աթոռ մը որ կը շողայ, և... նանի, նանի-ջան,
կը տեսնեմ զինքը, լուսին-դէմքով ու արեւ
սպարօշով իշխանը, Թագաւորը Երկնքին...

Նանի, զուռ ինձի սուտ չէիր խօսած:
ԱՐՄԵՆ ՕՀՅԱՆԵԱՆ
Թրգմ. Ժրանս. բնագրէն Ա. Զ.

ԲՈՒՆ ԽՆԴԻՔԸ *

Արձագանգ Փարիզի մէջ «Վասակունի»ի երեք յօդուածները, ու մանաւանդ վերջին թիւին մէջ երեցած խմբազրականը, զիս կը մղեն անգամ մը եւս զառնալ այն կարեւոր հարցին զոր յարուցի՝ « Բողոք » վերնազրով յօդուածուս։ Անհրաժեշտ կը նկատեմ ճշգկ հարցը, որ այդ յօդուածներուն մէջ ճեւափոխուած ու մթնցած կը թուի ինձի։ Անհրաժեշտ կը նկատեմ ցոյց տալ « բուն խնդիրը », ինչպէս ես զայն կը հասկնամ և ինչպէս զայն զրի մեր հասարակութեան առջեւ։

« Վասակունի » բազմաթիւ սիւնակներ լեցուցած է ապացուցանելու համար ապացոյցի պէտք չունեցող բան մը, այն է քննադատութեան պէտքը և օգտակարութիւնը ժողովրդի մը ազգային կեանքին բարւոք զեկավարութեան համար։ Կեանքիս և ուժերուս մէկ բաւական կարեւոր մասը քննադատութեան նուիրած ըլլալով, ես չեմ որ պիտի առաջարկէի քննադատութեան ջնջումը։ Առանց քննադատութեան՝ յառաջդիմութիւն անհնար է։ Ամեն զործ, ամեն զործիչ պէտք է քննադատութեան են-

* Այս յօդուածը գրած էի **Արձագանգ Փարիզի թերթին** մէջ նրատարակուելու նամար։ Թերթին խմբագիրը, զայն շարել տալէ եւ փորձերե խոկ ինձի դրկիէլ յետոյ, յանկարծ յայտնեց ինձի քէ աւելի լաւ էր չնրատարակել « անախորժութեանց տեղի չտալու նամար ». անոր տեղ նրատարակեց առաջնորդող մը, ուր Փարիզի Հայ Մատուռական Միութիւնը նիմնող բնկերներս եւ զիս « Համբաւ եւ անուն մուրացող, նրապարակին դատարկութենէն օգտուող, անձնական շաներէ դրդուած մարդիկ » յայտարաելը « ախորժելի » կը գտնէր իրեն նամար։ Տասն անգամ բախանձել որ աշխատակցիմ իր թերթին, ընդունիլ ինձմէ յօդուածներ զոր իրեն տուի՝ Փարիզի մէջ յոյս տեսնող նայերէն թերթի մը աշակեցելու մածումովը միայն, եւ

թարկուի՝ որպէս զի աւելի կատարեա դառնայ։ Բայց քննադատութիւնը պէտք է հիմուուի, ոչ թէ անձնական կամ կուսակցական կրթի, ոչ թէ սխալ իրողութեանց վրայ, այլ ազգային շահերուն պաշտպանութիւնն ունենայ իբր միակ զրդիչ, ու ճշգրիտ իրողութեանց, ամուր ու անհերթելի փաստերու վրայ յենու։ Օրինակի համար, « Վասակունի » զրած էր թէ Վանայ հայ ժողովուրդը թուրք կառավարութեան դէմ դարձուց այն զէնքերը զոր այդ կառավարութիւնը իրեն տուած էր քաղաքը թշնամիին զէմ պաշտպանելու համար։ Աչա այսպիսի բաներ է որ Հայ մը հայ թերթի մը մէջ պէտք չէ զրէ, ոչ միայն որովհեանեւ ատիկա կրնայ թուրքին կողմէ շահագործուիլ ի վնաս մեր զատին, այլ որովհեանեւ ճիշդ չէ։ Այդ մասին Վանայ օտար հիւպատոսներուն ու միսինարներուն որոց վկայութիւնները լիովին բաւական են ապացուցանելու թէ այդ ամբաստանութիւնը բացարձակապէս անհամաձայն է ճշմարտութեան։ « Վասակունի » ի երեք ընդարձակ յօդուածներուն մէջ այս կէտին վրայ ու և է բացատրութիւն չգտայ։ բուն խնդիրը հոտ է սակայն։

Ես ըստ նաեւ, — ու կը կրկնեմ, — թէ քննադատութիւնը շատ օգտակար և նոյն իսկ անհրաժեշտ բան մը ըլլալով հանդերձ,

յետոյ ելլել այսպիսի ընթացնով մը վարձատել զիս, ասիկա ցոյց կուտայ այդ թերթին խմբագրին խղակավարութեան եւ ազնւութեան տեսակն ու շափը, եւ ուրիշ տեսակէտով ու եւ է կարեւորութիւն չունի։

Յօդուածս կը նրատարակեմ **Աերածնունդի** մէջ, որովհետեւ նաևողուած եմ որ անո՞ նրատարակութենէն ոչ մէկ « անախորժութիւն » կրնոյ յառաջ զալ, եւ որովհետեւ նարցերը որոնց մասին գրած եմ անոր մէջ՝ նակառակ անկից ի վեր երեւ ամիս անցած ըլլալուն՝ կը պահեն իրենց այժմէականութիւնն ու կարեւորութիւնը։

աղքերու կեանքին մշջ կան ճղնաժամացին վայրկեաններ, ուր աղզին կենսական շահը կը պահանջէ, կարգ մը շատ փափուկ հարցերու մասին՝ ոչ թէ ջնջել քննադատութիւնը, այլ զայն կատարել ամենամեծ զգուշաւորութեամբ, լրջութեամբ, շրջահայցութեամբ, և մերթ՝ ոչ-հրապարակացին ձեւով: Թրանսա և Անդիխ երկու մեծ հայրենիներն են ազատականութեան և նոյն ինքն քննադատութեան, բայց թէ Թրանսացի և թէ Անդիխ մշջ, խորհրդարանը մշէկէ աւելի անգամզագանի նիստ ունեցաւ (այն պահուն ուր կը զրեմ՝ անդիխական խորհրդարանը նորէն գաղտնի նիստ մը պիտի ունենայ) քննելու համար ինչ ինչ ամենակարեւոր հարցեր, որոնց մասին՝ ներկայ բովելին՝ հրապարակացին քննադատութիւն ու վէճ անխոչեմ ու փանգաւոր կը նկատուի: Եթէ Անդիխ և Թրանսացի պէս ոչ միայն գերազանցապէս աղատամիտ այլ և անձագօր աղքեր հարկ կը տեսնեն այս զգուշութեան միջոցները ձեռք առնել, միթէ մեր ճղակտոր եղած ու հարիւր վտանգով պաշարուած խեղճ ժողովրդին ճակատազրով զբաղողները տասն անգամ աւելի պէաք չունին զգոյշ ըլլալ, քննադատութեան գործը կատարել՝ բայց զգոյշ և իմաստուն կերպով կատարել՝ երբ այդ անհրաժեշտ է:

Իրաւունք կուտամ Արձագանգ Փարիզիի խմբագրին, երբ կը բոլորէ Պ. Տօնապետեանը դաւաճան հոչակողներուն դէմ: Պ. Տօնապետեան անշուշտ թուրք կառավարութեան հաճելի ըլլալու կամ ծառայութիւն մատուցանելու համար չէ որ զրած էր Araratի իր յօդուածը, այլ պատմական որպէս թէ անաչառ ու անկողմնակալ ուսումնասիրութիւն մը ընելու ձգումնով. անվաճելի է սակայն որ յօդուածը վնասակար էր, ոչ միայն անխոչեմ ու անժամանակ այլ մանաւանդ անձիշդ և թերի ըլլալուն համար:

« Մենք չտեսանք, կ'ըսէ Արձագանգ Փարիզիի խմբագրը, հայ թերթ մը որ հայկական կոտորածներու աշաւոր պատաս-

խանատութիւնը Թուրքին վրայէն առնելով չայուն վրայ զնելու ոճիրը գործելու ընդունակ եղած ըլլայ»: Կը ցաւիմ ըսել որ այս մասին համաձայն չեմ յարգելի խմբագրին հետ: Ես տեսայ այլպիսի հայ թերթեր, որ աղետին միակ կամ գէթ զլսաւոր պատճառ եթէ ոչ հայ աղզը, գէթ այս կամ այն հայ խմբակցութիւնը, օրինակի համար Թիվլիսի Ազգացին Բիւրոն կը նկատէլին^{*}). Ինչ է ասիկա եթէ ոչ պատասխանատութիւնը չայերու վրայ ձգել:

Թուրքերու հրատարակած « Հայոց բաղանքները » տիտղոսով երկու պատկերագրդ ալպօմները վերջերս առիթ ունեցայ տեսնել: Անոնց մշջ չկան թարգմանութիւններ աղետին պատասխանատութիւնը հայերու վրայ նետող հայ յօդուածներու (այլպիսի յօդուածներէ քանի մը կտորներու թարգմանութիւններ կը գտնուին կարծեմ Թուրքերու կողմէ հրատարակուած զրբոյկի մը մշջ). Ակացիներուն մշջ ուրիշ բան չկայ բայց եթէ Կովկասի և արտասահմանի Հայոց Դաշնակիցներուն հանդեպ ցոյց առւած համակրութիւնը յայտնող քանի մը զրութիւններու արտատպումն ու թարգմանութիւնը^{**}), հայ հին ու նոր հերոսներու, աղգասէր մեծ

*) « Ազգային Բիւրո » ի գործունեութիւնը նեռու է անթեադասելի ըլլալէ, ան ունեցաւ իր պակասութիւնները, բայց չեմ կրնար բնդունի որ Թուրքին գործած ոնիրին « պատման » ան եղած ըլլայ. Թուրք կառավարութիւնը Լիքանանցիները սովաման փանցուց, Պաղեստինի նրէաները կոտորեց ու տեղանաեց վայրագօրէն, ո՞ր « Բիւրո » ն էր առոր պատման: Թիմլիսի մեր « Ազգային Բիւրո » ին եւ մեր գեռ ուրիշ տաս մը մեծ ու փոքր բիւրունը քերութիւնները կրնանք ու պարտին բնեադասել, բայց Թուրքին յանցանը ո եւ է շափով Հայ ուսերու վրայ չըեռցնենք:

**) « Արձագանգ Փարիզի » ի խմբագիրը կը սկսալի յայտարակելով քէ նոն կան Պօղոս փաւայէ եւ ինձմէ սուրագրուած նամակներ արտասպուած: Բայց երէ նոյն իսկ այնուն արտասպուած ըլլային

դէմքերու, մասնաւորապէս հայ կամաւորներու լուսանկարները, որ հայ ցեղին ազգասիրութիւնը կ'ապացուցանեն և որ և է չափով չեն արդարացներ այն կանխամտածուած ծիւաղային ոճիրը զոր Թուրքը գործեց՝ անզէն ու խաղաղ հարիւր հազարաւոր անմեղ մարդիկ, կիներ ու երախաներ ջարդելով, բազմաթիւ լուսանկարներ Թուրքահայաստանի և Կիլիկիոյ հայ կեղոններու մէջ որպէս թէ Հայ տուներէ կամ դպրոցներէ գտնուած զէնքերու, ուումքերու, լուսանկարներ որոնց վաւերականութիւնը աւելի քան տարակուելի է։ Չեզոք ազգերու պատկանող ու է լրջամիտ անձի համար, այս ալպոմները ոչ միայն Թուրքը չեն արդարացներ այլ Հայը համակրելի կը դարձնեն՝ իբր ցեղ մը որ իր անցեալը մոռնալ չ'ուզեր և և զինքը հարստահարողներուն դէմ կոռուող գէթ ափ մը կարիճներ զիտէ հանել։ Մեր ակնարկած յօդուածները կապ չունին ուրեմն այդ ալպոմներուն չետ, բայց ատոր համար վնասակար ըլլալէ չեն դադրիք։ Եւ ամենամեծ վնասը զոր անոնք պիտի բերէին մեզի, Թուրքին ինքնարդարացման ու և է չափով միջոց հայմայթելէ աւելի — այժմ որ ոճիրը իր բոլոր ահագնութեամբ և անեւրեւակայելի վատութեամբ ծանօթ է ամբողջ աշխարհին՝ գերման վկաներէ իսկ սոսկումով հաստատուած և Թուրքին ճակտին իբր անջնջելի դատակնիք փակցուած, այդ ինքարդարացրումը այլ եւս անհնար դարձած է, — ամենամեծ ու բուն վնասը զոր պիտի

այդպիսի գրութիւններ, առոնք ամէնուն բնական պիտի բուէին եւ Թուրքին ձեռքը զէնք չափի կարենային դառնալ. Կովկասի եւ արտասահմանի Հայեր բացէ ի բաց Դամնակիցներուն կողմը եղանք, մեր հայրենիքին ազատագրումը ուզեցինք եւ անոր համար աշխատեցանք. ասիկա ծածկելու պէտք չկայ, ծածկել կարելի չէ արդէն. բայց Թուրքիայէն դուրս գտնուող Հայերուս բռնած դիրքին ո եւ է կերպով պատասխանատու չէր երկրին մէջ գտնուող խաղաղ հայ ազգաբնակութիւնը։

բերէին մեզի այդ յօդուածները՝ եթէ թարգմանուելին, այն է որ ոչ միայն չէզո՞ք ազգերը, այլ մանաւանդ Դաշնակից ազգերը ապշութեամբ և զզուանքով պիտի իմանալին թէ Հայեր կրնան եղեր գտնուէիլ որ ո և է չափով այդ դարշելի ոճիրին պատասխանատութիւնը Հայերու վրայ կը նետէն՝ այսպիսի րոպէի մը։

Քննադատութիւն մը, որ թէ անձշութիւններ կը պարունակէ և թէ անժամանակէ, կրկնապէս վնասակար է։

Revue Franco-Etrangère մէջ Պ. Վարանդեան վերջերս հրատարակած էր յօդուած մը, ուր՝ լիշտակելէ յետոյ նախարար Թերենսքի յայտարարութիւնը « Ես կողմնակից եմ՝ ուսւս հովանաւորութեան (protectorat) ներքեւ ինքնավար Հայաստանի մը », և յիշեցնելէ յետոյ թէ այժմ ուսւս վիւանագիտութեան զլուխ գտնուող Միլիուքօֆն ալ յաճախ նոյն դադախը յայտնած է, կ'ըսէ՝ « Այս է միակ լուծումը »։ Պատերազմին սկիզբները, զրեթէ բոլոր Հայերը Ռուսիոյ հովանաւորութեան տակ ինքնավար Հայաստան մը միակ կարելիութիւնը կը նկատէին. քիչ յետոյ սակայն, նոյն խկանական բեծիմի օրով, Կովկասի և արտասահմանի Հայերը՝ միահազոյն՝ համարձակօրէն բաղձանք յայտնեցին Դաշնակիցներու հաւաքական հովանաւորութեան տակ ինքնավար Հայաստան մը կազմուած տեսնել, և ատիկա կը մնայ մեր ազգային ծրագիրը։ Այսօր՝ պայմանները աւելի քան երբեք նպաստաւոր են մեզի. Ռուսիոյ մէջ ազգատականութեան յաղթանակովը, Ամերիկայի պատերազմին մասնակցելովը, մեր երազին լիակատար իրականացումը կրնանք յուսաւ. մեր առջեւ կը բացուի Դաշնակիցներու պաշտպանութեան տակ բացարձակապէս աղաստ Հայ Տէրութեան մը ստեղծման կարելիութիւնը։ Խնչնւ ելեւ և այն ալ Ազգ. Պատուիրակութեան հետ կապ ունեցող ընկերակցութեան մը օրկանին մէջ՝ Հայկական հարցին իբր միակ լուծում ներ-

կայացնել միմիայն Ռուսիոյ հովանաւորութեան տակ դրուած յնքնավար Հայաստան մը։ Աչա սխալ մը, զոր քննադատել, և հրապարակաւ քննադատել, ոչ մէկ անդատեհութիւն ունի, և անհրաժեշտ ու օգտակար է նոյն խակ (։)

Իմ եղբակացութիւնս կը մնայ նոյնը. — քննադատութիւնը անհրաժեշտ է, բայց պայմանաւ որ ըլլայ լուրջ, անշառ, փառտացի, ամեն տեսակէտավ անշահախնդիր, և զիանայ յարգիլ՝ աղզի մը գերազոյն շահերուն տեսակէտավ զբաշութեան պէտքը. և որովհետեւ կան փափուկ ու կենսական հարցեր որոնց մասին քննութիւն, վէճ կամ խորհրդակցութիւն անհրաժեշտ է՝ բայց հրապարակաւ զայն ընելը մնասարեր, պէտք է որ — յիսուներսրդ անդամ՝ կը կրկնեմ, — Հայկական Համաժողով մը դումարուի, կամ Կովկաս կամ Եւրոպայի մէկ քաղաքը, նախընարեկի է՝ լսու խ՝ Եւրոպական քաղաք մը, իրը աւելի կեզրոնական տեղ՝ արտասահմանի գաղութներուն և Կովկասի միջեւ։ Եթէ պատերազմի առաջին շրջանին մէջ տեղի ունեցած ըլլար այցպիսի համաժողով մը, շատ մը սխալներու առաջքը առնուած կ'ըլլար թերեւս, ամեն պարագայի՝ մեր ազգային գործունեութիւնը կը դառնար աւելի հարուստ, կանոնաւոր, կարգադահ, համերաշխ և հզօր։ Եթէ ցարդ չիրականացաւ այդ ծրագիրը, որուն փափաքը սակայն յայտնուեցաւ թէ արտասահմանի գաղութներուն և թէ Կովկասի մէջ զրեթէ միաձայն հաւանութեամբ, (և արդի անմիջական բոլորին՝ անոր իրականացումը գրեթէ անհնար է գերման ընդօպերաներու կատաղի կուտէն հաղորդակցութեանց դժուարացման պատճառով), պէտք է որ զէթ ամեն կողմը պատ-

րաստուին ազգին այլ և այլ հոսանքները ներկայացնող կուսակցութիւնները, խմբակցութիւնները, հաստատութիւնները, որպէս զի պատերազմին վերջերը, խաղաղութեան վեհաժողովին անմիջապէս առաջ կամ անոր առաջին օրերուն, տեղի ունենայ այդ համաժողովը, որուն շատ լաւ նախապատրաստութիւն մը պիտի կարենայ ըլլալ Կովկասի Հայոց և այնաեղ ապաստանած թրքահայ փախստականներու խորհրդակցական ժողովի մը գումարուիլը, զոր արդէն բարեբաղդաբար սրոցուած կը տեսնեմ լրազիրներէն, և որուն իրական գումարումը շուտափոյթ կը մազթեմ և բաղմարզիւն կը յուսաւ (։) Ոմանք կը կարծին թէ այզպիսի ընդհանուր Համաժողով մը կրնայ կիրքերն աւելի գրգռել, կացութիւնը աւելի շփոթ ու անկարդ գարձնել։ Ես այզբան գէշ զաղափար չոնիմ մեր ազգին վրայ։ Մեր կուսակցութեանց մէջ միութեան հաստատումը, ազգային դատին շուրջ համերաշխ ու միաբան գործունէութեամբ մը ընդպիսումը, որ անհնարին բան մը կը կարծուէր մեր ժողովրդին համար, ահա կատարուած իրութիւն մըն է այժմ։ Մեր ժողովուրդը զիւրազրգիու, ջղոս է, նոյն խոլ կրքոս, բայց յիմար չէ. վճռական բոլէներուն զիսէ իր պաղարիւնութիւնը գտնել, և խմաստութեամբ շարժիլ, սին վէճերը զաղբեցնել, միաբան գործել։ Կը մնայ իրականացնել միւս անկարելի կարծուած, կամ գէթ շատ գժուար նկատուած, նոյն խոլ մնասարեր համարուած բանը, Համաժողովի մը գումարումը, որ շատ կարելի, մեծապէս օգտակար, և մինչեւ անդամ՝ անհրաժեշտ է։ Համաժողովի մը գումարումէն միմիայն բա-

(*) Մեեն կ'երեւակայիինք թէ Ռուսանայք ու Թրքանայք միասին պիտի հաւաքուէին այդ Համացումարին մէջ. պարագաները այլ կերպ տօրինեցին, եւ մէկի տեղ՝ որունեցաւ երկու Համացումարներ կայացնել, որոնց մինչ քրմանայկանը՝ արդէն տեղի ունեցաւ եւ տուալ մեծ ու կարեւոր արդիւն։

(*) Հանոյքով կ'արձանագրեմ նոս թէ Պ. Ս. Վարանդեան իր այս սխալն զգաց եւ զայն դարմանեց Սալ Լըմուանի իր ատենախօսութեան եւ իր նոր լոյս տեսած լ'Arménie et la Question Arménienne տանեկան գրեյլիին մէջ։

րիք կրնայ ծագիլ: Սահմանադրական բարքերու շատոնց վարժուած ժողովուրդ մը, ինքնավարութիւն պահանջող ժողովուրդ մը՝ ինչպէս մերը, ինչու պիտի չկարենայ իմաստութեամբ և կարգապահութեամբ ի զլուս հանել այլպիսի Համաժողովի մը ծրագիրը: Եւ եթէ իրօք մեր ազգն անկարող ըլլար ատոր, ինչ խելքով ուրեմն ինքնավարութիւն ուզել անոր համար և այդ ինքնավարութիւնը պահպանելու կարող նկատել զայն: Ես համոզուած եմ որ հայ ազգը պէտք ունի այդ Համաժողովին, ոչ միայն քննելու համար մինչեւ ցարդ տեղի ունեցած գործունէութիւնը, այլ մանաւանդ խորհրդակցելու համար այն ջանքերուն, այն ձեռնարկներուն վրայ որ այսուհետեւ պէտք է կատարուին, լուսաբանելու, որոշելու, լուծելու համար կարդ մը էական հարցեր՝ մեր ազգին ապագային հետ կապ ունեցող: Եթէ սխալներ կան գործուած, պէտք է զանոնք քննել՝ ոչ թէ հեռուս ու հալածողական ոգով, այլ նմանօրինակ սխալներու կրկնումն արգիլելու համար միայն. պէտք է ընդունիլ որ մեր մէջ ամէն կուսակցութիւն, ամէն հաստուած, սխալ գործէ կամ ճիշտ, ազգասէր է, ազգին բարիքին համար ըրած է սխալ կամ ճիշդ ինչ որ ըրած է, — և այդպէս ալ է իրօք: Առաջնորդուելով այս ոգուվ, խորհրդակցական համաժողով մը կընայ հրաշքներ գործել: Ի՞նչքան բաներ կան զեռ ընելու՝ մեր երազին իրականացումը ապահովելու համար, զայն ամենալիակատար կերպով իրականացած տեսնելու համար, և չենք կարող զանոնք ընել՝ թանկագին ուժերու ցրուած ըլլալուն, իրար չհասկալացութիւն խակ չունենալուն, կամ թիւրիմացութիւններով ու անտարբերութիւններով իրարմէ անջատուած ըլլալուն համար: Ու ենթազրենք որ հասանք վաղը մեր նպատակին, ինչքան հարցեր կան ինքնավար Հայաստանի մը կադմաւորումը մարմնացնելու համար, որոնց մասին պէտք է առաջուց խորհիլ, պատրաստ ըլլալ, հասունցած լու-

ծումներ, կազմ' տարրեր տրամադրելի ունենալ ի ձեռին. ազգային ընդհանուր համաժողով մը միայն կընայ այս բոլոր պէտքերուն գոհացում տալ: Ամէն կողմէ անշուշտ պիտի ընտրուին ձեռնհաս, փորձ, հեղինակաւոր, ողջամփա և համերաշխատեր պատուիրակներ, և ատոնց ի մի համախմբումը՝ ազգին ուժը պիտի բնարապակէ, կենսունակութիւնը մարակէ, գործունէութիւնը գորայնէ և ընդայնէ: Եւ այդպիսի համաժողով մը յաջողցնելով, մենք ապացած պիտի ըլլանք՝ թէ մեր և թէ մեր պաշտպան պիեսութեանց աչքին՝ որ մենք իրօք արժանի ենք և կարող ենք ինքնավար կեանքի, թէ ապատութեան իմաստն ու ու արժէքը կ'ըմբռնենք և զայն գործածել զիտենք: Ատիկա կ'ըլլայ նախագիծը այն խորհրդաբանին որ վազը պիտի հիմնուի մեր ազատ հայրենիքին մէջ, զոր անտարկուսելիօրէն պիտի ունենանք: Հարցը կը դնեմ անդամ' մը եւս ամենուն առջեւ, թէ արտասահմանի և Կովկասի բովանդակ հայ հասարակութեան, թէ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսին, թէ Ազգ. Ինքնավաշտպանութեան Միութեան և թէ մեր բոլոր կուսակցութեանց: Այն մարմինը որ այդ Համաժողովի ծրագիրն իրականացնող նախաձեռնութիւնը պիտի առնէ, մեր ազգին խորին երախտազիտութեանը պիտի արժանանայ(*):

Ա. ԶՈՂԱՆԵԱՆ

Փարիզ, 29 Ապրիլ 1917

(*) Այս յօդուածք գրելէս ի վեր, բազմաքիւ ու բազմարդիւն Համազումարներ Տեղի ունեցած Կովկասի մէջ, և ապացուցին որ Հայ ազգը շաւ կարող է Համագումարներ կայացնել՝ լրջութեամբ ու նամերաշխութեամբ: Տեղի ունեցած Համագումարներուն ոչ մէկը սակայն աւելորդ չի դաշներ ծրագիրը, զոր կ'առաջարկէ եւրոպական բաղադի մը մէջ զումարելի Համաժողովի մը, որուն մասնակցին Ռուսիոյ Հայութեան ինչպէս Կովկաս

ՀԱՅ ԿԱՄԱԿՈՐԱԿՈՆ ԽՈՒՄԲԵՐՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵԽՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ

~~~~~

« Արմեանի Վէստիլ » թերքի կարծիքը . —
2. Գաւանակցութեան Թրժանայոց ռայօնական
ժողովի բանաձեւը :

Հայաստան թերթէն կ'արտասապենք
Սոսկուայի Արմեանսի Վէստիլ ամսա-
գրին մէջ ամիսներ առաջ լոյս տեսած
յօդուածի մը թարգմանութիւնը :

« Ո՞չ միայն ականատեսներու պատ-
մութիւնները, այլ և կովկասնեան բա-
նակին բարձրագոյն հրամանատարու-
թեան ներկայացուցիչներուն պաշտօնա-
կան հրամանագիրը, ինչպէս և կամա-
ւորներու ստացած հարիւրաւոր պատ-
ւանշանները կը հաստատեն հայկական
խմբերու կատարած փայլուն գործն ու
անոնց նշանակութիւնը իրը զինուորական
մեծարժեք տարր մը :

« Ռուս-թրբական պատերազմին կա-
մաւորներու մասնակցութիւնը փրկեց

ապաստանած թրժանայ փախստականներու ներկա-
յացուցիչներ եւ արտասմբանի նայ զաղութեառու
զիսաւոր կազմակերպութեանց ներկայացուցիչներ :
Ներկայ բարպէին հնարաւոր չէ անմիջապէս իրա-
կանացնել այդ ծրագիրը, ինչպէս բած եմ յօդուա-
ծիս մէջ՝ հաղորդակցութեանց դժուարացած բլլա-
լուն համար, բայց պէտք է խորհիլ այդ ծրագրի
մասին եւ անոր գործադրութեանը պատրաստիլ :
Թերթիս յաջորդ բիւով պիտի զառնամ այս խնդրոյն
եւ մանրամասնորեն պիտի պարզեմ թէ ինչո՞ւ
կարեւոր կը նկատեմ այդ Համազումարը եւ ինչպէս
կ'ըմբռնեմ անոր կատարելիք գործին նշանակու-
թիւնն ու տարողութիւնը : Յօդուածիս մէջ կոչ
ուղղած եմ այլ եւ այլ մարմիններու եւ կազմա-
կերպութեանց, անոնց մէջ չէի յիշած երեւանի
Համազումարէն բնարուած Թրժանայ փախստական-
ներու Կեդրոնական Խորհուրդը, որովնեմեւ այն
առեն զոյսութիւն չունեւ ան այժմ, կոչս անոր ալ
կ'ուղղուի անուուււ :

Ա. 2.

Հարիւր հազարաւոր գաղթականներու
կեանքը, փառքով պսակեց հայ ժողո-
վրդի անունն ու ցայտակցուց աղգին
“իշխանական ոգիին” ամբողջ խորու-
թիւնը, անոր “զինուորական տոկունու-
թիւնն ու ցեղային արիւութիւնը” :

“ Հայ հասարակութեան մէկ մասին
վերաբերումը դէպի կամաւորները՝ որոշ
յեղաշրջում կրեց — խմբերու կազմու-
թեան ատեն արտայայտուած ջերմ եր-
կրպագութենէն մինչեւ անոնց օգտակա-
րութեան բացարձակ ժխտումը. կառա-
վարութիւնը նոյնպէս խուլ չմնաց այդ
շրջաններուն տրամադրութիւններուն
հանդէպ :

“ Հայ կամաւորական խմբերուն հան-
դէպ թշնամական հոսանքը, որ ուժե-
ղացած էր կոմս Վորոնցով-Տաշքովի
կովկասնեան բանակի զիսաւոր հրամանա-
տարութեան պաշտօնէն հեռանալովը,
վերջապէս յաղթանակ տարաւ :

“ Չնայելով որ զինուորական բարձրա-
գոյն իշխանութեան կողմէ հայ կամա-
ւորութեան մասին եղած հարցապնդու-
մին կատարելապէս նպաստաւոր բնոյ-
թագիծ տուած էին հրամանատարներն
այն զօրամասներուն, որոնց կազմին մէջ
կամ որոնց հետ միասին երկու տարի
շարունակ գործեցին հայկական խմբերը,
կամաւորական շարժումը ջնջուեցաւ :

“ Ներկայ վայրկեանին այդ թշնամա-
կան վերաբերումը, որ անշեռատես և
սակաւաթիւ հայատեաց խմբակի մը
կողմէ ուղղուած է ո՞չ այնքան հայ կա-
մաւորներու զինուորի հանգամանքին
դէմ, այլ առաւելապէս հայ ժողովրդի
դէմ, երբեք սարսափելի չէ, որովհետեւ
բանակի հրամանատարական միջակ կազ-
մի մեծամասնութեան և մասնաւորապէս
զինուորներու լայն զանգուածի համա-

կրութիւնը շարունակ հայ կամաւորներու կողմն է եղած :

“ Զուր տեղը չէր, որ հայ հայդուկներն ու Ախպիրի կազակները այնքան յաճախ և արիութեամբ կը կռուէին իրար հետ միասին: Անոնց համահաւասար կարիճութիւնը իրը հիմ ծառայեց ամրագնդելու անոնց փոխագարձ բարեկամութեան ու յարգանքի զգացումները:

“ Համաշխարհային պատերազմին 10 հազար հայ կամաւորներու մասնակցութիւնն անհետ չկորսուիր հայ ազգի պատամութեան մէջ:

“ Կարիպալտիի Կարմիր հազարեակի նման, կամաւորները հայրենի ժողովրդի ազատարար ոյժին կորիզը հանդիսացան: Ապագայ պատմաբանը, տալով անոնց գործունէութեան անկողմնակալ գնահատումը՝ կ'ապացուցանէ կամաւորական խմբերուն կազմակերպման անհրաժեշտութիւնն և հասարակութեան առջեւ կը պարզէ հայրենիքի համար անոնց կատարած ծառայութիւնները”:

* * *

Հ. Յ. Դաշնակցութեան թիանացոց ույօնական ժողովը լսելով կամաւորական շարժման մասին զանազան բիւրուներու զեկուցումները, միաձայնութեամբ յունակած է հետեւեալ բանակ:

“ Որ հայկական կոսորածները տեղի ունեցած են անկախ բոլոր կողմնակի առիթներէ և պատրւակներէ, որ հրդեհումներ, տնտեսական պոյքով, զինուորական գրաւումներու ձեւին տակ ապօրինի վերաբերմունք, թալան, հայ ժողովուրդի զինաթափումը և իսլամ տարրերու զինումը, կամայական և խիստ

խուզաբկութիւնները, հայ պաշտօնեաներու արտաքսումը, հայ զինուորներու զինաթափումը, իսլամ ոճրագործներու ազատ արձակումը, չեթայական խումբերու կազմութիւնը, զինաթափի եղած հայ զինուորներու մասնակի և խմբական կոտորածները. և յայտնի անձնաւորութեանց սպանութիւնները և որոշ վայրերու հայ բնակչութեան տեղահանութիւնը՝ փաստեր են, որ թուրք կառավարութիւնը առաջուց դատապարտած էր հայ ժողովուրդը բնաջնջման, և թէ թիւրք կառավարութեան հայաջնջքագագանութիւնը, շնորհիւ պատմական դէպքերու մեջ համար դժբախտ գասաւորումին, բացառիկ և նպաստաւոր պահը գտաւ անարգել իրագործելու երկերը առանց Հայերսաւ պատմական և դարաւոր ծրագիրը :

“ Որ կամաւորական շարժումը իր սկզբնական շրջանին ստացած տարերային թափով և պատերազմի ստեղծած յարափոփոխ և մեզմէ անկախ պայմաններու հետեւանքով և գլխաւորաբար օրին երկրի պատկանեալ մարմիններու հրահանգները ստանալու և առ հասարակ յարաբերութիւն պահելու շափականց մեծ դժուարութիւններուն պատճառով, իր ընթացքով համապատասխան չեղաւ Դաշնակցական մարմիններու որոշած գիծերուն:

“ Հ. Յ. Թիւրքահայ Ռայօնական ժողովը կը գտնէ, որ հակառակ բոլոր ներքին թէ արտաքին աննպաստ պայմաններուն, կամաւորական շարժումը ունեցեր է հերոսական դրուագներ:

“ Որ կամաւորական շարժումը և երկրի ինքնապաշտպանութեան գրուագները գրաւական ըլլալով մեր ժողովուրդի կորովին և հասունութեան, հիմք պիտի

կազմեն մեր քաղաքական իրաւունքներուն :

“ Ար կամաւորական շարժումը դրական աջակցութիւն ընձեռելով Թիւրքահայաստանի սահմանամերձ վայրերուհայ ժողովրդի ինքնապաշտպանութեան, նպաստեր է անոր յաջող ելքին և միւս կողմէ մեծ դեր ունեցեր է խոշոր զանգուածներով հայ ժողովրդի ազատագրութեան գործին մէջ :

“ Այս առթիւ Հ. Յ. Դ. Թիւրքահայ Ռայօնական ժողովը իր ողջոյնները կը դրկէ ու իր յարգանքը Կ'արտայայտէ բոլոր այն ընկերներուն, որոնք իրենց պարտականութեանց գլուխը կանգ եցան և ինկան գիտակցելով: Հայ ժողովրդին և անոնց, որ հակառակ աննպաստ պայմաններուն, մինչեւ վերջը չընկճուեցան և մեծ մասամբ ինկան հերոսաբար, և անոնց, որ բացարձակ յուսահատական կացութեան մէջ, նախամեծար համարեցին զէնքը ձեռքին պատով մեռնիլ, և այն քաջերուն, որ անհաւասար և ճգնաժամային կոիւով փրկեցին պատիւն ու ազատութիւնը, և անոնց, որ հակառակ փոքրիկ խումբեր ըլլալուն, և շրջապատուած թշնամի տարրէ, այնուամենայնիւ կուրծք տուին և ինկա՞ն կամ փրկուեցան, և անոնց, որ հնարաւորութիւն ունենալով կուռելու, գժբախտաբար կամովին հրաժարուեցան զէնքի դիմելէ և զոհուեցան ի զուր յուսալով փրկել մնացեալ հայ ժողովուրդը: Եւ մեծաբանք ու հիացում նաեւ այն հայ կիներուն և օրիորդներուն, որոնք տոգորուած իրենց ցեղային և աւանդական առաքինութիւններով, նախամեծար սեպեցին ամենէն սոսկալի մահերով մեռնիլ, քան թէ անձնատուր ըլլալ թշնամիին”:

(Հորիզոն)

ԹՐՔԱՀԱՅ Ա. ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

Կովկասահայ թիւրքերը ընդարձակ տեղեկութիւններ կուտան կովկաս ապատանած Թրքահայերու Ա. Համագումարի վրայ . մենք այստեղ կուտանք անոնց ամիսովումը : Համագումարը որ տեղի ունեցած է Երեւանի քաղաքային քիւպին մէջ, բացուած է Մայիս Զին, և փակուած Ալին. մասնակցած են կովկասի Թրքահայ փախստականներու բոլոր կեդրոններէն 64 պատգամաւոր և 16 հոգի խորհրդակցական ձայնով . ներկայ են եղած Աւեհ. Կաթողիկոսի ներկայացուցիչը Գ. Եպիստեմական, անգլիական և ամերիկեան Հայանպաստ մասնախըմբերու ինչպէս և փախստականներուն օգնող ոռւսահայ կազմակերպութեանց ներկայացուցիչները: Համագումարը բացած է Անդրանիկը, որ զլիսաւոր նախաձեռնարկողը և պատւոյ նախագահն էր, քանի մը խօսքով մատնանշելով պատերազմի հետեւանքով հայ ազգի կրածտանջանքները, շեշտելով անհրաժեշտութիւնը Թրքահայ Համագումարի մը որուն իրագործումը կարելի եղաւ շնորհի ոռւս յեղափոխութեան, և յայտնելով թէ փափագելի է որ այս Համագումարը ըրլայ միայն խօսքի, որոշումներու, բանաձեւերու համագումար, այլ և գործի, որուն համար պէտք է համերաշխութիւն: Թրքահայ Համագումարի կազմակերպիչ մասնախումբին կողմէն Պ. Արամ Մանուկեան արտասանած է ձառմը որով Համագումարին յարգանքի ողջոյնները ուղղած է Զէյթունի, Զէպէլ-Մուսայի, Տիգրանակերտի, Աւրֆայի, Շապին-Գարահիսարի, Սասունի, Մուշի և Վանի մէջ պարբարող հայ հերոսնե-

բուն, ինքնապաշտպանութեան միջոցէ զուրկ՝ անողորմաբար կոտորուած հարիւր հաղարաւոր մարտիրոսներուն, հայ մատորականութեան որ Պոլսէն մինչեւ Տիգրանակերտ ու Միջագետք՝ հաւատարիմ իր ժողովրդին աւանդութեանց, մնաց անոր մէջ և նահատակուեցաւ անոր հետ, Միջագետքի անապատներուն, Քիւրտիստանի և Արարիոյ զանազան անկիւններուն և այլ վայրերու մէջ տառապող եղբայրներուն, Սիպերիոյ մէջ իրը պատերազմական գերի զրկուած թրբահայ զինուորներուն՝ որոնց ազատմանը համար պէտք է աշխատիլ, ուստական մեծ ու յեղափոխական ազգին և անոր հասարակական հիմնարկութիւններուն, Քաղաք. Միութեան, որոնք օգնութեան հասան հայ փախստականներուն, նաեւ Կովկասի փառապանծ բանակին որ կը կռուի Դաշնակից բանակներուն հետ մեր հայրենի հողին վրայ, անգլիական ու ամերիկեան մարդասէր ազգերուն՝ որոնց քաղաքական գործիչներն և հայանպաստ մարմինները ուժգնորէն կը պաշտպանեն մեր դատը և կը փութան մեր ժողովրդին զրամական օգնութիւն հասցնել, ասպետական ֆրանսային որ կեդրոնը եղած է հայանպաստ փրօփականտին և բոլոր այն ֆրանսացի անձնաւորութեանց որոնք երկար տարիներէ ի վեր այնքան սրտագին պաշտպանած են մեր դատը և կը պաշտպանեն մինչեւ այժմ, Խոալիոյ, Զուիցերիոյ և միւս ազգերու հայասէրներուն, Պօլսու Նուպար փաշային որ իրը Վեհ. Կաթողիկոսի Ներկայացուցիչը Եւրոպայի մէջ՝ հայկական դատին համար կ'աշխատի, Դաշնակից բանակներուն մանաւանդ ուսւական բանակին, որոնց յաջողութենէն կախուած է մեր փրկու-

թիւնը, Կովկասահայութեան՝ ընդհանրապէս, Կովկասի գիւղացիութեան, որ այնքան եղբայրաբար հիւրընկալեց ու ինամեց հայ փախստականները, ընկերութիւններուն որ նպաստի գործը իրենց վրայ առին, մտաւորականներուն որ փախստականներուն ընդառաջ գացին և օգնութեան գործը կազմակերպեցին, և որոնցմէ ոմանք, իրը բժիշկ, գթութեան քոյր, ինամիչ, զոհ գացին վարակիչ հիւրանդութեանց, Պարսկահայութեան, Ամերիկայի, Եգիպտոսի ու բոլոր միւս վայրերու հայ գաղութներուն, ու վերջապէս նոյն ինքն հայ փախստականներուն և Ամենայն Հայոց Հայրապետին։

Յետոյ Գ. եպս. ԶեօրէքՃեան կարգացած է հայրապետական կոնգակը, իր կողմէ աւելցնելով քանի մը չնորհաւորական ու ողջոյնի խօսքեր, Համագումարին և թրբահայութեան ուղղուած։ Տիկին Զապէլ Եսայեան արտասանած է վեհոգի ձառ մը։ Լոնսոնի Լորա Մէրի Հայանպաստ Փօնտին անգլիացի ներկայացուցիչ Պագհառւ և Ամերիկեան Հայանպաստ կազմակերպութեանց ներկայացուցիչ Պ. Եարօ, շնորհակալութիւններ յայանած են, հայ ազգի ապագային նկատմամբ սրտապնդիչ ու հաւատաւոր խօսքեր արտասանելով։ Յետոյ Պ. Արտակ Դարբինեան բացատրած է թէ ինչպէս, ինչ հանգամանքներով և ինչ նպատակով կազմակերպուեցաւ ներկայ համագումարը. Պ. Վահան Փափազեան պատմական տեսութիւն մը ըրաւ թրբահայ վերջին տաօնամեակի և ներկայ քաղաքական բոպէի մասին։ Տօքթ. Պօնափարթեան առաջարկեց ունենալ այժմ միայն „Հայաստան և հայ ցեղը“ նշանաբանը ու

այդ նշանաբանով տանիլ մեր գործերը՝
համերաշխութեամբ, որու չգոյութենէն
այնքան չարաչար տուժած ենք մինչեւ
այսօր։ Փախստականներու օգնող կովկա-
սահայ կազմակերպութեանց ներկայա-
ցուցիչներ՝ Պատ. Սարաֆեան, Վարդանեան
և Գարակեօպեան ողջոյնի և ինդակցու-
թեան խօսքեր արտասանեցին։ Վերջեն,
խօսք առին երկրի պատգամաւորները
Պատ. Գաղանձեան, Կ. Սասունի, Գ. Խըլ-
դաթեան։ Յետոյ ժողովը ընտրեց իր
գիւտանը, Պատոյ նախագահ Անդրանիկ,
նախագահ՝ Պատ. Լեւոն Շանթ, Փափաղ-
եան և Արտակ Դարբինեան։ Յետոյ
ժողովը ընտրեց մասնաւոր յանձնախում-
րեր, որպէս զի իւրաքանչիւրը ընդհա-
ծրագրին այս կամ այն ճիւղովը մասնա-
ւորապէս զբաղի։ Մեր թերթին ծաւալը
թոյլ չի տար այս կարեւոր Համագումա-
րին բոլոր նիստերուն նկարագրութիւնը
հրատարակելու, կը շատանանք արտա-
տպելով Հայաստանէն Համագումարի
գիւտանին կողմէ խմբագրուած յայտարա-
րութիւնը որ անոր մէջ կատարուած գոր-
ծին և արտայայտուած եղբակացութեանց
ամիտումը կը պարունակէ։

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ

ԴԻՒԱՆԻ ԿՈՂՄԻ

Արեւմտահայ փախստ. Ա. Համա-
գումարը գումարուեցաւ Երեւանի մէջ
և աեւեց Պայիսի 2էն մինչեւ 14ը։ Հա-
մագումարին կը մասնակցէին երկրի և
կովկասի փախստականական բոլոր կեդ-
րոններէն Եկատգամաւոր և 16հոգի խոր-
չքական ձայնով։ Ներկայ էին Վեհա-
կաթողիկոսի ներկայացուցիչը ինչպէս և
առար ու հայ փախստ, կազմակեր-
պութիւններու 8 ներկայացուցիչներ։

Օրակարգի խնդիրները սպառելէ յե-

տոյ Համագումարը միաձայնութեամբ
քուէարկեց հետեւեալ բանաձեւը՝

“ Համաշխարհային պատերազմի հե-
տեւակրով մեր քայլայուած ժողովրդի
վերածնունդին նույիրուած աշխատանք-
ները նպատակ պիտի ունենան՝

1. Արեւմտահայ ժողովրդի ֆիզիքական
գոյութեան պահպանումը և անոր քայ-
լայուած տնտեսութեան վերականգ-
նումը։

2. Հայրենիքի վերաշինութիւնը։

3. Կոր սերնդի կրթական, ֆիզիքական
և քաղաքացիական դաստիարակութիւնը։

Սոյն նպատակներու իրագործման հա-
մար Համագումարը նկատի ունի հետեւ-
եալ երեք հիմնական սկզբունքները՝

1. Տեղական կազմակերպութիւններ
յառաջացնել գրաւուած վայրերու Հա-
յութեան՝ ինչպէս նաև Ռուսաստան և
Պարսկաստան ապաստանած հայ փա-
խստականութեան մէջ։

2. Փախստականական գործերու մէջ
իրագործել արեւելահայերու և արեւ-
մտահայերու սերտ Համագործակցու-
թիւնը։

3. Օգնութեան գործի ղեկավարու-
թիւնը և գրամական միջոցները կեդրո-
ւացնել մէկ կեդրոնական մարմնոյ ձեռք։

Սոյն սկզբունքներու իրագործման գոր-
ծոններն են Համագումար ու Կեդրոնա-
կան Խորհուրդ։

Կեդրոնական Խորհուրդի անդամներու
կէսը կ'ընտրուի Արեւմտահայ Համագու-
մարի կողմէ. իսկ միւս կէսը Արեւելահայ
փախստ. գլխաւոր Մարմիններու և
կամ Արեւելահայ Համագումարի կողմէ։
Այժմ Խորհուրդի Համար կ'ընտրուին
15 անդամ և 10 փոխանդամ։ Խոկական
անդամներու թուի վերջնական ճշգումը
կը թողնուի ուսւահայ մարմիններու
ընտրութեան ժամանակ։

Խորհուրդը փախստականական ընթացիկ
գործերը կը գարե իրմէ ընտրուած Պիւ-

րոյի միջոցաւ, որու անդամները վճարովի պիտի ըլլան:

Խորհուրդը իրեն կից կը կազմէ կը թական, որբանոցային, առողջութահական, պարենաւորման, իրաւաբանական, աշխատանքի և Տեղեկատու Պիւրօներ և յանձնաժողովներ:

Արեւմտահայ Համագումարը կ'ընտրէ վերստուգիչ յանձնախմբի երեք անդամներ, առաջարկելով Աեգրոնական Խորհրդին Արեւելահայ անդամներ տուող մարմիններուն և կամ Արեւելահայ Համագումարին՝ լրացնել զայն երկու կամ երեք անդամներով:

Վերաստուգիչ մարմինը պիտի հսկէ Խորհրդի գրամական գործառնութեանց վրայ՝ Համարատու ըլլալով Համագումարին»:

Համաձայն այս որոշումներուն՝ կատարուեցաւ Խորհրդի անդամներու և փոխանդամներու ընտրութիւնը: Ընտրութիւնը կայացաւ միաձայն Խորհրդի 13 անդամներն են՝

1. Անդրանիկ
2. Բօրօնան Սմբատ
3. Գալիկեան Հրան
4. Դարբինեան Արտակ
5. Եսայեան Զապէլ
6. Թերզիսաշեան Աւետիս
7. Հայկունի Գուրգէն
8. Մանուկեան Հմայեակ
9. Շանք Լեւոն
10. Պապիկեան Վարդան
11. Պօնափարթեան Տօֆր.
12. Սասունի Կարօ
13. Սեպուն Արշակ
14. Տեր Զաքարեան Յակոբ
15. Փափազեան Վահան

Համագումարը միաձայնութեամբ վերստուգիչ յանձնաժողովին անդամներ ընտրեց՝

Կիւլպէնկեան Սերոբէ
Սափարեան Արշակ
Քաջունի Եղնիկ

Խորհուրդը ընտրած է իր ժամանակաւոր գիւտանը, որը արդէն հաստատուած է Թիֆլիսի մէջ յարաբերութեան մանելու համար եղած փախստ. կազմակերպութիւններու հետ, գործի ընդհանուր կազմակերպութիւնը գլուխ բերելու համար:

Պարտք կը համարինք յայտնել որ շուտով տպագրութեան պիտի յանձնուի Համագումարի ընդհանուր տեղեկագիրը:

Համագումարի պատոյ նախագահ՝ Անդրանիկ.

Նախագահներ՝ Շանի, Ա. Փափազեան, Գարբինեան.

Քարտուղար՝ Հ. Գալիկեան:

Թիֆլիս, 24 Մայիս 1917

Խորհուրդի ժամանակաւոր հասցէն՝

Վ. Փափազեան, Լերմոնտովսկայա
No 12, Թիֆլիս:

Յիշենք հետեւեալ հետաքրքրական մանրամասնութիւնը. Եղիտիներու պետքանգիր Աղան լսելով Համագումարի բացումը, ուզեր է անձամբ ներկայ ըլլալ, բայց Ճամբան զինքը ետ գարձուցեր են. Պ. Կ. Սասունի որ այս տեղեկութիւնը հաղորդած է Համագումարին, ըսած է թէ Զանկիր Աղան խընդրած է իրմէն յայտնել ժողովին իր և Եղիտիներու համակրանքը:

Փակման նստին՝ որոշուած է որ Համագումարը պիտի կրկնուի տարին անգամ՝ մը, և կամ երբ կեղրոնական անդամներու մէկ երրորդը փափագ յայտնէ. կեղրոնական մարմինը պիտի կազմուի թիֆահայերէ և ռուսահայերէ, պաշտօնագարութեան շրջանը մէկ տարի ըլլալով:

Համագումարը որոշած է ողջոյնի և շնորհակալութեան հետագիրներ ուղարկել հետեւեալ անձերուն, Ռօծիանքօին, Էջմ. Լովին, Միլիւքօփին, բանուորա

կան և զինուորական խորհրդին, Կովկաս-
եան բանակին, Քերենպետին, Միացնա-
շանգաց նախագահ Ալիլյազի, Քրանսական
հանրապետութեան նախագահ Փուան-
քարէին, Լօրտ Պրայսին, Պլքողըն
եղբայրներուն, Թիֆլիսի Անգլիական և
Եմերիկեան հիւպատոսներուն, Տօքթ.
պարթընին, Պրիթիշ Արմէնիա քօմիթէի
նախագահ՝ Ա. Ռուլեամինին, Ժընէվ
Լէօփոլտ Ֆավրին, Լօնտոնի Լօրտ Քա-
ղաքապետին, Օրիորդ Ռոպինսընին, Եւ-
րոպայի Ազգային Պատուիրակութեան
նախագահ Պողոս Կուպար փաշային,
իրաւունք տալով անոր Համագումարի
անունով շնորհակալութիւն յայտնելու
եւրոպայի բոլոր հայասէրներուն, Ամե-
րիկայի Հ. Ազգ. Պաշտպանութեան քօ-
միթէին և այլ անձնաւորութեանց Արո-
շուած է որ զիւանը ինչպէս նաեւ
կամեցող պատգամաւորները անձամբ
երթան վեհ. Կաթողիկոսին իրենց շնոր-
հակալութիւնները յայտնելու:

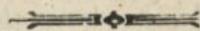
Ահաւասիկ պատճէնը Քրանսայի Հան-
րապետութեան նախագահին ուղար-
կուած հեռագրին.

«Երեւանի մէջ ժողովուած փա-
խրսական Հայերու Համագումարը կը
խնդրէ Թրանսայի Պ. Նախագահէն որ
բարեհաճ ընդունիլ իր մեծարաններն
ու իր անսահման երախտագիտութեան
զգացումները ասպետական և մարդա-
սկը մեծ Թրանսային համար:

«Մեր ժողովուրդը Քրանսական
մեծ յեղափոխականներու փառաւոր
հետեւուն հետեւով և որ բարձրացաւ
իր Գողգորան և աննկուն հաւատնով կը
կը խալէ դեպի վերջնական յաղրանակը՝
ազատագրութիւնը փոքր ազգերուն»:

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ՄՏԱԿՐԱԿԱՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ

Միութիւնը, որ իրեն զիսաւոր նպատակ-
ներէն մին կը նկատէ Փարիզի հայ գալութին
մէջ ազգային ովին վառ պահել և ազգա-
սիրական գործունեութեան դարի տալ, կազ-
մուելէ անմիջապէս յետոյ՝ իր առաջին
գործն ըրաւ բարոյապէս ու նիւթապէս
խրախուսել Փարիզի հայ մանկաւոյն համար
Հայկական դպրոցի մը հիմնարկութեան
ծրագիրը, և այդ ծրագրին իրագործումը
վիւրացնելու համար, որոշեց իր դեռ հա-
մաս միջոցներէն մաս մը՝ ամսական 30
ֆրանք յատկացնել այդ գործին, ու Միու-
թեան նախագահը խոստացաւ շաբաթը մէկ
անգամ ներկայ գանուիլ դասերուն, օգնել
ուսուցիչներուն:

Փրօփականտի հգօր և ժողովրդական մի-
ջոց մըն է պատկերազարդ քարթ փոսթալլ:
Դաշնակից կառավարութիւնները հարիւրա-
ւոր քարթ փոսթալլներ հրապարակ հանած
են՝ Պլճիքայի, Հիւսիսային Թրանսայի մէջ
և այլուր գերման և աւստրիական վայրա-
գութիւնները ցոյց տուող. այդ շաբթին մէջ
կը պակսէին Հայաստանի մէջ գործուած
վայրագութեանց պատկերները: Միութիւնը
գիմեց ուր որ անկ է, որպէս զի բարբո-
րուսներու վայրագութիւնները ցուցալող այդ
շաբթին մէջ բամին մը բացուի այս պատե-
րազմին մէջ կատարուած վայրագութեանց
ամենէն ահաւորներուն, թրքական վայրա-
գութեանց: Միութեան առաջարկն ընդու-
նուած է, զգբաղպաբար կը պակսին տո-
քիւմաններ: Զեզոք ազգերու ներկայացու-
ցիչները, որ գանուած են երկրին մէջ
խմբութեանց կատարման պահուն, հաւա-
նական է որ լուսանկարներ ունին հանած,
բայց անոնցմէ ոչ մէկ հատ Փարիզ հասած

Եւ Յաւալի է որ Կովկասի մեր կամաւորական խումբերը որ տեսած են իրենց ճամբում վրայ՝ այնքան սոսկալի ապացոցներ թրբական խժդութեանց, լուսանկարել խորհած չըլլան, ոչ ալ Թիֆլիսի Ազգային Բիւրօն գաղափարն ունեցած ըլլայ յաստեկ խումբ մը զիկել Հայաստանի գրաւուած վայրերը՝ զրաւումէն անմիջապէս յետոյ՝ քանդուած վիւզերը, քաղաքները, այրուած եկեղեցիները, վանքերը, յօշուուած զիսկները, արխնաշաղախ ու զիսկներով լեցուն տուները լուսանկարել տալու համար։ Ամէն ինչ որ ունինք, Կովկաս ապաստանած փախտականներու ողորմելի թշուաւութիւնը պատկերացնող, հիւծեալ, կմախային գէճեր ներկայացնող լուսանկարներ են զոր Պ. Հանրի Պարպիի հաւաքածոյէն փոխ առաւ Մատուրական Միութիւնը։

Միութիւնը զիմեց Ազգային Բիւրօն և այլուր, խնդրելով որ կարելին ըլլուի՝ կատարուած վայրագութեանց նիւթ։ Կան ապացոցները պարունակող լուսանկարներ ճարել և զրկելու այս նպատակով։

Միութիւնը ուսու յեղափոխութեան յաղթանակէն ի վեր Կովկասի մէջ երեւան եկան հայկական կեանքի զիստուոր երեւոյթները՝ հակիրծ ամփոփումներով հազորդեց հայդատը պաշտպանող ֆրանսացի բարեկամներուն, որոնք, մասնաւորապէս Պ. ու Մօրկան և Պ. Էմիլ Բինեօ, այլ մասին զիրցին յօդուածներ և հայ տարրին խոհական զիրքը գնահատեցին։

Վերջերս, Փարիզի բանւորական զորձադուներու շարժման մէջ, հայ մը մասնակցած և ձերբակալուած ըլլալով, փարիզեան և գաւառական թերթերէն ունինք խիստ լեզուով զատափետելով այսքան փափուկ բոպէի մը այդպիսի շարժմանց մէջ օտարներու մասնակցութիւնը, օտար ազգերը

թուելով Հայերն ալ յիշառակած էին թուրքերու հետ մէկաւեղ։ Միութիւնը այս առթիւ իր բոլորը արտայայտեց ուր որ անկ է, և նոյն առեն՝ իր խնդրանքով Պ. Պէրթրան Պարէցը և Պ. Էմիլ Բինեօ ֆրանսական թերթերու մէջ հրատարակեցին յօդուածներ, բոլորելով յիմար Հայու մը պատճառով Հայոց պէս աղնիւ, լորջ, Ֆրանսային հաւատարիմ ու անկեղծ բարեկամ ազգի ու այդ ձեւով յիշուելուն զէմ (լսենք սակայն որ մէկ Հայ մ'իսկ գանուելու չեր այդպիսի պարագաներու մէջ, իւրաքանչիւր Հայ պէտք է մտածէ որ իր ուեւ անխոչեմ ընթացքը կրնայ մնասել ազգային վարկին ու դատին)։

Սորպօնի մեծ հայասիրական ցոյցին Օփերայի ծանօթ թենօր Միութիւն երգած էր մեր Հայաստանը՝ ֆրանսերէնի թարգմանուած. ծերուկուտական, նախկին նախարար և այժմ Ծերակոյտի արտաքին գործոց յանձնաժողովի քարտազար Պ. Շ. Քուխապա, որ Մօրիս Պուքէ անունով սիրուն երգեր հրատարակած է և Պէրանժէի յաջորդներէն մին հանդիսացած, մեր այդ հայրենաբազմիկ երգին տուած էր՝ փոխանակ բառական թարգմանութիւնը տաղաչափելու՝ զիւցադնական շունչ մը, ուզած էր որ ան ըլլայ Հայոց ազգային երգը (հյուո), և իր այդ երգուեցաւ ան Սորպօնի մեծ ցոյցին, և 3000 Ֆրանսացիներ՝ ՊՊ. Տէշանէլ, Փէնլուէլ, Անաթօլ Թրանս ի գլուխ, յոտնկայս լսեցին զայն և ծափահարեցին, նուրբազործելով Հայ ազգի և Հայ անկախութեան զափափարը. Պ. Քուխապայի այլ վեհանձն մեսթը պէտք էր արձանագրուեր ու մեար իր թանկապին յիշառակ մը, իր քայլ մը՝ մեր գատին յառաջիւալաց բնաշրջութեան մէջ։ Այդ երգը պէտք էր հրատարակուեր։ Միութիւնը զիմեց երաժշտական ծանօթ հրա-

տարակչական տան մը որ ընդունած է իր ստաջարկը և պիտի հրատարակէ այդ երգը ի մօսոյ՝ խօսք և եղանակ միասին։

Փարիզի և շրջակայից մէջ՝ հայ գաղութը կարծուածէն աւելի բաղմաթիւ է, բայց դեռ ոչ կաղմակերպուած ինչպէս պէտք է, ցան ու ցիր, և մեծ մասամբ անտարբեր զէպ ի աղքային գործերը։ Ամբողջական մարդահամար մը կը պակսի դեռ։ Միութիւնը ձեռնարկած է կաղմել ցուցակ մը՝ ինչքան կարելի է լիակատար, յետոյ՝ պիտի ջանքեր ընէ գաղութը ամբողջութեամբ գրաւել դէպ ի աղքային գործունեութիւնը։

Միութիւնը ուղղեց քանի մը հեռագիրներ, նամակներ և ուղերձներ, այլ և այլ առիթներով, դանազան կարեւոր անձնաւուրութեանց իր զգացումները յայտնելու համար՝ իրը հայ աղքասէր մտաւորականներու խումբ մը. ուղերձ մը՝ նախազահ Ռէվլընին, Ամերիկայի պատերազմին մասնակցելէն յետոյ՝ Հայ մտաւորականաւթեան առ Ամերիկեան աղզը երախտագիտութիւնը յայտնելու համար. հեռագիր մը՝ զօրավար Խւաէնիշին՝ «մաղթելով վերածնեալ մեծ Ռուսիային և իր աղնիւ դաշնակիցներուն վճռական յաղթանակ Իրաւունքի համար մղուած այս պայքարին մէջ»⁽¹⁾. Պ. Վանաէրվէլախին՝ Փեթրովաստի մէջ Առաջ համար և առաջանելու բանաձեւին վրայ խօսելով

(1) Միութիւնը այս նեռագիրն ուղղեց՝ իմանալով լրազիրներէն քէ ժամանակաւոր կառավարութիւնը զօրավար Խւաէնիշը Կովկասի բնդիանուր կառավարիչ անուանած էր. առ անց նեռագրին պատճեն տեսած ըլլալու. Պ. Վարանդիան եւ ուրիշներ զայն երապարական անտեղի բննապատութեանց ենթարկեցին, որոնց անտեղի ըլլալը Պ. Վարանդիան ինը իսկ խոստվանած է՝ Պոսքոնի «Հայրենիք»ին եւ Մարտէլի «Արմենիային դրկելով իր Սալ Լուսուանի բանախօսութեան իր ձեռ բով գրուած ամփոփում մը՝ ուր այդ նեռագրին վերաբերեալ ժրագը ջնջուած է բոլորովին։

Հայաստանի ազատագրութիւնը այս պատերազմին անհրաժեշտ արդիւնքներէն մին հոչակած ըլլալուն համար շնորհակալութիւն յայտնելով. ուսւա զիւղացիներու նախագահ Պ. Պուռնէքովին՝ իր ճառին մէջ Հայութանուն շնորհաւորելով աղաւութեան յաղթանակը Ռուսիոյ մէջ «և առաջ կցման առաջանելու բանաձեւին վրայ իր զգացումները յայտնելով. նամակ մը՝ նոյն թուականով՝ Պ. Զիէլիցէին, հայկական զըրաւեալ հողերուն մէջ Քիւրտերը զինելով Հայոց գէմ արձըկող իշ. Շախօվսքօյի Կովկասի բանւորական ու զինւորական Խորհրդի մասնաձիւվին կողմէ ձերբակալուած ըլլալուն առթիւ շնորհակալութիւն յայտնելով և նոյն ատեն ուսւ նոր բեմիմէն Հայութեան յուսացածը պարզելով, շնորհակալութեան նամակ մը Լօրտ Ռուպէրթ Սէսիլին՝ իր ճառին մէջ «Հայութանուն Խուրքիւթեան բարձրնելը անընդունելի բան ըլլալը » յայտարարած ըլլալուն համար. հեռագիր մը Թլօրանսի Փրօ-Արքէնիս քոմիթէի նախագահ Կուլիկմօ Ֆէրրէրո մեծանուն պատմաբանին, և Փալացցօ Վէքքիօի հայասիրական ցոյցին տեղի ունենալէն յետոյ՝ շնորհակալութեան նամակ մը նոյն անձնաւորութեան. ուղերձ մը Պ. Փէնլըլվէին և Ցուլիսի Թրանսական Ազգային տօնին առթիւ. Տեղի պահանջման թուար մեղի հրատարակելու հոս թարգմանութիւնը այս բոլոր գրութիւններուն, կը հրատարակենք միայն Պ. Փէնլըլվէին զրկուած ուղերձին թարգմանութիւնը և հետեւեալ հատուածը իշխան Լ. Վօֆին ուղղուած նամակէն.

« Մենք կը ճանչնանք ուսւա աղզին վեհանձն հողին, զոր շատոնց ի վեր կը սիրենք Թօլսթօյներու, Տօսթօյէվսթիներու,

Կորքիներու գործին մէջ, և նոր բեժիսի հասատման ըսպէէն խակ՝ մենք վստահութիւնը ունեցանք թէ Ռուսիոյ և ամբողջ աշխարհի համար գերազանցօրէն բարերար այդ գէպքը մեր տարաբաղդ հայրենիքին համար եւս բարերար պիտի ըլլար և թէ մեծապէս պիտի նպաստէր անոր ծշմարիստ ազատազրումը իրականացնելու։ Մեր յոյսերը քիչ յետոյ զօրացան աղնիւ յայտարարութիւններովը Պ. Քէրէնաքիի որ Հայաստանին ինքնավարութիւն տալու հարկը կը հւչակէր և Պ. Պուրնէցօֆի որ երէկ խակ կ'ըսէր թէ Հայաստանը արժանի է անկախութիւն սահմարու։ Մենք առաջին վայրկեանէն մոտածեցինք թէ « Առանց կցման և տուգանքի խաղաղութիւն » բանաձեւը՝ ուսւ յեղափոխականներու մաքին մէջ չէր կրնար միտիւ սարկացեալ ժողովուրդներու ազատումը խափաններու և բռնապետական կառավարութիւններէն ճղակառը եղած ու թալանուած ազգաբնակութեանց պէտք եղած հասուցումները մերժելու։ Մեզի կարելի չէր թուեր որ ուսւ ժողովուրդը որ մօտէն տեսաւ Թրքահայաստանի Կովկաս ապաստանած ազգաբնակութեան բեկորներուն ահաւոր թշուառութիւնը, մտքէն անցընէր հայկական հողերը Թուրքերուն դարձնել, թուրք լուծի տակ դնել նորէն ինչ որ կը մնայ հայ ազգէն և առանց հատուցման թողուլ իրենց բոլոր ինչքերէն կապտուած զոհերը։ Մենք համոզուած ենք որ այս նուիրական պատերազմին զոր Ռուսիա և իր դաշնակիցները կը մղեն բռնութեան դէմ, արդիւնքներէն մին՝ մեր տարաբաղդ ազգին ազատական ազգերու պաշապանութեան տակ վերածնութիւնը պիտի ըլլայ և պատուհասումը զահիմներուն որ յղացան ու գործազրեցին խաղաղ, աշխատասէր և հին մշակոյթով մը օժտուած ցեղ մը բնաջինջ ընելու քստմնելի ծրագիրը...»

Անդրանիկի զեկավարութեան տակ Թիֆլիսի մէջ լոյս տեսնող « Հայաստան » թերթը իր վերջին թիւերէն մէկուն մէջ հրատարակելով Միութեան Ազգային Բիւրոյին

ուղղած հեռագիրը, կ'ողջունէ Միութեան երեւումը սիրուն խօսքերով, որոնք իրեւ գնահատական արտայայտութիւն մը Հայաստանի բնիկ զաւկըներուն կողմէն եկած խրախուսիչ են Միութեան հիմնադիրներուն համար. այդ յօդուածը կը վերջանայ սատղերով.

... « Հարկ չկայ ըսել որ այդ Միութիւնը պէտք էր և օգտակար պիտի ըլլայ » :

Տ. Լ. Հ.

ՈՒՂԵՐՁ ՓԱՐԻԶԻ Հ. ՄՏԱԿՈՐ. ՄԻՈՒԹԵԱՆ Ս. Պ. ՓԾԼ ՓԵՆԱԲԱՎԵ ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐ ՖՐԱՆՍԱՑԻ

Փարիզ, 13 Յուլիս 1917

Պարոն Նախարար,

Խորին յուզմոններով կարդացինք ձեր վերջին հոյակապ ճամփին այն հասուածը, ուր բարբարոսներու գործած ոճիրներուն առաջին կարգը, հիւսիսային Թրանսայի ազգաբնակութեանց դէմ ուղղուած վաս վայրագութեանց և ուժի զավիր զեղծմանց հետքովի քովի յիշած էիք Հայաստանի մէջ կատարաւած հակամարդկային հրէշաւոր եղեննը։ Միեւնոյն նպատակին համար միեւնոյն թշնամիին հարուածներուն տակ կրուած մարտիրոսութիւնը եղբացաւթեան նոր կապ մը սաեղծեց ֆրանսական մեծ ազգին ու մեր հինաւուրց փոքրիկ ժողովուրդին միջեւ, և խրոխտ հրճուանքով մըն է որ աեսանք մեր ժողովուրդը պատուող այս իրազաւթեան ֆրանսական փառաւոր բանակին մեծանուն պետին խակ կողմէ մասնանշումը։ Յանուն Փարիզի հայ մտաւորականներու և ազգաներներու խումբի մը, կուգանք կրկնել ձեզի արտայայտութիւնը երախտազիտութեան մը զոր մեր բովանդակ ազգը ձեզի պարտական է այն վեհանձն ու կորովի դիբէն ի վեր զոր դուք բռնեցիք մեր զատին հանդէպ՝ Սորպոնի ձեր անմատանալի ճամփին մէջ։

Այդ երախտագիտութիւնը, որուն կը միանայ ջերմ հիացում մը, աւելի խոր կը զառնայ մեր մէջ՝ ի տես այն անզրդուելի հաստատակամութեան որպի անզամ մը եւս կը յայտարարէք ձեր այս վերջին ճառին մէջ, ա' յնքան հզօր պերճախօսութեամբ լիցուն բայցարութիւններով, ընդդէմ անոնց որ հապճեակ խաղաղութիւն մը, առանց հատուցման և առանց պատժի խաղաղութիւն մը կ'ուզեն, թէ անհրաժեշտ է շարունակել այս պայքարը՝ մինչեւ իր արտամարտանական վախճանը, մինչեւ աղասականութեան բայցարճակ յաղթանակը, մինչեւ բոնապետական ողին բայցարճակ ջախջախումը, մինչեւ պատուհասումը դահիճներուն՝ զերման ու թուրք, որ մարդկութիւնը անպատուեցին։ Հապշտապ հաշտութիւն մը՝ արդարութեան գործը ամբողջապէս կատարուելէ առաջ՝ մեր մարտիրոսներուն արխնավը թաթաւեալ այդ ճիւղներուն հետ բանակցուած, աղասականութեան անդարմաննելի սնանկութիւնը, պատիւին վերջնական նաւաբեկութիւնը, շնականութեան յաղթանակը պիտի ըլլար։ ատիկա ամենէն ծանր անարգանքը պիտի ըլլար աղատութեան համար ինկած հերուներուն ու նահատակներուն յիշտատակին։ Հաղար անդամ շնորհակալ ենք ձեզի, Պարոն նախարար, յանուն մեր բորբ մեռեներուն, հանդիսաւորապէս հեղ մ'ալ յայտարարած ըլլարնուդ համար թէ Ֆրանսա և իր Դաշնակիցները Սուրբ Դատին և անոր անթիւ մարտիրոսներուն հանդէս այդ դաւաճանութիւնը պիտի չգործէն։

Չեզի համար մեր զգացած երախտագիտութեան արտայայտումին, Պարոն նախարար, մենք կը միացնենք, սեմին վրայ այն օրուան ուր ձեր ազնիւ ազդը իր պատմութեան և նոր ժամանակներու պատմութեան մեծագոյն թուականը պիտի տօնէ, Ֆրանսայի զիւցազնական ու վեհանձն հոգին համար մեր հիացման ու շնորհաղարտ սիրոյն մեծարանքը։ Բոլոր Ֆրանսացիներուն հետ որ վաղը պիտի փառաբանեն Մեծ Յեղափոխութեան հերոսները և այժմեան հերսոնները, որ մի և նոյն աղատազրական պայքարը անդամ մը եւս մղելով, քաջութեան հրաշքներով իրենց հսկայ նախորդուները գերազանցեցին, մեր բոլոր սրտով պիտի մասնակցինք այս տօնին ուր Փրանսական արխութեան ու Փրանսական զոհաբերութեան մեծութիւնը պիտի արդիողութ արդարացի հպարտութեամբ։ Մենք ու-

րախ ենք մտածելով որ այս վիթխարի պայքարին մէջ զոր Ֆրանսա և իր դաշնակիցները կը մղին Բոնութեան դէմ, մեր ցեղակիցներէն փաղանգ մը կը կռուի՝ եռագոյն զրոշին նուիրական թեւերուն տակ, հայկական երախտագիտութիւնը Ֆրանսացին լաւագոյն ձեւովը արտայածելու և աշխարհիս աղատութեան ի նպաստ մղուած այս մարտին համեստ բայց խանդավառ մասնակցութեան մը փառքովը հայ անունը գարդարելու համար։

Աղատութիւնը, և անոր զրօշակիրը Ֆրանսա, արդէն խակ իրենց դատը բարոյապէս շահած են. Ֆրանսացի քարոզած սկզբունքները այսօր արգէն կը տիրեն մաքերուն և սահմանուած են այս մեծագործութիւններոյ լշառոյ լշառութիւնը մէջ։ Բոնութիւնը, մահուան դատապարտուած, այլևս յուսահատ ձիգեր միացն կ'ընէ, գեռ ատեն մ'ալ իր պժգալի զոյութիւնը շարունակելու համար։ Մենք վաղը պիտի տօնենք Աղատութեան տօնը, Ֆրանսացի լիակատար յաղթանակին վրայ վստահութեամբ ու արդարութեան գործին ամբողջական կատարման վրայ հաւատքով։

Մեր ամենաջերմ մաղթանքները կ'ուղղենք Ֆրանսացի այդ վճռական յաղթանակին համար, յաղթանակ որ անհրաժեշտ է է աշխարհիս առողջութեան ու գեղեցկութեան, յաղթանակ որ պիտի վրէծը լուծէ բոլոր մարտիրոսներուն ու հատուցումպիտի տայ բոլոր անարդարութեանց, և որուն յոյսը գերազոյն կազզուրումն է տյն ժողովարդներուն համար որ՝ ինչպէս մերը՝ այս պատերազմին մէջ՝ չափազանց ծանր սուզ մը ունեցան կրելու։

Հաճեցէք ընդունիլ, Պարոն նախարար, մեր յարգալից ու անձնուէր զգացմանց հաւատտիքը։

Պ. Փենլըվէ, իր քարտուղարապետ Պ. Պուրկինեոնի միջոցով յայտնած է Միութեան՝ այս ուղերձէն մեծապէս զգածուած ըլլար։

ՆՕԹԵՐ

Հայ կամաւորները ժրանսական բանակին
մէջ.—Սզգային տուրք.՝ Կոչ մք:

Յուլիս 14ին, Փրանսական ազգային տօնին օրը, Հանրապետութեան նախագահը Nationի հրավարակին վրայ մեծ համդիւսաւորութեամբ կատարեց Փրանսական բանկին ամենանոր և փառաւոր վորձատրութեան յանձնումը օտարականներու լեզունին. զինուորական շքաղրամի ժապաւենին գոյնով fourragé ներ տրուեցան այդ լեզունի մէկ պատուիրակութեան:

Ֆրանսական բանակին մէջ միակ զօրաբաժինն է որուն զրօշակը վարձատրուած է զինուորական շքաղրամով և այս այն բանկն է որուն մէջ մենք ունեցանք 1000ի մօտ կարիճներ և որոնցմէ արօր հազիւ 200 հոգի կը մնան: Եյդ օրը մենք տեսանք մեծ հպարտութեամբ որ օտարներու լեզունին էն առաջքը զրուած էին չորս հայ կարիճներ:

Եյդ հերոսները մեր ամուսնն ու պատիւը փառաւորեցին և հետեւաբար արժանի են մեր ամենքին երախտագիտութեան և հոգածութեան:

Գովիետով պէտք է յիշենք անոնց համակրութիւն և սրաշտապանութիւն ցոյց տուող կազմակերպութիւններն ու անձերը, ինչպէս Պ. Սվաճեանի նախագահութեան տակ Փարիզի մէջ առաջին օրէն կազմուած Հայ կամաւորներու օգնող քօմիթէն, Մարսէյի մէջ Պ. Սրամ Թիւրապեան՝ մինակը, և դարձեալ գաղութիւն մէջ քանի մը տիկիններ և պարուներ որոնք մասնաւոր հոգածութիւն և խնամք ցոյց տուին իրենց քօմիթիւններուն, գրեցին անոնց, քաջալերեցին ու խրախուսեցին զանոնիք, նուելուներ զրկեցին անոնց: Բայց դժբաղաբար մասի վրայ կը համրտին այս ազնիւ անձերը և քիչեր են որ կը մասնակցին Պ. Սվաճեանի քօմիթէի հանգանակութեան կամ անձնապէս կ'որդեգրեն մեր հերոսները, մինչդեռ օտար կազմակերպութիւններ և օտար անհատներ տասնեակ մը հայ զինուորներ որդեգրելու ազնիւ գաղափարը ունեցած են:

Փափաքելի է որ գաղութը աւելի շերմ վերաբերմունք ցոյց տայլ մեր ազգին պատիւը բարձրացնող այս քաջերուն:

* * * Վերջերս Փրանսաա եկած ամերիկեան զինուորներուն մէջ կը գանուէին նաեւ հայազգի զինուորներ, և կ'իմանանք թէ անոնց մէջ կը գանուի զօրավար մը Սուրենեան անունով:

* *

Մեր Ա. թիւին մէջ զրած էինք թէ Ամերիկայի Հայերը Ազգ. Միութեան կազմուելէն ի վեր մեծ ոգեւորութեամբ հանգանակութեան սկսած են ի նպաստ ազգային զօրծին և արդէն 1,000,000 Փրանքի հասցուցած են զայն:

Այժմ ամերիկանայ թերթերը կը հաղորդեն թէ մեր այնուեղի հայրենակիցները որոշած են ազգային տուրբի զրութիւնը հաստատել որով ամեն ազգային պիտի վճարէ ամսական որոշ զումար մը, մինչեւ այս ճգնաժամին վերջը, օգնելու համար հայրենիքի կարօտեալներուն և նպաստելու Հայոստանի վերաշինութեան զործին:

Եղիպատոսի մէջ այ մեծ ջանքեր կ'ըլլան նոյն նպաստակով, և մեծ հաճոյընով կ'իմանանք թէ Կամարական եղբայրները իրենց ծանօթ ազգասիրութեան նոր ապացոյց մը եւս տուած են կարեւոր նուերով մը մասնակցելով այս հանգանակութեան. արձանագրուած են տարեկան 3600 եղիպ. ոսկի, ամսական 300 ոսկիով վճարելի:

Արդ, այս ազգային տուրբի զրութիւնը երկու տարիէ ի վեր հաստատուած է փարիզահայ գաղութիւն մէջ:

Երկու տարի առաջ, Տ. Պ. ամշապուհ Հօր ուղղեալ նամակով մը Պ. Զօպանեան կ'առաջարկէր որ փախանակ մերթ ընդ մերթ եղած հանգանակութիւններով բաւականալու և զիսաւորապէս խումբ մը հարուստներու միայն դիմելու, ազգային տուրբի ամսական վճարման սխանեմը ընդպրկուեր և կոչ ուղղուեր գաղութիւն բոլոր անդաններուն որ ամսական զումարով մը մասնակցին համապայացին հանգանակութեան:

Գաղութիս Հայեւոր Հայիւը, որ ինքն այ ջերմ համակիր մըն է այդ գաղափարին, ժողովի հրամիւրեց խումբ մը ազգայիններ, որոնք զործապիր մարմին մը ընտրեցին, կոչ մը ուղղեցին գաղութիս և սկսան ամսավճարներու արձանապատճեան:

Այս Գործապիր Մարմին ամենէն անձնուեր և ժրաջան անդամներն են ՊՊ. Վ. Թաղւորեան և Կ. Կէվրէկ, որ երկու տարիէ ի վեր ամսավճարներ հաւաքելու և հաշիւը

բանելու ծանր զործը ամէն զովեստէ վեր եռանդով ու կանոնաւորութեամբ կը կատարեն;

Մինչեւ ցարդ հաւաքուած է 31,000 ֆր. որ մաս առ մաս յանձնուած է ն. Վ. Պողոս փաշա Նուպարի, աւելցուելու համար աղդ. հիմնադրամի հանգանակութեան և զրկաելու Կավիասի հայ փախասականներուն ու Միջազեաքի առաջարեալիներուն. Ն. Վոկմութիւնը, զնահաստերով այս մարմարի զործունէութիւնը, իր մասնաւոր շնորհաւորութիւնն ու գոհունակութիւնը յայտնած է Գործադիր Մարմարյն ուղղեալ նամակով մը:

Ցաւալի է սակայն որ Փարիզի բազմաթիւ զաղութէն ցարդ արձանապրուած են 113 ազգայիններ. Մենք մեր մեր կողմէն կոչ կ'ընենք որպէս զի աշաքան կենական զործի մը Փարիզի բոլոր ազգայինները առանց խարութեան մասնակցին այսուհետեւ:

Ամսական ուեւ գումար կ'ընդունուի, ամենակարեւորէն մինչեւ 50 սանթիմ. Անմեր որ կը փափաքին մասնակցիլ պէտք է զիմեն Գործադիր Մարմարյ գանձապահին՝
Mr G. Guévrek, 49, rue de Trévise.

* *

Volontariat du travail pour les étrangers et étrangères demeurant en France.

Ֆրանսասէր օտարականներու խումբ մը հիմնած է վերջիւր, Փրանսացի քաղաքական կարեւոր անձնաւորութեանց հովանաւորութեան տակ և Փրանսական կառավարութեան հաւանութեամբ, Փրանսա բնակող զաշնակից և չեղոք օտարականներու համար աշխատանքի կամաւորութեան կազմակերպութիւն մը, որուն կեղսնաստեղին է Աvenue de l'Opéra, 26, Լոյտ մեծ զրամաստան գրասենակին մէջ, որ զրուած է այս զործին տրամադրութեան տակ:

Գործին նախաձեռնարկները կ'ուզեն որ Փրանսա ապրող օտարականները որ Փրանսացի հիւրընկալութիւնը կը վայելին և Փրանսացի քաջարի զինուորներուն զոհաբերութեան շնորհիւ հանդիսատ կ'ապրին, իրենց երախտագիտութեան և բարեկամութեան ապացոյցը առաջ իրաքանչիւրը իր կարողութեան կամ արհեստին համեմատ՝ կամունաւորապէս իր ժամանակէն և տշխատանքէն մաս մը նուիրելով Փրանսացին:

Փրանսական կառավարութիւնը այս զործին պուած է պաշտօնական նկարագիր մը, կամաւորներուն և անդամներուն արտօ-

նելով որ կրեն նշան մը (insigne), և կարգագրելով որ անսնց արուի ինքնաւթեան քարդեր՝ սրուց համար ոստիկանութիւնը քօնթրոլի զրասենեալ մը բացած է: Քօնթրէն նախատեսած է ամեն տեսակ օգտագործելով ուժերու զասաւորումը: Այն օտարականները որ չեն կրնար զրական աշխատանքով մը մասնակցիլ, պիտի կարենան անդամակցիլ այս զործին՝ զրամական միանուագ կամ ամսական ու եռամսեայ վճարումնվ. այս զրամական մասնակցութիւնը թոյլ պիտի տայ կամաւորութեան հաշւոյն պետութեան ի նպաստ աշխատող Փրանսացիներու և ֆրանսաւհիներու խումբեր հրաւիրել և վարձատորել: Անդամակցութեան և աշխատութեան բազր առաջարկները կ'ընդունուին Աvenue de l'Opéra, 26, օտար այլ և այլ ազգերու մշտական պատուիրակներու կազմէ:

Հիմնագիրները զիմած ըլլալով Փարիզի չայ Մատու. Միութեան՝ Փրանսավի հայոց աջակցութիւնը ապահովելու համար, Միութիւնը մեծ հաճոյքով փոթաց պատասխանէլ այդ կաշին: Նախագիրէս՝ սրոշուած էր Արեւելքի քօնթրէ մը հիմնել և Հայ, Միւրիացի, Հրէտա, Յոյն և այլն համախմբել այդ քօնթրէին մէջ: Միութիւնը փափաք յայտնեց իր մասնաւոր ներկայացուցիչները սւննեայ, և իր Դիւնմը յանձնառու հայ պատուիրակներու զերը կատարել: Այս առաջարկը ընդունուեցաւ: Միութիւնը ուղղեց կոչ մը Փարիզի հայ զարութիւն և «Վերածնունդ»ի միջոցաւ կ'ուզզէ նոյն կոչը ամբողջ Փրանսացի մէջ գանուող Հայերուն:

Մեր զարութիւն այս կամ այն պարտաճանաչ անձնաւորութիւնը կամ խմբակցութիւնը արդէն խոկ ի նպաստ Փրանսական զործին հանգանակութեանց մասնակցելով ու մասնաւոնդ մեր քաջարի կամաւորները իրենց կեանքը նուիրելով՝ Հայութեան երախտագիտական զգացումներուն ապացոյցը տուին Փրանսային, բայց խիստ շատեր կան զեռ Փրանսացի հայոց մէջ որ իրենց պարտքը չեն կառարած, ահա առիթ մը Փրանսացի բոլոր Հայերուն համար ցոյց տալու իրենց Փրանսաստիրութիւնը:

1. Հ.

SOCIÉTÉ des GENS de LETTRES
ԵՒՀԱՅ ԱԶԳԸ

Փարիզի Հայ Մատառական Միութեան նախագահը վերջերս նամակ մը գրած ըլլալով Société des Gens de Lettresի նորընտիր նախագահ Պ. Ֆօրժ Լըբօնթին, այս վերջինը պատասխանած է նամակով մը, որմէ կ'արտասպենք հետեւեալ հասուածները որ շահեկան են հայկական ընդհանուր տեսակետով:

Monsieur et éminent confrère,

J'ai lu avec beaucoup d'émotion votre noble lettre et votre éloquente conférence sur la France et le peuple arménien.

Les sentiments que vous exprimez sont un précieux hommage pour notre pays. Ils ont plus de valeur encore puisqu'ils sont formulés par le grand poète que vous êtes. Ils nous dictent le devoir des peuples libres et honnêtes à l'égard de l'Arménie. Notre victoire sera votre délivrance.

Veuillez agréer, etc.

GEORGES LECOMTE

Այս առթիւ կը հրատարակենք Պ. Զօպանեանի ընկերութեան անդամ ընտրուելու միջոցին իր երկու մեծանուն կնքահայրերուն ընկերութեան նախագահ Պ. Տըքուրսէլին ուղղած նամակները որ ոչ միայն մեր յարգելի աշխատակցին՝ այլ ամբողջ հայ գրականութեան ու հայ ազգին պատիւ կը բերեն:

Paris, le 15 Février 1917

Je remercie M. Archag Tchobanian, le grand poète arménien, de m'avoir choisi comme parrain.

En associant à sa gloire nationale son haut talent de poète, de critique et d'essayiste français, il a doublement mérité de la reconnaissance et de l'admiration de la Société des Gens de Lettres.

En même temps qu'elle-même, c'est l'Arménie héroïque et martyre qu'elle honorera en accueillant M. Archag Tchobanian.

VICTOR MARGUERITTE

Monsieur le Président,

Je prends la liberté de recommander à votre bienveillance et à celle du comité la candidature de M. A. Tchobanian.

Par ses poèmes, d'un accent si original et d'un sentiment si profond, par toute son œuvre d'écrivain et de journaliste, M. Tchobanian représente dignement et noblement parmi nous la littérature du peuple arménien et a contribué à nous la faire connaître et aimer.

J'ajoute que sa candidature mérite, au milieu des événements actuels, une faveur toute particulière, et que l'accueil qui lui sera fait constituera un hommage à une nation amie et tragiquement éprouvée.

Veuillez agréer, Monsieur le Président, l'expression de mes sentiments cordiaux et dévoués.

HENRI DE RÉGNIER

Կը հրատարակենք նոյն ատեն հետեւեալ սիրուն էջը զոր մեր խնդրանքով գրած է հայկական դատի ջերմ պաշտպան և մեր աշխատակցից Պ. Էմիլ Բինեօ, որ Պ. Զօպանեանի Société des Gens de Lettresի անդամ ընտրուելուն առաջարկը ընողն եղաւ ընկերութեան մօտ:

1. 2.

ARCHAG TCHOBANIAN

Archag Tchobanian, poète arménien, membre de la Société des Gens de Lettres Français !

Et cette phrase écrite, je m'aperçois que je viens de faire tout le portrait de celui dont s'enorgueillit à si juste titre la nation arménienne.

L'Arménie et la France, voilà les deux ailes qui soulèvent et emportent incessamment vers les plus pures régions de l'action et du rêve la pensée de l'écrivain, dont la Société des Gens de lettres français s'est honorée en le recevant en son sein.

Juger A. Tchobanian n'est pas chose aisée. Il réunit en lui tant d'aspects si divers qu'à première vue on les pourrait prendre pour contradictoires, alors qu'ils réalisent une merveilleuse unité philosophique, intellectuelle et morale. Pour passer en revue ces divers aspects de son tempérament, il faudrait une espace que ce cadre ne comporte pas. Mais ce que je peux affirmer c'est que s'il m'était possible de faire ici le tour de ces diversités harmonieuses que j'ai découvertes en lui, j'aboutirais à cette conclusion très nette et définitive, à savoir que A. Tchobanian est l'une des plus précises expressions, l'une des plus claires, de ce type infiniment rare qu'on appelle : le Poète.

Photo. Abel

ԱՐԴԱԿ ԶՈՊԱՆԵՑԱՆ

Poète, Tchobanian l'est dans sa vie intime dont il m'a fait si souvent le plaisir de me faire franchir le seuil: Il est grave et enjoué à la fois. Il parle. Les mots se pressent. La voix s'anime. Le regard est en feu. Le front s'élargit sous l'avalanche des idées. J'ai devant moi un penseur. Un ami présent laisse fuser un mot amusant. Je regarde Tchobanian

Le regard soudain s'adoucit. Il devient un peu malin même. Le front se détend. La parole plaisante. Le rire épanouit sa lèvre. Il fait des mots. J'ai devant moi un grand enfant.

Oui, il est grave et enjoué à la fois. L'homme, chez Tchobanian, c'est le Poète.

Il est Poète encore dans ses rapports avec les autres: c'est à dire qu'il est sans calcul. Je n'ai jamais eu connaissance qu'A. Tchobanian ait attaqué quelqu'un pour de viles causes ou des raisons personnelles.

*S'il attaque, c'est qu'un noble sentiment lui en fait un devoir. Dans ses critiques, il lui arrive parfois de se tromper, certes-errare **humanum** est, n'est-ce pas? — mais la plus grande sincérité est la base de son jugement.*

A-t-il vraiment des ennemis? Je ne le crois pas. Des adversaires, oui, à qui, d'ailleurs, il rend un juste hommage pour leurs qualités qu'il ne cache point, tant son esprit est juste et loyale sa bataille. Et voilà bien, n'est-ce pas, quelques qualités du Poète.

Et pour ses amis? Oh! alors, comme là-dessus j'aurais des pages à écrire, toutes gonflées d'anecdotes éloquentes, je crois plus prudent de ne pas entamer ce chapitre. D'un mot, je caractériserai exactement, je crois, A. Tchobanian: il a l'amitié farouche. N'attaquez pas qui il aime, vous passeriez un mauvais quart d'heure. Et si même vous jugez selon un sens qui ne serait pas d'éloge absolu qui il aime, soyez

encore réservé si vous ne le voulez attrister et mettre en colère.

Poète, A. Tchobanian l'est surtout, peut-être, à l'égard de sa patrie.

*Il en incarne, en lui, toute la nostalgie et toute l'activité, toute la tristesse et tout l'espoir. Le désenchantement qu'apportent avec elles les grandes douleurs a laissé des traces de larmes dans son œuvre (**Poèmes — La Vie et le Rêve**), mais l'énergie que font naître les grands devoirs le soulève tout à coup. Comme les paladins antiques s'élancraient, lance tendue, aux cris de « **Montjoie** » ou de « **Liberté** », lui, l'un des chevaliers nouveaux d'une sainte Cause, l'un des plus purs, l'un des plus grands, il se redresse ardemment. Ue cri j'aillit de sa poitrine: « **Arménie!** », et il fonce dans l'action, avec la passion des âmes d'airain et des cerveaux de lumière.*

Rêveur et homme d'action — et ces deux termes ne sont nullement contradictoires — tel est A. Tchobanian. Rêveur et homme d'action. Mais c'est là tout le Poète! n'est-il pas vrai.

Dès lors, tout Poète n'appartenant pas seulement à sa Patrie, mais à l'Humanité, j'avais raison de dire que la France intellectuelle s'est honorée en l'adoptant comme l'un de ses enfants.

EMILE PIGNOT

Ք Ր Ո Ւ Ւ Կ

Հայկական գործունեութիւնը կը շարունակէ Կովկասի մէջ, հետպհետէ աւելի եռանդուն, հարուստ ու հզօր Հրծուանը մընէ՝ հետեւիլ մեր ցեղին կենսունակութեան, ազգասիրութեան, կազմակերպութեան ողիի նորանոր ու շքեղ ապացոյցներուն որ կը պարզուին հոն: Բուն գործը հոն է: Առանց պատերազմի վախճանին սպասելու, առանց զալիք Վեհաժողովին միայն իր բաղզին սոլշումը յուսալու, ցեղը՝ իր ապագան իր ձեռքով կը սկսի կաել ու կոփել: Ան ակը գործէ՝ երկուքի բաժնուած, ուռանչաց և թրբահայ, կամ ինչպէս հիմն կ'ըսեն հոն՝ աւելի ախորժալուր անուանակոչութեամբ՝ արեւելահայ և արեւմուտահայ: Այդ բաժանումը ուստի յեղափոխութենէն յետոյ աւելի շեշտուցաւ, փոխանսակ մեզմանալու հալելու: Իրերու զերագոյն արամաբանութիւնն է, թերեւս, որ զայդ թելազուած է, աւելի ճիշդ՝ պարսապրած է ցեղին: Եւ խորին ցաւ մը զապել չկարենալով հանդերձ, կը կարծեմ թէ այդ երեսյթը անխուսափելի էր: Եթէ կարելի ըլլար որ հայկական տէրութիւն մը կազմուէր՝ Ռուսահայաստանը, Թրբահայաստանը և Կիլիկիան ինչպէս և Պարսկահայաստանը իր մէջ ամփոփու, ուռանչաց ու թրբահայ ինչպէս և պարսկահայ պէտք էր ամեն բան միասին ընէին, կազմակերպուէին այժմէն իրերւ միակ և անբաժան ամբողջութիւն մը: Ասիկա հնարաւոր չի թուիր, և եթէ հնարաւոր իսկ ըլլար, դժուար թէ կարենար ինքզինքը պահպանել այզքան ընդարձակածաւալ Տէրութիւն մը ուր՝ բազմաթիւ այլազդ տարերու մէջ՝ մեր ցեղը պիտի ներկայացնէր սահմանափակ թիւ մը: Մեր ցեղին բոլոր հատուածներուն միացումը ամենացանկալի խելալ մըն է մեզի համար, բայց ատկից աւելի ցանկալի խելալ մը՝ ցեղին դարաւոր երազին իրազործումն է, հայկական անկախութեան մը վերահաստատումը, հայ ազատ ազգութեան վերակենդանացումը: Միլեռուք կ'ըսէր ատենով թէ Հայոց համար լաւագոյն լուծումը՝ ուստի պետութեան ծոցին մէջ իրենց բալոր հատուածներուն միացումը տեսնեն է, ներբին տեղական ինքնավարութեամբ մը օժտուած: նոյնը այժմ՝ կը քարոզէ Աբգար Պայտապ՝ «Վան-Ցոսպ»ի

իր մէկ յօդուածով. ես համաձայն չեմ: լաւագոյն լուծումը՝ հասնիլն է անկախութեան, հոդ չէ՝ ցեղին մէկ մասին համար: Յոյները, Սերպերը ազատութիւն ձեռք ձըգին՝ առանց նոյն ատեն իրենց ցեղին բոլոր տարրերուն միացումը սահմանը: Էսկանը ունեցան անոնք, ազատ ազգեր եղան: Ասոր պէտք է ձգտինք: Այդ մեր հին երազին իրականացման կարելութիւնը Թրբահայաստանի և Կիլիկիոյ մէջ է որ կը ներկայանայ՝ այժմ եւս, այժմ՝ աւելի քան երբեք: Աւքեմն բնական է որ՝ իրաց արդի կացութեան մէջ՝ ուռասահայը կազմակերպուի, ազատական Ռուսիոյ մէջ ինքնավար նահանգ մը գարձնելով Ռուսահայաստանը. Խոկ Թրբահայը, աջակցութեամբ ուռասահային ու պարսկահային, ու բոլոր գաղութներուն, պատրաստուի ազատ Հայաստանին հիմերը զնել և անոր կառուցման նիւթեզէնները ամրաբել այժմէն: Ազգը միշտ կը մնայ մէկ: բաժանումը ներբին չէ, խոր չէ, մշտական չէ, բոպէի պահանջին արդիւնքն է: Իւրաքանչիւր հատուած ինչ որ կ'ընէ իրեն համար, միւսին ազգին համար ալ, և ամբողջ ազգին ազագային համար ալ՝ օգտաւէտ է: Ցաւալին, անբնականը, պէտաւորը՝ այն պիտի ըլլար, որ ցեղին երկու մեծ հատուածները իրօք ներքնապէս, խորապէս անջատ ու օտար զգային վիրար: Կարգ մը անախորժ դէպքեր, լեզի յօդուածներ, խոնճու մեսթեր, վախնալ տուին վերջերս պահ մը որ իրերը այդ ձեւը ստանալու վրայ ըլլան. անօրինակ փորձանքի մը յառաջ բերած ցնցումը ու ստեղծած եղերական քաօսը, թիւրիմացութիւններ, անհատական զեղծումներ, կուսակցամբական կրքուութիւններ, աւելինալով երկու մեծ հատուածներուն դաստիարակութեան ու միջավայրի տարրերութիւններուն վրայ, ուծացում մը ստեղծել սկսեր էին, որ՝ շեշտուելով, կրնար չարաղէտ դառնալ. կացութիւնը դեռ պարզ չէ բոլորին, բայց վունդը արդէն անցած կը թուի. Ռուսահայ Համագումարը, իրեն իրը խորհրդական անդամ որոշած է հրաւիրել Թրբահայեր, և Թրբահայ Համագումարը բուռն վէճերէ յետոյ՝ հասեր է վերջապէս բաղձալի եղրակացութեան, այն է որ փախստականներու օգնող ուռասահայ կազմակերպութիւնները պիտի աջակցին Համագումարէն ընտրուած և թրբահայ համայնքին գործերը վարող կեղունական խորհուրդին, և այդ խորհուրդը իր թրբահայ անդամնե-

բուն հետ պիտի ունենալ նաեւ ռուսահայ անդամներ՝ Ռուսահայ Համագումարէն նշանակուած։ Ռուսահայ Համագումարը, որ քիչ մը ուշ մնացած, դժուարութիւններով, խարխափումներով, վարանումներով որոշուած, բայց վերջապէս պիտի գումարուի այս օրերս, պիտի զբաղի Ռուսահայոց գործերով միայն, բայց՝ կ'ըսէ կազմակերպիչ մասնախումբին ազդագիրը՝ անոր իրաւունք վերապահուած է զբաղի նաեւ ամբողջ Հայութիւնը շահագրգոռող հարցերով, ինչ որ ըսել է թրքահայկական հարցով, որու մասին բնական է և փափաքելի է որ ցանկութիւն մը յայտնէ։

Թրքահայ Համագումարը, ինչ թերութիւններ ալ որ ունեցած ըլլայ (թերութիւն մըն է իրօք և «Մշակ»ը իրաւամք զիտել կուտայ որ այդ համագումարը՝ հայասէր օտարներու, շնորհակալութեան հեռագիրներ ուղղելով՝ խորհած ըլլայ նոյնը ընել նաեւ փախստականներուն օգնող ռուսահայ մարմիններուն, թերութիւն մըն է նաեւ որ ֆրանսան հայանապատա փրոփականախն կեդրոնը համարելով հանդերձ՝ ուրիշ օտար ազգերու բազմաթիւ կազմակերպութեանց և անձնաւորութեանց հեռագիր զրկած ատեն՝ Ֆրանսայի մէջ միայն Հանրապետութեան նախագահին հեռագիր ուղղած ըլլայ, մինչդեռ պէտք էր զրկել նաեւ Ենաթոլ Ֆրանսի, Տէշանէլի, Բէնլըլի, Տընի Քօշէնի պէտս անձնաւորութեանց, Ֆրանս-Երմէնի քոմիթէն և այն), ինչ թերութիւններ ալ որ ունեցած ըլլայ Համագումարը, դատելով արդիւնքէն՝ իր ամբողջութեանը մէջ մեծ յաջողութիւն մը կարելի է նկատել, և մեծ թուական մը՝ մեր ազգային դատի պատմութեան մէջ։ այդ Համագումարը ազատ և ինքնավար Հայաստանի հիմնադրութիւնն իսկ է, իր դաւկըներուն ձեռքով կատարուած, սպասելով Վեհաժողովի նուիրագործութեան։ Մեր ամենուս շնորհաւորութեան արժանի են անոնք որ այդ նախաճեռնութիւնը առին, և ամենէն առաջ Անդրանիկը, որ հոգին եղած է այդ ինքնակազմակերպումի գեղեցիկ ծիգին։ Ոմանք թերեւս թերութիւն մը նկատեն նաեւ որ այդ Համագումարին մէջ Թրքահայաստանի ապագայ կազմակերպութեան մասին որ և է խօսք չէ եղած, որ և է իղձ, բանաձեւ չէ առաջարկուած։ Տեսակէտով մը սակայն լաւագոյն է այդ. Համագումարը, որ պարբերաբար պիտի հաւաքուի, իր առաջին հաւաքման մէջ ուղած է ըլլալ գործնական,

և նախ նկատի ունենալ անմիջական ու ստիպողական աշխատանքը, այն է գրաւուած հայ նահանգներու վերաշինութիւնը, թրքահայ համայնքին բեկորներուն պահպանումը։ Պատերազմի հետեւանքով, Թրքահայաստանը անտեր երկիր մը զարձած էր, Ռուսը, Ռուսահայը, Դաշնակից տէրութիւնները, աւելի կամ նուազ անոր տէր կը հանդիսանային, և բուն տէրը իր զերը չէր կատարեր. այժմ բուն տէրը՝ Թրքահայը ձեռք կ'առնէ իր գործը, կ'ստեղծէ իր կառավարութիւնը՝ Կեղոնական Խորհուրդը, որ այլ եւս գերազոյն ղեկավար մարմինն է աջակից ունենալով ռուսահայ անդամները որ վաղը պիտի գան աւելնալ անոր, Թրքահայաստանի բաղզին ու ապագային վրայ հեղինակաւորապէս կամք յայտնելու իրաւունք ունեցող։ Պոլայ պատրիարքարանին և Սոգ. Ժողովին տեղը պիտի բունէ ան կերպով մը, աւելի եւս ուժեղ ու հարազատ կերպով ներկայացնելով Հայաստանը։ Էաւկանը եղած է, մնացեալ վագուան գործ է։

Առանց Հայաստանի ապագայ կազմակերպութեան մասին բանաձեռ-իղձ մը քուէարկելու, Համագումարը իր աշխատանքներուն բնոյթով և իր բանած զիրքով յայտնած է արդէն իր ձգտութերը։ Զբաղիլ Հայաստանի «Հայկական» կազմակերպութեամք, ոչ միայն անոր ինքնավարութիւնը փափաքիլ է, այլ արդէն զայդ իբր իրողութիւն նկատել է. հեռագիրներ ուղղել բոլոր Դաշնակից Մհծ Ազգերու կառավարութեանց, ցոյց տալ է թէ Համագումարը այդ ինքնավարութեան իբր հովանաւոր կը նկատէ բոլոր Դաշնակիցները։ Յաջորդ հաւաքման մը՝ երբ պատշաճ բուպէն գայ, Համագումարը անշուշտ աւելի որոշ կը կը յայտնէ իր բագձանքն ու կամքը՝ ոչ միայն գրաւուած Հայաստանի մասերուն, այլ ազատ Հայաստանը կազմելիք բոլոր թրքահայ նահանգներուն համար (Կիլիկիան ալ մէջը հաշուելով)։ Դաշնակիցներու հաւաքական հովանաւորութեան տակ ազատ Հայաստանի մը ստեղծումը ցանկալը՝ պէտք չէ անշուշտ արտայատուի երբեք ո և է հակառուս ձեւով, այժմ մանաւանդ որ պատականութիւնը կը տիրէ Ռուսիոյ մէջ. ատիկա ոչ միայն անխոչեմ, այլ և անիմաստ պիտի ըլլար. և արդէն ինչքան ալ ռուս-ձարական պիտրօքրասիին թրքահայաստանի մարտիրոս ժողովուրդին նկատմամբ

բունած զիրքը զզուելի եղած ըլլայ, կարելի չէ մոռնալ թէ ոռու բանակն էր որ խլելով երեկ թուրք լուծէն հայկական հողերու մէկ կարեւոր մասը, ատով իսկ ինքնավար Հայաստանի մը երազը այսօր իրականացման ձամբուն մէջ մտնելու նիւթական կարեւմիւնը ստացաւ. ամէն պարագայի մէջ ինչ ձեւով ալ որ վճռովի ինքնավար Հայաստանի կազմաւրումը, դրացի ոռու ազգին ու տէրութեան՝ այդ ծրագրին իրականացման օգնելու գործին մէջ մեծ բաժին մը պիտի ըլլայ անշուշտ յատկացուած (մասնաւրապէս Մեծ Հայքի համար), հովանաւորութեան և աջակցութեան միւս մեծ բաժինը վերապահուած ըլլալով Թրանսային (Փոքր Հայքի և Կովկասյան համար), իսկ ամերուջութեան վրայ ասպածուելով Ամերիկայի, Անդիոյ և Խապլոյ բարոյական և նիւթական աջակցութիւնը: Հարցը միջազգացին բնոյթ ունենալով և գայն պահպանած ըլլալով մինչեւ այժմ, Հայութիւնը ուրիշ կերպ չի կրնար ընել բայց եթէ զիմել բոլոր Դաշնակիցներուն՝ այդ հարցին վերջնական լուծումը ստանալու համար:

* *

Այս ամէնը անշուշտ կախուած է պատերազմին ընթացքէն: Որպէս զի մեր եւրազը իրականանայ, պէտք է որ Դաշնակիցները յաղթանակեն, ու պէտք է մանաւանդ որ ոռու բանակը իր ձեւքը պահէ գրաւուած հայ հոգերը և նոյն իսկ թէ ինը և թէ իր զաշնակիցները աւելի յառաջ տանին զեռ լուծի տակ մնացած հայ հողերուն ազատազրումը: Ամէն աել, բայց մանաւանդ Կովկասի մէջ, Թրքահայ և Ռուսահայ ամէնքն ալ ամէն բանէ առաջ ատոր մասածելու են, ատոր աջակցելու են, իրենց կարողութեան բոլոր սահմանին մէջ: Ինչի՞ պիտի ծառայէին բոլոր համազումարները, վերաշնուրութեան բոլոր ծրագրներն ու ջանքերը, եթէ վազը ոռու բանակը ետ մլուեր ամբողջ Թրքահայաստանէն (ինչպէս յեղափոխութեան պայմելէն քիչ յետոյ հեռացաւ, և առանց պայքարի, Մուշէն): Ցաւալի է որ ոռու յեղափոխութեան մէջ, հայ տարրը ո և է նշանակելի գեր չկատա-

րեց, ոչ նոր կառավարութեան մէջ անդամ մը, ոչ զինուորներու և բանուորներու խորհուրդին մէջ՝ ո և է հայ կարեւոր զեկավար մը երեւցաւ: Մինչ Վրացիք երեւան բերին Զիւշիցէն, Սօվիէթին նախագահու գերագոյն պարագլուխ, և Ծերեթելին՝ կառավարութեան կարեւորագոյն անդամներէն մին, հայ ցեղը՝ իր ընկերվարականներուն կամ յառաջացեալ ազատական տարրերուն մէջէն չկրցաւ այս մեծ բոպէին հանել ուժեղ զէմք մը՝ ամբողջ Ռուսիոյ ճակատագրին որոշման հսկայ գործին մէջ գեր խաղալու ատակի, ու նոյն ատեն Հայաստանի մէջ մղուած պայքարին եղական կարեւորութիւնը կառավարութեան ու Սօվիէթին մէջ աիրաբար բացատրող: Ռուսահայ հաստակութիւնը մինը իր ամբողջութեամբ պէտք է ուրեմն զիահայ ազգել ոռու կառավարութեան վրայ, հակաթուրք կոխին նշանակութիւնը անոր զգացնելով՝ թէ քաղաքական, թէ ընկերական-մարդկացին տեսակէտով, և զայն մղելով մասնաւոր կորուգով յառաջ տանիլ այդ կոխը բռնապետութիւններու ամենէն զաղիրին և ոճագործին զէմ, և Կովկասի ամբողջ Հայութիւնը պէտք է մասնակցի աջակցի այդ կոխին: Ռուսիոյ մէջ գտնուած Հայերը, Ռուսահայ ու Թրքահայ, անշուշտ ըրած են զայդ, և պիտի ընեն մինչեւ վերջը: Պէտք է սակայն ընեն զայդ՝ ամէն բանէ առաջ, և ամէն բանէ աւելի կորուգով: Ասիկա կը շեշտեմ, որովհեաեւ ոչ Կովկասի լազար, ոչ թրքահայ Համազումարին, ոչ ալ միւս Համազումարներուն մէջ՝ այս կէտը չտեսայ պէտք եղածին չափ ուժով նկատողութեան առնուած: Եթէ Երզումն ու Երզնկան, Բարբերին ու Վանը նորէն Թրքաց ձեռքն անցնին, եթէ՝ Աստուած ըլնէ՝ զերմանաւութիւնական բանակը յաջողի յառաջանալ մինչեւ Քիէֆ ու մինչեւ Օտէսա (ինչ որ իր նպատակակետն է այժմ) և Սեւ Ծովուն աիրապետելով Թուրքին գործը զիւրացնելով նոյն իսկ Կովկասը վտանգի մէջ դնէ, հայկական ինքնավարութեան երազը հեռու ամպերու մէջ կ'երթայ ծածկուիլ, և բովանդակ հայ ցեղին գոյութիւնն իսկ անդունին եղը կը հասնի: Հայը ինչքան ալ փոքրաթիւ ցեղ մը ըլլայ, մեծ Ռուսիացին

մեջ բարոյապէս մեծարժէք տարր մըն է. ինքը, որ Կովկասի մեջ ցոյց կուտայ այնքան կորով ու ողջմառութիւն, ամբողջ Ռուսիոյ վերանորոգման ու այս ամեզերատկան պայքարին Ռուսիոյ բամին ղեկավարութեան մեջ աւելի որոշ ու կորովի զեր մը պէտք է կատարէ: Շուտով և ամեն զնով հաշտութիւն կնքել ուզող ուռւս հատուածին դէմ ոչ մէկ ցեղ այնքան իրաւունք ունէր բողոքելու և հակազդելու որբան հսկայական սուզով մը բեռնաւոր հայ տարրը. հակաթուրը պայքարին սրբազնութիւնը, զայն բոլոր ամով շարունակելու, յառաջ տանելու անհրաժեշտութիւնը քարոզելու, պահանջելու ոչ մէկ տարր այնքան իրաւունք և պարտականութիւն ունի որբան հայ տարրը: Հին ըեմիմը բոնապետական էր, և իր անկժմն նախօրեակին՝ ան աւելի քան երբեք զգուելի հանդիսացաւ, բայց ան ունէր միակ լուսաւոր կողմ մը, Արեւելքի քրիստոնեաներուն ազատման աջակցած ըլլալը՝ անցեալին մեջ, ու նոյն խակ վերջին շրջանին մեջ՝ թէպէտեսական նպատակներով, ու մարտիրոս ազգին հանդէպ խարդախ ու շնական զիրքով մը, անիկա թուրը բոնապետութեան զիլտուն քանի մը խոշոր լախախ հարուած տալու անմոռանալի ծառայութիւնը մատոց՝ թէ Դաշնակիցներու դատին և թէ հայ վրիժառութեան դատին, և նոյն խակ՝ առանց իր ուզելուն՝ հայ ազատազրութեան դատին, քանի որ ան է որ զրաւեց անառիկ կարծուած երզումը, երզնկան, Տրավիզոնը: Եղափոխութենէն ի վեր, այդ նուիրական զործը շարունակելու տեղ՝ ուսւ բանակը ևս քաշուեցաւ: Այս պատերազմին մեջ Դաշնակիցներուն էն մեծ, էն սուրբ նազատակներէն մին պէտք է ըլլայ Հայաստանի մեջ զործուած վիթսարի ոճիրին հեղինակները պատմել, և զոհերուն արփարութիւնը ընել. այդ զերազնիւ զործին մեջ՝ մասնաւոր պարտականութիւն ու ամենամեծ փառք կայ՝ ազատազրեալ ուսւ ազգին համար՝ խոշոր դեր մը կատարել, իբր սահմանակից: Մեղք որ այդ պարտականութիւնը ուսւ ազգին հեղինակաւորաբար ցոյց առւոզ հայն մը չառուեցաւ: Մեծ բոպէներէն յանկարձ կը ծնիւ ծնիւ մեծ դէմքերը: Քերէնսքին, երէկ անձանօթ մը, այսօր մեծ դէմքերէն:

Ե Ռուսիոյ: Ո՞վ զիտէ, վաղը թերեւս երեւան կուզայ, թերեւս այս պահուս, արդէն երեւան եկած է, հայ Քերէնսքին: Պէտք է որ ան գայ երեւան:

Անշուշտ, թրբական ճակատին վրայ ուսւ զօրքին յառաջխաղացման վերակառումը, ինչպէս և միւս ճակատներուն վրայ՝ ուսւական կորովին ու դիւցազնութեան վերերեւումը, կախում ունի ամբողջ Ռուսիոյ կազմը քայքայել սպառնացող ներքին ճգնաժամին բարեյաջող լուծումն: Գերման վիւային մաքիսավելականութեան դաւերուն տակ, Ռուսիոյ մեջ մարտական եռանդը ջատուած է, կարդ մը շրջաններու մեջ՝ անմիջապէս խաղաղութիւն կնքելու արամաղրութիւնը կը տեսնուի՝ ազդեցութեանը տակ այն սխալ դատող մարքերուն որ կը կարծեն թէ առանց փրուայական միլիթարիզմը ջախջախելու՝ կարելի է ընկերական հարցին լուծումնը զբաղվի և թէ ընկերական հարցին անմիջական լիակատար լուծումը հնարաւոր բան մըն է, և թէ ընկերական հարցին լուծումը պէտք է առաջ անցնի քայլաքական և ազգայնական հարցերու լուծումն: Ֆինլանտան այժմէն էսէ կը ձգտի՝ իր ուսւատեաց գործիչներուն ղեկավարութեամը՝ զատուիլ Ռուսիայէն և անկախ զառնալ. Ուբրայնան՝ նոյնպէս. Կովկասի մեջ՝ վրացիք ձգտումներ ցոյց կուտան իրենց ինքնավարութիւնը այժմէն վերահաստատել. մահմետականները կը կազմակերպուին, նիի և Սիւննի կը միանան, ամենքը կը զինուին, և հակայայ արամաղրութիւններ ցոյց կուտան: Ֆինլանտացւոց, Ուբրայնացւոց և Վրացւոց ձգտումները խորապէս յարգելի են, բայց այժմ՝ երբ զեռ բոնապետութեան ամենէն հզօր զառարանը՝ գերման միլիթարիզմը չէ ջախջախուած, բաժան բաժան ընել Ռուսիան, տկարացնել Դաշնակիցներու պայքարը՝ անոնց մեծազոյն ուժերէն միոյն, ուսւ ուժին՝ քայքայմանը և անդամակուծմանը նախատելով, ոչ խելացի է ոչ ազնիւ: Եթէ զերման միլիթարիզմը չջախջախուի, ոչ Ֆինլանտա, ոչ Ուբրայնա, ոչ Վրաստան իրական ազատութիւն չեն կրնար ստանալ. ամենքն ալ, և ամբողջ աշխարհ, Գերմանիոյ ստրուկ կը դառնան.

անհրաժեշտ է նախ ազատականութեան մեծագոյն թշնամին զգեանել, յեսոյ՝ « զատաւական ու յաղթական Ռուսիա մը անշուշտ իր Դաշնակիցներուն չետ համաձայն՝ պիտի ճանչնայ Թինդանտային, Ռեքրայնային և Վրաստանին իրաւունքները։ Գալով Կովկասի մահմետականներուն, անխմաստ են իրենց համահայ տրամադրութիւնները։ Հայերը Պոլսոյ թուրք ոճրագործ կառավարութեան դէմ՝ է որ միայն թշնամութիւն ունին, և մահմետական ժողովուրդներու դէմ՝ « չ կրօնական, ո՞չ յեղացին առելութիւն կը տածեն։ այբովիսի ձգուումներ՝ գերմանութուրք բարեւածութեան անդիտակլցօրէն աջակցիլ կը նշանակեն և ուրիշ ոչինչ։ Այս ամենքը կունգաւոր են Հայոց համար։ Մեղի անհրաժեշտ է Ռուսաստան մը՝ ազատական բայց չզօր, ինքնավար ազգերով կազմուած բայց մի և համերաշխ (ինչպէս բրիտանական պետութիւնը), որ այժմ ուժեղ թափով պատերազմք յաւած տանի, մինչեւ գերման ու թուրք բռնապեսութեանց ջախջախումը, և վաղը՝ յաղթանակէն յեսոյ՝ նեցուկ ըլլայ մեր ազատ Հայաստանին։ Ամբողջ Ռուսիոյ դրյութիւնը փոսնի զիսանդութեան բռնումը՝ մեր փոքրիկ ազգին գործիչներէն չենք կրնար սպասել անշուշտ։ Աղջմութեան հրաւեր կարդացողներուն մէջ Հայը կրնայ սակայն իր որոշ բաժինը ունենալ։ Կովկասի մէջ՝ Վրացւոց ու մահմետականներու հետ հայ տարրը հաշտ պահելու (¹), աղէտաւոր թիւրիմացութիւնները փարատելու, ընդհարման փանգները բառնաւու համար՝ մեր գործիչները հսն կ'աշխատին մեծ կորովով ու թափով։ Յանկայի է միայն որ ամբողջ Ռուսիան կորստեան խորխարատն առաջնորդող սխալատես խմաստակ մոքերուն՝ կամ վարձուած գաւաճաններուն դէմ պայքարին, դոր կը վարէ ուսու ազգին բա-

նաւոր ու խոհական մասը՝ մեծ Քերէնսքիին զեկավարութեան առկ, հայ առարրը աւելի աչքառու ձեւով ու չափով մասնակցի. ազատականութեան շահուն հետ՝ իր շահն խել զայդ կը պահանջէ. և իր ձայնը, իբր ձայնը բռնութեան մեծագոյն զոհին, աւելի ազդեցիկ ու յուղիչ կրնայ ըլլալքան ձայնը ու և է ուրիշ ազգի. ան պէտք է բարձրանայ՝ յանուն տիեզերքի աշաւարագոյն սմիթին զոհ գացած հարիւր հաղարաւոր նահատակներու, և պահանջէ՝ ամեն իմաստակութենէ հրամաբերով արդարութեան զործը լրջօրէն յաւած տաներու անհրաժեշտ պարարին կատարումք։ Զայդ ախրաբար ընկեր համար, կը կրկնիմ, հայ Քերէնսքի մը պէտք է։

* *

Ուրիշ հայ Քերէնսքի մըն ալ պէտք է Ռուսահայոց մէջ ներկայ փափուկ բազեին անհրաժեշտ եղող համերաշխութիւնը վերջնապէս ու ամենապէս հաստատելու համար։ Քանի մը ամիս առաջ՝ պիտի ըսէի « Հայոց մէջ », այժմ՝ սովորուած եմ բոել՝ « Ռուսահայոց »։ Արտասահմանի թրբահայ գաղութները երկար ու մոլեղին կոխներէ յեսոյ վճռապէս համերաշխնցան աղդացին դասին շուրջ։ Կովկասի մէջ ալ՝ Թրբահայը համերաշխ ցաց կուտան զիրինք. ցաւալի, և զարմանալի է որ Ռուսահայը, որ այնքան աւելի նպաստաւոր պայմաններու մէջ զարդացած են զարէ մը ի վեր և հաւաքարան գործունեութեան մէջ որոշ առաւելութիւններ ունին Թրբահայոց վրայ, փախանակ օրինակ հանդիտանալու Թրբահայոց՝ համերաշխութեան մէջ որ այնքան էական յատկութիւն մըն է ճգնածամային բոպեներու հաւաքական գործունեութեան համար, չար օրինակ կը հանդիտանան՝ այս պատերազմին

(1) Վրացւոց ու Կովկասի մահմետականաց մէջ անհրաժեշտ է Հայոց կողմէ շարունակական ու մերուաւոր փրոփական մը՝ բացատրելու համար անոնց թէ նայ շարքը ոչ միայն անոնց նակառակ ո եւ է զգացում չունի, այլ ո եւ է շամ չունի անոնց նակառակ։ Վրացի Հայոց դրացի ու եղբայր ցեղ մը եղած են պատմութեան մէջ, եւ մենք իրենց բարի միայն կրնանք ցանկալ անոնց եւ մեր միջեւ ամեն հարց կարող է բարեկամարար լուծուիլ։ Գալով Կովկասի մահմետականաց, ի՞նչ օգուտ իրենի տեսած են Պոլսոյ ում. կառավարու-

թենէն, ան եւր անոնց զարգացմանը, յուս աջդիմութեան մտածեր է. Հայք ուրսով կը ցանկան Կովկասի, ինչպէս ամեն և ողին՝ մահմետականաց յունաջիմութիւնը եւ պատրաստ էն օյնել անոնց Հայոց կութիւն միայն բայց ու այնքան էական յատկութիւն մըն է ճգնածամային բոպեներու հաւաքական գործունեութեան համար, չար օրինակ կը հանդիտանան՝ այս պատերազմին։

սկիզբէն մինչեւ այժմ։ Ռուս յեղափոխութեան յաղթանակէն յետոց, Կովկասի լրագրաց տուած ինչ ինչ տեղեկութիւններէն մենք այնպէս կարծեցինք թէ համերաշխութիւնը այնաեղ ալ ոկտած էր ալիքել, և մեր ուրախութիւնն ալ յայտնեցինք Փարիզի Հայ Մատուր. Միութեան կողմէ Ազգ. Բնուրօին ուղղեալ հեռագրի մը մէջ. բայց Կովկասի Թրքահայոց օրկան «Հայաստան»ը տպերով մեր հեռագիրը՝ մեր ուրախութիւնը անհիմ կը գտնէ... նոր հասած կովկասահայ թերթերը կը հաստատեն իրաք թէ երկպատակութիւնը հոն մերայնոց մէջ շատ սուր է զիս. կուիը միշտ նոյն առանցքին շուրջ կը դառնայ, զաշնակցականի և ոչ զաշնակցականի հին կուին է. այդ կուիը արձագանդ դուր է միշեւ խոկ երեւանի Թրքահայոց Համազումարին մէջ, և Անդրանիկ որ այժմ զուտ «ազգային» և անկուսակցական հողի վրայ գործել վճռած է, բաղիում ունեցեր է հոն կուսակցամոլ գործիչներէ սմանոց հետ և մինչեւ խոկ սաստիկ զայրացած դուրս ելեր է Համազումարէն. բայց կ'երեւի գործը չվիմեցնելու համար՝ վերջ ի վերջոց — շատ գովելի խմանութեամբ և զիշուղութեան ոպիսվ — համաձայնութեան եղրը մը դուած են, և Համազումարը հասեր է իր առաջազրած արդիւնքին, գործնական ծրագրի մը որոշման, և կեզրոնական խորհուրդի կազմաւորման, որ արդէն սկսեր է իր օգտաւէտ գործունէութիւնը։ Բայց այդ շրջանակէն դուրս՝ Ռուսահայոց մէջ ներքին պայքարը կը շարունակուի. «Մշակ» հրատարակած է կատաղի յօդուած մը՝ Դաշնակցականները «կարիերիսթներ» անուանելով, ինչ որ համերաշխութիւնը զիւրացը նելու չվիտի ծառայէ անշուշտ։ Ամենէն ցաւալի իրողութիւնը սակայն՝ Պապաջանեաննի հրատարականն է, արդիւնք անհամերաշխութեան։ Տարիներէ ի վեր Պապաջանեան Ռուսահայոց ներկայացուցիչն է Տումային մէջ, կարելի է ըսել՝ ամբողջ Հայոց, վասն զի թրքահայոց դատը. մեր աղղային դատը այնքան անդամներ ջերմօրէն պաշտպանած է հոն. տաք աղղասէր, վերջին ծայր աղին ու համակրելի, բացարձակօրէն անշահանդիր և անձնուէր մարդ, հմուտ, կարող ու անխոնջ գործիչ, Պապաջանեան մեր ցեղն ու մեր ցաւերը և մեր դատը Տումային մէջ ներկայացուցած է ձարական բեմիմի ասեն՝ եռանդով, արժանապատութիւնը և հրապոյրով. ներկայ պատերազմին ոկիզբէն ի վեր, Հայկական աղէտի օրերուն,

ան հազար ջանք ըրաւ օգնութեան հասնելու թրքահայ փախատականներուն (և «Վանձոսպ» սրտաբուխ երախտագիտութեամբ լեցուն խօսքերով կը հաստատէ զայդ՝ յանուե թրքահայ փախատականներուն աւաղելով Պապաջանեանի տուած որոշումը), ժամանակաւոր կաւալարութեան կողմէ Կովկասի իբր վարիչ նշանակուած քովիսէրներուն մէջ ան փայտով կը ներկայացնէր հայ տարրը, երկու Վրացիի, մէկ Թուրքի և Ռուսի հետ Հայոց շահն խոկ կը պահանջէր այդ անձնաւորութեան զիրքն ու վարկը բարձր պահէլ։ Եւ ահա կը հրաժարի ան յայտարարելով թէ «ամբողջ» հայ տարրին վասարթիւնը չ'զգար իր եսեւը Վրացիիք, Թուրքիրը ամուր կը բռնեն իրենց ներկայացուցիչները, միայն Հայերն են որ կը սախալն իրենց ներկայացուցիչը հրաժարական տալ . . . Կովկասի Հայութեան պարզած եւանդավալց գեղեցիկ պատկերին վրայ սախկա մռացլ շուրջ մը կը ձգէ, և ամէն կողմէ Հայերը իրենց ձայնը բարձրացնելու են, սրպէս զի այդ շուրջը փարասի, և համերաշխութիւնը տիրէ նաեւ Կովկասի Հայոց մէջ։ Պապաջանեանի հրաժարականին պատճառը՝ ըստ «Մշակ» ի Դաշնակցականներուն վակատար համակրութիւնը և աջակցութիւնը չունենալն է։ Պապաջանեան թշնամի շունեցող մարդ է, Դաշնակցականը ալ կը յարգեն զինքը, բայց վերջապէս իրենցմէ չէ, ընկերվարական-աղղասէր չէ, աղատամիտ աղղասէր մըն է։ Ազնուական բնաւորութեամբ մարդ, զօռով պաշտօնի զրուխ մնալ չուզող, Պապաջանեան այս պայմաններուն մէջ՝ որոշած ըլլալու է հրաժարական տալ։ Խորապէս ցաւալիք բան։ «Մշակ» կոչ կ'ընէ Հայերուն՝ ամէն կողմէ համակրական հեռագիրներով զիմել Պապաջանեանին և խնդրել որ ետ առնէ հրաժարականը. այդ կոչին պէտք է արձագանք տալ։ «Մշակ» կոչ կ'ընէ նաեւ Հայոց Հայրապետին, ու կը հարցընէ. «Ի՞նչ կ'ընէ Հայերուն՝ միջամտէր . . .»։ Քանի տարիէ ի վեր Հայոց մէջ տիրող երկարառակութեանց վերջ վիճութ համար՝ ցաւալի է ըսել որ Էջմիածինը ոչինչ ըրաւ, մինչ այնքան բան կրնար և պարտէր ընել։ Էջմիածնի ցոյց տուած նախաձեռնութեան, կորովի պակասը արդէն ահա ալն արդիւնքը տուաւ որ այժմ նոր բեմիմի օրով՝ Հայոց Հայրապետը զարձած է միայն հայ եկեղեցւոյ պէտ և աղղային կեանքի բոլոր նախաձեռնութիւնները Կովկասի մէջ կը կատարաւին՝ անկից անկախու-

րէն, մինչ այս փոխանցման շրջանին՝ Հայ-
րապետը զեռ կրնար և պարտէր որոշ դրա-
կան դեր կատարել՝ իբր ազգապետ, իբր
թելապիչ, իբր բարոյական և ազգային
կեղուն, իբր հաշտարար մանաւանդ: Կալով
Պապաջանեանի խնդրոյն, եթէ ես Կովկաս
ըլլացի այս պահուս, կ'առաջարկէի լուծել
զայն՝ խնդրելով ժամանակաւոր կառավա-
րութենէն նշանակել երկու հայ քօմիսէր
փոխանակ մէկի (քանի որ Վրացիք երկու
հատ ունին), մին՝ Պապաջանեանը, որու
հրաժարականը պէտք չէ ընդունուի, և
միւսը Դաշնակցական մը: Եթէ, անհնար է
ասիլս, անհրաժեշտ է որ ոչ միայն Հայու-
թեան բոլոր հասուածները համալրական
ցոյցերով խնդրեն Պապաջանեանէն ես առ-
նել հրաժարականը, այլ Դաշնակցութիւնը
ինքն իսկ ի սէր ազգային վարկին, ու
բարձրագոյն շահերուն՝ վեհանձն ընթացքով
մը իր լիալիր փառահութիւնը բերելով Պա-
պաջանեանին, համոզէ զայն մնալ իր պաշ-
տոնին վրայ. (և ես լիայոյս եմ որ հարցը
այս ձեւով լուծուած պիտի ըլլայ): Ապերախ-
տութիւն և անխելքութիւն պիտի ըլլար
ձգել որ այդ պատուական ու բազմարդիւն
գործիք քաշուի՝ այսովիս ճգնաժամային
օրերու մէջ, ու մնաք ազգովին Վրացւոց,
Խուսաց և մահմատականաց մէջ մեր ան-
համերաշխութիւնը փուելով խայտառակ ըլ-
լանք:

Պապաջանեանի այս միջադէպը երանի
թէ բարեյածող լուծում մը գտնելով՝ նա-
խադուռ ըլլար Կովկասի Հայոց մէջ համեր-
րաշխութեան ընդհանուր ու անուական կեր-
պով հաստատման: Համերաշխութիւն չի
նշանակեր որ ամէն կուսակցութիւն և ամէն
անհատ իր զաւանանքն եւ ուղղութիւնը
մոռնայ, ուրանայ, իր անձնականութիւնը
ջնջէ, և ընդհանուր կապապարի մը մէջ
ձոյուի. անհնար է այդ և նոյն իսկ ան-
ցանկալի. սովորական ժամանակ՝ ազգ մը
իր կուսակցութեանց այլազան բայց ան-
կեղծ ձգտումներուն պայքարովն է որ կը
յառաջդիմէ. բայց ազգի մը կեանքին սպառ-
նացող մեծ ճգնաժամներուն մէջ անհրաժեշտ
պարտականութիւն կը դառնայ ժամանակա-
ւոր զադար առաջ այլազան ձգտումներու
միջեւ ներքին պայքարին, և ընդհանուր
թշնամոյն դէմ մղուած կոխին մէջ միա-
նալ: Ահա բանաձեւը համերաշխութեան:
Թրքահայք զայն վերջապէս ըմբռնեցին:
Ատեն է որ մեր ուռւսահայ եղբայրները

վերջ զնեն իրենց ներկայացուցած բարոյա-
կան մեծ ուժը տկարացնող այդ սոսկալի և
անխմասս ներքին պայքարին: Անհամերաշ-
խութեան վեաով և համերաշխութեան օգուտը
ապացուցանելու համար (եթէ պէտք կայ),
երկու օրինակ կ'ուզեմ տալ: Վանը թուր-
քերու ձեռքէն խուելէ յեաոյ, ուսւ ձա-
րական կառավարութիւնը Հայ մը, Արամը,
կառավարիչ անուաննց մեր հիմուտորց ան-
գին Ոստանին. մեր ամենուս սիրալ հպար-
տութեամի՛ ու հրձուանքով խայտաց՝ տեսնե-
լով հայ կառավարիչ մը՝ հայ մեծ քաղաքին
զլուխը. հայ ինքնավարութեան արշալոյար
կարծեցինք աեսնել ատոր մէջ. Տերքի
մէջ ես իմ ձեռքովս խմբագրուած խան-
դավառ նաթ մը հրաժարակեցի այդ առթիւ
Արամին վրայ: Բայց ամիս մը շանցած,
Արամ կ'իշնար. ինչո՞ւ, ձարական կառավա-
րութիւնն էր զինքը պաշտօնանկ ընել որո-
շովը. ո՞չ. ձարական բեժմին չարագործու-
թիւնները անոր երեսին նեսենք, բայց մեր
թերութիւններն ալ գիտնանք խոստովանիլ.
Արամ կ'իշնար, որովհետեւ վարուած էր
իրը թունդ կուսակցամոլ, և Վանեցւոց
մեծամասնութեան տհաճոյ գարճած... Ահա
կուսակցամոլ անհամերաշխութեան արդիւն-
քը: Իսկ համերաշխութեան օգուտը եթէ
ո և է կովկասցի Հայ կ'ուզէ շօշափելի ապա-
ցոյցով աեսնել, թող աչք մը նետէ Ամերի-
կայի և եղիպատոսի զադութիւններուն պարզած
աեսարանին վրայ՝ միութեան հանդիսա-
ւոր ու հիմնական կնքումէն ի վեր. հոն
ուր լորձունքոս բերաններ, կատաղութենէ
կարմրած աչքեր, ատելութեամի՛ համակուած
զիմաղծեր կը աեսնուէին, և ատոր հետե-
ւանքով պառակտուած, ջլատուած, տգեղ
ու ակար ընդհանուր գործունէութիւն մը,
այժմ կը աեսնուէի լուսեղէն տիրապետու-
թիւնը հզօր ու արպաւանդ եղբայրութեան
մը, գործունէութիւնը գարճած է հարիւր
անգամ աւելի ճոխ, ուժեղ ու գեղեցիկ, ամէն
տեղ՝ « Հայեր » միայն կը աեսնենք ձեռք
ձեռքի, և ոչ եւս կուսակցամոլներ, և այդ
եղբայրակցած Հայերը հարիւր հազարաւոր
տուարներ կը հաւաքեն ամենայն զիւրու-
թեամի՛ մէկ երկու ամսուան մէջ՝ ի նպաստ
ազգացին դատին, և կ'աշխատին՝ մէկ սիրտ
մէկ հոգի՝ Ազգին վերակենդացման համար
և միայն անոր համար: Ազգ, ազգ, ազգ,
Հայոց ազգ, Հայոց ազգի վերակենդացում,
ահա միակ նշանաբանը Հայոց՝ մինչեւ մեր
երազին իրականացումը. ատոր շուրջ հա-
մերաշխութիւնը անխուսափելի է: Եւ զեռ ով

զիտէ, ինչ հրաշալի արդիւնքներ պիտի տայ Արտասահմանի հայ գաղութիւներուն համերաշխութիւնը: Երեք թրբահայ զործիչներ, որ երեկ իրարու հազիւ բարեւ կուտային, այդ « Ազգ » բառէն յանկարծ ելեքտրականացած, եղբայր դարձած, ելան զային Ամերիկա, և այդ միութիւնը յառաջ բերին: Խուսահայ եղբայրներ, օրինակ առէք: Այն պահուն ուր ձեր պառակառումը կը շարունակէք, ամենամեծ վտանգներ կը պաշարեն դեռ մեր ազգը, փանգներ կրնան սպառնալ նաեւ ձեզի՝ մեր ազգին ցարդ ամենէն քիչ փանգուած մասին, ու միւս կողմէ՝ պատգան մեր մարդի աչքերան կը շողացնէ մեր ազգին համար՝ ամենէն հոյակապ կարելի թիւթիւնները Վանգներուն զիմապրաւելու, և ապագայի կարելիութիւններու լիալիր իրականացման նպաստելու համար, անհրաժեշտ է համերաշխութիւն Ազգային զաղափարին շուրջ:

Ա. 20ՊՈՆՏԵՍ.Ն.

Փարիզ 4 Յուլի 1917

ՀԱՅԱՆՊԱՍ ՅՈԴՈՒԱԾՆԵՐ ԵՒ ՑՈՅՑԵՐ

Եգիպտոսի « Յուսարեր » թերթէն կ'արտատպենք « նիւ Եօրքի « Կնահիկէնտէնթ » ի մէջ երեւցած յօդուածի մը կարեւորագոյն հատուածը. »

« Երբ պելճիական կամ բոլոնիական գիւղերու թալանին ու աւերին նկարագրութիւնները կը կարդանք՝ գութը և զայրայթը կը խոռվեն մեր հօգինները. բայց ի՞նչ պէտք է ըսել երբ « կառավարութիւն » մը կէս միլիոնէն աւելի ժողովուրդ, կիներ, մանուկներ իրենց տուններէն կը քշէ կը տանի անապատին մէջ սպաննելու համար: Ամերիկեան զինուորներ, ի հարկէ, զրկուելու են՝ աշխարհի

որ ծայրն ալ ըլլայ՝ լաւագոյն կերպով ծառայելու համար հասարակագ գատին: Բայց խոստովանելու ենք թէ, զուտ զգացումի պատճառներով, պիտի բղձայինք որ Փաքը Ասիայ բլուրներուն վրայ, Հայաստանի նորընափիր գրոշակի կողքին ծածանէր ամերիկեան գրոշակը: Ակատի ունենալով հաղարաւոր ամերիկացի ուսուցիչներու, բժիշկներու, միսիոնարներու երկարաշունչ ծառայութիւնը աշխարհի այդ լքեալ անկիւնին մէջ՝ զարմանալի պիտի չըլլայր որ մեր ժողովուրդը իր գաշնակիցներէն զատորոշէր տառապեալ Հայաստանը, իրբեւ մասնաւոր գաշնակիցն ու պաշտպաննեալը Միացեալ Կանգներուն»:

* * * Հայկական հարցի մասին վերջերս բէլթրօկրատի մէջ կայացած « Ոռւս ժողովրդական ազատութիւն » կուսակցութեան համագումարին մէջ, Ոռւս Քատէթներու ծանօթ պարագլուխներէն Բօսիշէֆ ճառ մը արտասանած է, որուն մէջ ԹՌԲԱՀԱՅԱՍՏԱՆԻ մասին ըսեր է հետեւեալը.

« Մեզ կը մեղադրեն թէ մենք կը ձգտինք կցման: Քաղաքացիներ, մենք կը ձգտինք ազատել Հայաստանը, Հայաստանը Թօւրքերուն ձեռքէն խլել միթէն ինքնավար Հայաստան ստեղծելը կը նշանակէ բռնի գրաւում: Որո՞ւ մոքէն կ'անցնի Հայաստանը մեզի միացնել՝ հակառակ Հայերու փափաքին: Հայ ժողովրդի մեծ մասը սրախողիսող են բրած թուրք իշխանութիւնները, որոնցմէ զրաւում ընելէ մեզ կ'զգուշացնեն այս ու այն տեղէ: Թօւրքիոյ Առլթանին իշխանութիւնը, աւազակութեան և կոտորածի արիւնալից իշխանութիւնը, նախատինք է մարդկութեան համար: Բայց մեր Թօւսերուս խղճին վրայ կը ծանրանայ մեղք մը, այդ այն անտարբերութիւնն է զոր մենք ունեցանք դէպ ի Հայերու բաղդը,

այն ժամանակ երբ ազատ Անդլիոյ ձայնը
մեղ կը հրաւիրէր Հայաստանը պաշտ-
պանել : Դաւաճանել Հայերու ազատու-
թեան գործին, անարժան կ'ըլլար Ռու-
սական ազատագրութեան: Միթէ՞ ասիկա
կցում է: "

* * * *L'Asie Française* քաղաքական
կարեւոր ամսագրին մէջ՝ անօրէն Պ.
Ռոսկէր որ Քէ " Դաշնակիցները և
Թուրքիոյ հետ առանձին հաշտութիւնը „
տիտղոսով ընդարձակ և կուռ յօդուած
մը հրատարակած է, որով կ'ապացու-
ցանէ թէ այդ առանձին հաշտութիւն
ուղղողները՝ ոչ միայն տգեղ այլ և ան-
գործնական ծրագիր մըն է որ կը հե-
տապնդեն, և կ'աւելցնէ " ամենէն յար-
գելի շահերը, մարդկութեան խսկ շա-
հերը, իրենց անկախութեան պայման-
ները պահպանելու գերագոյն մտահո-
գութիւնը՝ կ'ստիպէն Դաշնակիցները
Թուրքիոյ հետ յաղթական հաշտութիւն
մը միայն կ'ընէլ: "

* * * Լոնտոնի "Երարատ"էն կ'իմանանք
թէ վերջերս Լոնտոնի համալսարանի
քինկս քոլէծին մէջ, ծանօթ հայասէր
ու պատմաբան Արնոլտ Թոյնպի, Հեղի-
նակ հայկական վերջին կոտորածներու
նուիրուած « *The Murder of a Na-
tion* » գլքին, Լորտ Պրայսի նախագա-
հութեան տակ արտասաներ է դասա-
խոսութիւն մը Հայաստանի հին և նոր
պատմութեան և հայկական դատի մա-
սին, զոր վերջացուցած է հետեւեալ
խօսքերով՝ " Կը հաւատամ" թէ Հայերը
մեծ դեր մը ունին խաղալու Պերճաւոր
Արեւելքի ապագային մէջ, երանի՝ թէ
այդ ապագան աւելի բարերաստիկ ըլլայ
քան անցեալլ " : Լորտ Պրայս հետեւեալ
խօսքերով փակած է բանախօսութիւնը.
" Արեւելքի քրիստոնեայ ժողովուրդնե-
րու գէմ գործող ազգեցութիւնը եղած

է Արեւմուտքի քրիստոնեայ կոչուած
ազգերու քաղաքակրթութիւնը: " Աախ և
առաջ Եւրոպայի ազգերը որ կ'ենթա-
գրէին թէ իրենց շահերը այսպէս կը
պահանջէին՝ պահպանած են թուրք
պետութիւնը, որ պէտք էր ջնջուէր,
ինչ որ եղած պիտի ըլլար առանց ջանքե-
րուն Արեւմտեան Եւրոպայի մէկ քանի
ազգերու որ անօր մահուանը առաջքը
առին երբ ան այլեւս ինքնին կենսու-
նակութենէ զուրկ էր. ամենէն մեծ
դժբաղգութիւններէն մէկը եղած է այն
առաւ ելութիւնը զոր նոր ժամանակնե-
րու թնդանօթաշինութեան զարգացումը
տուած է բոնապետական կառավարու-
թիւններուն Թուրքերը երբեք չպիտի
կարենային զէնքեր ունենալ եթէ Եւրո-
պական երկիրներէն դրամ փոխ առնել
չկարենային. և գանելով իրենց ուղած
ուազմամթերքը՝ իրենց հպատակներուն
վրայ անարդար առաւելութիւն մը ձեռք
ձգած են... "

Ալյուսանք մենք որ այլ եւս որ եւ է
թուրք կառավարութեան թոյլ չպիտի
տրուի տիրել քրիստոնեայ հպատակնե-
րու և կոտորել զանոնք :

Քինկս քոլէծի վերատեսուչը Տօքլ-
Պըրրու երկրորդած է Լորտ Պրայսի
խօսքերը, աւելցնելով թէ Հայաստանի
համար բարեբաղգութիւն մըն է որ
Ամերիկան մասնակցեցաւ պատերազմին:
Ամերիկայի մէջ՝ շնորհիւ միսիօնարներու՝
մենէ շատ աւելի բան գիտեն " Հայաս-
տանի մասին": Յոյսյայտնած է որ Լոն-
տոնի համալսարանը քիչ ատենէն պիտի
ունենայ դասընթացք մը Հայ լեզուի
և գրականութեան որ արժանի են ու-
սումնասիրուելու:

ՎԵՐՉԻՆ ՊԱՀ

Նոր հասած կովկասահայ թերթերէն կ'իմանանք թէ Պ. Պապաջաննան և առեր է իր հրաժարականը։ Մեծ հաճոյքով կը փոխանք արձանագրել այս բարի լուրը։

ՆՈՒԽԻՐԱՏԻՌԻԹԻՒՆՆԵՐ

Պ. Մարկոսեան տարեկան և օրինակ ՎԵՐՉԻՆՆԵՐ կը նույիրէ ֆրանսական բանակի հայ կամաւորներուն և Կովկասի փախլատակ աններուն։

Մէջ մէկ օրինակ կը նույիրէն նաեւ Օր. Խաչիկեան, Պ. Ա. Տէր-Միքայէլեան և Պ. Ա. Գ. Խմբագրութիւնն ալ իր կողմէ կը դրկէ 10 օրինակ Թիֆլիսի Ազգ. Բիւրօխն, և 10 օրինակ Փրանսահայց կամաւորներուն։

Աշացանի

Ֆրանսական բանակի հայ կամաւորներու Մարտէյլի ներկայացուցիչ Պ. Ալամ՛ Թիւրապեանի հրաժարակած գեղեցիկ պատկերագրդ մէկ զբայչը, նույիրուած հայ կամաւորներուն։ Այսաեղ ցիշատակուած ևն ֆրանսական բանակին մէջ զանուազ հայ կամաւորներու մեծ մասին անունները, ցիշատակուած և պատուանշանի ա ժանացածները, մեռածներու և վիրաւորուածներու մասին աեղեկութիւններով։ Գրբոյշկը կը պարունակէ նաեւ կամաւորներու ոմանց և կամաւորական խումբներու լուսանկարները։ Վերջին մասին մէջ արուած ևն աեղեկութիւններ Կովկասի հայ կամաւորական շարժման վրայ և ֆրանսական մամուլին մէջ հայկական հարցի մասին երեւցած յօդուածներու քաղուածներ և Սորպոնի հայասիրական մեծ ցոյցին արտասանուած ձաւերու ամփոփումը։ Եանեկան և օգտակար հրաժարակութիւն մըն է զոր ամէն հայ պէտք է տարածէ ֆրանսական շրջանակներու մէջ։

Գին 5 ֆր. յօդուած հայ կամաւորներուն։ Կը գտնուի խմբագրութեան մօտ։

ՎՐԻԱՊԱԼ

Մեր Ա. Թիւխն մէջ հայ դպրոցի բացման հանդէսին Պ. Մինաս Զերապի ճառին մէջ « երբ անոնք շուկայի թրբերէնով կը պատասխանէին իրենց »ի աեղ պէտք է ըլլայ « երբ անոնք շուկայի թրբերէնով կը խօսէին իրենց։ »

Ա. Զ. Պ.

Յառաջիկայ կիւրակէ, 26 օգոստ Ա. Ասուածածնայ տօնին առ թիւ Փարիզի Հայ Երաժշտական խումբը յառաջայն պիտի երգէ Ա. Պատարազը։

Պատարազի միջոցին պիտի կատարուի խաղողի օրնուք իւնը։ Ս Պատարազը կ'սկսի նիւյ ժամը 10ին։

Ա. Զ. Պ.

Անոնք որ կ'ուղեն ունենալ հետեւեալ զերբերը կարող են զիմել խմբագրութեան։

J. de MORGAN

Essai sur les Nationalités

Գին 3 ֆրանք։

Այս մեծարժեց զործի առաջին մասին մէջ, չեղինակը կը պարզէ ազգայնութեանց հարցը իր բոլոր կնճռուութիւններով։ Իսկ Բ. մասին մէջ իբր օրինակ կ'առնէ հայ ազգութեան վերահաստատման խոնդիրը և կ'ուսումնասիրէ զայն հմասներու լեցուն բազմաթիւ է շերպ։

Henry BARBY

Au Pays de l'Erouvante

L'ARMÉNIE MARTYRE

Preface de PAUL DESCHANEL

Président de la Chambre des Députés

Գին 3 ֆր. 50

Le Journal թերթի պատերազմական թղթակից Պ. Հանրի Պարտիի այս վերը ամենէն յուղին է հայկական վերջին ազէտի վրայ հրաժարակուած զրբերուն։ Զարգարուած է բազմաթիւ յօւսանկարներով։

Այս զրբին վրայ խոսելով Journal des Debatsի մէջ Պ. Ալպալա կը զրէր վերջերս, « Ահաւասիկ զիրը մը զոր պէտք է միլիոնաւոր օրինակներով աարածել չեղոք երկիրներու մէջ »։

Երգեցողութիւննի Ա. Պատարազի

Եռաձայն զաշնաւորուած

Լ. Զելինսկիի Բանել

Հրան. Փարիզի հայ Երաժշտական Միութեան

Գին 5 ֆր.

Siorat խմբագիր Sofr. L. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

Gérante : Mme SARAH LACROIX

Imp. NERCÈS, 272 rue St-Jacques, Paris

ՎԵՐԱՇՆՈՒՐ

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱՌԱՋԱՆ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 3,

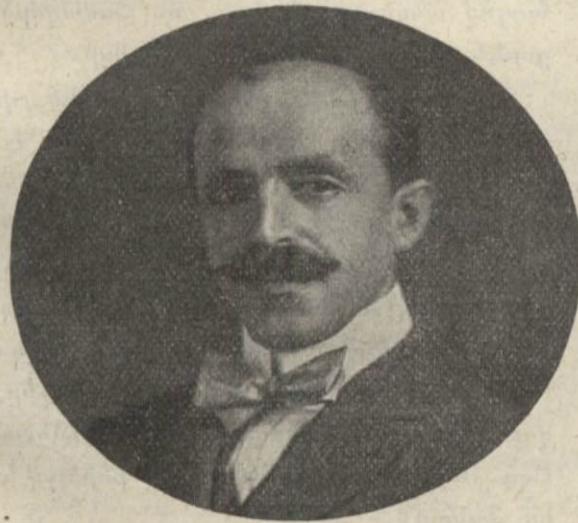
14 ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1917

ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԵԱՆ ԱՌԱՔԵԱԼՆԵՐՈՒ ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

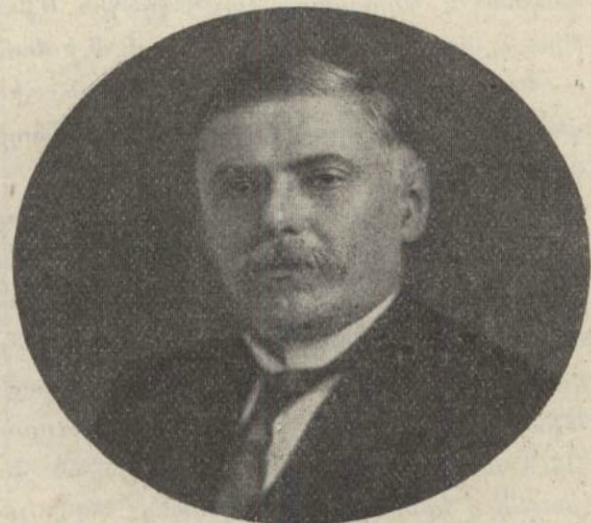
ԱՅս ՊԵՀԱՅՈՒԹ մեր մշջ կը զբանակի Ազգային Միութեան Եղիպատոսի պատգամաւորներէն Ա. Հանրմեան և Մ. Տամատեան, հայ քաղաքական երկու կուսակցութեանց ներկայացուցիչները, որոնք Ամերիկահայոց մօտ

իրենց կատարած առաքելութենէն կը վերաբառնան՝ սրտի անհուն հրճուանքով և լաւ զործ մը կատարած ըլլալու գոհունակութեամբ։

Այս պատգամաւորութեան կատարած խոկապէս մեծ զործին ու անկէ յառաջ եկած ու դալիք արդիւնքներու մասին խօսելէ

Թ. ԱՐՏԱԿԻԱԶԴ ՀԱՆՉՄԵԱՆ
Հ. Յ. ԳաՅնակցութեան ներկայացուցիչ

Թ. ՄԻԶՐԱՆ ՏԱՄԱՏԵԱՆ
Հ. Ա. Ռամիկավար կուս. ներկայացուցիչ

առաջ, կ'արժէ յիշել թէ ինչպէս կաղմուած է Ազգ. Միութիւնը, նախ Եղիպատոսի մշջ։

Նկատի ունենալով քաղաքական ծանրակշիռ պարագաները որոնք պարապղիք կը դարձնէին ներքին համերաշխութիւնը Հայոց մշջ և զբալով բաղդորոշ և ճգնաժամային

ըսպէին ծանրութիւնը, զրեթէ ինքնարերաբար Եղիպատոսի հայ քաղաքական երեք կուսակցութիւնները՝ Ա. Գ. Հնչակեան, Հ. Յ. Գայնակցական և Հ. Ա. Ռամիկավար, ինչպէս նաև Վերակ. Հնչակեան ընկերներ, իրարումօտ եկած են ու համաձայնութիւն գոյա-

ցուցած, որպէս զի բոլոր ճիգերը իրարու հետ համապերով առաւելագոյն չափով կարելի ըլլայ բաւարարութիւն տալ հայկական բազմապիսի պէտքերուն և իրեւ հայ մէկ ճակատով և ազգային մէկ պահանջքով ներկայանալ խաղաղութեան վեհաժողովին և ցոյց տալ Եւրոպայի մեր բարեկամներուն թէ Հայը գիտէ վասնդի պահուն մէկ կողմ թողուլ կուսակցական և այլ խնդիրներ և հաւաքուիլ մէկ նպատակի շուրջ ու մէկ պրօշի տակ:

Կուսակցական այս համերաշխութենէն վերջ, միջկուսակցական մարմինը՝ իր կազմին աւելի եւս ազգային գոյն և բնոյթ տալու համար՝ դիմում՝ կատարած է ազդ. իշխանութեանց, Հ. Բ. Քնդհ. Միութեան, Կարմիր Խաչին, Նպաստամատոյցին և Հ. Գ. Գինուրական նպատակի մարմինն և այս բոլոր մարմիններէն եւս ներկայացուցիչներ առնելով կազմուծ է Եգիպտասի Հայ Ազգային Միութիւնը, որ իսկոյն յարաբերութեան մէջ մտած է Փարիզ Ազդ. Պատուիրակութեան հետ՝ զայն ճանչնալով իրը հայ ազգի դիւտնազիտական ներկայացուցչական մարմինը:

Նկատելով որ Ամերիկահայոց մէջ կուսակցական կուսիները աւելի մեծ համեմատութիւններ առած են և զոն եւս անհրաժեշտ է կատարեալ համերաշխութիւն ու համագործակցութիւն, Եգիպտահայ Ազգային Միութիւնը որոշած է պատգամաւորութիւն մը զրկել Ամերիկա, բարկացած հայ քաղաք. երեք կուսակցութեանց ներկայացուցիչներէն. այս պատգամաւորութեան անդամութեան Ս. Սապահ-Գիւլեան (Ս. Գ. Հնչակեան), Ա. Հանըմեան (Հ. Յ. Դաշնակց.) և Մ. Տամատեան (Հ. Ս. Մամլավար):

Պատգամաւորութիւնը Փարիզէն անցնելու առեն՝ տեսակցութիւններ ունեցած է Ազդ. Պատուիրակութեան հետ, ուր ճշդուած է որ հայեացքներու կատարեալ նոյնութիւն կայ Եգիպտասի Հայ Ազգային Միութեան և Ազ-

գային Պատուիրակութեան միջեւ, որով ն. վ. Պօղոս նուպար փաշա, անոնց տուած է միաժամանակ Ազգային Պատուիրակութեան պատգամաւորի հանգամանքը:

Պատգամաւորութիւնը Ամերիկայի մէջ իր գործունէութեան գլխաւոր վայր ընտրած է Պօմըն քաղաքը, անոր ամերիկահայ մտաւորականութեան և միւևնոյն ժամանակ հայ քաղաքական կուսակցութեանց վարիչ մարմիններու կեղուն ըլլալու կրկնակ հանգամանքին համար:

Ամերիկահայ կուսակցական հոսանքներու միջեւ պայքարները երկուք ու իշտ տարիէ ի վեր խիստ մեծ համեմատութիւններ առած էին ու վէճերը անձնուկանութեան տարուած ըլլալով խորունկ խրամատ բացուած էր կուսակցութեանց միջեւ: Պատգամաւորները յաջողած են իրարու մօտ բերել բոլոր հակառակ հոսանքները, իրը սկզբունք ընդունել տալով անցեալլ մոռնալ, ու համագործակցորէն միանալ ապագային համար:

Կուսակցական համերաշխութենէն վերջ, ձիշդ Եգիպտասի նման դիմում՝ եղած է երկու եկեղեցիներու (Աւաքելական և Աւետարանական), և Հ. Յ. Միութեան Ամերիկայի հատուածին ու անոնցմէ ալ ներկայացուցիչներ առնելով զոն եւս կազմուած է Ազդ. Միութիւնը: Ամերիկահայոց Ազգային Շահերու Պաշտպանութեան Միութիւնը, որ գոյութիւն ունէր արդէն, եկած լուծուած է Ազդ. Միութեան մէջ՝ իր հետ բերելով նաեւ իր Փօնտը:

Ազդ. Միութեան կազմութենէն անմիջապէս վերջ սարքուած են հրապարակային մեծ ժողովները պատգամաւորութեան մասնակցութեամբ. մասնաւորապէս Պօմընի մէջ տեղի ունեցած առաջին հանդիսաւոր և պատմական մեծ միթինկը, ուր 4000 հայեր ներկայ եղած են, որոնցմէ շատեր 3-4 ժամ հեռուներէ եկած էին այդ ցոյցին մասնակցելու: Պօմընէն վերջ նմանօրինակ հան-

դէսներ տեղի ունեցած են, միշտ Պատգամաւորութեան մասնակցութեամբ, Ամերիկայի զիսաւոր քաղաքներուն ինչպէս նիւ Եօրքի, Շիքակօխի, Փրօլիտէնախ, Ռւսաքի, Ֆիլատէլֆիայի, Լօրէնախ, և շատ մը ուրիշ կեղրաններու մէջ և բոլոր Հայութիւնը անխոտիր մասնակցած է ազգային հանգանակութեան, որու արդիւնքն եղած է աւելի քան 1,200,000 ֆրանք: Այս պատկառելի գումարէն խոկոյն 100,000 ֆրանք զրկուած է Միջազնորդի տարաբախտ աքսորեալներուն և Կովկասի փախստականներուն:

Նիւթական այս արդիւնքէն զատ Պատգամաւորութիւնը ունեցած է նաեւ բարյական մած արդիւնք, ամերիկահայոց մէջ վերաբճարձելով ազգային խանդավառութիւնը ու հրահրելով արամազրութիւնները՝ որոնք ժամանակէ մը ի վեր թուլացած էին, ազգուած ըլլալով զանազան անհաղատ հանգանանքներէ և մասնաւորապէս ներքին երկպառակութեանց երեսէն:

Նոր խանգավ ու վառ զգացումներով լեցուած 120,000 հոդինոց ամերիկահայութիւնը հաւաքուած Ազգ, Միութեան դրօշին տակ, բարյական ուժ ու մեծ հեղինակութիւն ստեղծած է և այժմէն խոկ պատրաստ է ազգային բոլոր այժմեական պահանջներուն ընդուած երթալու:

Ո՞րքան պիտի տեւէ սակայն այս համերաշխառթիւնը:

Մենք շատ լաւառես ենք այդ մասին և գրեթէ ապահով որ Հայութիւնը իր խուեալներուն հասնելու համար, հաւատացած է համերաշխառթեան փրկարար դերին, և արդէն Ազգային Միութեան պատգամաւորներն եւս հաւատացած են որ դոնէ մինչեւ այս պատերազմի վերջը համերաշխառթիւնը պիտի տեւէ Եղիպատովի և Ամերիկայի Հայոց մէջ, ու ջանք չպիտի խնայուի, սրակէս զի ասիկաշարունակուի նաեւ Հայաստանի վերաշի-

նութեան առաջին տարիներու ընթացքին: Որքան լաւ կ'ըլլար որ Հայութեան բուն սիրան եղաղ Կովկասի մէջ ալ կարելի ըլլար ձեռք բերել այդ սրբադան միութիւնը՝ որուն այնքան պէտք ունինք:

Տօնք. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԺԱՄԻՆ

Հոնդոն, 30 Յուլիս 1917

Վ.ՅԱՐԱԿԱՆ ԿԵՊՐՈՆՆԵՐԻ ՊԵ-
ՂՈՅՆ ու կրքոտ կեանքէն
հեռու՝ Փարիզի Խաղաղ
հայկական գաղութին
մէջ Վերացնուանդի-
երեւումը կոչուած է

լրացնել մի ակներեւ պակաս արտասահ-
մանեան հայ կեանքին և մամուլին մէջ:
Ժամանակիը հասուծ է որ խմբագրու-
թեան յայտարարած սկզբունքները և
Պ. Զապանեանի ներկայացուցած խեւալ-
ները արժանաւոր լրջութեամբ նկատի
առնուեին Երեւմանան անդորր կեղրոն-
ների մէջ մտածող ու զիաոզ ազգա-
յիններէ, որոնք կամայ կամ ակամայ
մեկուսացած ազգային կեանքէ, զեթ
կարող են ներկայացնել թերագրու-
թիւններ և մտածումներ՝ սեղմաւորե-
լու մեր առջեւ ծառացող հայկական
արմատական վերաշինութեան զործը:
Բոլոր պատերազմիկ երկիրների մէջ
վերաշինութիւն բառը ամէնի շրմունք-
ների վրայ է, պետական շրջաններէն
անցախուը արգէն իջած է հասարակա-
կան կադմոկերպուած մարմինների և

կառավարական առանձին յանձնախըմբերի շրջանը, ուր ականաւոր մասնագէտներ և գործնական կեանք ապրած քաղաքացիներ, գլուխ գլխի տուած՝ կ'ուսումնասիրեն վերաշինութեան գործի բոլոր երեւոյթներն ու պայմանները : Խօսելով մասնաւորապէս Անդիոյ մասին, աարիէ մը ի վեր կազմուած Արքայական Յանձնախմբերը՝ ուսումնասիրելու, հաշտութեան կնքումէն անմիջապէս յետոյ, զորացրումի, բանւորական խնդիրների, պատերազմական դրութենէն գէպ ի խաղաղութեան պայմաններ վերադարձի մանրամասները, հիմակուընէ իսկ ապագայ երկրագործութիւնը և արդիւնաբերութիւնը քաջալերելու նպատակով ձեռք առնուած օրէնսդրական ու վարչական միջոցները, հրատարակուած կապոյտ Գիրքերը և տեղեկագրերը, հիացում կը պատճառեն անոնց որոնք առիթունին որոշ չափով հետեւելու վերաշինութեան այդ լուրջ շարժումին:

Ի հարկէ ծիծաղելի կը լինէր բաղդատութեան դիմել, և համեմատութեան եղբեր որոնել գարերի աղատութիւն և կազմակերպութիւն վայելած պետութիւնների և մեզ պէս յաւերժապէս ինքնապահպանման պայքար մղելու հարկադրուած մի ժողովրդի միջնւ: Բաց ի այդ հիմնական տարբերութիւններէն, չզէաք է անտեսել նաեւ կլիմայական, աշխարհագրական և պատմական այն գժրախտ պայմանները, որոնց ներքեւ անհետացան և մինչ այսօր ալ անհետանալու վրայ են մեզ բախտակից շարժողովուրդներ: Առանց նկատի առնելու ցեղային առաքինութիւններ և կամ թերութիւններ, ոչ ոք կարող է ուրանալ այն ակներեւ իրողութիւնը որ Մեծն Տիգրանի օրերէն ի վեր մեր ազգը ապրած է Հայ անունով և

մինչեւ այսօր 3-4 միլիոն մարդկային էակներ, հակառակ ողբերգական հանգամանքների, գեռ կը պարծենան այդ անունով և նոյն իսկ եղականորէն ողբերգական այդ պատմութեամբ: Պատերազմի պատճառած ջղայնոտութեան և մասնաւորապէս մեր ժողովրդի մէկ կարեւոր հատուածը պատուհասող սարսափների ազգեցութեան տակ, մենք դեռ ընդունակ ենք տարուելու գարերով մեր ճակատագիրը վարող տարերային ոյժերով, առանց ընելու մի գիտակցական փորձ նոյն իսկ մեր սահմանափակ ոյժի ներածի չափով հակակշռելով այն աղիտարեր ազգակները, որոնք մասամբ նպաստած են մեր ցեղի եղական գրժանակութիւններին: Մի ակնարկ նեանք անցեալ քսան գարերի մեր պատմութեան ընթացքի վրայ ու փորձնենք բաղդատել է գարու Հայաստանի վիճակը ԺԹ գարու Հայաստանի գրութեան հետ: Փորձնեք քովի դնել այդ երկու գարաշրջանների կամ միջանկեալ գարերի պատճական պայմանները, աննախապաշար սառնութեամբ ուսումնասիրենք մեզ նպատառաւոր և կամ աննպատ հանգամանքները, այն ժամանակ մենք կարող ենք հանել մի էական եղբակացութիւն, որ հակառակ գարաւոր փորձառութեան, ԺԹ գարու հայ զեկավարները քաղաքական հասունութեան, քաղաքագիտական իմաստութեան և յարակից յատկութիւնների մէջ շատ քիչ — գրեթէ ոչ մի — առաւելութիւն ցոյց չեն տար է կամ ԺԹ գարու առաջնորդների վրայ: Պատեհապաշտութիւնը (ոչ թէ ներկայ քաղաքական օրուականութիւնը) եղած է հայկական պատմութեան գրւառաւոր գիծը, անաշառ հետազոտողը կը գտնուարանայ հոն գտնելու նախորդ վրիպումներէն ու տիսուր դասերէն օգտուած

լինելու ուեւ ապացոյց. գրեթէ անհնարէ հոն նշմարել քաղաքական հետեւողականութեան, հեռատեսութեան և նպատակների անվիճատ հետապնդութեան հետքեր: Համեմատական չափով գուցէ ոչ մի ազգ չէ տուած աւելի կամաւոր նահատակներ՝ ի սէր կրօնին և ազգային իտէալներին. աւելի թուով գիտակից բոլորանուեր հայրենասէրներ՝ զուրկ սիստեմէ և աւանդութիւններէ, համակուած վայրկեանի խանդավառութենէն, զոհած են ինքինքնին ամենամաքուր դրդապատճառների: Բիւրաւորներ զոհուած են պատմական դիպուածների, բոսպէական ոգեւորութիւնների, իրենց ետեւ թողնելով սրբազան յիշատակ և անմոռանալի յարգանք: Իսկ դրական արդիւնք հատագայ սերունդների բարելաւման կամ քաղաքական տեսակէտէն, գրեթէ շատ քիչ: Խնդիրներ են ասոնք որ պէտք է արժանանան ուշադրութեան՝ առանց աղմաւկի և ոգեւորութեան, այլ հաւասարակշռուած ոգիով և անխռով յարատեւութեամբ:

* *

Աերջին երկու տարիների ընթացքին մենք կրեցինք մեր պատմութեան գուցէ գերագոյն հարուածը՝ մի նենդ և դաւաձան թշնամիէ: Այսօր մենք կանգնած ենք ազգային յուսալից վերածնութեան չէմքին. մենք այդ պատեհութիւնը գնած ենք անչափելի զոհողութիւններով ու սրտակեղեք կորուստներով: Այժմ բարեխիղձ հայրենակիցների դատողութեան կը մնայ եղրակացնել թէ ներկայ բոսպէիս հայ զեկավարները ու է առաւելութիւն ցոյց կուտան և դարու արարասէր հայրենակիցների և կամ ժբ դարու յունասէր հայ զեկավարների վրայ: Հայկական կեանքի կեդրոնը այժմ թիֆլիսն է:

Ոռւսական յեղափոխութիւնը հայ ազգին կը ներկայացնէ մի առիթ, որ, միացած արտաքին ընդհանուր պայմանների հետ, մեզ դրած է մի ճակատագրապէս երկսայրի գրութեան հանդէպ: Խօսելով բանաստեղծօրէն մեր լինել-չլինելու բողէն է: Համաշխարհային պատերազմի պայմանները, մեզ տալէ յետոյ մի հարուած, այժմ կը ձեւակերպուին մեզ նպաստաւոր ուղղութեամբ: Այժմ մեզ կը մնայ ոյժ տալ այդ ուղղութեան մէջ մեր քաղաքական-ազգային վերածնութեան նպաստող բոլոր հոսանքներին: Դատելով կովկասահայ մամուլի արտայայտութիւններէն, հոն այժմ տիրող աստուածութիւնը սօսիալիզմն է. թերթերի սիւնակները լիքն են սօսիալիզմի, սօսիալ-յեղափոխականութեան բոլոր երանգների նրբին մեկնաբանութիւններով, բրօշիւրներ կը հարատարակուին բացատրելու այդ բոլոր երանգները և ժողովներ կը գումարուին այդ գրօշների տակ: Երեկան ազգայնականներ այսօր ալ դարձած են սօսիալիստներ: Իսկ այդ յեղափոխական խանդավառութեան մէջ շատ քիչ կարելի է գտնել Հայաստանի վերածնութեան, տնտեսական-ընկերական և քաղաքական պայմանների լուրջ ուսումնասիրութիւն: Իմ նպատակս սօսիալիզմի նպատակայտրմարտութիւնը հայկական կեանքին մէջ քննադատել չէ, այլ մատնանշել այն անգիտակից խեղաթիւրումը որով հայ շրջանների ամենաբարձրաձայն հատուածը կը փորձէ շեղեցնել ազգերի պատմական և տնտեսական զարգացման ընթացքը: Մենք քաղաքական կազմակերպութեամբ գեռ ազգ-պետութիւն չեղած՝ կը փորձենք մեր սերունդը դաստիարակել սօսիալիստական աշխարհայեցքով: Մեր ներկայ և քաղաքատնտե-

սական զարգացման ներկայ աստիճանին սոսիալիստական իրաւակարգի մասին մասնածել համահաւասար է ազգային ինքնառպանութեան. այդ կարող է լինել միմիայն քանդիչ և կեդրոնախօս մի ձգառմ մեր կեանքի մէջ, մինչ մենք պէտք ունինք բոլոր ոյժերի և միջոցների կեդրոնացման: Անոնք որ Հայաստանի տնտեսութիւնը և ընկերական իրաւակարգը կ'ուզեն հիմնել սոսիալիստական սկզբունքների վրայ՝ առաջ քան ազգագալքական գոյութեան հիմքերի ամբողջութը, անոնք անգիտակցաբար նոյն իսկ կ'եղծանեն կը խաթարեն նորագոյն ժամանակների պատմութեան ողին: Անցեալ գարու 60-70ական թուականների մէջ Մարքս և Էնկէլս Գերմանիոյ մէջ գտան մեծ յաջողութիւն, որովհեան 1806-1850 Գիլմէ, Կէօմէ, Շմայն, Քէօրնը և հարիւրաւոր Փանատիկոս գերմանացի նասխօնալիստաներ արգեն կուած ու գարբնած էին Գերմանիոյ քաղաքական միացման հիմնւնքը: Քանի Խոտալիս կը տառապէր Աւստրիոյ լծին տակ և ներքնապէս բաժան բաժան քայլքայուած էր, սոսիալիզմը ոչ մի գետին չուներ: իսկ երբ 1830-1870, Մացցինիի, Կարիպալտիի և Քավուրի պէս մեծ ազգայնականների ջանքերով իրականացաւ Խոտալիոյ քաղաքական միութիւնը, այն ժամանակ միայն Խոտալիոյ մէջ ծնան թէ կայսերական-երկրածաւական քաղաքականութեան ախոյեաններ և թէ սոսիալիստ զօրաւոր կուսակցութիւն: Պատմական այս վճռական ժամին հայ հասարակական գործիչներ կամ նասխօնալիստ պէտք է լինին և կամ սոսիալիստ:

ԱՐԾԱԿ ՍԱՖՐԱՍՏԵԱՆ

ՃԱՓ Պ. ՓԵՆԵԼՊԵԼԻ

(7 Յուլիս 1917ի 6իս)

Կը հրատարակենք, ինչպէս խոստացած էինք մեր քիւով, զլխաւոր հատուածները այն զեղեցիկ նառ ին, զոր ժրանոական խորհրդարանին մէջ արտասանեց պատերազմական նախարար և նայկական դատի վեհանձն պատշաճ Պ. Փ. Փենլըվէ:

„Յաղթել կամ հպատակիլ“ ըստ նախագահ Ալիսոն: Այս, յաղթել կամ հպատակիլ, այս երկուքն գուրս ուրիշ ժամերայ շկայ: Եւ հպատակիլ ինչի՞: Համեստ բայց հանգուրժելի իրաւախոսնութեան մը: Աշու ամենէն ծանր, ամենէն զլուելի, ամենէն ստորնացուցիչ ստրկութեան: Թող վաղը մեր կամքը կքելու ձեւն տանէ, թող մեր զինուորական ուժին կուռ զանգուածին մէջ ճեղք մը բացուելու պէս ըլլայ, և պիտի տեսնէք իսկոյն Շայտըմանի զրաւիչ ժպիտին աեղը՝ համագերմանականութեան խոժոս երեսը: Այլիւս ապագային մէջ ժամ մը գոյութիւն պիտի չունենար ուր ֆրանսացի զիւղացին իր արաբն մէջ, ֆրանսացի բանւորը իր աշխատանոցին մէջ չաշխատէին, ըստ հին ասութեան, Քրուսիոյ թագաւորին համար: Ուրեմն հարիւր հաղարներով երիտասարդ կեանքեր զոհուած պիտի ըլլային, ուրեմն երեք տարի շարունակ Գրանսան հակառակ իր յօշոտուած սահմանագլուխներուն զիմաղբած պիտի ըլլար յարձակումի ամենէն ահաւոր կազմանքին որ երեք տեսնուած ըլլայ, ուրեմն՝ թշնամւոյն ձեռքն անցած մեր ազգաբնակութիւնները պիղծ արջառի պէս պիտի տեղահանուէին, անարգուէին, չարչըկուէին, ուրեմն՝ հեռուն Արեւելքի մէջ՝ ամբողջ

ժողովուրդ մը գահիծին մասնուած պիտի ըլլար ինչպէս ոչխարներ սպանդանոցին, որպէս զի վազը գերմանական տիրապետութիւնը գուռզաբար յաղթանակէ աշխարհիս մէջ, որպէս զի վազը գերմանական նաւատարմը, անեղծ մնացած, ծովերու մէջէն ոլանայ, իր երէկուան հակառակորդները սովամահ ընելով, մնանկացնելով, որպէս զի մեր երկրին հիւսիսային ու արեւելեան նահանգներէն յափշտակուած մեքենաներ իրենց արտազրութեան տակ ձգմեն մեր բանւորները՝ ճարտարագործութեան մէջ անդէն մնացած, որպէս զի վազը մեր հայրենիքին մէջ հաստատուիլ եկող անյագ գերմանացիներ մեր աւերեալ նահանգներուն հողը և բեկորները չնչին գնով ծախու առնեն: Ա՛չ, ո՛չ, պարօններ, անկարելի է տսիկա, մենք թոյլ պիտի չտանիք որ բրուսիական միլիթարիզմը ազատ ազգերու ծոծրակին վրայ դնէ իր գարշապարը:

Խնդիրը, որուն պատասխանը տալ ֆրանսայի ձեռքն է, ամենէն ծանրն է որ գրուած ըլլայ մարդկութեան առջեւ՝ անոր գոյութիւն ունենալէն ի վերինդիրը՝ գիտնալու վրայ է թէ ազգի մը ազատութիւնը կը հաշտուի՝ իր ապահովութեանը հետ: Խնդիրը՝ գիտնալու վրայ է թէ ժողովուրդի մը համար ուրիշ ելք չկա՞յ բաց ի ներքին բռնապետութենէն և օտար տիրապետութենէն:

Մինչեւ հիմա, ֆրանսան յաղթականօրէն գիտացաւ փորձանքին, հակառակ որ թշնամիները իր սահմանագլուխը խորամանկօրէն գծած էին արշաւանքնին պատրաստելու համար. հակառակ իր ծնունդներու սակաւութեան, հակառակ իր առերեւոյթ պառակտումներուն որ երբեմն զինքը պատառ պատառ ընելու մօտ կը թուէին, ան իր խորունկ միու-

թեանը և ազատութեան անսպառ ուժամթերքին մէջ գտաւ զօրութիւնը զիմագրելու ամենէն հրէշտին և ամենէն ճարտարաբրուեստականօրէն պատրաստուած ոճիրին, որուն ժողովուրդ մը երբեք զոհ եղած ըլլայ: Առանց ոչինչ ուրանալու իր հանրապետական հաստատութիւններէն, առանց ընդհատելու անոնց օրինական մեքենավարութիւնը, իր բոլոր դաստկարգերուն միաձոյլ և ինքնաբեր ճիկովը՝ ինքզինքին պարտագրեց ամենէն խիստ կարգապահութիւնը:

Ակնարկ մը նետեցէք ձեր չորս կողմը, մեր բարեկամներուն ինչպէս մեր թըշնամիներուն վրայ. ոչ մէկ ազգ աւելի կատարեալ կարգաւորութիւն մը՝ և աւելի մեծ ազատութեան մը մէջ՝ ի յայտ բերաւ քան այն որ ֆրանսայի մէջ աիրեց. պէտք է որ ասիկա տեւէ մինչեւ յաղթանակի գերագոյն ժամը, ինչքան աւտաժանելի ըլլան նեղութիւնները զոր գեռ պիտի ունենանք կրելու:

Մեր պառակտումը երազն է մեր թշնամիներուն, իրենց վերջին յոյսը, իրենց նենդ ձեռնարկը: Պէտք է որ ոչ մէկ ինքնախաբէութիւն, ոչ մէկ անհամբերութիւն, ոչ մէկ մեքենայութիւն չգայ պառակտել անոնք որ պէտք է միացած մնան: Խորհրդարանի գաղտնինստինը, և այսօր կ'ուզեմ կրկնել, թէ իմ հոգիս ամբողջապէս նուիրուած էր ուամկավարութեան. եթէ կայ բան մը որ կրցաւ իմ քաջութիւնս պահպանել այս անողորմ արիւնհեղութեանց միջոցին և ամենէն ցաւագին որոշումները արուած պահուն, ապահովութիւնն է թէ տառապանքին ու արիւնին մէջ կը ծննդաբերուի նոր մարդկութիւն մը որ լաւագոյն ու արդարագոյն պիտի ըլլայ:

Մտածման ո՛չ մէկ նորութիւն, ո՛չ մէկ յանդգնութիւն, պարօններ, կրնայ

զիս ահաբեկել, որովհետեւ շատ լաւ գիտեմ թէ այսօրուան ցնորբը որոշ մասով մը վաղուան ճշմարտութիւնն է. բայց այսօր խնդիրը ապագային վրայ չէ, ներկային վրայ է. խնդիրը յուսալու վրայ չէ, կոռւելու վրայ է: Ով որ ներկայ բողեին գաղտնի տպուած անանուն գրուածքներով մեր զինուորներուն խորհուրդ կուտայ զենքերը վար զնել կամ չնազանդիլ, կամայ ակամայ՝ մեր թըշնամիներուն մեղսակից կը գառնայ: Եւ եթէ վարկածներու ամենէն անհաւանականը ընելով, այդ միակողմանի փրօփականաը յաջողութիւն գտնէր, ի՞նչ պիտի ըլլար արդիւնքը՝ եթէ ոչ խողխողել բարոյական բարձրագոյն անձնաւորութիւնը որ երբեք կանգնած ըլլայ ազգերուն մէջտեղ:

... Եթէ ուսւական գեռաւասի յեղափոխութիւնը կրցաւ վերակազմել բանակ մը, ատիկա հնար եղաւ որովհետեւ չորս ամիս շարունակ էնի և Սրբուասի բլուրներուն վրայ ֆրանսացի և անգլիացի զինուորները յաղթականօրէն կանգուն մնացին իրրեւ արիւնաներկ պահակները պատութեան: Եւ ամենէն յոտի գտւածանութիւնը զոր պիտի կարենայի գործել ուամկավարութեան հանդէպ, ձգել պիտի ըլլար որ թուլնար կարդապահութիւնը բանակի մը որմէ կախուած է քաղաքակրթութեան և ժողովուրդներու ազատութեան բախտը:

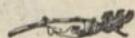
Ահա ինչո՞ւ, պարոններ, որքան ատեն որ մնամ այս պատիւի ու վասնգի պաշտօնին վրայ ուր, ձեր վստահութեամբ զիս դրաւ, այնքան ամբութեամբ որքան չափաւորութեամբ, այնքան վճռականութեամբ որքան պաղտրիւնութեամբ՝ պիտի հակառակիմ ամէն փրօփականափ որ իբր արդիւնք պիտի կարենար ունենալ տկարացնել մեր բանակին բարոյա-

կան ուժը և անոր յաղթելու կամքը:

Եւ եթէ մին այն տկար սիրտերէն որոնց մասին կը խօսի քէրէնսքի իր հրաշունչ կոչին մէջ, մին այն սիրտերէն զոր բանակէն գուրս կը ձգէ, որովհետեւ հուսկ պայքարը մղել կը մերժեն, հարցընէ ինձի՝ „մինչեւ ո՞ւր կուզէք մեզ քաշել տանիլ և ե՞րբ պիտի ըսէք թէ նպատակին հասած էք“, անոր պիտի պատասխանեմ, Միացեալ ՝սահանգաց նախագահէն փոխ առնելով գարձեալ իր սիրական բանաձեւերէն մին՝ „Մենք մեր նպատակին հասած պիտի ըլլանք և կուրը պիտի գագրեցնենք այն օրը, երբ ուամկավարութիւնը այլ եւս վտանգէ զերծ պիտի ըլլայ“:

IMPRESSIONS

Des souvenirs estompés par le temps me reportent à l'époque heureuse de mon enfance, lorsque j'entends aujourd'hui un de ces chants, fiers et naïfs à la fois, de l'antique liturgie de mon pays. J'ai une joie mystique à me rappeler, entre autres, la messe de Pâques. Que d'éléments divers, extra-musicaux, et, *en apparence*, superficiels, concouraient à mes émotions novices. Etais-je troublé par la mystérieuse attirance des lamentations monotones, psalmodées dans les ténèbres endeuillées de la nef, ou bien saisi par le contraste puissant du sublime chant de résurrection du Christ,

DIRAN ALEXANIAN

c'amé par l'officiant, tandis que renaissaient subitement, joyeux et tumultueux, le bourdon des cloches et la foule mouvante formée par les flammes d'or des cierges ?

Longtemps j'ai assimilé à l'emprise physique résultant de cette synthèse de ce qui précède, la voix de l'Instinct qui m'en imposait l'esthétique. Une fausse érudition (la pire des formes de l'ignorance, et c'est là un phénomène qui se produit fréquemment chez nous autres musiciens, tant que nous n'avons pas sarclé dans le champ de la Beauté, l'ivraie des dogmes scolastiques), une fausse érudition, dis-je, me fournissait les éléments arbitraires de la conception la plus erronée en musique; cette erreur prenait fondement sur la croyance qu'une oreille intoxiquée par le subtil et pernicieux poison de la polyphonie, atteignait un point trop élevé de son évolution.

pour se complaire à l'audition d'une musique monophonique.

Sans ignorer le génie folklorique de certains peuples, génie auquel les hasards d'une éducation première, universellement schématique, m'avait quelque peu initié, je le connaissais mal, car sa vitalité d'expression était alors constituée, pour moi, par sa combinaison indissoluble avec la traîne harmonique que, plus ou moins bien inspiré, un compositeur avait cru devoir lui imposer.

Que l'on me permette, ici, une parenthèse. Je ne m'érigé en aucune façon contre les *essais* de réalisation partielle des compléments sonores, qu'intérieurement, chacun de nous (conscient ou non) adjoint à la perception d'un chant monodique. Je trouve, au contraire, — et le prouve par mes tâtonnements personnels, en ce qui concerne la musique Arménienne — que ce travail sert infini-

ment la cause de la divulgation des chefs-d'œuvres populaires. Je suis de ceux qui pensent qu'aucune suite mélodique ne saurait avoir de puissance expressive, si elle ne s'appuyait, selon le cas, sur un ou plusieurs agrégats sonores, *formulés ou non*. *L'Harmonie est en nous*. Ignorants en musique, nous subissons les réflexes de l'Harmonie intérieure, sans l'analyser autrement que par la conscience d'un état d'âme, gai, triste, implorant, amoureux, tendre, interrogatif, affirmatif ou... quelconque.

De la proportion dans laquelle le mode majeur ou mineur, la tonalité, le timbre d'une voix ou d'un instrument, les progressions ou les oppositions dynamiques d'une exécution monodique, peuvent concourir au jaillissement desdits états d'âme, je ne crois pas qu'il y ait intérêt à discuter. C'est de la statistique, et je n'ai pas l'intention de m'y adonner. Si je trace un aperçu de méditations possibles pour d'aucuns, c'est pour émettre plus aisément que, si le travail cérébral de la réceptivité est du domaine d'une Elite, par contre la création subconsciente n'est refusée par la Nature qu'à la brute.

Et maintenant, je m'adresse à tous ceux qui, ayant vécu dans l'amour du Beau, devineront qu'il n'est pas question de m'apposer une étiquette d'orgueil; ils seront tous forcés de reconnaître, au passage des mots, une seconde, ou plusieurs années de ces inexprimables angoisses qui grandissent chaque être sensitif, par la

confirmation que sa beauté intérieure, quoique parcelle infime de l'Esthétique, est elle-même toute l'Esthétique universelle, pendant un espace de temps inpondérable. Quel est le musicien le plus humble, (et quand je dis « musicien » j'exclus pour celui que j'honore de ce nom la faculté de se soustraire aux larmes devant une pauvre petite mélodie naïve et tendre,) quel est donc le musicien le moins évolué, qui n'a pas conçu *physiquement*, à l'apogée d'une de ces hyperesthésies mentales qui confinent au cauchemar, une vision sonore si horrifiante de beauté, si au-delà des modalités, des tonalités et des timbres (ô les misérables petits mots !) que son cerveau — trop déductif — se refusait à la fixer, parce qu'elle passait au travers de lui, comme le sens de l'Infini ou de l'Eternité !

On peut encore penser qu'il s'agit là, de la Sensibilité d'un être — son « Corps Astral », diraient les Occultistes, — s'extériorisant pour s'identifier à l'Univers ! Quant à moi, mes aspirations me poussent vers la croyance que c'est notre « atôme de Divinité », qui tend à puiser dans le « Tout-Divin », la force de survivre aux lâchetés humaines.

Dans leur soif d'Idéal, les scientifiques ont forgé l'hypothèse d'une quatrième dimension de l'Espace ! Pour nous la quatrième dimension, c'est-à-dire l'Indéfinissable, (sauf confidence propre, — de nous-même à nous même —) c'est notre Beauté intérieure. Il serait d'ailleurs mons

trueux que ces sensations supra-humaines pussent se fixer, car cela nous imposerait de les revivre, ce qui leur serait aussi fueste qu'à nous. Mais je reviens à l'analogie que j'avais essayé d'établir entre notre idéal et celui des métaphysiciens. Ceux-ci ont voulu objectiver leur quatrième dimension, et tel fut leur désir de s'exprimer, que tout en en ayant éprouvé la réelle existence,— car je suis convaincu qu'ils l'ont subconsciemment *découverte*, et non *supposée*, — ils l'ont déformée par l'appareil de la conscience, jusqu'à la rendre inconcevable pour le cerveau humain; et voici le misérable produit du filtre déductif: la quatrième dimension est perpendiculaire à chacune des trois autres, etc. (une « formule »)! De même le musicien essaye de hurler son extase, et, agitant son caléïdoscope de contrepoints et d'harmonies classés (*ou classables*), en arrive à nous donner une symphonie... ou une page d'album; et les Maîtres eux-mêmes n'ont fait qu'y distiller leur mémoire des atavismes ancestraux.

Le génie populaire, au contraire, a accumlé, avec les traditions et les aspirations d'une race, les correctifs de nombreuses générations d'impulsifs et d'inductifs qui, dans l'ignorance d'un état autres que l'anonymat, ont puisé la force sublime de concourir à un chef-d'œuvre dont ils n'auraient pas à revendiquer l'origine, pour eux-mêmes, et qu'ils n'ont pas déformé par l'utopie de la personnalité. De même que l'Art poétique

populaire, l'Art musical populaire a la grandeur de l'Ame d'une race. Tout comme les Nations, il a ses sympathies et ses Alliances, mais il garde les prérogatives de sa Langue, de ses Mœurs, de sa Foi!

Un de mes amis me disait dernièrement : Ne trouvez-vous pas troublant qu'il y ait, en musique, un type national, comme il y en a un pour chaque espèce humaine des différents climats du Globe ?

C'est un fait indéniable ! Il y a autant de différence entre les musiques Arménienne et Espagnole, qu'il y en a entre un Arabe et un Italien.

Mais l'égalité n'est pas dans la Nature.

Sans parler des dons que celle-ci veut bien répartir avec un éclectisme aveugle, (éclectisme qui combla pour les Arts, la race Arménienne), nous envisagerons un instant deux des causes dont les effets ont multiplié ces dons.

Le folklore arménien est seul de son espèce parmi ceux des peuples d'Orient; il n'a été déformé par les Arts musicaux voisins que dans l'infinie proportion qui peut tromper les profanes. Influencé dès l'origine par les modes de l'antique Hellade, le Chant Arménien n'emprunta à ses voisins d'Asie, que ce qui s'en imposa à son instinct. Il sut d'autant mieux s'abstenir d'additions indignes de lui, que, déjà « nombreux » et varié, il n'eut à se laisser pénétrer que par les rares beautés trop impérieuses

pour ne point trouver en lui leur répercussion.

L'Arménie martyre a fourni aussi une pléïade de chants d'autant plus nobles et grands, que son Idéal de Beauté, de Justice et de Liberté, (*son Ideal de Beauté Intérieure*, disons-le) grandi par des souffrances qu'aucun autre peuple ne connaît jamais, a cherché à s'exprimer.

Oui, pour cela, et pour cela surtout, nul ne devra contester au folklore arménien une supériorité d'Ame sur ceux des autres races de l'Orient.

Diran ALEXANIAN

Paris, Août 1917

P. S. Un ami, — compositeur au talent éprouvé, au goût impeccable, — me fait, entre autres réserves, la suivante: « aujourd'hui que chez certains peuples, (chez la plupart des civilisés,) le sens de la poésie et de la musique a disparu, — je ne parle pas de l'élite, bien entendu, — il est bien nécessaire qu'il y ait des expressions isolées, essentiellement individuelles, qui ne seient pas en accord intime avec la masse ».

Je n'ai, personnellement jamais persé le contraire, et n'ai pas conscience d'avoir cherché à le démontrer. Mais je constate qu'il est très difficile à qui ne « fréquente » pas quotidiennement sa plume, — le mot n'est pas de moi et je le regrette, — de *camper*, en quelques traits d'ébauche, une idée se rapportant à l'abstrait. Oui, mon cher K., je crois à la nécessité de l'expression indivi-

uelle, surtout quand elle se rattache au « Grand-Tout », comme c'est le cas, entre autre, pour votre « Abbaye », ou le « Quintette » de Jean Huré, ou le « Trio » de Maurice Ravel, — pour ne citer, au hasard, que certaines expressions musicales d'auteurs vivants! Mais ne pensez-vous pas que, tout comme l'œuvre de Paul Verlaine, la vraie musique de nos jours est issue de l'Art populaire? Sa difficulté de respiration dans la geôle des barres de mesure; ses efforts pour distendre certaines cases du grillage, au détriment de leurs voisines, (et pour le plus grand bien d'une dissymétrie naturelle), ne sont-ils pas une preuve de son aspiration vers la simplicité de la Nature?

Que les malhabiles, ou les... trop habiles prennent des chemins compliqués pour s'acheminer vers la caricature de la simplification, cela n'a aucun rapport avec le mouvement initial du « troupeau d'élite ». Le Beau ne se crée pas, il se *rencontre*. Que là où la Nature n'a pas donné de « Bosphore », on creuse un Canal de Suez, je n'y vois pas de remède, puisqu'il y a « utilité pratique ». Mais, artistiquement, c'est dommage !

D. A.

Emile Pignotի այս գեղեցիկ քերուածին բնագիրը Քոմետի Յերանսկղի ծանօթ արուեստագիտուհի օրիորդ Տիւֆլո արտասանեց՝ խոր յուզմունի յառաջ բերելով՝ Փարիզի Հայ Երաժշտական կազմակերպած Հայկական Ծնունդի հանդիսին. Պ. Զօպանեան, որ զայն քարգմանած է յատկապի Թիվշիսի մեջ Անդրանիկի դեկալարութեամբ հրատարակուող Հայուստան արեւմտահայ քերին համար, ուր խնդրանիով մեզ արտօնեց ուր քերին մեջ եւս հրատարակել զայն:

Ա. ՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Վ. ՀԱՅԱՍՏԱՆ, ով հող արեամբ թոթաւեալ,
Երեւելի սեմին վըրայ բազմագարեան Գողգոթա,
Ահա անմահ և աննըւած կանգուն ես զուն,
Կանգուն զերդ խաչ մ'աղերսաձեւ.

Կանգուն զերդ խաչ մը կաղնիի կոճղով շինուած.
Եւ լայնաբաց թեւերդ, խոցուած, ու դէպ ի մեղ կարկառուն,
Ցամատօրէն կը թօթվին հին ծանըր շղթան
Որ ծընկուընէրըդ կըքեցուց՝ առանց ծակատըդ ծըռելու:

Գուն հայրենիքն եղար իրօք բազմաչարչար ու հրաշունչ,
Ով հող երիցըս սրբազան, քանզի երիցըս տանջուեցար՝
Մարմինիդ մէջ, ու սրտիդ մէջ, ու հոգույդ մէջ ուր կը փորուի
Կարծըր ակօսն արցունքներու՝ երկար լուծի մ'տակ երկաթի:

Բըղըքարւածը եղար դուն ՚ւ Արիւնլըւան.
Արցունքները դողդոջ երեսդ թալկացուցին.
Արիւնահոս, արտասուաթոր Սուրբ Դէմքն եղար,
Եւ ծակատըդ պլասկեց քող մը կարմրավառ ու սպիտակ:

Ա՛խ, ձըղէ որ, Վերոնիքին պէս, հայրենիքս
Սրբէ բոլոր քու արցունքները ծալքերովն իր դրօշակին.
Չըգէ որ ան հակի հոգույդ վըրայ՝ շիրմին
Բոլոր ահեղ շըքեղութեամբն եղերափառ:

Կայէ անոր նայուածքին, ան քու արշալնյադ պիտի ըլլայ.
Սեղմէ՛ սրտիդ վըրայ սիրտն անոր, ան քու զարթնումդ պիտի ըլլայ.

Թու Մասիսըդ ոսկեզօծուի պլիսի՝ կանգուն ու հոյակապ՝
Զինջ շողերովն արեգակի մ'անսահման:

Հանձքն հասուննայ պիտի, ծոցին մէջ արտերուն օրհնեալ հողիդ՝
Յորենները պլիսի բացուին վերջապէս,
Իրաւունքին սուրովն ընդ միշտ խորտակուած
Շղթաներուդ շառաչին մէջ մեծաղղորդ:

Sկորիսին վրայ ու Եփրամին, քու դաշտերուդ մէջ խարտեաշ,
Նահատակներդ իրենց շիրմին մէջ սարսուացին յեղակարծ.
Պիտի ծագի Այգն երկընքին մէջ աշխարհիս,
Քանի որ դէպ ի հորիզոն Թրանսա ձեռքը կը տարածէ:

Sես արշալնյուր փրկական որ կ'ըարձրանայ,
Կարմիր է ան արիւնովը զուր ուզիսօրէն թափեցիր,
Նըւիրական է ան, մաքուր, 'ւ ազատարար,
Ան ճակատն է պազած բոլոր Մասիսներուն:

Ոտքի ելիր խըրսխտաբերձ՝ կատարին վրայ Գողգոթային,
Զոր կը պատէ ծովն ալեկոծ զաւկըներուդ արցունքին,
Ու լայնարձակ բաց բազուկներդ ու քու սիրտըդ զարաւոր՝
Դէպ ի հանդարտ ու յաղթական արշալոյները նորածագ:
Թարգմ. Ա. Զ.

Emile PIGNOT

LA DÉFENSE DE L'ARMÉNIE

Une très intéressante nouvelle nous parvient du Caucase par le journal arménien de Tiflis, l'*Horizon*: **Les comités arméniens ont obtenu du gouvernement provisoire que tous leurs nationaux, officiers ou soldats qui combattent dans les armées russes soient envoyés sur le front asiatique, afin d'y renforcer l'armée qui défend la partie de leur patrie déjà conquise sur les Turcs.**

Cette mesure est très judicieuse,

car aucune troupe ne défendra l'Arménie avec autant de courage que les Arméniens eux mêmes, et en même temps elle ouvre de vastes perspectifs quant aux intentions du gouvernement actuel de la Russie, à l'égard du peuple arménien. Charger les gens de la défense de leur propre pays, c'est implicitement leur reconnaître plus que des libertés, l'autonomie; c'est exercer un protectorat de très haute envergure sur un peuple qu'on considère comme un allié, plutôt que comme un vassal. Le terme

renforcer implique, d'ailleurs, que la Russie ne se désintéresse pas de la question arménienne, et qu'elle accordera non seulement son concours moral, mais bien son appui effectif, en hommes et en matériel de guerre, à ce peuple dont, dans toutes les déclarations, elle s'est engagée à restaurer la liberté. Le geste est beau, il est habile.

Depuis les débuts de la guerre, les Arméniens se sont montrés d'une parfaite loyauté vis-à-vis des Alliés dont ils attendent le salut de leur nation, et ont tout fait pour mériter leur estime. En France, où la colonie arménienne compte seulement quatre mille personnes environ, plus de six cents volontaires ont pris les armes sous les plis de nos trois couleurs. Beaucoup sont glorieusement tombés, beaucoup ont mérité la citation à l'ordre du jour.

En Russie, le mouvement volontaire a été très grand; on ne compte pas moins de dix mille engagés, en plus des contingents appelés par la conscription. Le nombre des soldats arméniens de Russie dépasse certainement la centaine de mille, certains disent même qu'il atteint cent soixante mille; mais cette dernière évaluation paraît être exagérée; car, il ne faut pas l'oublier, là Russie ne contient pas plus de deux millions d'habitants arméniens. Quoi qu'il en soit, du jour où les Arméniens sauront que non seulement ils luttent pour les Alliés leur amis et protecteurs, mais que la liberté de leur race repose sur leur courage, on

verra sortir de tous les villages arméniens une foule immense d'hommes enflammés par le sentiment patriotique, et la Russie pourra compter sur une véritable armée de deux cent mille hommes peut-être, animés par la volonté de vaincre ou d'arroser de leur sang le patrimoine de leurs pères. Jamais les Turcs n'auront rencontré sur les champs de bataille d'aussi terribles champions, car en outre du désir d'une indispensable victoire, ces hommes auront à cœur de venger les leurs misérablement assassinés par les barbares.

Les Arméniens ne demandent pas à combattre sous la bannière de leur nation, ils acceptent avec enthousiasme la lutte sous le drapeau russe. Dans leurs requêtes il n'est pas question de bataillons arméniens, de même qu'ils ne réclament pas de la Russie la réalisation immédiate de leur rêve national. Ce sont des sages, qui pensent, avec raison, que leur valeur militaire et leur calme au milieu de l'effrayante tourmente russe leur vaudra l'estime, l'admiration et la plus haute récompense qu'un peuple puisse envier.

Quel contraste entre l'attitude de ces gens et celle d'autres nations qui, profitant des embarras de la Russie, cherchent à se séparer dès maintenant de Pétrograd!

Deux cent mille Arméniens et deux cent mille Russes bien approvisionnés en armes et en munitions suffisent pour chasser le Turc des parties de l'Arménie qu'il détient encore, pour faire une puissante diversion et permettre

aux Anglais de Bagdad et de Gaza d'achever leur œuvre dans la Turquie d'Asie méridionale, pour... Mais arrêtons là l'exposé des conséquences de la décision qui vient d'être prise par le gouvernement provisoire de Russie; car elle ouvre de très vastes horizons, pour le présent comme pour l'avenir.

Pourquoi le général Lazareff, le vainqueur de Kars en 1878, n'est-il plus de ce monde? Que ne peut-il se mettre à la tête de ces légions de ses compatriotes pour marcher à l'ennemi. Lazareff est mort; mais l'armée russe possède un grand nombre d'officiers arméniens de grande valeur. Quelques mois encore et le monde jugera de ce que peut sur les champs de bataille un peuple qui combat pour des libertés espérées, attendues depuis des siècles.

J. de MORGAN

Թրանսայի Ազգային Տօնին առթիւ անդիխական մեծ օրաթերթին Թրանսայի ի պատիւ գրած անկեղծու խանդավառ ներբողականին թարգմանաթիւնը կը հրատարակենք հաճոյցով:

« Թ Ա Յ Ս Զ »

ՖՐԱՆՍԱՅԻ ՄԱՍԻՆ

« Պելճիքայէն և անզիխական փոքրիկ բանակէն արիօրէն օժանդակուած Թրանսային է որ կը պատականի գերման հրաներու առաջին գրտչին զիմազրած ըլլալու և այս երեք տարիներուն մեծագոյն մասին մեջ անոնց ճնշման ամենածանր բաժնը կը հրատարակենք:

« Եթէ ան թուլցած կամ դանդաղած

ըլլար, ազատ քաղաքակրթութիւնը կրնար ոչնչանալ իր հողը պաշտպանելով, Թրանսայի միևնույն առեն կը պաշտպանէր մարդկութեան ամենէն մաքուր յոյսերը:

« Իր արութեամբ և իր հրաշալի « զողանակով », Բրիտանական ռամկավարութեանց առեն տուաւ իրեն օգնութեան փութալու և զանոնք պատաւեց խրոխտ առանձնաշնորհումով կուռելու ամեն բանի համար որ նուիրական է ազատ մարզոց մաքին:

« Վերաէօնի մեջ Թրանսա անգամ մը եւս ինքզինքը փրկեց և Դաշնակիցներու դասը փրկեց :

« Խնչպէս ըստ Պ. Լոյտ Ճօրճ, Վերաէօնի բարձունքները յազմեցին ուրականին որ աշխարհիս կը սպառնար:

« Ամերիկեան գունդերուն ժամանումովը, ազգերու մեծ ընտանիքն է որ կը հիմնուի, և Թրանսայի աւերեալ դաշտերուն վրայ է որ կը ծնի նշանը որ խաղաղութիւնը յարգելի պիտի դարձընէ:

« Երբ Եւրոպայի ստրկացած ժողովուրդները ազատազրուին, երբ պնոնց հարսաւահարիչները ըմբռնեն թէ գիտական բարբարոսութիւնը չի կրնար իրաւունքի վրէմինդիր ոյժին յազմել, Թրանսա պիտի ցցուի ազգերուն մեջտեղը՝ վկայերու համար թէ պատիւը նիւթական բարօրութիւնէն առաջ կ'անցնի և թէ իրաւունքը խաղաղութեան նախընտրելի է:

« Պատերադմը մեզի յոյանեց իր ճշմարիտ վեհութիւնը, ան պիտի ցոյց տայ մեզի թէ աւանդական Թրանսան այսօրուան Թրանսան է. Դաշնակիցներուն հետ ճեռք ձեռքի, ան պիտի վերականդնի իր աղետընէն, պատկուած փառքով մը աւելի շողզողուն ու աւելի մաքսար քան այն որով փայլած է իր հարսւաս ու հոյակապ պատմութեան բաղմաթիւ գարերու ընթացքին: »

ՀԱՅԱՆՊԱՍՏ ՅՈԴՈՒԱԾՆԵՐ

ԵՒ 8038ԵՐ

Վերջին նախագահական ընտրութիւններուն մեջ ամերիկեան հանրապետականներու ընտրելի Զարլս Խվենդ Հիւզ հայ դատի ախտյեան « Խնտէվանատանթ » թերթին մեջ կոչ մը հրատարակած է, որմէ կը քաղենք հետեւեալ տողերը.

«... Ամերիկեան հիւպատունները և միախոնարները կացութեան մասին՝ պրեթէ ամէն օր կը հեռազրեն Հայ-Միւրիական նպաստամասոցի ամերիկեան քոմիթէին։ Ռուսական Կովկասէն հասած հեռազիր մը 10 հազար մանուկներու համար օգնութիւն կը խնդրէ, ամէն մանուկի համար ամսական միջին հաշւով երկու տողար ծախք պահանջելով։ Ուրիշ հեռազիր մը կը տեղեկացնէ թէ 40 հազար որբեր գաւառի մը մեջ կը սպասեն նախապէս զրկուած օգնութիւն հացող հեռազիր պատասխանին։ Ուրիշ կերպներու տեղեկութիւնները եւս իրերու նոյն վիճակը կը մատնանշեն։

« Ուղղուած այս բազմաթիւ կոչերէն, այս քսմիթէն պէտք է պատասխանէ միայն անոնց, որոնք ամենէն աւելի ստիպողական են։ Շատ զեղեցիկ օգնութիւն մատուցած է ուրիշ երկիրներու պղափկներուն, և Արեւմտեան Ասիայի փոքրիկները, աւելի պակաս մարդկացին չեն քան անոնք որ կ'օգտուին ամերիկեան բարեգործութենէն։ Ամերիկացիներու պարտականութիւնն է, ինչպէս նաև առանձիաշնորհումը, արձագանքելու այս մեծ պատեհութեան և կենդանի ողաշելու ամենալաւ քաղաքակրթութիւնը, զոր Արեւմտեան Ասիան յառաջ բերած է։»

« Թայմզ » ի մեջ հրատարակուած է Ամերիկայի Մարդկացին Իրաւանց Պաշտամանութեան քոմիթէի կողմէն ուսւ ժողովրդին ուղղուած կոչը, որմէ կը քաղենք հետեւեալ

հասուածը, ուր Հայաստանը յիշատակուած է. « ... Անոնց որ՝ ձեր ու մեր երկրին մեջ տուանց կցման և տուգանքի խաղաղութեան խօսք կ'ընեն, ըսենք բացէ ի բաց. — Եթէ ասով կը հասկնաք խաղաղութիւն մը որ մեր թշնամիներուն տուներուն ու արտերուն գրաւումը թույլ չպահի տայ, մենք բոլորովին համաձայն ենք ձեզի հետ. Եթէ զուք կը հակառակիք օտար երկիրներու աշխարհակալութեան և օտար ազգերու բռնի ուժով սարկացման, մեր հակառակումը ձերինէն նուազ ուժեղ չէ. Եթէ չէք փափաքիր անարդար տուգանքներ՝ այս պատերազմը յառաջ բերող երկիրները աղքատացնելու յատուկ զիտումով անոնց վրայ զրուած, մենք ալ ձեզի պէս կը զգանք։ Բայց եթէ « առանց կցման » խօսքով կը հասկնաք թէ տեւտօն աւազակները պէտք չէ ետ դարձնեն Ռուսիոյ և Սերպիոյ նույիրական հողը՝ սլաւ ձեռքերէ բռնի ուժով խլուած, եթէ կ'ուզէք ըսել թէ անոնք պէտք չէ ետ դարձնեն անմեղ Անձիքացի արխանլուայ դաշտերը, և հիւս. Ֆրանսացի աւերեալ երկիրները՝ որոնց տիրացած է այսօր բռնակալ միլիթարիզմը, ոչ ալ իր օրինաւոր տէրերան գարձնել Ալգաս-Լօրէնի գեղեցիկ նահանգները, զոր միւնցն միլիթարիզմը երեկ ըստրիկացուց, եթէ ըսել կ'ուզէք թէ, բաշտաւուար Հայաստանը, շուր բան աները ուշառեցին Ռուսութեանուննեն, ոկու չուսութեան և Քուսութեան կուշե նուրուու կոստուժներու և կուշուուժներու . . . , այն ատեն մենք ձեզի պիտի ըսենք՝ Աղաս Ռամկավարութեանց ժողովուրդները կը նախընտրեն մեռնիլ քան թէ կնքել խաղաղութիւն մը անարդար և անզատուիչ։»

* * * Նոր հիմնուած « Le Journal des Nations » շաբաթաթերթին երկրորդ թիւին մեջ Պ. Մելիք Ս. Դաւիթ-Բէկ զեղեցիկ յօդուած մը հրատարակած է Հայոց հարցի մասին։

* * * Gazette de Lausanneի 15 և 16 օգոստ. թիւերուն մեջ հրատարակուած է Զուիցերիացի տաղանդաւոր զբագէտի մը

Benjamin Vallotonի հոյական և ընդարձակ մէկ յօդուածը, հայ աղղի և Հարցի մասին, ուր հայ աղղի բոլոր յատկութիւնները ի վեր հանուած, հայտակացներու զրպարտութիւնները խայտառակուած և Հայաստանի վերակենդանացումը դաշնակիցներու համար իւր անհրաժեշտ պարտք մը ցոյց արուած է:

* * * *Journal de Genève* օգոստ. 6ի թիւին մէջ René Pinonի *La suppression des Arméniens* զրքի մասին յօդուած մը հրատարակուած է, ուր Թուրքերու և իրենց մեղսակից Գերմաններու Հայաստանի մէջ կատարած ոճիրը արդարացնելու ջանքերուն ինչքան շնական ու անհիմ ըլլալ ցոյց կը արուի:

Նոյն նիւթին վրայ ուժեղ յօդուած մը զրած է նաեւ, գերման նոր շանսլիկ Միւխայէլսի ճառին առթիւ, ծանօթ հայասէր դույցերացի զրող Մօրիս Մուլի:

* * * *Les Nations* թերթի 15 օգոստ. թիւին մէջ Հայ մը Արմենակ ստորագրութեամբ յօդուած մը հրատարակած է Հայկ. Հարցի մասին:

* * * Անգլիացի Աշխատաւորական-Ընկերվարականներու վերջին համագումարին մէջ քուէարկուած որոշումը կը պարունակէ հետեւեալ յօդուածը Հայաստանի ինչպէս և Արեւելեան Հարցի մէկքանի կէտերու մասին.

« Համաժողովը կը յայտարարէ թէ Հայաստան, Միջագետք և Արաբիա կարելի չէ վերադարձնել թուրք բռնապետութեան. այդ երկիրները պէտք է որ... կառավարուին աղղերու դաշնակցութեան հսկողութեան տակ գործող յանձնաժողովի մը կողմէ: Համաշխարհային խաղաղութիւնը կը պահանջէ որ Կ. Պոլս չեղոք և ազատ նաւահանգիստ մը ըլլայ: »

* * * Ս. Պապը խաղաղութեան մասին պատերազմիկ տէրութեանց ուղղած իր վերջին

կոչին մէջ հետեւեալ հատուածով յիշատակած է նաեւ Հայաստանը.

« Միւնոյն արդարութեան ովին պէտք է զեկավարէ քննութիւնը հողային և քաղաքական ուրիշ հարցերուն որ կը վերաբերին Հայաստանի, Պալքանեան պետութեանց, Փոլինիոյ հին թագաւորութեան մաս կազմող հուկերուն: »

* * * Թրանսական արդի կառավարութեան կարեւոր անդամներէն Պ. Ալպէր Թօմա իր վերջին ճառին մէջ սապէս յիշատակած է հայոց հարցը. « Թող ինձի թոյլ արուի ձեր ուշագրութիւնը հրատիրել բարզութեան վրայ այն խնդիրներուն որ վաղը մեր առջեւ պիտի զրուին երբ ուզենք կիրարկել ժողովուրդներու ինքնորոշման իրաւունքի սկզբունքը: Համաժողովրային քուէարկութեամբ (plébicite) չէ որ հարցը պիտի կրնայ լուծուիլ յաճախ: Եթէ՝ օրինակի համար՝ հաշտութիւնը կնքուելու միջոցին հայ աղղաբնակութեան հրաւէր ուղղուէր ինք իւր բաղզը որոշել, կարելի՞ է ընդունիլ որ Թուրքերու գործած կոտորածները բաւեն անոնց մեծամասնութիւնը փոփոխելու »:

* * * « Նիւ Եօրք Հէրալտ » ի փարիզեան տպագրութիւնը կը ծանուցանէ թէ ֆրանս. կառավարութիւնը հրատարակած է զրբոյկ մը, ուր ամիսիուած են թշնամիին գործած բոլոր ոճիրները, ասոնց մէջ որոշապէս յիշատակած է նաեւ Հայերու և Սիւրիացիներու մեծաղանգուած սպանութիւնը:

* * * *Journal de Genève* իր 13 օգոստիւին մէջ կը զրէ. « Սաօքհօլմ' հասած են թուրք ընկերվարականները: Ասոնք ինքզինքնին կողմանակից ցոյց կուտան Տարտանէլի միջազգայնացման և սոսկ աղղային և կուլտուրական ինքնավարութիւն մը շնորհելու Հայաստանին: Թուրք ընկերվարականները ներկայացուցած են ուժին պաշտպանողական մը Ժէօն Թիւրք կառավարութեան ընթացքի մասին, զոր ան ունեցաւ Հայոց նկատմամբ. կը յայտարարէն թէ Հայերը

միշտ վարուած են իրրեւ հայրենիքի թշնամիներ և թէ պէտք է որ իրը այդ նկատի առնուին: » Այն օրէն խակ երբ լրազիրները հաղորդեցին թէ թուրք ընկերվարականները (!) պարագլուխ ունենալով Պոլսոյ նախկին ոստիկանապետ արիւնկզակ մարդ-գազան ձամալուաթը, որոշած են երթալ Սթոքհոլմ, Փարիզի Հայ Մատառական Միութիւնը փութաց ֆրանսացի ծանօթ և աղեցիկ ընկերվարական գործիչի մը միջոցաւ շուէտացի ընկերվարականներու պարագլուխ Պ. Պրանթինին և ոռւս ընկերվարական պետերուն տալ հարկ եղած տեղեկութիւնները ընկերվարական դիմուկին տակ թրքական այս նոր մեքենայութեանց մասին:

* * Lyonի *Progrès de Lyon* թերթէն կ'իմանանք թէ Մամուրէթ էկ-Ազիզի ֆրանսական գոլոցի տնօրէնուհի Օր. Մարկրիթ Կամօ զոհ գացած է թրքական վայրագութեան, չուզելով լքանել իր զոլոցը և աշակերտները: Քաջարի և աղնիւ ֆրանսուհին կոտրուած է Թուրքերէն իր հայ պաշտպանեալներուն հետ: Թրանսական աղնւութեան և հերոսական հայասիրութեան այս գեղեցիկ ժէսթը կ'արձանագրենք խորին յարդանքով և կը խոնարհինք վեհանձն Թրանսուհւոյն լիշտատակին տուչեւ որ միշտ սիրելի և անմահ պիտի մնայ Հայոց մէջ:

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

—————

Աւգարալիոյ փոքրիկ Հայ գաղութը խիստ օրինակելի գործունեութիւն մը ցոյց կուտայ: Իր անդամներէն Պ. Պալաքեանի ջանքերով Հայ անունը ճանշուած և սիրուած է: Բուլոր եկեղեցիները Հայկական կիրակի մը կազմակերպած են և ցարդ հաւաքած են

2500 անգլ. ոսկի: Կազմակերպուած է նաև Հայկական օր մը: Օտարականներու մէջ խկոյն կազմած են Հայկական քոմիթէներ և Հայ անունը դարձած է ամենուն համակրութեան առարկայ:

* * Թիկայի աղգային թատրոնի դահլիճին մէջ Ռուս յեղափոխական բանակի միութիւնը դասախոսութիւն մը սարքած է որ խոսած է հայազգի սպայ Հայկ Ասոնց, նիւթ ունենալով Հայաստան եւ կովկասեան ձակատը: Խուսն բազմութիւն մը ներկայ եղած է, ինչպէս և նշանաւոր զօրավար Ռատքօ Տիմիթրիէֆ, և խանդավառ ցոյցեր կատարուած են ի պատիւ Հայաստանի:

* * Զակազիկի Հայ Կարմիր Խաչի տիկինները ներկայացում մը սուած են ի նպաստ Կարմիր Խաչին որ մեծ յաջողութիւն ունեցած է. Շարքիէի միւտիւր Վասեմ. Ճէմալէթաին փաշա ներկայ գտնուած է. կառավարական զինւորական ֆանֆառը եկած է ներկայացման փայլը աւելցնել՝ կտորներ նուագելով:

Զակազիկի Հայ երիտասարդաց միութիւնը բացեր է լաւրան մը:

* * Պութօնի Հայ Կարմիր Խաչի մասնախումբը կազմակերպեր է վերջերս Համլէթի ներկայացում մը ի նպաստ Կարմիր Խաչին, խալը ներկայացնելու համար հրաւիրուած էր Փրօվիտէնսի « Ազատամարտ » դերասանական խումբը:

* * Կովկասի մէջ, Ռուսահայ Ռւսուցիչներու համագումարէն յետոյ, տեղի ունեցած է նաև Թրքահայ ուսուցիչներու համագումար մը:

* * Պաղտատի Հայոց առաջնորդարանէն Եղիպատոսի առաջնորդութեան դրկուած մէկ պաշտօնագրէն կը քաղենք հետեւեալ տեղեկութիւնները:

Տեղահանութեան և աքսորի սարսափի օրերուն զանազան տեղերէ հաղար ու մէկ վտանգներու դէմ՝ մաքառելով Պաղտատ հասած է ահազին կարաւանին ամենաշնչին մասցրդէն մաս մը, ճանապարհին առարկայ ըլլալով Թուրք և Գերման զինորական ու քաղաքացին պաշտօնէութեան, արաբ կառապաններու և ուղտապաններու անզուսպ կիրքերուն ու շահագործումին: Կոյսերէն, այրիներէն ու որբուկներէն շատեր ոչսարներու պէս ծախուած են 1-2 արծաթի և անոնցմէ սմանք ընծայ բերուած են Պաղտատի պաշտօնեաներուն և երեւելիներուն. իսկ հարիւր հաղարաւորներ ծամբան կողապուած են վրանաբնակ աշխրէթներու կողմէն:

Բրիտանական յաղթական բանակին Պաղտատ մնիկէն առաջ թուրք և գերման պաշտօնեաները հետերնին տարած են իրենց մօտ գտնուած խեղճ հայուհիներն ու որբերը, անոնցմէ հազիւ 80 հողի աղատած են նաև բան անզիւական բանակի Պաղտատ մուտքը՝ Պաղտատի առաջնորդի գաղանի միջոցներովը և ապաստանած հայ տուներու մէջ: Թուրքերու քաշուելէն վերջ բրիտ. կառավարութեան շնորհիւ սկսուած է հաւաքել տարագրեալները և զանոնք խնամել հայ ընտանիքներու մէջ, բայց յետոյ երբ անոնց թիւը շատցած է, իսկայն կազմուած է Տարագրելոց Մասնաժողով մը, Առաջնորդարանի հսկողութեան տակ, որուն պաշտօնը պիտի ըլլայ աղատուած տարագրեալները պատսպարել ու խնամել, ինչպէս նաեւ Միջազետքի մէջ և այլուր դեռ կենզանի մասցած աքսորեալները աղատելու համար միջոցներ խորհիլ. այս բոլորին համար սակայն անհրաժեշտ է զրամական օգնութիւն և մեծ յոյսեր դրուած են արտասահմանի հայութեան վրայ: Անհրաժեշտ է օգնութիւն հասնիլ ամէն կարելի միջոցներով: Դրամ, չէք

և այլն պէտք է զրկել Պաղտատի հայոց առաջնորդարանը, յանձնուելու համար Տարագրելոց նպաստամատոց մարմնին:

* * * Թիֆլիսի մէջ տեղի ունեցած է հայ գրողներաւ Կովկասեան Ընկերութեան տառեկան ընդհ. ժողովը: Վարչութեան նախագահ Յով. Թումանեան զեկուցեր է ի միջի այլոց թէ «հայ զրականութեան զիւանոյին մէջ պիտի տպուին զոյզ մը տօքիւմաններ, «հայ զրողներու յիշատակարաններ, նամակներ, ֆացիսմիլէններ՝ հին ժամանակներէն մինչեւ մեր օրերը: Առայժմ տարեկան չ համար լոյս պիտի տեսնէ: Ժողովը որոշած է նաեւ որ ընկերութիւնը ունենայ իր օռկանը զուտ զրական խնդիրներով զբազող և որ այժմ պիտի հրատարակուի տարին 2 պրակ:

* * * Զուիցերական թերթէ մը կ'իմանանք թէ ի նպաստ հայ որբերու վիճակահանութեան զրուած հայկական պուսլիկը շահեր է 246 թիւը և իր ինքնատիպ զեղեցկութեանը համար շահողին կողմէ նուիրուեր է ժընէվ քաղաքին և զրուեր է Մօն Ռըբօի պարակչի թանգարանին մէջ:

* * * Պ. Վարանգեան հեռազրած է Հայենին թէ ուռւսական վերջին յառաջնազրացութեան շնորհիւ, 20,000 Հայեր պղատած են ու Կովկաս ապաստանած և թէ ամէն օր հաղարաւորներ կը հանին:

* * * Հորէլշնէն կ'իմանանք թէ Թիֆլիսի մէջ ի մօտոյ լոյս պիտի տեսնէ աշխատաւորական-ընկերվարական թերթ մը Աշխատաւոր անունով: «Աշխատաւորը, կը զրէ Հորէլշն՝ գալիս է լրացնելու մի զգալի բաց. նա պէտք է բովանդակ աշխատաւորութեան, զիւղացիութեան, բանորութեան և մոքի աշխատաւորների տնտեսական և հոգեկան շահերի արտայացանութիւնը հանդիսանայ:

* * * Հայ ընկերվարականութեան հիմնադիր

և Ազատական պրականութեան և հայրենասիրական բանաստեղծութեան մեծ ռահմիւրաներէն մէկուն Միքայէլ Նալբանդեանի մասին՝ իր ռուսերէն բանաստեղծութիւններով ծանօթ տաղանդաւոր Մարիէթթա Շահնեանը վերջերս ռուսերէն դասախոսութիւնն մը կարգացեր է Ռուսակի մէջ իրեն նիւթուննեալով « Հայ սոսիալիսթ Միքայէլ Նալբանդեան »:

Հայ և ռուս խուռն բազմութիւնը որ ներկայ է գտնուելը, որուաընդուած ծափահարութիւններով ընդուներ է այս դասախոսութիւնը, որմէ քանի մը օր յետոյ բոլոր կուսակցութիւններու տեղական կազմակերպութիւնները հանդիսաւոր թափորսվ այցելեր են Ռուսաստանի մէջ ձարականութեան դոհ զացած հայ բանաստեղծ-հրապարակազրին գերեզմանին:

Կոմիկասոյ թերթերուն ուղղեալ հետեւեալ հետապրով Գրիգոր Զալիսուշեան կը նկարագրէ այդ հոյակապ հանդէսը.

« Նոր նախիջեւան,

« Զնայած անձեւին, քամուն վաղ առաւտեան բազմահազար ժողովուրդը սկսեց լցուել նախիջեւանի եկեղեցու հրապարակը, որտեղից կարմիր զրօշակներով, Մարտէյեղով կարգով շարժուեց զէպ ի վանքը, Միքայէլ Նալբանդեանի արձանի մօտ, նալբանդեանի որ հայերի բախուը կապել է ռուս զէմօկրատիայի հետ։ Եղան շատ ճառեր. հանդէսը ամէնքի վրայ թողեց հակայական արպուրութիւն » :

* * * Թիֆլիսի մէջ խումը մը ծանօթ գըրսողներ ու զրասէրներ, ինչպէս Յ. Թումանեան, Մինաս Պէրպէրեան, Գէորգ Միլիք-Ղարակէօքեան, իշխ. Պօրիս Արզութեան, Համբարձում Միլիքեան ևայլն, նախաձեռնութիւնը առած են հիմնել համազգային ընկերութիւն մը, Հայկագեան Ընկերութիւն անունով, որուն մէջ պէտք է միանան Հայութեան մէջ եղած զիտնականները, գրուները, ունեւորները, գեղարուեստագէտները,

Հայոց մէջ պիտութիւնը, պրականութիւնը և գեղարուեստը ապահովելու, հայ զիտնականները Թիֆլիս համախմբելու, Հայոց Ակադեմիա կազմելու և հայկական համալսարանի հմայերը ղնելու նպատակով։ Հուրէշն ընկերութեան հիմնադրական ժողովի մասին հետեւեալ տեղեկութիւնները կուտայ։ Ժողովի նախագահ՝ Կ. Ալիխանեանի և Յով. Թումանեանի բանախոսութիւններէն և քարառուղար Պ. Պէրպէրեանի կանոնագրութեան մասին տուած ծանօթութիւններէն յետոյ ներկաները գաղափարներու վոխանակութիւն կատարելով, սոսորագրեցին և Թիֆլիսի վաճառականական պանքը զրին 100,000 լուսլի, որոշեցին Թիֆլիսի մէջ շարունակել հանգանակութիւնը, յետոյ ընտրել վարչ. մարմին և յարաբերութեան մոնել Կոմիսարի և Ռուսիոյ հայրանակ քաղաքներու հետ։ Ընկերութիւնը պիտի զեկավարէ 18 հոգիէ բազկացեալ վարչ. մարմին մը, ինը դրամականներ և ինը գրողներ, գիտնականներ և դիլարաւեստագէտներ։ Այս վերջիններուն ցանկը պիտի ներկայացնէ քանի մը տարիներէ ի վեր արդէն գոյութիւն ունեցող Կոմիսարի հայ Դրոյներու Ընկերութիւնը։

Ունեւորները պիտի վճարեն միանուագ մշատկան անդամակցութեան համար 5000 լուսլի։ Խակ դրոյները, գիտնականները և գեղարուեստագէտները տարեկան 10 լալ. համեստ կարուսութեան աէր ներկաներէն ումանք փափաքելով ընկերութեան անդամակցուիլ, առաջարեկեր են տարեկան 1000 լուսլիով 5 տարիէն 5000 լալ. վճարել. այդ առաջարեկը ընդունուեր է։ Ժողովին ներկայ գանուեր է ռուս փրօֆէսէօր Պէնէլէվիչ, որ ջերմադին խօսքերով ողջուներ է ընկերութեան հիմնադրութիւնը. անոր խօսքերուն շնորհակալութիւն յայտներ է ժողովի նախագահը ու ըսեր է թէ ժողովը կը յուսաց որ ընկերութիւնը պաշտպանութիւն կը գանէ թէ ազատ Ռուսիոյէն և թէ

անոր գլխանականներու կազմեն։ Ժողովը հեռազբով հաղորդեր է ընկերութեան հիմնարկութիւնը հայասեր փրօֆ. Մարին՝ խնդրելով անոր մօախիկ մասնակցութիւնը »։

Կովկասեան թերթերը կը հաղորդեն թէ Հայկազեան Ընկերութեան հիմնադիրները մուղած են ընդհ. ժողովի գումարումն անմիջապէս յետոյ՝ մշտական գոլոցներու մէջ ծառայող քանի վը հայ դիտուններ ուսուցչութենէ ազատել և միօց տալ անոնց զիտութեան նուիրուելու. առայժմ՝ նոր Նախիջեւանի ուսուցիչ լեզուագէտ Հրաշեայ Աճաւեանի և Գէորգեան ճեմարտնի ուսուցիչ պատմագէտ Աշոտ Յովհաննէսեանի անունները կը արուին։

* * * Հայաստանէն կ'իմանանք թէ յօդուա Հայաստանի վերաշինութեան Մշտի լրադրի միջոցաւ ցարդ հաւաքաւած է 114,670 ըով.

* * * Մշտին կ'իմանանք թէ Պաքուի մէջ վերջերս վախճանած հանրածանօթ հայ դրամատէր Արշակ Դուկասեանի կտակը բացուեր է, որուն համաձայն հանգուցեալը ինը միւլոն ըրդ. կտակած է հայկական լուսաւորական-բարեգործական գործերու համար, պայմանաւոր դրամագլխի տոկոսները միայն ծախսուին և մայր գումարը մնայ անձեռնմխելի. միայն հասարակութեան ցանկութեամբ ամբողջ զրամագլուխը կրնայ գործածուիլ որևէ խոշոր գործի համար։ Այս պատկառելի կտակը հանգուցեալի անունը հայ ամենամեծ բարերարներու կարգը կը դասէ։

* * * Ռուսահայ թերթերը կը հաղորդեն թէ վերջնապէս վճռուած է արդէն գումարել Ռուսահայ համագումար։ Տեղի ունեցած են միջլուսակցական խորհրդակցութիւններ և որոշուած է պատգամաւորներու ընտրութիւնը կատարել Յուլիս 23ին, խակ Համագումարը հրաւիրել Օգոստ. 20ին։

Համագումարը տեղի պիտի ունենայ Թիֆլիս։ Միջլուսակցական խորհրդակցութիւնը կը յայտարարէ թէ։

« 1. — Սկզբունքով որոշած է օրակարգի մէջ դնել զուա Ռուսահայկական և ընդհանուր պետական բնոյթ ունեցող հարցեր։

2. — Սակայն Համագումարին վերապահուած է այս օրակարգէն դուրս ձգել կամ՝ ընդհակառակը զայն լրացնել նոր հարցերով թէ ուսւահայ և թէ առաջատարակ ընդհանուր հայութեան վերաբերեալ »։

Կովկասահայ թերթերէն կ'իմանանք թէ Ռուսաստանի մէջ Հայոց թիւը 1,800,000 հաշուերավ, պատգամաւորներու թիւը պիտի ըլլայ 180-200։

* * * Հորիզոն 81րդ թիւին մէջ հրատարակուած է Հ. Յ. Դաշնակցութեան նոր կազմած նուազագոյն ծրագրին Անդրկովկասի վերաբերեալ մասը, որ կը բամնուի երկու դասի։

Բաղաբական պահանջքներ և անտեսական պահանջքներ։

Բաղաբական պահանջքներու զիսաւոր կէտերը հետեւեալներն են։

1. — Անդրկովկասեան ռամկավար դաշնակցական հանրապետութիւնը կը կազմե Ռուսաստանի գաշնակցական հանրապետութեան անբաժան մասը, կապուած անոր հետ պետական ինքնապաշտպանութեան, դրամական սիստեմի, մաքսի և արտաքին քաղաքականութեան խնդիրներով։

2. — Ներքին բոլոր գործերու մէջ Անդրկովկասեան հանրապետութիւնը անկախ է, ունի իր կեղունական երեսփոխանական մաղալը։

3. — Անդրկովկասը Ռուսաստանի հանրապետական երեսփոխ. ժողովին կ'ուղարկէ իր ներկայացուցիչները։

4. — Անդրկովկասեան հանրապետութիւնը կը բաժնաւի նահանգներու որ կը վայելին տեղական ամենալայն ինքնավարութիւն։ Համայնքները նոյնպէս կը վայելին ինքնավարութիւն զուտ համայնական խնդիրներու մէջ։

5. — Նահանգներու սահմանները որոշելու առեն պէտք է նկատի առնել աղջարմակութեան ցեղագրական և կուլտուրական մասնայակութիւնները, ըստ կարելոյն միաձայն համախմբումներ կազմելու համար։

10. Աղքերու ինքնարոշման իրաւունք, կտառարեալ հաւասարութիւնը բոլոր աղքերու և կրօնական հայեացներու։ Ոչչացում՝ դասակարգային բոլոր առանձնաշնորհումներու։

13. — Դոլրոցներու աշխարհականացում։ Դասաւանդութիւնը մայրենի լեզով, ևն ևն.

* * * Թրանսական բանակի հայ կամաւորներէն Տօրթ. Տէր Բաղդասարեան որ Վէրտեօնի ճակատամարտի ատեն վիրաւորուած ու պատերազմական խաչի արժանացած էր և որ 14 ամիսներէ ի վեր կը գտնուէր Սալոնիկ ուստական բաժնին մէջ, հոն արժանացած է երկու ուստական շքանշաններու։ Աերջերու կրկին վիրաւորուած ըլլուով հիււանդանոց փոխազրուած է ուր Սերպիոյ դահաժառանդ իշխանը՝ այցելած պահուն, սերպիական արծուի շքանշանով կը վարձատրէ զինքը և հետեւեալ խարեւը կ'ուզզէ իրեն։ — « Վաստահ եղիք որ ձեր խեղճ աղջակիցներն եւս սլիտի աղատուին այս անողոք զրութիւնէն, զոր սեւ բաղդը ձեզ վիճակած է»։

* * * Մարսէցի Ար Ճնէտին մէջ կը կարգանք թէ տեղւոյն Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը տօնած է իր կազմութեան Բ տարեդարձը, ի ներկայութեան դադութին և Փրանտացի հանդիսականներու ինչպէս նաեւ Փրանտ բանակի հայ կամաւորներու խումբի մը։

Հանդէսը բացեր է պ. Պ. Զամարեան Փրանտերէն սիրուն առենաբանութեամբ մը՝ ցոյց տալով Հայոց կրած տառապանքները, մէջ բերելով վլայտթիւններ նոյն խոկ գերմանացի զրողներէ։

Գեղորուեստական բաժնի միջոցին Միութեան եւանդուն առենապեաը պ. Արշակ Թորոսեան, ազգու ատենաբանութեամբ մը տեղեկութիւններ տուած է Միութեան կազմին ու գործունէութեան վրայ։ Օր. Մարի Փորթուգալեան արաւասանած է ժան Էքարի Մարտունի բանատեղծութիւնը։ Ներկայացուած է նաեւ հայերէն կատակերգութիւնը։

Նմանօրինակ հաւաքումներ կը ծառայեն մեծ զեր խաղալու գաղութներու մէջ, իրարու մօտ բերելով զաղթականութեան անդամները, անոնց մէջ արթնցնելով ազգային զիտակցութեան ոգին և անոնց տալով հոգեկան հրամանքներ ու առիթը գոնէ քանի մը ժամ՝ իբր Հայ ապրելու։

* * * Արեւմոտահայ գրտղներու ընկերութիւն։ — Կովկաս գանուող Թրքահայ զրագէտանները (տիկին Զապել Եսայեան, Լեւոն Շանթ, Վրթ. Փափազեան, Վահան Թոթովինոց, ևն.), հաւաքում մը ունենալով Թիֆլիսի մէջ հիմներ են « Արեւմոտահայ Գրողներու Ընկերութիւն » մը։

* * * « Հայ ժողովրդական կուտակցութիւնը որ վերջերս հիմնուեցաւ Կովկասի մէջ «Մշակ»ի խմբագիր Հ. Առաքելեանի և իր համալիսներու նախաձեռնութեամբ, հրատարակած է արդէն ծրագիրն ու կանոնադիրը. կ'արտատպենք այստեղ ծրագրին այն մասը որ կը վերաբերի ազգային հարցերու։

Բ. Ազգային հարցերում. Հայ ժողովրդական Կուտակցութիւնը ընդունում է հետեւեալ սկզբունքը։

Անդրկովկասի հայաբնակ վայրերում, որոնց սահմանները պէտք է փոփոխել ըստ ազգային համախմբումների՝ հայերը պէտք է ստանան տերրիտորիալ ազգային ինքնավարութիւն՝ օրէնսդրական մարմնով, տեղական հարցերի վերաբերմամբ։

Հայկական ինքնավարութեան իրաւասութեան ենթակը կում են տեղական բոլոր վարչութեան, տնտեսական, կուլտուրական ու գառաստանական գործերը։

Հայկական ինքնավարութեան սահմաններում գործադարտութեան պաշտօնական լեզուն համարում է հայերէնը, ճանաչելով հանգերձ փոքրամասնութիւն կազմող ազգութիւնների լեզուների իրաւունքը։

Կենտրոնական կառավարութեան և նրա օրդանների, ինչպէս նաեւ այլ ինքնավար

մարմինների հետ պաշտօնական յարաբերութիւնները կատարում են պետական՝ ռուսին լեզուով։

Հայկական ինքնավարութեան սահմաններում՝ յարգուելու են փոքրամասնութիւն կազմող ազգերի ազգային-կուլտուրական իրաւունքները, ինչպէս և միւս ինքնավար երկիրներում՝ յարգուելու են նրանց մէջ փոքրամասնութիւն կազմող հայերի նայնովիսի իրաւունքները։

Եկեղեցական գործերում՝ կուսակցութիւնը ձգաելու է, որ հայ ժողովուրդը, ինչ կրօնի և դաւանութեան էլ պատկանի՛ լիսկառար աղոտութիւն վայելէ իւր եկեղեցական-կրօնական գործերը կարգադրելու մէջ։

Հայոց եկեղեցուն պատկանող կալուածները, որոնց արգիւնքով պահպանում են հայ ժողովովի հոգեւոր և կուլտուրական հաստատութիւնները՝ կազմում են համազգային անկազմելի սեփականութիւն։

Գ. Հայկական հարցի (Թիւրքահայատանի) նկատմամի՛, ընդունելով, որ դա միջազգային հարց է և կարող է լուծում սահմանական միջազգային կօնքիւսում՝ Կուսակցութիւնը ամեն կերպ պէտք է աշխատա՞ի, որ այդ հարցը լուծուի՛ ըստ թիւրքահայերի ցանկութեան։

ՔՐԱՆԻԿ

Ռուսիոյ մէջ ճշնաժամը հասած է իր գերազոց աստիճանին, ռուս հայրենիքն ալ, նորածին ռուս ազատութիւնն ալ, վասնզի մէջ են։ Վասնզը կը սպառնայ դրսէն ու ներսէն։ Աւարո-գերման բանակը կը յառաջանայ, նպատակալէտ ունենալով մէկ կողմէն Քիէֆ ու Օտէսա, միւս կողմէն Ռիկա ու Փէթրօկրատ, անդին՝ Թուրքը կը պատրաստուի, օգնութեամի՛ Գերմանին,

ուժեղ յարձակումով մը ես մղել Ռուսը Հայաստանէն, ինչպէս և անզիւդակոն յառաջխաղացութեան առաջքն առնել ներսէն երկիրը կը քալէ զէպ ի կաղմաղուծում։ Ֆինլանդան, Ռուբայնան Ռուսաստանէն անջատուելու ձգտութեար ցոյց կուտան։ Բանակը զեռ հեռու է ամբողջապէս զաած ըլլալէ կարգապահութեան ու մարտականութեան սպին։ յետաշրջական շարժման մը կարելիս թիւնները կ'ածին։ Եւ այս ամենուն պատճառ այն է որ Տայրայեղ բանապետականութեան աեղ՝ յանկարծ՝ Տայրայեղ աղատականութիւնը — և իր հետ՝ անգործնական ցնորամով սպին, — կացութեան աեր գարձաւ։ Բանակալ բեմիմի մը տապալման հարկ եղած ցնցումը յառաջ բերելու համար՝ Տայրայեղ աղատականները մերժ կարեւոր վեր կը կատարեն — ինչպէս կատարեցին Ճարտականութեան ասպալման մէջ։ ըայց վերաշինութեան դորձին, նոր բեմիմի կողմանուրման, հաստատման մէջ՝ եթէ զեկավարութիւնը իրենց մասը, արդիւնքը կ'ըլլայ զրեթէ միշտ միտական։ Ընդհանրապէս, ազգի մը գործերուն պեկառավութիւնը ոլետք է չափաւոր աղատականներուն ձեռք ըլլայ, և Տայրայեղները՝ իրը քննադատ, իրը միլիչ կատարեն իրենց զերը, որ այդ ձեւով կրնայ օգտակար ըլլալ։ Իրերը Ռուսիոյ մէջ բոլորովին տարբեր ձեւ կը ստանային եթէ միտհեծան աեր չդառնացին Տայրայեղները որ փոխանակ լիջօրէն պլտակազմը յառաջ տանելու և զայն զէպ ի վերջնական յաղթանակ առաջնորդելու՝ ընկերվարական ծրագիրը ամբողջութեամբ և անմիջապէս դործադրել խորհեցան, եթէ Տուման տապալուած և «քատէթ» կուսակցութիւնը կառավարութեամբ գրեթէ ամբողջապէս հեռացած ըլլալը քատէթի միջական առարկերուն հետ, կարող էին նոր Ռուսիան

առողջ և առողջ մարմնի մը վերածել, պատերազմը վարել իրերու ճշգրիտ և լուրջ տեսողութեամբ։ Ծայրայեղներուն տիրապետութիւնը քառս յառաջ բերաւ, օդասակար եղաւ միայն գերման բռնապետութեան, ու վաղը՝ եթէ այդ բաղմավասնդ կացութեան վերջ չըլլուի՝ ուսւ յետաշրջութեան մը յաշը ըլլուի՝ ուսւ յետաշրջութեան մը յաշը ըլլուի։ Քերէնաքի կը փորձէ հուսկ փորձը, և այդ փորձը ուրիշ բան չէ եթէ ոչ ուսւ հայրենիքը և ուսւ ազատականութիւնը կորուստէ փրկելու համար՝ թումբ դնել ծայրայեղներու տիրապետութեան, կազմել հեղինակաւոր կառավարութիւն մը, որ Սօվիեթին բուժին տակ ըլլայ այլ եւս ու իրական դեկավարը դաւնայ երկրին, միացընելով իր մեջ չափաւոր ու ծայրայեղ ազատականութեան բոլոր տարրերու ներկայացուցիչները, պայմանով որ չափաւորները գերակշխու ըլլան հոն։ Այս հուսկ փորձին վիժումը նախազուուը պիտի ըլլար ամենամեծ աղէաներու։ Հրաշը մըն է որ կը սպասուի Քերէնաքին։ Քերէնաքի հասակն ունի այդ հրաշը կատարելու։ Եւ ուսւ ազգն ալ, որ այդպիսի հակայ պիտութիւն մը կանգնելու համար հարկ եղած կորովն ու խելքը ցոյց առւած է առենով, յուսալի է որ՝ անդունովին եղրը հասած դտնէ ինքնինքը և ամբողջ դարերու աշխատութեամբ կառուցուած այդ չենքը քանի մը ամսուան մեջ քանդելու յիմարութիւնը չփորձէ։ Ասոր համար՝ միակ փրկարար առաջնորդը, ազգասիրական բնազդն է նորէն։ Ընկերվարականութենէն ըղիսած Քերէնաքին ինչ է այս բովէիս, եթէ ոչ մեծ ուսւ ազգասէր մը։ Ազգասիրական բնազդը՝ միացած խոհական, յատակատես, դորձնական ազատականութեան մը, ահա միակ փրկութեան միջոցը՝ Ռուսիոյ համար։ Ազատել Ռուսիան՝ իր գոյութեանն իսկ սպառնացող վտանգէն, անոր մարտական ողին վերաբարձելով և ուժը վերա-

կազմելով զայն դարձնել լուրջ դորձակից մը Դաշնակլիցներուն, որպէս զի բռնապետութեան ողին իսկ դէմ մղուած այս պայքարը աւելի շուտ և աւելի զիւրաւ համնի իր յաղթանակին, և բռնապետութեան աւերակներուն վրայ վաղը բարձրանալու սահմանուած նոր աշխարհին մեջ ազատական Ռուսիան ալ, ընկերվարութիւնն ալ կարենան ապահով գնացքով մը յառաջանալ իրենց բնաշրջութեան զարգացմանը մեջ։ ուրիշ ելք չկայ։ Որպէս զի ազգասիրական բնազդը արթենայ բոլոր ազատական Ռուսիւրուն մեջ, կը բաւէ որ դոնէ աչքերնին դարձնեն դէպ ի Թուրքը և աւենեն թէ բռնութեան մարմնացում այդ բարբարոսը ինչ չարախինդ հրճուանքով կը զիաւէ Ռուսիոյ պարզած այժմեան ողբավի տեսարանը։ արժանապատութեան զգացում ունեցող ո և է Ռուսի համար ինչ աւելի ծանր հարուած քան Թուրքին աւշեւ խայտառակ ըլլալ… Ամբողջ ազատական աշխարհը ծափահարեց ուսւ ազատականները՝ երբ անոնք տապակեցին ձարական բեմիմը։ բայց այսօր ազատական Ռուսիան՝ իր պատական ու ջըրատեալ վիճակով ազատականութեան դատին համար մղուած մեծ պայքարին աւելի վասս կը հասցնէ քան օգուա։ Ի՞նչ ամօթ։ Մինչ Թրանսացին, Անգլիացին, Խտալացին, իրենց բոլոր ուժերը կը լարեն՝ վճռական հարուածը տալու համար գերման բռնակալ գօրութեան, մինչ Ամերիկան իր բոլոր միջոցները կը հաւաքէ կը կազմակերպէ օգնելու համար Դաշնակլիցներուն, Ռուսիան է միայն, ազատական Ռուսիան որ իր գերը կատարելու անկարող կը հանդիսանայ, գերմանօ-թուրք բռնապետութեան ջախջախման ժամը կ'ուշացնէ, հազարաւոր կտրիճ կեանքերու աւելորդ զոհաբերման պատճառ կը դառնայ… Վաղը՝ թերեւս Դաշնակլիցները և Ռուսիոյ լրջամիտ ազգասէրներն ալ ստիպուին Ճափոնին դիմել որպէս զի ան կատարէ դերը՝

զոր նոր Ռուսիան անկարող կը հանդիսանայ կատարել... Ռուս ծայրայեզները պէտք է ըմբռնեն թէ Դաշնակիցները պիտի յաղթեն անպատճառ, քիչ մը աւելի ուշ, աւելի զոհողութեամբ, բայց պիտի յաղթեն. խնդիրը միայն այն է թէ ազատական Ռուսիան իր պատիւը պիտի փրկէ, իրմէ սպասուած բաժինը պիտի բերէ այս պայքարին... Ռուսիոյ մէջ ինչ որ կ'անցնի այս պահուս, այնքան մօտէն կապ ունի Հայութեան ազա գային ու էական շահերուն հետ, որ ամէն Հայ ամենէն լարուած անձկութեամբ միայն կրնայ հետեւիլ ատոր: Եւ հայ տարրին պարտքն է, ինչքան ալ համեստ ըլլան իր ուժերը, իր ամէն կրցածն ընել, որպէս զի նովաստէ Ռուսիոյ ազատական զեկավարներուն մէջ ողջմութեան գերակշխու հանդիսալուն:

***

Ռուսական այս ահաւոր ճգնաժամը՝ մեծ դաս մըն է, որմէ մենք Հայերս մեր ներքին գործերուն զեկավարութեան համար ալ պէտք է օգտուինք: Թէ անցեալին մէջ ինչքան մեր դատը մնասուեցաւ՝ ընկերվարութիւնն ու միջազգայնութիւնը ազգային ազատազրութեան գործին խառնող միացնող տարրերու գերակշութենէն, թէ ինչքան մնասուեցաւ կուսակցամոլութենէն և ազգային դատին շուրջ համերաշխելու յամառ չկամութենէն, յայտնի է: Այդ միւսնոյն թերութեանց հետեւանքով Ռուսիոյ պարզած այժմեան ողորմելի տեսարանը՝ ջախջախիչ ապացոյցն է այն աւելի եւս մեծ մնասին զոր ուստ ազգէն շատ աւելի փոքր ու նիւթապէս տկար մեր ազգը պիտի կրէր եթէ այդ նոյն թերութիւնները պահպանէր: Աւելի քան երբեք, մեր նշանաբանը պէտք է ըլլայ « Ազգային դատը ամէն բանէ առաջ, համերաշխութիւն ազգային դատի շուրջ »: Ատանայի կոտորածէն յետոյ, և մանաւանդ

ոլալքանեան պատերազմի միջոցին, մեր ընկերվարական-ազգասէր կուսակցութիւնները, Դաշնակցականք և Հնչակեանք, ըմբռնեցին վերջապէս՝ ուշ արթնցած բայց ամենագովելի իմաստութիւնով մը՝ թէ պէտք էր ընկերվարական գործունէութիւնը յետաձգել թուրքիոյ մէջ և ամէն ճիզ կեղրոնացընել ազգային ազատազրութեան գործին վրայ: Պալքանեան պատերազմին ատեն, համերաշխութեան պէտքն ալ հզօրապէս զգացուեցաւ, և մեր բոլոր կուսակցութիւններն ու գործօն մարմինները միացան ազգային դատին շուրջ: Այս պատերազմին սկիզբէն մինչեւ ուստ յեղափոխութեան պայմումը, ընկերվարական թէ ոչ-ընկերվարական՝ մեր բոլոր կուսակցութիւնները ազգային դատը ունեցան իրենց գործունէութեան միակ շարժառիթ ու նովաստակ, բայց միահաղոյն համերաշխութիւնն էր որ պակսեցաւ իրենց միջեւ: Այժմ, արտասահմանի Հայութեան մէջ՝ լիակատար համերաշխութիւնը հաստատուած է ի մեծ ուրախութիւն բոլոր ազգասէր հայ սրաերուն. Կովկասի Հայոց մէջ է միայն որ ան զեռ չէ հաստատուած. (Պաղածանեանի միջաղեպին շուտափոյթ բարեյաջող լուծումը, ինչպէս և Կովկասի Հայոց մէջ ի յայտ եկող ազգասիրական վերակազմութեան հզօր ու հոյակապ հոսանքը, մեզի յուսալ կուտան թէ այդ ցանկալի համերաշխութիւնը շուտով հոն ալ պիտի հաստատուի): Ռուս յեղափոխութեան յաղթանակէն ի վեր, ընկերվարական եղանակները նորէն կը սկսին հնչել Կովկասի Հայոց մէջ. հոն նոյն խակ կազմուեր է նոր հայ կուսակցութիւն մը՝ զուտ ընկերվարական, որ լենինեան միջազգայնացին և հակազգայնական ուղղութիւն մը կը քարտէ, ինչ որ աւելի անխմաստ ու զգաւելի է՝ նահատակ հայ ազգին զաւկըներում քան խոշոր ուստ ազգի մը անդամներուն մօտ: Այդ հայ լենինականներուն դէմ պայքարելով

հանդերձ, աղգային հարցին իրենց մտահոգութեանց մէջ մեծագոյն բաժինը տալով հանդերձ, մեր ընկերվարական-աղգային կուսակցութիւնները, Դաշնակցականը և Հնչակեանք, ոռուս ընկերվարական կուսակցութեանց յաղթանակին հետեւանքով կը տարուին զէպ ի ընկերվարական հարցերը և անոնց եւս կը յատկացնեն խոշոր բաժին մը իրենց գործունէութեան մէջ. նկատի ունենալով բազէն ու պայմանները, այդ երկու կուսակցութիւնները ուրիշ կերպ ալ չէին կրնար ընել. Հնչակեանները վերջին 3-4 տարիներուն մէջ՝ աւելի աղգայիրական քան ընկերվարական գործունէութիւն մը ունենալով հանդերձ՝ չուղեցին սօսիալ-դէմօքրաթմակիրը հանել իրենց կուսակցութեան անունէն. Դաշնակցութիւնը, որ իբր հզօրապէս կազմակերպուած, բազմաաարը ու կորովի մարմին մը, կարող էր ամբողջ հայ աղգին գործոն ուժերը իր շուրջ բոլորել՝ եթէ ընկերվարութիւնը մէկդի զնէր և դաւնար զուտ աղգայիրական կուսակցութիւն, չուղեց այդ քայլն առնել. հասկանալի է որ՝ մնացած ըլլարով ընկերվարական կուսակցութիւններ, Հնչակեանք և Դաշնակցականք, Ռուսիոյ մէջ, արդի բոպէին՝ ուր կառավարութիւնը մեծ մասամբ ընկերվարականներուն ձեռքն է դեռ, անտես ըլնեն իրենց գործունէութեան մէջ ընկերվարական հարցերը. ցանկալի է միայն որ անոնք գիտնան մինչեւ վերջը աղգային ձգտումներուն տալ գերակշութիւնը և ընկերվարութիւնը հնչեցնեն իրը բոպէի պահանջ միայն. Հոռէշնի մէջ կարդացի Դաշնակցութեան Թիֆլիսի մէջ նոր հիմնած սրբագրագանտայի գալուցին դասընթացներուն նիւթերը, հոն դատայ տարամերժութիւնը ընկերվարական նիւթեր, և ոչինչ՝ Հայոց դատի, Հայոց պատմութեան կուլտուրայի մասին:

Անհրաժեշտ է որ մեր աղգային գործերու ղեկավար տարրերուն մէջ կեղոնական,

ուժը, կորիզը, չափաւոր աղասական և ամէն բանէ առաջ աղգային և աղգայնական հայ կուսակցութիւնները կազմեն: Տրամաբանութիւնն իսկ է որ կը պահանջէ ասիկա, քանի որ անկախութիւնէ զրկուած և իր աղատութիւնը վերստին դանել ուզող, նորէն ազդ մը դառնալ ուզող ժողովուրդ մըն ենք մենք, որուն համար էական խնդիրը, միակ խնդիրը՝ աղգային աղատազութեան խընդիրն է: Ռուսահայոց մէջ նոր կազմուած «Հայ ժողովրդական կուսակցութիւնը» ճիշդ այդ զուտ աղգայիրական ձգտումները կը ներկայացնէ, ինչպէս Թրքահայոց մէջ՝ Վերակազմ: Հնչակեան և Սահմանադրական Ռամկավար կուսակցութիւնները. այս վերջին երկուքը արդէն միւնոյն կուսակցութեան երկուքը կուսակցուանքներն են՝ անձնական կումներու հետեւանքով բաժնուած, բայց խիստապէս՝ սկզբունքներով և ձգտումներով միշտ միւնոյն կուսակցութիւնն են. մեծապէս փափաքիլի է, ու բնական է, որ անոնք ձուլուին ու միանան, ու մշտական յարաբերութեան մէջ ըլլան ռուսահայոց նորահաստատ «Հայ ժողովրդական կուսակցութեան» հետ: Կովկասի Թրքահայոց Համագումարն ու Կեղոնական Խորհուրդն ալ, աղգայնական Անդրանիկին ի գլուխ, միւնոյն ձգտումներէն կը ղեկավարուին (թէպէտ և Կեղը. Խորհրդին մէջ զանուին նաեւ քանի մը ընկերվարական աղգայիններ). այդ ամենքը պէտք է կուռ «պլօք» մը կազմեն, ընդմիշտ բառնալով իրենց ղեկավար գործիչներէն ոմանց միջեւ զեռ մնացած ցուրտ վերաբերութիւնը: Անհրաժեշտ է այդ, որովհետեւ ազգ մը պէտք ունի իր գործունէութեան մէջ ամեն բանէ առաջ յատակութեան: Հայ աղգայնական տարրերու այդ «պլօք» ին կազմութիւնը թէ մեր աղգային դատին յաջող լուծման պիտի նպաստէ և թէ մեր երազին իրականացումէն յետոյ՝ երբ բուն կուսակցական պայքարը, բնական, ընդունելի, հաս-

կանալի պայքար, սկսի մեր ազատ հայրենիքին մէջ, բարերար պիտի ըլլայ՝ ազգայնական ձգտումը՝ ազգի մը ինքնապահանութեան համար անհրաժեշտ՝ գերակշուռ ու տիրական պահելու համար։ Այդ պլոքը պէտք է կազմուի՝ առանց ու և է թշնամական վիրք բռնելու մեր ընկերվարական-ազգասէր կրտսակցութեանց հանգէպ, անոնց հետ պահանելով ամենէն սիրալիր ու համերաշխ յարաբերութիւնները, գործելով անոնց հետք ձեռքի՝ մինչեւ իրականացումը մեր ազգային երազին, որուն շուրջ անհամաձայնութիւն չի կրնար գոյութիւն ունենալ։ Այզպիսի պլոքի մը կազմութիւնը պիտի ունենայ նաեւ այն օգուտը, որ ահազին թիւով Հայեր, Հայոց մեծամասնութիւնը, որ իրենց ազգը սիրելով հանգերձ, ու և է կուսակցութեան չեն պատկանած ցարդ, պիտի մղուին յարիլ այդ զուտ ազգասիրական մեծ համախմբումին։ Այս է բնականը և տրամաբանականը։ Այս պատերազմի ընթացքին, բոլոր ազգերու մէջ՝ ընկերվարականները չեն, այլ չափաւոր ազատականները, ազգասէր-ազատականները, որ տիրական գերը կատարեցին և պիտի կատարեն մինչեւ վերջը։ Հաշտութեան վեհաժողովին ալ, անոնք են որ զիսաւոր գերը պիտի կատարեն, պիտի վճռեն աշխարհի բարդը, աջակցութեամբ անշուշտ խոհական ու ազգասէր ընկերվարականներու։ Գալով ուսւա ազգին, կամ պիտի քայլայուի ու կործանի, կամ պիտի քայլայուի ու կործանի, կործի իր չափաւոր ազատականները գործի զուտս անցնելով՝ ան պիտի փրկէ ինքինը և աջակցի ընդհանուր ազատականութեան յաղթանակին։ Ուսւա ճգնաժամին յաջող լուծման պարագային, ազատական-ազգասէր Ռուսերն են, և ոչ թէ ծայրայեղները, զուտ ընկերվարականները, որ վերջ ի վերջոյ տիրաբար ձեռք պիտի առնեն Ռուսով զեկը և՝ դաշնակից ազգերու չափաւոր ազատական դեկավարներուն հետ՝ պիտի իր աղթական վախճանին հասցնեն այս պատե-

րազմը և որոշեն վաղուան աշխարհին պայմանները։ Մեր ժողովսւրդը, որուն բնաւորութեան տիրական զիծը եղած է միշտ չափաւոր, խոհական, գործնական ու «ազգասէր» ազատականութիւն, և որուն մէկ փոքր մասը՝ այս վերջին քսան տարուան մէջ ծայրայեղ ճգտումներու տարուեցաւ ազգեցութեանը տակ ձիշդ այդ ուսւա միջաղգային ընկերվարականներուն, որոնց ընթացքին արդիւնքը Ռուսիոյ մէջ այժմ բացայացէ, մեր ժողովսւրդը ինքն ալ պէտք է որ վերջապէս իր մէջ գերակշուռ դարձնէ (ինչպէս անցեալին մէջ ըրած է միշտ) չափաւոր-ազատական և ամեն բանէ առաջ ազգասէր տարրերը։

Ա. 20ՊԱՌԵՍՏԱՆ

Փարիզ, 19 Օգոստոս 1917

Յ. Գ. — Այս յօդուածը զբելէս ի վեր *Gazette de Lausanne* մէջ Հռեշտակ քաղուած լուր մը տեսայ, որուն համեմատ Ռուսիոյ Հայերը զիմեր են ժամանակաւոր կառավարութեան, խնդրելով որ ուսւա բանկին մէջ գտնուող բոլոր հայազգի զինուրները կովկասեան բանակին մէջ կեղունացուին Թուրքիոյ յարձակմանց դէմ Կովկասի և Հայաստանի զրաւեալ մասերուն պահանումն ամրացնելու համար, և ստացեր են հաստատական պատասխան։ Հռեշտակ այդ թիւր ինձի չէ հասած և անձանօթեմ մանրամասութեանց։ Լուրը գեղեցիկ է և խանդակառութեամբ պիտի ընդունուի բոլոր հայ ազգասէրներէն։ Հայկական ինքնավարութեան մարմնացման առաջին փուլն էր Թուրքահայոց Համազումարը, երկրորդ փուլն է ասիկա։ Դժբաղդաբար՝ այս բոլոր փուլերը, սպասելով Դաշնակիցներու վերջնական յաղթանակին որ անտարակուսելի է, առաջմ ուսւա ազատական բեմիմին վրայ (և Հայաստանի մէկ ստուար մասը զրաւող ուսւա բանակին վրայ) հիմուած են, և նորագոյն լուրերը Ռուսիոյ ներքին կացութեան մասին հետզեաէ աւելի մռայլ են, տարա-

պայմանօրէն մռայլ։ Գերմանացիք գրաւեցին թիկան, և կը յառաջանան դէպ ի Փէթրուկրատ... ուստ բանակը կը մնայ միշտ «Ճայրայնեղ»ներուն ներմուծած միքրոպներովը վարակուած։ ներքին երկպառակութիւնն ու կազմալուծումը աւելի եւս սաստիկ սաստիճանի մը կը հասնին... Թօրնիլոփ կը քալէ Փէթրուկրատի վրայ... միւս կողմէ՝ Ռուսիոյ մահմետականներու կեղրոնական խորհուրդը Ալպանիոյ վրայ իտալական թեւարկութեան դէմ բողոքել կը պահանջէ ժամանակաւոր կառավարութենէն.... ու Կովկասի մահմետականները՝ յանձնն Պ։ Պարամօֆի ժամանակաւոր կառավարութեան բողոք կ'ուղղեն Հայաստանի գրաւեալ մասերուն ընդհ. կառավարչին օգնական Հայ մը, Տօքթ. Զաւրեանը նշանակուած ըլլարուն համար, և կը պահանջեն որ Թուրք մը եւս նշանակուի... Մռայլ, շատ մռայլ կացութիւն, Դաշնակիցներուն համար մատահողիչ, մեզի համար վտանգով լեցուն։ Աչա մարգասամոլ Ռուսերու գործունէութեան գեղեցիկ արդիւնքը։ Պատերազմը պիտի տեւէ շատ աւելի երկար, և Դաշնակիցներու դատին, աղաստական դատին յաղթանակը, որ միշտ աներկեցելի կը մնայ, թերեւս՝ եթէ Ռուսիոյ այս խայտառակ կայտութիւնը շարունակէ. ըըլայ այնքան ջախջախիչ ու արմատական որքան պիտի ըլլար՝ ուստ դաշնակցին լուրջ ու գորեղ աջակցութեան պարագային։ Զաւրտինը սակայն ո և է վհասութեան, և եթէ յուետես ո և է ձգտումի փորձուող Հայ մը կայ, թող կարգայ Թրքահայաստանի դուխքէն աղաստած հայ աղջկան մը, Աստղիկ Պիզեանի, սա վսեմ գրուածքը, զոր հրատարակեր է Հայաստան։

«Տակաւին ինձ թոյլ չէք տուած, որ աղապակեմ՝ այն ամենը ինչ որ տեսայ տասնեւութամսեայ տառապանքի ընթացքին։

«Եւ սակայն պէտք ունիմ՝ արտաքերելու, մռնչելու ի լուր աշխարհի ինչ որ իմ՝ աչքերս

տեսան, իմ՝ աչքերուս տեսածը, աշխարհի առջի օրէն մինչեւ այսօր անտեսանելին ուրիշ աչքերու, զի մարդկութիւնը պիտի սահմուկի, և տարագրին զրիչը պիտի ջախջախուի թուղթին վրայ։

«Երիտասարդներու, ծերերու, կիներու և մանուկներու անձայր և ահաբեկ շարանը, բաժանման տանջանքի և սպանդանոցի տեսարանները, Աստուած երկնքի մէջ քարացած՝ մարդիկ երկրի վրայ գաղանացած, աշխարհը արեան ծով և ոմիքի ովկիանոս, երբ սուրբ յոգնի՝ հեղեղը առկախ, երբ ջուրը դիակներով ծառանայ՝ հրդեհը վերահաս։

«Ես ողջ մնացի հոնքալու համար՝ աշխարհը չորս հովերուն տուած, Հայութեան տանելու կոկորդէս՝ հարիւր հազարաւոր ճեղքուած կոկորդներու, արիւնաթաթախ բերաններու մուռնչները, շանթափացլելու համար աչւըներուս բիրէն՝ անհամար Հայուհիներու վերջին ակնարկին նուազուն թարթին մէջ օգնութեան և հուսկ ապա վրէմի աղերտանքին բոցերը. ես ողջ մնացի իբրեւ բիւրաւոր նահատակներու գեսպան, ականատես, պատգամախօս՝ թոթովիկ կարենալու համար դէմ դոյզն մէկ հիւրէն բոլոր եղեռնապատումներուն, հագուստներուս վրայ անոնց արիւնէն ընացած լերգերով, աչքերուս մէջ վերջին ակնարկներու որտածմիկ աղերսանքներով, ականջներուս մէջ անոնց հունդիւններէն սահմուկեցուցիչ ալիքներով՝ ահա կը ծառանամ ձեր զէմ. ես ոչ խոկ հեղեցի, բայց հասկցէք իմ՝ զէմբէս, կերպարանքէս ու օտարստի ժայթքումներէս. ես ողջ մնացի իբր գեսպան և պատգամախօս ըսելու համար, որ այդ բոլոր մահացեալներուն կեանքի փափաքներին ու սառած մալիտները, չնաած ըղձանքներն ու կիսատ մնացած ծաղիկները, հողին մէջ սաղմերն ու նոր բուսած տումները արեւատանջ, ջուրէն ուռոգուն, աստուածացին տարփանքավ պիտի զարթնին

ու կատարուին, ծաղկին ու ծնանին, արգաւասաւորուին ու ուռճանան:

«Տակաւին ինձ թոյլ չէք տուած որ խօսիմ»

Մեծ է մթութիւնը արդի լենդհանուր կացութեան. բայց հարիւր անզամ' աւելի մեծ էր մթութիւնը թրքական տարասարուին ուրկէ այդ ծաղկատի Հայուհին՝ ականատես ըլլալէ յեսայ ամենէն աշաւոր զուլումին՝ ճողովրեր է, և այդ սասկումներէն հաղիւդուրս ելած՝ այս հաւատքի և արութեան հոյակատ ճիչը կ'արձակէ: Առողջ, աղնիւ ու անընկձելի ցեղի մը հողւոյն խորին ու բնազգական արտայայտութիւնն է ան: Այդ հաւատքը պահպանենք, մնանք համելաշխ, անվհատ և յուսալից, աղատութեան զատը պիտի յաղթէ՝ հակառակ գերման թնդանօթներուն, թուրք եաթաղաններուն և ուսումարբաններու ապուշութեանը:

12 Սեպտ.

Ա. Զ.

ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԸ

Արթասիրաց Միութիւնը որոշեց, ամառուան արձակուրդին առթիւ աշակերտներու մեծ մասը գիւղագնացութեան գացած ըլլալուն, զագրեցնել գասախօսութիւնները, վերսկսելու համար յառաջիկայ հոկտեմբերին:

Վերջի գասախօսութեան օրը Հոգեւոր Հովիւը այցելած ըլլալով գպրոցը, զոհունակութիւն յայտնեց՝ տեսնելով այնքան քիչ ժամանակի մէջ ձեռքբերուած արդիւնքը, երբ հայերէն բառ մը իսկ չգիտացող մանուկներ այսօր սկսած են կարդալ ու զրել հայերէն լեզուն:

Արթասիրաց Միութիւնը կը յայտնէ միաժամանակ թէ այս երեք ամսուան միջոցին հետեւեալ նուերները ընդունած է շնորհակալութեամբ.

Փարիզի Հ. Մտաւորական Միութեան	ամսական 30 ֆրանքէ	120
Տիգ. Խոն Քելմեկեանէ՝ ամսական 20 ֆրէ	80	
Մարտելէ՝ բարեսէր ազգայինէ մը	70	
Հինգ ծնողներէ մէյմէկ ամսական	25	
Օրիորդէ մը	5	
«Մայրենի Ակունքներու վաճառումէն»	40	
		380

Իսկ ծախքերը եղած են:

«Մայրենի Ակունքներու, Հրաւիրագրերու, Նամակագլուխ, զասազիրք,	405
փոսթի ծախք, են»	50
Աւուցուհին վարձք	40
Օգնական ուսուցիչն	42
Աշակերտներու փոխազրութեան»	5
Գունապանին նուեր	242

Միութեան մօտ կը հնչուն զրամ՝ 138

Փրանք:
Իսկ պ. Երուանդ Պարկերձեան վարժարանին նուերած է մեծ զրատախտակ մը:
Գասաւանդութիւնները կը վերսկսին Հոկտեմբեր և հինգշաբթի առաւօտուն ժամը 9½ ին, եկեղեցւոյ խորհրդարանը. կը ինդրուի ծնողքներէն նոյն առաւօտուն պատրաստ պահել աշակերտները գպրոց առաջնորդուելու համար: «Նոր արձանագրուիլ փափաքող ծնողքները կրնան զիմել Արթասիրաց Միութեան հասցեին հինգշաբթի ու կիրակի առաւօտունները եկեղեցւոյ խորհրդարանը:

**ՎԵՐԱՇՆՈՒՆԴԻ ՄԱՍԻՆ
յայտնուած կարծիքներ**

Թերթիս առաջին թիւին երեսումն յետոյ խմբագրութիւնս ստացած է հասեւկալնամակները.

Փարփղի Հայոց Հոգեւոր Հովիւ Արժ. Տ. Վլամշապուհ Աւագ. քահանայէ.

Վայելեցի «Վերածնունդ»ը. կը շնորհաւըրեմ ամոր ի լոյս զալը և յարատեւութիւն կը մաղթեմ. Փարփղի հայ ասպարեզին վրայ թերթի մը հրատարակութիւնը կարենալ շարունակելը բաւական հաստատամութեան դորձ է. վստահ եմ՝ թէ չպիտի ընկրկիք. խելահան ու խելապական ընդ նմին մասուրականն ու խնցնահած պակասամփան, զրասէրն ու անգէտ զբարարձն պիտի զսկին, պիտի չարախօսեն, պիտի չափեն ու ձեւեն, բաց դուք՝ ոչ զովքերէն շլացէք և ոչ ալ քամահրանքներէն սրտաբեկ մնացէք, այլ անվհատ շարունակեցէք ձեր առաջազրածն և զիւն ու գրիչն զրէք ի սպաս Ազգին շահուն ամենայն ուղղամբստութեամբ և որով խոնի երջանկուրին մը պիտի զդուք ու զձեղ ծնող հայ ցեղին, բազմակարու ընտիր աղջիկ ծառայած ըւլալու հրճուանքը պիտի ունենաք:

Լուսունէն յայտնի դորձիչ Պ. Արշակ Սաֆրաստեանէ.

Սրաադինս կը շնորհաւորեմ ձեր ձեռնարկը «Վերածնունդ» սկսելուն համար: Եւ ես յոյս ունիմ թէ ձեր թերթի միջոցաւ կարելի կը լինի աղատ և առարկայական կերպով ուսումնասիրել Հայաստանի վերածնունդի բարոյական, մտաւորական, հոգեկան, անսեսական և պատմա-փիլիսոփայական հիմունքները: Ես կը խոստանամ՝ իսկոնարհ աջակցութիւնը:

Այսպիսի հեղինակաւոր մի թերթ անհրաժշտ էր եւրոպայի մէջ:

Լուսունի Հայոց Միացեալ Ընկերութեան փոխ-նախապահ և գանձապետ Պ. Ա. Պ. Յակոբեանէ.

«Վերածնունդ»ի Ա. թիւը ստացած եմ

շնորհակալութեամբ և մեծ հաճոյքով կարգած. կը շնորհաւորեմ ձեզ այդպիսի աղջուուտ ձեռնարկ մը սկսելնուող համար, որուն կը ցանկամ ամենայն յաջողութիւն և յարատեւութիւն:

Վաղեմի աղջային դորձիչ Պ. Յ. Խոկենտէրէ.

Արդարեւ Փարփղի գաղութը պէտք ունէր նոր լուրջ հանդէսի մը, որմէ դուրկ մնացած էր երկար ժամնանակէ ի վեր «Վերածնունդ», աջակցութեամբ նշանաւոր օտար և աղջային խմբագրազայց, յուսալի է, և պէտք խոկէ, որ ոչ միայն երկար կեանք ունենայ, այլ և օրէ օր յառաջանալով, զարգանալով և ծաւալելով, մինի մին՝ ամենակարեւոր և դրատիչ օրկաններէն հայ լրազրութեան:

Թօրինօի Արտենիա թերթի խմբագրէն.

«Վերածնունդ»ն ինձ համար կատարեալ և շատ ուրախալի անակընկալ մ'եղաւ: Մեծ խնամքով, զանազանութեամբ ու հայկական պատուական հողիով խմբագրած է:

«Վերածնունդ» ամենացաւալի պակաս մը կը լիցնէ: Վերջապէս ահա ծշմարտապէս հայկական հանդէս մը, ամբողջովին՝ ամեն կուսակցական նկատութերէ վեր, աղջային: Մեր ուրազան միութեան՝ պրկուած զէպ ի մեր բարձրագոյն զատը՝ վաւերացումն ու կեղրոնն խոկ է «Վերածնունդ»: Վերջապէս ունինք հանդէս մը՝ որուն մէջ եւրոպայի մէջ գործող հայ յրուած ոյմերը կրնան ուղղակի յարաբերութեան մէջ մոնել հայ կեանքին հետ ու ամոր բերել իրենց մոտածելակերպը:

Մարտէցի Հ. Երիտ. Միութեան նախագահ Պ. Արշակ Թուրուեանէ.

Սրաի անհուն բերկրանքով մը ողջունեցի «Վերածնունդ»ի Ա. թիւը, հարեւանցի ակնարկով մը խոկ բաւարարութիւն ստացայ՝ մեծագոյն պակասի մը լրացման անսահման գոհունակութիւնը զգալով:

«Վերածնունդ» իր ճոխ բովանդակութեամբ և զրական պանձալի ոչմըերու օժանդակութեամբ, կարեւոր և հաճելի հանդէս մը ըլլալ կը խոստանայ:

Միլանէն Տիլսիզեան Եղբարք կը գրեմ.
Հաճոյքով կ'ողջունենք երեւումը
«Վերածնունդ»ի, որուն ստացանք առաջին
երկու թիւերը:

Մեր անկեղծ շնորհաւորութիւնները ներ-
կայացնելով ձեզ՝ վստահօրէն կը յուսանք
թէ Պ. Զօպանեանի պէս կարող գրագէտի
մը մշտական աշխատակցութիւնը արդէն
զրաւական մըն է՝ այդ օգտակար ձեռնար-
կին յաջողութեան, զոր կը բաղձանք ի բոլոր
սրտէ:

Լոնտոնի Արարատէն.

Վերջին պահուն մեր ձեռքն հասաւ նոր
ամսագիր մը Փարիզէն, զլսաւորապէս հա-
յերէն, բայց թերթը կը բովանդակէ նաեւ
յօդուածներ Փրանսերէնով:

... «Վերածնունդ»ի նպատակն է ստեղծել
սերտ յարաբերութիւններ Փրանսայի գալական
և գեղարուեստական աշխարհի հետ, Փրան-
սական ողին ներմուծել Հայերու մէջ եւ
յառաջացնել Հայկական դատին վերաբեր-
մամբ լաւագոյն հասկացողութիւն։ ... Ապա-
հով ենք որ ան բարձր պիտի պահէ իր զրոշը
և պիտի ըլլայ կենդանի ոչծ մը՝ հետապնդելու
իր առաջարրած նպատակը — « Հայկական
ողին արձարձելու նպատակը »:

ՆԱՄԱԿԱՏՈՒՓ

Յ. Քեռեկան. Աղեսանդրիա . —
Ստացանք Զեր չէքը և Զեղ բաժանորդ
արձանագրեցինք:

Ա. Կիւրանան. Ժրեմել. — Ստացանք
Զեր չէքը. Ճնորհակալութիւն Զեր համակրա-
կան համակին համար:

Տիլսիզեան Եղբարք, Միլան. — Շնոր-
հակալութեամբ ստացանք Զեր սիրուն նա-
մակը՝ ներփակ բաժնեպնալ:

ՆՈԽԻՐԱՏԻՌԻԹԻՒՆ

Պ. Հ. Ա. մէկ տարեկան Վերածնունդ կը
նուիրէ Գահիրէ, Պ. Թովմաս Գարագաշեանի:

Ա. Զ. Պ.

Յառաջիկայ կիւրակէ, 30 սեպ. ԽԾ.Վ.ԵՐԱՅԻ
տօնին առքիւ Փարիզի Հայ Երաժշտական
խումբը նուածայն պիտի երգէ Ս. Պատարագը:
նիւղ ժամը 10ին:

Ա. Զ. Պ.

Անոնք որ կ'ուզեն ունենալ հետեւեալ
զիրքերը կարող են զիմել խմբագրութեանս.

Archag TCHOBANIAN
La France et le peuple Arménien

Գին Յ Փր.

Այս գեղատիւզ զրբոյկը՝ Ետկար Շահինի
հայաղուշմ շքեղ գծագրութեամբ մը զար-
դարուած կողքով կը պարունակէ Փարիզի
հայ մուռորականներու կողմէն ֆրան-
սական ազգինեւ մշակոյթին իբր երախտա-
գիտական ցոյց Սալ Կավօի մեծ որաշին
մէջ տրուած ցերեկոյթին Պ. Զօպանեանի
կարգացած բանախօսութիւնը և հոն արտա-
սանուած Քուչակի, Պէշիլթաշլեանի, Եար-
ճանեանի և Հ. Կարապետ Տ. Սահակեանի
քերթուածներու թարգմանութիւնը:

ARCHAG TCHOBANIAN
Offrande poétique à la France
ORAGE. — ODE A LA FRANCE. — LES
MARTYRS. — LE PUR CHEVALIER

Այս զրբոյկը կը պարունակէ ի պատիւ
Ֆրանսացի Պ. Զօպանեանի զրած քերթուած-
ներու:

Այս զրբին տառաջինը հրատարակուած է
Տիգրան խան Քերէկեանի՝ և երկրորդը Պ.
Հրանդ Ճէվահիրձեանի և Պ. Ժիրայր Էս-
մերեանի ծախորդի. Հեղինակը որոշած է այս
երկու զրբոյկներու վաճառման հասոցիը
յատկացնել ֆրանսական Կարմիր Խաչին։

Պ. Արամ Թիւրապեան, «ԱԵրածնունդ»ի մի-
ջոցով իր խնդրէ այս ամէն նայրենսիկիցներէն,
որոնց Մարուելին ուղղակի դրկած է իր նաւսա-
րակած **Les volontaires Arméniens** զիրքը,
նախին անոր փոխարժեք փուրացնել իր
նասցէին. նկատի առնելով որ այդ զրբին նա-
սոյը յատկացուած է ժրանսական բանակի նայ
կամաւորներուն։

Տիգրեն խմբագիր Տօք. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Gérante : Mme SARAH LACROIX

Imp. NERCÈS, 272 rue St-Jacques, Paris

ՎԵՐԱՇՆՈՒՐ

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱՊՐԻԼԻ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 4,

14 ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 1917

ԱՆԴՐԱՆԻԿԻ ՕՐԻՆԱԿԸ

Photo Barby

ԱՆԴՐԱՆԻԿ

Պ. ԲԱՀԱՊԱ փախստա-
կաններու օւկան Հա-
յաստանի մէջ Անդրա-
նիկ իրը ղեկավարը այդ թեր-
թին, բացատրութիւն մը տալու
համար իր ուղղութեան վրայ
որ ոմանց կողմէ սխալ հասկցուած
է՝ կը գրէ ուշագրաւ յօդուած
մը, որ արժանի է կարգացուելու
բոլոր Հայերէն:

“Մեր ամենուսյայտնի է մեր
հայրենիքի ներկայ վիճակը, կը
գրէ Անդրանիկ: Մեր ժողովուրդի
մեծագոյն տոկոսը կոազրուած է,
աշխարհ գիտէ թէ ինչպէս, իսկ
վերապրող զանգուածը կարօտ է
հացի, բնակարանի և պատսպար-
ման: Քացի սովի ուրուականէն և
կայ առօրեայ քաղաքական-ուազ-
մական այլ վտանգներ կախուած
մեր ժողովուրդի խեղճ գլխուն
վրայ:

“Ես խորապես հաւատացած
եմ, որ ուկէ թրբահայ նախ քան
ուկէ մտահոգութիւն — հասարա-
կական թէ քաղաքական — իր

ժողովուրդի ֆիզիքական գոյութեան մտահոգութիւնը կ'ունենայ:

“Պատերազմէն առաջ կ'ըսէին և կը պատճառաբանէին, որ կան դասակարգեր զանազան շահերով տարրուած: Ես միտք չունիմ հիմա ընդդէմ կամ ի նպաստ խօսիլ այդ մտայնութեան և հասկացողութեան, այլ կ'ըսեմ, որ համայնական բնաջնջումի քաղաքականութիւնը, արդէն ի գործ գրուած ամենալոյն և ամենավատթար չափով, Թիւրքահայերուն մէջ այդ դասակարգերուն տուաւ համանման դրոշմ, համանման իրաւական վիճակ, համանման իտէալ ունենալով համանման վիշտ և հասարակաց թշնամի:

“Արդէն իսկ պէտք էինք խորապէս հաւատալ, որ թուրքահայ ժողովուրդի համար կար միայն մէկ մտահոգութիւն և այդ քաղաքական հասարակաց թշնամիի — օսմանիան կառավարութեանը — վըտանգն էր:

“Անցեալի համար շատ բաներ ունինք ըսելու, բայց անցնինք:

“Ըլլանք, իմաստուն գէթ ասկէ յետոյ: “Մատծենք միայն փրկելու վերապրոցները, որպէս զի վաղը միւս օր նոյն այդ հայրենիքին մէջ կարենանք վերակազմել հայ հասարակարդը, հայ իրականութիւնը իր պատմական միսիօնով և ձգտումներով:

“Առանց կուսակցական խորութեան և կուսակցական մտահոգութիւններու իրարու քով գանք և ուժեղացնենք ամէն շրջանի համար կազմուած հայրենակցական միութիւնները:

“Իսկ կուսակցութիւններն ալ թող չունենան աւերակ հայրենիքի մէջ անժամանակ, տեսական վարդապետութիւններ քարոզելու, բացի կոտարուած ժողովրդի, վերապրոցներու ֆիզիքական գոյութեան ապահովման գործը:

“Կը հաւատամ, որ հայրենակցական միութիւններու մէջ չեն մտներ այլ կարգի նեղմիտ ախորդակներ՝ բացի հայրենասիրական աեսակէտը:

“Ո՞վ չցանկար փրկել իր գիւղի մացորդները: Սկզբունքային ի՞նչ տարբերութիւններ՝ կը նայ գոյութեան իրաւունք ունենալ այդ հարցին մէջ:

“Ֆիզիքական գոյութիւնը վերապրոց ժողովուրդին — ահա բարձրագոյն հայրենասիրութիւնը զոր հիմա մենք ի յայտ կը նայ բերել:

“Սխալ չէր այն կարծիքը, որ մենք, այս կոտորածէ յետոյ, մեծ յոյսերը կը կապէինք մեր արտասահմանեան գաղութներու վրայ: Ամերիկան, իր հետ միացած Եգիպտոսը և այլ տեղեր, ի յայտ կը բերէ մեր վերջընթեր պատմութեան ամենամեծ և ամենայուսալից երեւոյթը:

“Ոչինչ այնքան ողջունելի, ծափահարելի է և օրինակելի պէտք է ըլլայ, որքան Հայ Աղգային Վիութիւնը արտասահմանի մէջ:

“Հայաստան”ը, որ կը հրատարակուի իմ Նախաձեռնութեամբ, պիտի ձգտի այս ըսածներուս իրականացման նպասել:

“Աւելորդ է կուսակցական նկատումներ տեսնել հոս:

“Իմ Դաշնակցականի հանգամանքու և ինձ հետ ընկերացողներու, դաշնակցականի և այլ կուսակցականի կամ բոլորովին չեղաքի, հանգամանքները պատճառ թող չըլլան տեսնելու օրոշ միտումներ կամ հեռաւոր նպատակներ:

“Հայաստան չստեղծեր հատուածներու կուիւ:

“Հայաստան” կուսակցական խորութիւններ չեն դներ հայ գաղթականին ու որբին օգնութեան հասնելու և թիւրքահայ վերաշնուրութեան գործին մէջ

իրեն աջակցիւ փափաքողներուն մէջ:

“Այդ ուղղութեամբ ամէն մի համակիր ձայն, որու կողմէ ալ գայ, ամէն մի մարդասիրական գործ, որ հատուածէն կամ կուսակցութենէն ալ բզիսի, միշտ կը գնահատուի՝ արիւնաքամ բայց կեանքի ձգտող արեւմտահայ ժողովուրդէն և ամենասիրալիր արձագանք կը գտնէ Հայաստան, ի մէջ”:

Մենք կը կարծենք թէ ներկայ բռպեն, այն զիրքը զոր բռնած է Անդրանիկ պէտք է օրինակ հանդիսանայ բոլոր Հայերուն, ինչ կուսակցութեան ալ որ պատկանին:

Ամէն ոք գիտէ թէ այս անզուգական Հայը որ հայկական ազատութեան հերոսը փառաւոր անունին արժանացած է, կը պատկանի որոշ կուսակցութեան մը, և Յ. Գաշնակցութեան, բայց այսօր նկատի ունենալով ահաւոր ճգնաժամը, զոր մեր ժողովուրդը կ'անցընէ, անիկա որոշած է գործել ոչ թէ իրրեւ կուսակցական, այլ միմիայն իրրեւ Հայ ազգասէր, մէկդի գնելով թէ՛ կուսակցամոլութիւնը և թէ՛ միջազգայնակառնընկերվարական գոնծունէութիւնը որ բոլորովին վազաժամ է Հայոց, մանաւանդ Թրքահայոց համար:

“Վերածնունդ”ի ուղղութիւնը բացորոշ է և մեր բոլոր ընթերցողները զայն առաջին բոպէին ըմբռնեցին և գնահատեցին: Բայց եթէ պէտք իսկ գեռ ըլլար բացատրելու անոր ոնցութիւնը՝ մենք պիտի բաւականանայինք ըսելով թէ մեր ուղղութիւնը ճիշդ այն է՝ ինչ որ է Անդրանիկի ուղղութիւնը այս պահուած:

Տօք. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ մարդկութիւնը արդէն իսկ ոկատ է օգտուի ներկայ պատերազմին մեծ դասերէն, ու անոր վերջաւորութենէն յետոյ՝ շատ մը նոր լմբռնումներ ու նոր կարգեր պիտի տիրապետեն աշխարհի վրայ:

Պատերազմին այս մեծ դասերէն մէկը, միակը որ մեզ կը շահազգուէ այս պահուա, կաղաքէն բարեկան էական պէտքն ու կարեւորութիւնն է:

Գերմանիա եթէ պատերազմին ոկիզբները մեծամեծ յաջողութիւններ ունեցաւ, և այսօր ալ՝ իրեն զէմ հասնախմբուած անհամեմատ ուժերուն տակաւին կը զիմալրէ, այս զարմանալի երեւոյթը կը բացատրուի այն կազմակերպական ոգիով զոր այդ երկիրը հասուցած է իր կատարելութեանը: Գերմանիոյ ահեղ զօրութիւնը իր կիսազարեան պատերազմական պատրաստութիւններէն աւելի՝ իր կազմակերպութեանը մէջն է: Ամբողջ Գերմանիա կազմակերպութեան վիթխարի մեքենայ մըն է՝ իր ազգային կեանքին և ուժին բոլոր արտայայտութիւններուն մէջ, մեքենայ մը՝ որուն անուածոյքը կը շարժին մէկ զսպանակէ. ոչինչ թողուած է բազին կամ պատահականութեանց: Եւ եթէ Դաշնակից Պետութիւնը կրցան հետզհետէ իրենց զօրութիւնը բազմացնել ու հիմա այլեւս գերազանցութիւնը ունին ու կը քալին զէպի վերջնական յաղթանակը, այս արդիւնքը ո՛չ թէ միայն իրենց թիւին և միջոցներուն առաւելութեան շնորհիւն էր որ ձեռք բերուեցաւ, այլ մասնաւորապէս և զիսաւորաբար այն իրողութեան շնորհիւ՝ որ պատերազմի ընթացքին անոնք ալ ջանացին և յաջողեցան իրենց զինուորական, տնտեսաւ-

կան, ընկերացին և արդիւնաբերական զրութիւնները կազմակերպել ու պատշաճեցնել օրուան պէտքերուն, ուղղելով իրենց նախկին սխալները:

Ամէն օր աւելի ակներեւ կերպով կը յայտնուի թէ՝ աղջի մը քաղաքակրթական բարձր չափանիշը, անոր նպատակներուն ուղղութիւնը կամ իտէալներուն բարձրութիւնը, նոյն խակ անոր քաջութիւնը բաւական չեն համաշխարհային մրցումին մէջ անոր յաջողութիւնը ապահովելու, այլ ընդհակառակն յաջողութիւնը կը ժաղար այն աղջերուն որոնք գիտեն գերազանցօրէն կազմակերպուիլ: Իրական ուժը միայն և միմիայն կազմակերպութեան մէջն է: Յաղթանակը վերապահուած է բաւագոյն կազմակերպութեան:

Տնտեսական մարզին մէջ եւս, որ ներկայիս՝ աշխարհի մեծ աղջերան մրցակցութեան գլխաւոր առանցքը կը կազմէ, յաջողութիւն կը գտնեն այն աղջերը միայն որոնք գիտականապէս և աւելի ընդարձակ կերպով կը կազմակերպեն զրամագուխի և աշխատանքի գերն ու կիրարկութիւնը, արդիւնաբերութիւնը, վաճառականութիւնը, փոխագործեան միջոցները, ևն:

Ընկերութագրական գաղափարը եթէ մեծ ծառալ գոտաւ բոլոր ժողովուրդներուն մէջ, ասոր գաղտնիքը պէտք չէ փնտուել այդ գաղափարին բուն ներքին արժեքին կամ կարծեցեալ գիտական հիմնենքներուն մէջ, այլ առաւելողէս այն կուռ կազմակերպութեան Աէջ որով ընկերութագրականները զիտակցութեան բերին ու իրենց դրօշին ներքեւ համախմբեցին բազմամիլիոն աշխատաւորներ:

Եթէ մեր աղջը բարդասմամբ Քիւրաերուն և նոյն խակ Թուրքերուն, աւելի յառաջաղէմ ու բարգաւած ժողովուրդ մը հանդիսացաւ, եթէ Հայեր կրցանք մեր բնածին ընդունակութիւնները որոշ չափով արժեցնել և օգտագործել, այս ալ կը պար-

տինք մեր աղջին իր դրացիներէն առաւելակշխու կազմակերպական ողիին և համերաշխական ներքին կապերուն: Օժտուած էնք կրօնական, աղջային և վարչական կազմակերպութեամբ մը, ունէինք բազմաթիւ կրթական, մշակութական և բարեգործական հաստատութիւններ, զանազան կարգի մարմններ, միութիւններ, մամուլ և կուսակցութիւններ: Ասոր հակառակ՝ Քիւրաերը ոչ մէկ կազմակերպութիւն ունէին. իսկ Թուրքերը՝ հեղդ և անհոգ՝ ամէն բան կըսալասէին իրենց պետական « կազմակերպութենէն », որ միայն կաշառակերպութեան, կողսպաւտի և բանակալութեան կազմակերպութիւն էր:

Ոչ ոք կրնայ ուրանալ թէ՝ եթէ ներկայ պատերազմէն առաջ աղջային աւելի հեռատես գանոււած ըլլայինք և լաւագոյն կազմակերպութեամբ մը սպառազինուած՝ թուրք կառավարութեան շղթայազերծած բնաջընչ չումի քաղաքականութիւնը այս աստիճան աղյուսաբեր պիտի ըլլայր մեր աղջին համար. պիտի կրնայինք աւելի ուժեղ կերպով զիմանըրել աղէտին և անհամեմատ նուազ կորուսաներ ունենալ: Միւս կողմէ ակներեւ է սակայն որ մեզ հալածող Թուրքերն ու Քիւրաերը մեր հայրենիքին մէջ մեզի չոփի և մենէ աւելի կը կրեն այսօր աղէտին հետաեւանքները. անսնք ալ կործանուած եւ բնաջնջումի եղրը հասած են, չնայելով որ աղէտը նուազ ծանրացաւ անոնց վրայ: Պատճառն այն է դարձեալ որ մենք՝ շնորհիւ մեր աղջային կազմակերպութեան և ի ափիւսու աշխարհի ցրուած Հայութեան համերաշխական ողիին, ընդարձակ միջոցներ ունինք աղէտն աստիճանաբար և լատ կարելոյն զարմանելու. մինչ Թուրքերը և մանաւանդ Քիւրաերը զուրկ ըլլալով կազմակերպական յասկութիւններէ և համաշխարհային ընդարձակ կապերէ և յարաբերութիւններէ, անոնց կորուսաները կը մնան գրեթէ անդարմանելի:

Մեր մէջ քաղաքական կուսակցութիւնները մեծապէս նախառական կազմակերպական ոգիբն ծաւալումին։ Դժբաղբաբար, մեր կուսակցութիւնները ազգին մեծամանութենէն դիտուեցան միայն իրենց ժխտական կողմերէն։ անոնց երբեմնի իրարու դէմ պայքարները մեկնուեցան միշտ իրենց յայտարար նշանները մեր ազգային անժամանառնեան, առանց երբեք նկատի առնուելու թէ անոնք ընդհակառակիլ փոքրիկ ժամանառներէ էին, մինչդեռ բուն անժամանները կը ներկայանային չէղոքները։ զի ասոնք անկազմ, անկերպարան, անկառ անյարակից ամբոխ մը կը կազմէին։ Ընդունելով հանդերձ որ չէղոքներէն շատերը անհատապէս պատուական մարդիկ էին և բարի ցանկութիւններով օժտուած, անոնք սակայն իրենց մեկուսի և կղզիացեալ վիճակին բերմամբ՝ չէին կրնար և իրօք ալ չկրցան օգտակար և տեւական ներգործութիւն մը ունենալ հանրային մտքին վրայ և ուղղութիւն տալ ազգային կեանքի հոլովոյթին։ Մինչդեռ կուսակցութիւնները, հակառակ իրենց՝ երբեմն նոյն խոկ տգեղ բայց շատ անգամ անխուսափելի պայքարներուն՝ կազմակերպեալ ուժեր էին, ներուժ ազգակներ որոնք միայն ընդունակ էին զեր կատարել ազգային իրականութեան մէջ։ Ժողովուրդին լրջամիտ և գործունեայ անհատներուն միակ քաղաքականութիւնը պէտք էր ըլլալ՝ ոչ թէ խուսափիլ կուսակցութիւններէն, ոչ թէ խրոշիլ անոնց պայքարներէն և նոյն խոկ սխաններէն, այլ ընդհակառակը ըմբոնել անոնց սահմանուած զերը և իրենց մասնակցութեամբ ստուարացնել անոնց շարքերը՝ իւրաքանչիւրը իր սեփական համագումաներուն և նախասիրութիւններուն համաձայն։

Այս ճշմարտութիւններուն անառեսուելուն պատճառաւ, կուսակցութիւնները ակար մնացին և չկրցան իրենց նախատակները լիո-

վին իրագործել եւ սակայն վերջին քառորդ դարուն մէջ անոնք էին որ տիրական ազգացութիւն ունեցան ազգային կեանքին մէջ։ Հայ յեղափոխութեան շրջանին, ինչպէս օսմաննեան սահմանադրութենէն վերջ՝ անոնք էին ազգին գործօն ուժերը, և որ կուսակցութիւնը որ աւելի կազմակերպուած էր՝ կրցաւ իր սխալ կամ ուղիղ քաղաքականութիւնը անխափան առաջ աանիլ՝ հոգ չէ թէ ազգին մեծամասնութիւնը հակառակ ըլլար այդ քաղաքականութեան։ Անհամներու պուչտուքները՝ թէեւ ըլլային բանաւոր և իրաւացի, ուեւ ազգեցութիւն չէին կրնար ունենալ, որպինեաեւ կազմակերպեալ ուժ մը չէին ներկայացներ։ Չէղոքութիւնը մարդու զերծ չկացուցաներ պատասխանատուութենէ, այլ զայն կը դատապարտէ անգործութեան և ի վերջոյ անտարբերութեան և լուռ համակերպութեան։

Կազմակերպութեան օգտակարութեան զօրաւոր փաստերէն մին է Հայ Ազգային Միութեան Եզիդոսոսի և Ամերիկայի մէջ կազմութեան պարագան։

Ներկայ պատերազմի սկիզբէն ի վեր ամեն Հայ կը զգար թէ անհրաժեշտ էր ազգային ընդհանուր համերաշխութիւն մը առաջ բերել այդ պէտքը մեր ազգին վերահսա համաստարած աղէտախ առջեւ օրէ օր աւելի շեշտուեցաւ։ Բայց այդ համերաշխութիւնը, Ազգային Միութիւնը ինչ կերպով կրնար գոյանալ եթէ ոչ կազմակերպեալ մարմիններու իրերհասկացողութեամբը և համազրութեամբը։ Եզիդոսոսի և Ամերիկայի մէջ կային կազմակերպութիւններ, — կուսակցութիւնները, Բարեգործականը, ազգային կազմակերպուած վարչութիւնները, — անոնք իրարու քով եկան ազգային գերազոյն պահանջներու համահաւասար ըմբոնումով մը, և Ազգային Միութիւնը մարմին առաւ։ Կովկասի մէջ՝ ուր կան նոյնալէս բազմաթիւ ազգային կազմակերպութիւններ և հաստա-

տութիւններ, ջանքեր եղան և կ'ըլլան ընդհանուր համերաշխութիւն մը առաջ բերելու համար. անշուշտ մեծապէս փափաքելի և յուսալի է որ այս ջանքերը պսակուին յաջողութեամբ։ Բայց ենթապելով որ այդ սերտ համերաշխութեան իրագործումը տակաւին յամենայ, գոնէ կրնանք միտթարուիլ տեսնելով որ այդ մարմինները՝ թէև անջատ՝ սակայն կը գործեն եռամսով, իւրաքանչիւրը իր ստանձնած զերին ու մարզին մէջ. զի ուր կազմակերպութիւն կայ, հոն գործ կայ։ Եւ ես կը հաւատամ որ գործին մեծութիւնը, իւրաքանչիւր անջատ կազմակերպութենէ սալասուած ճիգերուն անհունութիւնն իսկ խթան մը պիտի ըլլայ մղելու այդ կազմակերպութիւնները որ վերջապէս ընդհանուր համերաշխութիւն մը և գործակցութիւն մը ստեղծեն։

Փարիզի մէջ ալ ունինք, ինչպէս կը հաւատեն, երեք հազարի մօտեցող պատկանելի թուով հայ գաղութ մը, որուն մէջ չեն պակսիր առաջնակարգ մտաւորականներ, մեծահարուսաններ, հայրենասէրներ։ բայց մինչեւ ցարդ ոչ միայն Ազգային Միութիւն կազմուած չէ հոս, այլ և այդ գաղափարին իրագործման դէմ կան մեծ դժուարութիւններ։ Ինչո՞ւ։ Ճիշդ այն պատճառով որ այստեղ կը պակսին կազմակերպուած հզօր մարմիններ, հսանքներ։ Այսպիսի մարմիններու չփոյսութեան երեսէն, Փարիզի Հայերուն մեծամասնութիւնը՝ զրկուած ազգային խանդավառիչ շրջանակէ ու մթնոլորտէ՝ անտարբերութեան մատնուած է։ Լուսաւորութեան այս մեծ կեղունին մէջ գտնուող հայ գաղութը սակայն պէտք էր օրինակ հանդիսանար արտասահմանի բոլոր միւս հայ գաղութներուն, մանաւանդ որ ազգային գործունէութեան լայն և փառաւոր ասպարէզ մը կայ իր առջեւ, և պատմական այս բոպէին իր վրայ զլուած յոշտերն արդարացնելու համար բան մը միայն կը պակսի իրեն, հայուսէի ընէն։

Եթէ Փարիզի մէջ եւս ամէն մէկ դասակարգ խլրախ, գաղափարի մէն մի հոսանք կազմակերպուի, եթէ ազգային գործունէութեան դիւղերն ընզգրկող մարմիններ կազմուին, եթէ այս կերպով գաղութիւն մէջ ափրող անտարբերութեան և այլութեան յաջորդէ ազգային ոգեւորութիւն և եռուղես, ալ այնուհետեւ շատ կը զիւրանայ Ազգային Միութիւն կազմութիւնը. զի անոր համար պէտք եղած ատաղձն ու տարրերը պատրաստուած կ'ըլլան։

Փարիզի մէջ ապրող մէն մի հայ պէտք չէ վայրկեան մը մոռնայ որ՝ ազատագրութեան ձգտող, կենաց և մահու երկունքին մէջ գալարուող ազգի մը ներկայացուցիչն է հոս. իր պատկերին վրայէն է որ օտարազգինները գաղափար մը պիտի կազմեն այս ազգին քաղաքացիական արժանիքներուն վրայ, և այս արժանիքներուն մեծապոյնն է՝ կազմակերպութեան և հաւաքական ներդաշնակ գործակցութեան ընդունակութիւնը։

Մ. ՏԱՄԱՏԵԱՆ

Պէրթիան Պարէզլ, հմուտ և նրբամիտ ֆրանսացի զրոյ մը որ քսան տարի Թուրքիա ապլելով, Թուրքերը՝ ինչպէս և Հայերը մօտէն ուսումնասիրած ու ճանչցած է և իր վերջերս լոյս տեսած Les Turcs մեծարձէք զրբին մէջ ամենաճշգրիտ կերպով ցոյց տուած է Թուրքին խարդախ ու քանդիչ հոգերանսւթիւնը, և որ տարիներէ ի վեր այլ և այլ ֆրանսական թերթերու մէջ Հայերն ու Հայոց զատը ջերմօրէն պաշտպանած է, Վերածնունդի համար յատկապէս զրած է հետեւեալ յօդուածը։

Les dessous d'une sympathie

On sait aujourd’hui que les gens qui font profession de propager les sympathies turques se recrutent en bonne partie dans ce milieu spécial

où fleurissent les idées défaitistes. A ces sympathies hautement avouées correspondent invariablement, comme un revers de médaille, un sentiment de haine contre la Russie, sentiment que la Révolution n'a point désarmé, et pour cause. Avant que s'y produisît ce mouvement, dont les origines restent encore obscures, les amis des Turcs essayaient de justifier leur haine du Russe par l'indignation que leur inspirait le régime tzariste. Sans ce point noir, tout eût été pour le mieux dans la meilleure de guerres possibles. Alors qu'ils se taisaient sur les atrocités turques et sur les non moins invraisemblables atrocités allemandes, ils n'avaient des paroles de blâme que contre ce régime. Les cruelles dévastations de la Belgique, les crimes et les pillages commis en terre française, le bombardement des chefs-d'œuvre les plus vénérés de l'art, toutes ces horreurs qui, à force d'être monstrueuses, paraissent invraisemblables, n'avaient à leurs yeux qu'une importance secondaire. Les crimes de ces gens-là, ils les justifiaient d'ailleurs, par les *nécessités de la guerre*. « La guerre excuse tout » me disait l'un d'eux, à qui je rappelais ce trait où l'on vit des soldats allemands s'abriter derrière une troupe de femmes et de vieillards pour empêcher les Français de tirer sur eux. Quant aux atrocités turques, ils les niaient simplement.

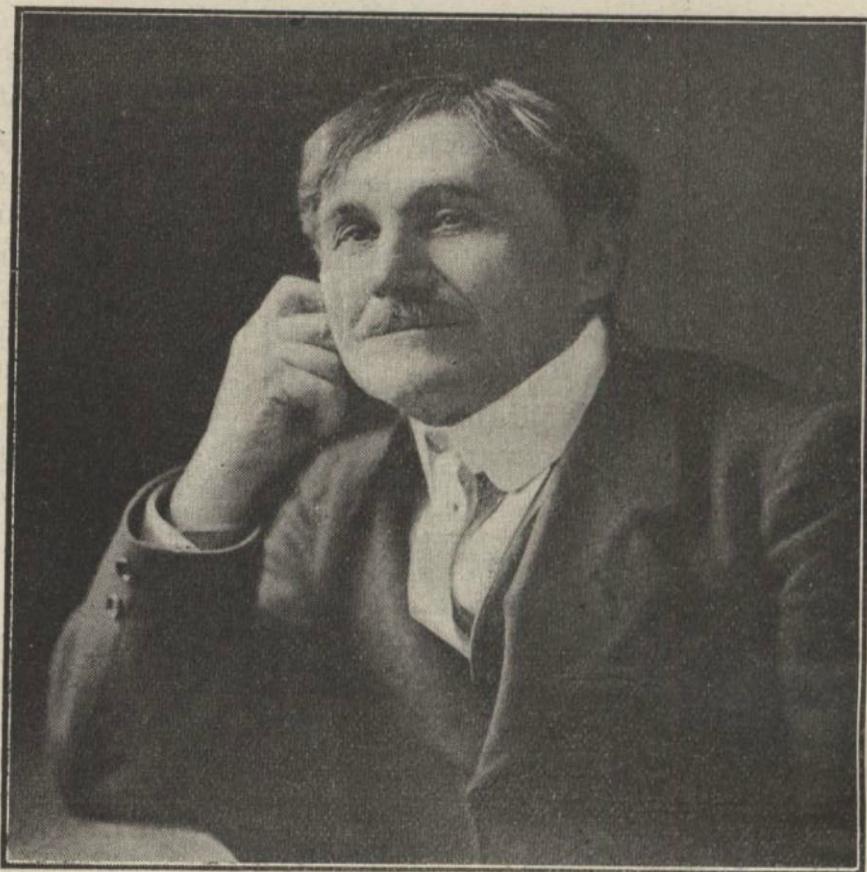
A quelles intentions spéciales s'ajustaient ces singuliers sentiments, les aveux de ceux qui payaient la campagne défaitiste nous le diront bientôt. Mais ce que révéleront ces aveux, nous le savons déjà par l'expérience que nous avons des choses

orientales et qui nous permet de voir clair dans le jeu compliqué d'une politique dont l'Arménie a été, vingt ans il y a, la première victime; car tous les événements survenus depuis ressortent d'un même plan méthodique et longuement prémedité de destruction. Tout concourt à prouver cette vérité jusqu'aux révélations qui nous sont fournies par le correspondant du *Times* à Pétrograd où l'on voit comment opère cette organisation occulte qui étend ses ramifications d'un pays à un autre, variant ses procédés suivant les milieux, trouvant des complices partout, qui secondent ses vues les uns par idéalisme de pensée ou niaiserie pure, les autres gagnés par son or. On sait à quelles fins secrètes tendait une politique qui consistait à amollir tout ce qui n'était pas allemand ou pro-allemand, quelle était la vaste pensée qui envisageait la possibilité de dominer ou d'absorber les nations moralement défaillantes et, qu'avait préalablement minées dans leurs œuvres vives un travail de sape. Nous savons aussi quels étaient les projets secrets de l'Allemagne et de ses associés sur une Turquie exsangue, méthodiquement vidée de ses éléments vitaux par le massacre des Arméniens et l'expulsion des Grecs, dont les biens ont été confisqués, sans ombre de raison, dont les maisons resteront désertes, les champs abandonnés jusqu'au moment où le programme de colonisation prévu dans les arrangements qui furent conclus avec la Porte au cours de l'année 1916 pourront entrer dans la voie des réalisations. Le comble de l'astuce a été d'amener cette triste Turquie à faire le jeu de ses ennemis

naturels, à qui elle a sacrifié ses dernières ressources et la dernière goutte de son sang. On ferait à moins son éloge, et l'on conviendra qu'il n'y en jamais eu de mieux mérité.

Les sympathies pour la Turquie sont également entretenues par une autre catégorie de gens que l'on peut croire inconscients, encore qu'ils obéissent à un obscur sentiment d'intérêt personnel. C'est le cas du financier qui l'exploitait, de l'employé qui y occupait une situation, de l'homme d'affaires qui y poursuivait une entreprise, de l'Européen de Péra qui, sous le couvert des capitulations, vivait à l'abri des tracasseries propres aux sociétés trop organisées comme la nôtre, et pas assez comme la collectivité dite ottomane. Mais cet état d'âme mérite, par ce qu'il offre de particulier, qu'on s'y arrête un instant pour en faire une brève analyse.

Isolé sur sa colline de Péra que séparait de Stamboul non seulement la Corne d'Or, mais le profond fossé des capitulations, l'Européen pouvait se croire chez lui. Il marchait la tête haute, fier de son titre d'étranger. Il échappait à la loi turque, aux agents du fisc et aux ennuis d'un régime arbitraire. A Péra, comme à Smyrne, comme à Salonique, il avait

BERTRAND BAREILLES

ses écoles, ses églises, ses journaux, ses bureaux de poste où il confiait ses lettres, un Consulat où il portait ses plaintes, une ambassade qui les appuyait de son autorité. Naturellement c'est l'Européen de Péra, de Smyrne, de Salonique et autre échelles plus ou moins bien pourvues d'éléments de protection, qui a accrédité l'opinion que la Turquie est un pays doux à habiter et le Turc un homme de tout repos. La Turquie, il la jugait d'après les avantages qu'il y trouvait et le Turc d'après ce qu'il pouvait en espérer ou craindre. Pour le reste il lui importait peu que les autres, c'est-à-dire les indigènes fussent en butte aux tracasseries qui lui étaient épargnées. Le sort de l'indigène que les impôts rui-

naient, que le gendarme pillait et rouait de coups, qui cachait sa femme ou sa fille pour les soustraire à la lubricité des fonctionnaires ou des agents de la police, le laissait indifférent. Ses journaux ne lui parlaient jamais de ces choses, par discrétion, et la presse européenne d'avant guerre, avait d'autres chiens à peigner. Au surplus, ce n'était pas là son affaire. Employé, il n'avait qu'à se laisser vivre dans une atmosphère dont aucune bourrasque locale ne venait altérer la sérénité. Homme d'affaires, il n'avait souci que de se créer des relations, d'y pratiquer son commerce, de gagner de l'argent.

Aux raisons qu'il avait de se plaire en Turquie, l'homme d'affaires joignait celles de ne pas déplaire aux Turcs. C'est donc à eux qu'allait ses sourires et ses *bakchiches*. C'est avec eux qu'il traitait, et passait ses commandes, c'est le Sultan qui octroyait les concessions. L'Allemagne fournissait les fusils et les canons, l'Angleterre le matériel naval, la France l'argent nécessaire pour solder les factures. Chacun y trouvait son compte. Ce sentiment de satisfaction, un financier l'interprétait en traits suggestifs dans une grande Revue parisienne. « Nulle part, écrivait-il, il n'existe un pays où l'étranger trouve un sort plus enviable et où en dépit de quelques lenteurs et de certaines tracasseries ils peuvent travailler plus librement et réaliser les plus beaux bénéfices. *Dans aucune de leurs colonies les Français n'ont engagé des capitaux aussi considérables.* » C'est à dessein que j'ai souligné cette curieuse phrase où

perce l'esprit d'une époque que *d'aucuns* voudraient voir faire fleurir.

On peut m'en croire si j'affirme que l'Européen de Pétra ne connaît point les Turcs. C'est à peine s'il franchissait le pont de Stamboul et rares étaient ceux qui avaient pris la peine d'apprendre leur langue. Plus rares étaient ceux qui s'étaient donné la peine de les voir de près pour les étudier et les comprendre. En général les membres des colonies étrangères vivaient entre eux et ne se mêlaient jamais à l'indigène. On sait d'autre part que les financiers n'entendent rien à la psychologie, que les officiers de marine ne sauraient écrire que des romans. Quand Madame avait à se plaindre de quelqu'un, c'était de l'épicier grec, ou du serrurier arménien. Le Turc, ne faisant rien, était à l'abri de ses reproches. La dame de Pétra vous soutiendra que le Turc est un brave homme et que le reste ne vaut pas la corde.

Bertrand BAREILLES

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻՆ ՀԱՆԴԵՑ

ՈՒՍՏԱՌՈՐՈՒԹԵԱՆ վառարան,
քաղաքակրթութեան կեդ-
րոն, յեղափոխութեան օրո-
րան՝ ամէն տեղ ու ամէն ժամանակ
Փարիզի անունը անդիմագրելի հմայք
մը, առինքնող, գրաւող մագնիսականու-
թիւն մը ունեցած է մարդոց ու ժողո-
վուրդներու վրայ:
Մասնաւորաբար մեզ, Թքքահայերու

համար, Փրանսական գրականութիւնով անտած, Փրանսական մշակոյթի սիրահար՝ անսահման է և անվիճելի Փարիզի աղքեցութիւնը մեր վրայ: Ինչ որ Փարիզը կ'արտադրէ, հիւսուածեղէն ըլլայ թէ գրականութիւն, անշունչ մեքենայ թէ նկարչական կամ երաժշտական յօրինուած մը՝ անիկա անպայման գեղեցիկ է մեզի համար:

Տարածելով մեր համակրութիւնները Փրանսականէն հայկական շրջաններուն իրայ՝ մենք միշտ զմայլած աչքերով հետեւած ենք հեռուէն, Փրանսայի մայրաքաղաքին մէջ կատարուած հայ մարի և արուեստի բոլոր արաւայայտութիւններուն՝ որքան ալ փոքր ըլլան անոնք և աննշան իրականին մէջ:

Կ'ընդունիմ, անշուշտ, որ Փարիզի մէջ մենք միշտ ունեցեր ենք լաւագոյն մտաւորականներու և արուեստագէտներու հոյլ մը, որոնք ուր որ ալ գանուէին, անպատճառ վեր պիտի բարձրանային սովորական մակարդակէն և պիտի խօսեցնէին իրենց վրայ՝ բայց չեմ կրնար չընդունիլ նաեւ, որ անոնք Փարիզ զըտնուենուն պատճառով շատ աւելի զօրեղ կերպով կը ճառագայթին՝ քան չպիտի կարենային ուրիշ ո և է կեդրոնէ: Փարիզի մէջ տեղի ունեցած պարզ գրական երեկոյթ մը, երաժշտական հանգէս մը կամ գասախօսութիւն մը, որ անզական բնոյթ կը կրէ՝ իր արձագանգը կ'ունենայ մինչեւ ամերիկահայ մամուլին մէջ, մինչեւ Եգիպտոս, երբեմն նոյնիսկ մինչեւ Կովկաս, մինչդեռ նոյն կարգի և աստիճանի երեւոյթ մը, տարբեր ո' և է քաղաքի մէջ տեղի ունեցած՝ բացարձակապէս աննկատելի պիտի անցնէր ուրիշ կեդրոններէ:

Կարելի էր երկարել փաստերու շարքը, սայց կանգ կ'առնեմ, որովհետեւ չեմ

ուզեր այն տպաւորութիւնը ձգել մոքերու վրայ, որ այս տոզերով կ'ուզեմ արժէներ ենթագնահատել, կարողութիւններ ուրանալ:

Իմ նպատակս է ցոյց տալ միայն, թէ ի՞նչ յարմար կեդրոն էր Փարիզը, հոն ստեղծելու համար այն կենդանի գործունէութիւնը, որ կրնար իրրեւ օրինակ ծառայել ամբողջ Արտասահմանի Հայութեան, հոն վառելու համար այն վառարանը, որմէ արձակուած ջերմութեան և լոյսի ճառագայթները կրնային թափանցել ամենահեռաւոր հայկական գաղութի յետին օձախէն ներս՝ տաքցնելով բոլոր սրտերը, լուսաւորելով բոլոր մոքերը, թօն և ուզզութիւն տալով ամենքին:

Թէ ի՞նչ ըրած է Փարիզը սատար ու նեցուկ հանգիստանալու համար հայկական դատի փրօփականատին, ամոքելու համար երկրի աղետակոծ Հայութեան ծով սառապանքները, ուզզութիւն տալու համար մեր ազգային ներքին քաղաքականութեան. թէ ի՞նչ ըրած է այդ ուզզութեամբ, և թէ ի՞նչ կրնար — ու կրնայ տակաւին — ընել, ահա՛ ի՞նչ որ զիս կը հետաքրքրէ այս պահուս՝ և պէտք է հետաքրքրէ Փարիզի ամբողջ հայ գաղութը:

Մէկ կողմ՝ ձգելով պատերազմէն առջի շրջանը, ուր թերեւս աւելի հետեւողական աշխատանք կատարուած էր քան այսօր, պատերազմէն ասդին պէտք եղած ուժգնութեամբ երբենք առաջ մղուած չէ փրօփականատի գործը Գրանսայի մէջ: Առանց անտեսելու Սօրակնի հանգիստաւորութեան նման ցոյցերու տարողութիւնն ու նշանակութիւնը, առանց ուրանալու որ փարիզահայ մէկ երկու խիստ յարգելի անձնաւորութիւններ, իրենց կարելին — և նոյն խսկ ամբողջ կարելին — ըրած են մզում տալու համար այդ գործին՝ սա-

կայն և այնպէս կատարուած աշխատանքը շատ հեռու է բաւարարութիւն տալէ պատմական բողէին պահանջներուն՝ և նոյն իսկ իր իրական արժէքէն ալ բան մը կորսնցուցած է՝ հետեւողական ըլլալու տեղ՝ աւելի անկապակից երեւոյթներու շարք մը ներկայացնելով։

Խոսական իր Armenia ն, Անդիխա՝ իր Ararat-ը, Ամերիկա՝ իր New Armenia ամէն գաղութ իր մասնաւոր օրկանը ունի փրօփականտի գործին համար, և միայն Փրանսան է, ամենքէն կարեւոր երկիրներէն մէկը մեր գատին տեսակէտէն, որ անտեսած է այդ պահանջին լրացումը՝ հակառակ անոր, որ նուազ կարեւոր օրերու մէջ և մասնաւոր խմբակցութեան մը ջանքերով միայն, մենք ունեցած էինք ժամանակին Փրարիզի մէջ, հայկական շահերու պաշտպանութեան նուիրուած լաւագոյն Փրանսերէն պարբերաթերթը։

Բայց Ազգային Պատուիրակութիւնը, պիտի ըսե՞ն շատեր ինչո՞ւ անիկա չըստանձնեց նախաձեռնութիւնը այդ հրատարակութեան։

Ազգային Պատուիրակութիւնը, պէտք է որ հասկնանք վերջապէս, այն բարձրագոյն մարմինն է, որ սաեղծուած է մեր պահանջները ներկայացնելու համար քաղաքակիրթ աշխարհի մեծ պետութեանց։ Անիկա մեր քաղաքական ներկայացուցական մարմինն է և սաեղծուած չէ միմիայն Փրանսայի համար։ Փրօփականտը, Պատուիրակութեան լաւագոյն գործիքներէն մէկն է, ի հարկէ, բայց Պատուիրակութիւնը կոչուած է միայն ընդհանուր հսկողութիւն և գոնթրոլ ի գործ գնելու հայկական գատի պաշտպանութեան համար աշխատող օտար մամուլին վրայ՝ ուղղութիւն տալով անոնց, իր նպատակներուն յաջողութիւնը

լաւագոյն կերպով ապահովելու համար +անուլէց ընելով անոնց ջանքերը. և ի պահանջներէ հարկին նիւթապէս ու բարյապէս քաջալերելով զանոնիք։

Եւ այդ բանը Ազգային Պատուիրակութիւնը խիստ լաւ կատարած է և կը կատարէ մինչեւ այսօր։

Իսկ Գրանսայի համար, նկատի ունենալով փրօփականտի մարմինի մը և օրկանի մը պակասութիւնը, Ազգային Պատուիրակութիւնը իր սուղ ժամանակը և միջոցները տըամադրելով ջանացած է գարմանել այդ պակասը՝ կատարելով մեծապէս գնահատելի աշխատութիւն մը հայկական գատի փրօփականտին համար՝ աշխատութիւն, որուն մանրամանութիւնները առայժմ հրապարակել անժամանակ պիտի ըլլար։

Աւելին կրնար ընել, և պէտք էր ընէր, Փարիզի հայ գաղութին ծոցէն ծնունդ առնող յատուկ փրօփականտի մարմին մը, և այդ բանին համար տարբերը չէ որ կը պակսէին։ Պէտք էր ի մի բերել բոլոր ցրուած և թանկագին ուժերը և կազմել յատուկ յանձնախումը՝ մէթոտիկ կերպով, հետեւողական ոգիով, լրջորէն ուսումնասիրուած ծրագրի մը հիման վրայ հեղինակաբար վարելու համար այդ գործը։ Խնդնագլուխ և անպատճանատու վարիչներ չէ որ պէտք էին, այլ օրինաւոր մարմին մը, որովհետեւ ոչ միայն անձնական նախաձեռնութիւնն ու գործունէութիւնը չէին կրնար բաւարարութիւն տալ վայրկեանին պահանջներուն, այլ և կրնային վտանգի ենթարկել ազգային գատը՝ սխալի մը կամ շեղումի մը հետեւանքով միջազգային յարաբերութեանց և ազգային ճգնաժամի այս փափուկ և պատասխանատու օրերուն։

Այսպան փրօփականտի գործին համար

Խոկ նպաստի գործը, Փարիզի մէջ, շատ աւելի գէշ տարուած է քան այս առաջնը — եթէ նոյն խոկ “տարուած” բառը շատ չէ — պարզ այն պատճառով որ այն մէկ քանի մտաւորականները, որոնք անձնուիրաբար աշխատած էին փրօփականաթի գործին համար, այս ուղղութեամբ ոչինչ կրնային ընել:

Եգիպտոսէն մինչեւ Միացեալ հանգները, Քանատայէն մինչեւ հարաւ. Ամերիկա, չկայ գաղութ մը, ամենքէն պղտիկը, ամենքէն յետինը՝ որ այնքան անտարբեր գանուած ըլլայ հայկական տառապանքներուն հանդէպ, որքան Փարիզի հայ գաղութը:

Մէկ կողմ ձգելով այն մէկ.քանի պարտաճանաչ աղքայինները, որոնք որոշ չափով կատարած են իրենց եղբայրական պարտականութիւնը և որոնց թիւը սակայն մէկ ձեռքիս մասութներուն վրա կրնամ համրել՝ մնացած հսկայ զանգուածը իր անտարբերութեան մէջ քարացած մնացած է և չէ ուզած լսել իր արենակիցներուն օգնութեան աղիսզորմ ձիքերը:

Առանց հաշուելու Ամերիկայի պաշտելի աշխատաւորութիւնը, որ առանց նայելու, պատերազմէն ասդին միլիոններով զոհաբերեց, Եգիպտոսի մէջ գեռ մէկ երկու ամիս առաջ, 7–8 հայեր միայն 300,000 ֆրանք տրամադրեցին աղքային պէտքերուն ի նպաստի Խոկ Փարիզը, իր 2000 ՀԱԶԱՄ Հայութիւնով, իր մէջին ունենալով քանի մը երկոտասաննեակ միլիոնատէրներ և հարուստներ, այդ վերջին գումարին կէսն խոկ չէ զոհաբերած, պատերազմին սկիզբէն մինչեւ այս օր: Այն պարագան արդէն, որ Փարիզի մէջ, մինչեւ այս օր, իր կօշումին արժանի նպաստի կանոնաւոր: մնայուն յանձնախումբ մը կամ մարմին մը գո-

յութիւն խոկ չէ ունեցած, գատապարտութիւնն է այս գաղութին:

Եգիպտոսի մէջ, ուր կուսակցական և արտակուսակցական պայուարը պառակտած, բաժան բաժան ըրած էր Հայութիւնը, տարի մը կ'ընէ որ բոլոր հոսանքներու եղբայրական համերաշխութեամբը կազմուած է Ազգային Սրբազան Միութիւնը: Նոյն Միութիւնը Ամերիկայի մէջ, իր հարիւրի մօտ մասնածիւղերով, իր բարերար աղդեցութիւնը կը տարածէ ութը ամիսներէ ի վեր, Հայութեան բոլոր հատուածներուն և հոսանքներուն վրայ: Միայն Փարիզն է, որ արձագանք չի տար կատարուած այդ մեծ իրողութեան, միայն Փարիզի Հայութիւնն է, ուր սակայն ոչ մէկ պակաբար գոյութիւն ունէր, որ կը շրունակէ մնալ անտարբեր, անհաղորդ աղքային կեանքին, անկարեկից հայրենիքի բիւր ցաւերուն:

Ել խօսքն խոկ չեմ ըներ, մեր աղքային ներքին քաղաքականութեան ձգումին ու վարումին մէջ Փարիզի հայ գաղութին կատարած գերին մասին՝ քանի որ այդպիսի գործի մը գոյութեան գաղափարն իսկ կարծես չէ ունեցած անիկա:

Աւ սակայն ինչ մեծ, ինչ նախախնամական գեր կրնար կատարել այս գաղութը, հայկական կեանքի և արտասահմանեան մեր գործունէութեան մէջ: Մաքի և գրչի փորձուած վարպետներ, ժողովագական լայն խաւերու վստահութիւնը վայելող հանրային գործիչներ, գիտնականներ, գեղարուեստագէտներ, մեծահարուստ վաճառականներ, համալսարանական առողջ երիտասարդութիւն մը, վաղեմի կրթական մշակներ՝ ինչ որ պէտք էր ու պէտքէն աւելին՝ ունէր իր մէջ լուսաւորութեան այս ոստանը, ստեղծելու համար այն զօրեղ մարմինը,

որուն ներուժ գործունեութիւնը ձա
ռագայթէր ամբողջ Արտասահմանի Հա-
յութեան վրայ:
Ըստ ուշ է արդեօք գործելու համար
այդ աշխատանքը:
Չեմ կարծեր:

Եւ նոյն իսկ կը սիրեմ յուսալ, որ այս
հարցումին ու այս գրութեան պատաս-
խանը, ոչ թէ ինքնարդարացման յօդուած
մը պիտի ըլլայ, այլ կենդանի գործը:

ԱՐՏԱԿԱԶՄ ՀԱՆԸՆԵԱՆ

Փարիզ, 1 Հոկտեմբեր 1917

Օ. Խ. — Աեր յարգելի բարեկամին
և ծանօթ գործիչին այս յօդուածը կը
պարունակէ շատ մը կէտեր, որոնց հա-
մամիտ ենք. կան սակայն ինչ ինչ մասեր
որոնք ճիշդ չեն թուիր մեզի. այդ մասին
պիտի գրենք մերյաջորդ թիւով առայժմ
սակայն կը շատանանք զիտել տալով որ
մեր պատուական հայրենակիցը մասցած
է յիշատակել Փարիզի հայ գաղութին մէջ
արդէն իսկ գործող մարմինները, օրինակի
համար Հայ Տիկնանց Միութիւնը, Հայ
Երիտասարդաց Միութիւնը, երկու տա-
րիէ ի վեր գործող Ազգ: Հիմնագրամի
Օժանդակ Մասնախումբը, Հ. Մտաւո-
րական Միութիւնը, որուն էական նպա-
տակներէն մէկն է Փարիզի հայ գաղու-
թին ուժերը շարժման մէջ դնելի նպաստ
հայ գատին, նպատակ՝ որուն իրագործ-
ման համար արդէն ջանքեր սկսած են
ըլլալ:

VISION D'AVENIR

Dans l'ombre tranquille de l'Eglise arménienne, qui recèle dans sa sérénité tous les souvenirs du passé et toutes les espérances de l'avenir, un matin de jeudi je me suis rencontré avec un certain nombre d'en-

fants d'Arménie, petits garçons et petites filles.

L'exil de leurs parents les a fait naître sur la terre de ma patrie. Le langage de mon pays donna la note française aux premiers balbutiements de leur berceau, aux premières paroles de leurs études et de leurs jeux.

Amenés dans le calme grave de ce lieu auguste par la sollicitude et le patriotisme pieux de maîtres et de maîtresses arméniens, ils épelaient les lettres de l'alphabet national.

En face de ces enfants, j'ai été tout à coup saisi par une profonde et grave émotion. J'avais là, devant mes yeux, tout le symbole de la génération nouvelle qui monte vers la vie. Longuement, je les ai regardés et, au fond de leurs regards limpides, il me sembla apercevoir, comme au fond d'un clair miroir, l'effroyable vision d'un océan de larmes et de sang. J'y découvais tous les cadavres de tous les massacrés, de tous les martyrs, emportés par le flot mauvais vers les inconnus des naufrages, au fond des abîmes de la douleur et de la mort, éternellement ignorés.

Mais, au fond, tout au fond de leurs yeux, j'entrevoyais aussi des lueurs qui montaient d'un horizon matinal et qui ressemblaient aux blanches clartés d'une aube. L'avenir jetait sa grande lumière d'apaisement et de résurrection sur le sombre passé de toutes les angoisses et de toutes les tortures...

— La leçon suivait son cours, les enfants épelaient les lettres arméniennes, tandis que les voix atté-

nuées de Paris arrivaient jusqu'à moi. Et ce spectacle avait quelque chose de religieux. J'assistais au mystère de cette nouvelle encharistie qu'était pour ces enfants cette communion à l'âme arménienne dans le cœur de la France.

Et je songeais. Ma pensée se reportait à quelques années plus tard et je voyais alors ces mêmes enfants, devenus des hommes et des femmes, assis, le soir, au seuil de leurs foyers, réédifiés sur le sol de la patrie reconstituée, se reposant de leurs labours, dans les sérénités crépusculaires que ne troublaient plus les cris désespérés et les râles des agonisants. L'Arménie était redevenue libre. Le soir était rempli de l'immense mélodie des blés ondulant, comme une mer, sous les souffles apaisés des brises. Dans ces hommes, je revoyais ces mêmes enfants grandis, sur les bras forts de qui s'appuyaient les bras de leurs compagnes. D'autres petits enfants, nés enfin sur la douce terre maternelle, jetaient dans l'air leurs cris joyeux—leurs cris arméniens,—et les collines, les monts et les vallées étaient sans crainte et sans angoise. Et dans cette vision de ces temps qui viendront, de ces temps qui sont proches, je voyais planer sur les toits des demeures, parmi les étoiles, dans le repos de tout un peuple, libéré, ressuscité, l'ange de la Liberté, aux deux ailes éployées comme une protection, au fond du couchant rouge, et dont l'une était couleur d'azur de France et l'autre toute blanche comme le

resta toujours l'âme de l'Arménie.

O Arménie, Arménie, nation que j'adopterais pour mère si je n'étais Français, si tu savais avec quelle ardeur j'appelle pour toi de tous mes vœux la réalisation de ce rêve que j'ai entrevu dans la profondeur des regards de tes enfants, qui seront demain les réedificateurs de ta grandeur et de ta gloire !

Emile PIGNOT

ԳԵՐԱԾՆՈՒՅՆԵՐՈՒհ ԿՈԶՈՒՄԸ ԵՒ ԱՐԺԷՔԸ

Ենսունակ աղկ մը՝ որ կ'ուզէ ապիլ և պատուաւոր տեղ մը գրաւել քաղաքակիրթ աշ-խարհին մշջ, պարտաւոր է՝ նոյն խակ ներկայ դժուարին պայմաններուն մշջ՝ անուշաղիր չճղել այն բոլոր ազգակները, որոնք բնոյթը ունին իր բարոյական շահերը արծեքաւորելու, իր քաղաքակիրթական նկարավիրը ճշղելու և ձեւակերպելու:

Այս բովելին երբ մեր արիւնլուայ բայց աննկուն ցեղը իր վերածնունդին երկունքը կ'ապրի՝ գուցէ յանդուզն թուփ շատերուն գեղարուեսաններու մասին եղած ջատաղովութիւն մը:

Եւ սակայն միանգամ ընդ միշտ պէտք է ըմբռնել՝ որ լոկ նիւթական վերածնունդ մը բաւական չպիսի ըլլար հայ ցեղը զնելու ազգերուն մշջ իր արժանաւոր տեղը, և թէ ժամանակ է ուշաղրութիւն զարձնել նաեւ այն բարոյական մեծ ազգակներուն, որոնք կը ներկայացնեն բոլոր մեծ ազգերու պատութեան մշջ Գեղարուեստները:

Տարօրինակ ըմբռնումնվ մը՝ մինչդեռ Գրականութիւնը, Թատրոնը, Երաժշտութիւնը որոշ գնահատութիւն և քաջալերութիւն դասձ են մեր մէջ՝ նկարչութիւնը և Արձանագործութիւնը նկատուած են զրեթէ անօգուտ, աննշան ճիւղեր:

Եյդ սխալ և Ցեղին բարոյական ապագային համար վեսասակար համոզումներուն դէմ մաքառելու դործը պէտք է այժմէն խակ սկսիլ, լուսաւորելով մոքերը փաստերով և օրինակներով:

Իւս եթէկ չէր, որ Թատրոնը նոյնապէս անրարոյական հիմնարկութիւն մը կը համարւէր մեր մէջ, և զերասաններն ու զերասանուչները անպատիւ անձնաւորութիւններ:

Եթէ այսօր վերջապէս կրցած ենք ժողովուրդին մէջ հաստատել թատրոնին դաստիարակիչ զերին համոզումը, զեռ եւս մեզի կը մնայ ամբողջապէս յեղաշրջել անոր նկարչութեան և Արձանագործութեան մասին ունեցած հիմնովին սխալ համոզումները, որոնք արմատախիլ ընելու համար—ցաւելով ըսեմ անմիջապէս — ոչ մի լուրջ, հաւաքական և սխոթէմաթիք աշխատանք չէ կատարուած արուեստագէտներուս կողմէն:

Եյդ աշխատանքը պէտք է սկսիլ այժմէն և անդուլ, այնքան խոր են թիւր ըմբռունումները և դատաղութիւնները:

Մեր մէջ տիրող սովորական կարծիքն է եղած նկատել նկարիչները և քանդակագործները իբրեւ անողետք և ազգին անօգուտ էակներ, իրենց սեփական հաճոյքին համար գոյներու և ձեւերու հետ խաղացողներ, տեսակ մը երազատեսներ, իտէալիսաներ, վերացական էակներ վերջապէս, որոնցմով հետաքրքրուիլ շարժէ:

Աչա քաղաքակրթութեան պատմութեան փաստերուն դէմ ցցուող այն հսկայական սխալը, որուն գոյութեան դէմ եթէ երբեմն մեր մամուլին մէջ վախկոտ ակնարկներ և գանգատներ յայտնուեր են, աննիք մնացեր

են առանց վաղորդայնի, առանց ճիզի՛ դրական հողի մը վրայ փոխազրելու անոր դէմ մաքառումին գործը:

Անցողակի կերպով նկատեմ, որ չարիքին արմատը՝ կամ գոնէ արմատներէն մէկը կը գտնուի նոյն անըմբոնելի պակասին մէջ, որ կը գտնուի մեր դպրոցական գրութիւններու ցանկին վրայ ուր շարք մը անօգուտ «ութիւններուն» քով «Գեղարուեստներու Պատմութիւն» ը կը փայլի... իր բացակայութեամբ:

Ի՞նչպէս կ'ուգէք որ երեկուան պատանին այսօր՝ գործի մարդ և նոյն խակ զրամատէր դառնալով, կարողանայ գեղարուեստական գործ մը արժանաւորապէս գնահատել, արուեստագէտները և արուեստը՝ ազգային արուեստը քաջալերել, երբ ուսումնարանական ցրջանին մէջ ոչ ոք և ոչ մէկ զիրք ասոր հսկայ նշանակութիւնը զգացուցած է իրեն:

Ազգային Արուեստ ըսի, և արդարեւ եթէ գեղարուեստաները հայրենիք չունին, արուեստագէտները հայրենիք մը ունին, իրենցը, որուն հետ կապուած են անոնք իրենց զգացումներուն, հոգիին, անցեալին և աւանդութիւններուն բոլոր մտերիմ կապերով, որուն ցաւերուն և յոյսերուն թարգմանն են, և որուն վրայ կը ցոլանայ իրենց փառքը:

Արուեստագէտը և հայրենիքը գրեթէ անբաժան են, և եթէ գործը Մարդկութեան կը պատկանի, գործաւորը կը պատկանի իր հայրենիքին, որուն անունը կը սիրցնէ աշխարհին իր արուեստին մէջէն:

Եթէ այսօր Յաւնաստանը՝ այդ տիպար օրինակը արուեստագէտներու հայրենիքին, զեռ կը սիրուի ամբողջ մարդկութենէն, երբ Փիդիաներու ցրջանը վազուց է թաւալած արդէն, այդ ճիշդ Փիդիաներ, Աբէլներ, Փրաքսիթէլներ արտազրած, սնուցած ըլլուն համար է միայն:

Ո՞վ պիտի կրնար Միլօի Վէնիւսին առաջ

կանգնիլ՝ առանց երեւակայելու այն կապոյտ երկնակամարը և արեւոտ եղերքը, ուր կերպարանաւորությաւ ան, իր անստվիւտ գեղեցկութեան մէջ։

Կարելի՞ է մօածել, որ եթէ Յունաստանը Աղեքսանդրներ միայն տուած ըլլար աշխարհին, նոյն իսկ աշխարհակալական հանձարով օժտուած, այդ բաւական պիտի ըլլար Յունաստանի ճակատը յաւիտենապէս պսակելու անթառամ փառքի դափնեպսակով։ Ո՞չ։

Պատմութիւնը՝ մեր ուղեցոյցը՝ մեզի կը խօսի նաեւ շարք մը աշխարհակալներու մասին, Աստիղասաններ և Հենկ-Թիմուրներ, որոնք իրենց ժամանակաշրջանը լուսաւորեր են հրդեհներու արիւնագոյն վերջալոյսներով, աւերի և մահուան հսկայ արուեստագէտներ, և որոնց անունը և յիշատակը պժգանք միայն կ'առաջացնէ։

Նիւթական տիրապետութները հարկադրականօրէն ժամանակաւոր են, որքան ալ մեծ ըլլան անոնք և ստորագրուած նոյն իսկ նախորդուններէն։

Բարոյական և քաղաքակրթական տիրապետութները միայն կոչուած են ապրելու և ապրեցնելու մարդկութիւնը իր կոչումին արժանաւոր մթնոլորտի մը մէջ։

Այդ տեսակէտէն արուեստագէտները ազգի մը բարոյական մեծութեան զլսաւոր ազդակներն են եղած և են։ Ասոնք իւրաքանչիւր ցեղին իր մէջ պարփակած իտէալներուն, յոյզերուն, ձգտութներուն, երազներուն, ամենամքուր և ամենաբարձր զգացութներուն մարմնացութներն են։

Այդ ճշմարտութեան առաջ մենք միայն կոյր մնացած ենք՝ մեր արուեստագէտները ձգելով անտարբերութեան և արհամարհանքի սպաննիչ միջավայրի մը մէջ, առանց կարողանալ նկատելու, որ վաղը ազգերը պիտի չափուին մարդկութեան բերած իրենց քաղաքակրթական-բարոյական տիրապետութներով, քան անտեսական-շահագիտական։

Ո՞վ կրնայ ժխտել որ օտար շրջանակներու ծանօթ հայ արուեստագէտ մը իր ազգին շատ աւելի օգտակար անհատ մըն է, քան թէ այս կամ այն առեւտրական ճիւղին մէջ մի քանի միլիոն դիզած հայ հարուստը։

Առաջինը ընդունակ է արտադրելու գործեր, որոնք ապագայ սերունդներուն պիտի խօսին, որոնք կենդանի և անմահ փաստերը պիտի մնան հասած կատարելութեան մը, ձգտուած իտէալի մը, մինչդեռ երկրորդը միակ նպատակ առաջադրած է զրեթէ միշտ՝ բայցառութիւնները միշտ յարգելով իր հարցատութեան բաղմապատկումը կամ գործառնութեանց ընդարձակումը։

Ճիշտ է որ այսօր հակառակ մեր ապրած արտակարգ պայմաններուն, որոնք լեցուն են ցնցող նիւթերով, ոչ մէկ հայ արուեստագէտ կրցաւ կամ միջոց ունեցաւ խացընել մեր ապրած կարմիր օրերը։

Արուեստագէտը առաքելութիւն մ'ունի կատարելիք, և իր գործերը յաւերժական բողոքներ կամ կարմիր խարանանքներ են, իտէալի փառաբանութներ կամ յոյսերու գունագեղ փունջեր։

Բայց եթէ մեր հայ արուեստագէտները միջոց չունեցան կտաւին կամ մարմարին վրայ խառացնել Ազգին Ցաւը և Յոյսը, Քէնը և Ապագան, այդ մեղքը դարձեալ չի ծանրանար այն անտարբեր շրջանակներուն վրայ, որոնք յամառօրէն կ'անդիտանան արուեստագէտին արժէքը հասարակական տեսակէտէն, ազէտ նաեւ Արուեստի նշանակութեան՝ քաղաքակրթական տիրոյթին մէջ։

Կը յաւակնինք քաղաքակրթուած ազգ մը ըլլալ, կապկօրէն կ'ընդօրինակենք եւրոպական մայրաքաղաքներուն — մանաւանդ Փարիզի մէջ — լոյս տեսած ամեն նորութիւն, սովորութիւն, բարք ու վարք, բայց չենք ուղեր տեսնել որ ամէն տարի — պատերազմէն առաջ — Գարնանային նկարահանդէսներու միջոցին ֆրանսացի հասարակութիւնը

անհամբեր կ'սպասէք Սալօններու բացումին.
ամէն օր խուռներամ դիմելով անթիւ սրահ-
ներուն մէջ ցուցազրուած արուեստագէտնե-
րու գործերուն առաջ:

Ինչու չենք ընդօրինակեր նաեւ այդ շա-
հագրգումը:

Աչքիս առաջ ունիմ՝ 1905ի «Մուրճ» ին
թիւ 1ը, ուր, Գեղարուեստը խրախուսող
Ընկերութեան 14 րդ ցուցահանդէսին մա-
սին հետեւեալ տողերը կը կարդամ.

«Ահա մի ամբողջ ամիս ու կէս է, որ
« բաց է այդ ցուցահանդէսը, բայց թիֆլիսի
« հասարակութիւնը զարմանալի անտարբե-
« րութիւն է ցոյց տալիս. չի յաճախում
« նրան: Փառքի Տաճարի առաջ ծածանող
« դրօշակներն են միայն ցոյց տալիս, որ
« Գեղարուեստի տօն է այլտեղ: Բայց
« մտէք ներս և դուք կը տեսնէք իրանց
« նկարիչներին և քանդակագործներին, որոնք
« մելամաղձութեամբ գնահատողներ են սպա-
« սում»:

Ահա պատկերը 12 տարի առաջ:

Պիտի առարկուի որ այսօր մեր Ազգը
վիրաւոր է, մահամերձ է, որ գեղարուեստ-
ներու մասին խորհելու ժամանակը չէ:

12 տարի առաջ համաշխարհային պա-
տերազմը չկար:

Չարիքին արմատը ուրիշ տեղ է ըստ:

Եւ մեծագոյն չարիք մըն է քաղաքակր-
թական այդ ամենակարեւոր ազգակը անու-
շաղիք ձգելը:

Յօդուածիս սկիզբը կենսունակ աղջի մը
մասին էր խոսքս, և մենք ամենքս կը յայ-
տարարենք որ կենսունակ աղջ ենք:

Ապացուցանենք:

Հայ ցեղը արուեստագէտներու ցեղ մըն
է: Տեղը կը պակսի ինձ երկարօրէն ծանրա-
նալ այդ մասին: Այսօր արուեստագէտներու
բոյլ մը ունինք, որոնք ընդունակ են հայ
արուեստը փայլեցնելու, սիրցնել տալով
նաեւ «Հայ» անունը:

Գիտնանք գնահատել դանոնք:

ՀՐ. ԱԼԵԱՆԱՔ

ԷՄԻԼ ՓԻՆԵՕԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂՇՈՒԹԵԱՆՑ ՀԱՍՈՐԸ

անի մը օրէն լոյս կը տեսնէ
էմիլ Փինեօի բանաստեղծու-
թեանց հատորը *Les Chants
d'airain*, Արբորէ երգեր : Այս բանաս-
տեղծութիւնները զբուած են ներկայ պա-
տերազմի ընթացքին, կը փառաբաննեն ֆրան-
սական զիւցազնութիւնը, և կը մեկնեն այս
պատերազմին յարուցած բարոյական ու
մարդկացին մեծ հարցերը: Այդ քերթուած-
ներէն մին, որուն թարգմանութիւնը տուփնք
մեր նախորդ թիւով նուիրուած է Հայաս-
տանին: Մեր տաղանդաւոր աշխատակցին
այս գործը սահմանուած է մեծ յաջողութիւն
գտնելու: Հանրածանօթ զրագէտ Վիքթօր
Մարկրիթ որ զրած է այս հաւաքածոյին
յառաջաբանը, կը յայտարարէ թէ այս բա-
նաստեղծութիւնները ամենէն զեղեցիկներն
են պատերազմին ներշնչուած քերթուածնե-
րուն. Կ'արտատպինք Վիքթօր Մարկրիթի
յառաջաբանը և հատորին ամենէն հզօր
էջերէն մին.

PRÉFACE

Voici un livre digne de son titre.
Les Chants d'airain, de M. Emile
Pignot, rendent un son pur et grave.
On dirait, à l'entendre, que la grande
cloche d'Hugo s'est réveillée.

La guerre, qui inspira jusqu'ici
d'innombrables poètes, n'avait point
encore fait résonner, avec autant de
profondeur et de force, un si noble
lyrisme. Il émeut, parce qu'il a
l'accent du cœur.

Il fait mieux que d'émovoir, il
soulève, au dessus du charnier,
l'âme en deuil.

Une aile vigoureuse bat au rythme des strophes.

On se sent, à mesure qu'on lit, emporté, à travers la nuit du monstrueux cauchemar, vers la blancheur confuse, mais certaine, d'une aube.

Livre de pitié, livre de foi ! Œuvre sensible et fière qui honore le sûr et grand talent de M. Emile Pignot.

J'ai prononcé le nom d'Hugo. Je le maintiens.

C'est à la voix prodigieuse dont le

siècle passé retentit encore que **Les Chants d'airain** font écho. Dans leur vibration assourdie, leur tintement plus simple, plus intime, tressaille le même culte de tout ce qui est juste, bon et beau.

Une âme ici s'élève vers les sommets.

France, Humanité ! D'une cime à l'autre, ces poèmes cheminent, avec une espèce d'horreur et d'espérance sacrées, sur la voie des tombes.

EMILE PIGNOT

Livre de Français, tout brûlant de l'amour de la patrie, et livre d'homme qui, par delà l'horizon de boue et de sanie, pressent l'aurore universelle.

Pages trempées de larmes et lour-

des d'ombre en marge desquelles une bande d'azur s'étend : la certitude du matin sur un monde nouveau.

Tant de souffrance n'aura pas été vécue en pure perte.

Victor MARGUERITTE

PARIS INVIOLÉ

Il nous avait fallu plier devant le nombre ;
 Et, brusquement, comme la nuit jette son ombre,
 Aux soirs d'hiver, les cœurs se drapèrent de deuil.
 Attila s'apprêtait à souiller notre seuil.
 Alors tu te sanglas dans ta double cuirasse
 D'énergie et de fer, et l'âme de la race,
 O Paris, s'éveilla du fond de son tombeau.
 Le Panthéon gronda comme un vaste cerveau ;
 Le corps de l'Empereur se dressa sous la voûte
 Du grand temple et, d'un geste ordonnant la déroute,
 Napoléon, debout parmi les étendards,
 Lança sur nos soldats le feu de ses regards ;
 Et ton cheval de bronze, ô Jeanne de Lorraine,
 Se cabra sur son socle et l'œil gonflé de haine
 De Ganibetta plongea, terrible, au fond du cœur
 De la vieille cité ; dans la nuit sans lueur
 La Tour, la grande Tour sereine et vigilante,
 Au fond du ciel crispa sa prunelle vivante ;
 Notre-Dame tendit ses tours comme deux bras
 En un geste qui dit : Tu ne passeras pas !
 Paris ne fut qu'une âme, une âme renforcée
 Des âmes de tous ceux dont l'Histoire sacrée
 En une vague immense, en un suprême flux,
 Vint faire déferler les rages des vaincus,
 Les hymnes de triomphe et les chants de victoire
 Des antiques guerriers qui scellèrent ta gloire,
 O Paris, dans les flots tragiques de leur sang,
 Leur sang qui, ce soir-là bondit plus frémissant
 Et qui se répandit plus vivant dans les veines
 De tous tes monuments : des colonnes hautaines
 De ton grand Panthéon aux portiques d'airain,
 Du bronze que pétrit le Peuple Souverain,
 En Juillet — et de l'Arc aux arcades splendides,
 Du dôme flamboyant des fières Invalides,
 De la Sainte-Chapelle — et te donna des nerfs
 Prêts à braver, s'il l'eût fallu, tout l'univers.
 Attila, qui déjà croyait tenir sa proie
 Te vit-il dans la nuit ? Ton regard qui flamboie
 Et fait lever toujours des moissons de géants,
 O Paris, et qui jette à tous les ouragans
 Des siècles éternels ses grands éclairs tragiques
 Fit-il trembler d'effroi les hordes germaniques ?
 Je ne sais. Mais je sais qu'aux premières lueurs
 Du matin qui suivit, dans toutes ses splendeurs
 Le soleil inonda d'une immense auréole.
 La Tour, le Panthéon, Montmartre et la Coupole
 Et qu'il monta plus haut, plus clair, plus solennel,
 O Paris, dans l'azur resté pur de ton ciel.

**ՄԱՌՆԻ ՅԱՂԹԱԿԱՆ ՃԱԿԱՏԱՄԱՐՏԸ ՅՐԴ
ՏՄՐԵԴԱՐՁԸ ԵՒ Մ. Հ. Ե. ՄԻՌԻԹԻՒՆԸ**

Մառնի յաղթական ճակատամարտը ոչ միայն կենդանի փաստ մըն է քաղաքակիրթ և արդարասէր Թրանսայի զինուորական ուժին, այց նմանապէս անկէ է որ պատերազմի ճակատագիրը կերպարանափոխուցաւ, կասեցնելով ահաբեկիչ արշաւանքը բարբարոս Գերմաններուն, որոնց պարտութեամբ միայն պիտի վերականգնուին արդարութիւնը, հաւասարութիւնը և ձնշուած ազգերու իրաւունքները, և հետեւաբար Հայաստանի իրաւունքները և ազատագրումը:

Քանի որ Հայերուս յոյսերը և Հայաստանի ճակատագիրը կապուած է դաշնակիցներու յաղթանակներուն, հետեւաբար անոնց յաղթանակները մեղ ալ պէտք է ոգեւորեն, և անոնցմէ ամենէն պանծալին Մառնի յաղթանակն է: Ու ահաւասիկ Մ. Հ. Ե. Միութիւնը երրորդ անգամ՝ ըլլալով պատիւը կ'ունենայ իր մասնակցութիւնը տանելու Մառնի յիշատակելի յաղթանակին առթով կազմակերպուած հայրենասիրական մեծ յոյցին, որուն նախաձեռնարկն եղած է երկրորդ անգամ՝ ըլլալով Réformés № 1 ընկերակցութիւնը:

Աւելի քան քսան ընկերութիւններ արդէն խկ հաւաքուած էին որոշեալ ժաման նահանգապետարանի հրապարակը (Place de la Préfecture), ուրկէ թափօր կազմելով կ'երթան իրենց խոր յարդանքը մատուցանելու Մառնի անձնուէր և յաղթական քաջերուն Հումանական շուրջ:

Երրորդ անգամն էր որ Հայկական նուագոյն դրոշակը կը ծածանէր Մարսէյլի գեղեցիկ պողոտաներուն մէջ, և անոր ետեւէն կ'ընթանար ծանրաքայլ հայկական մեծ ու նշանակելի թափօրը, գրաւած ըլլալով միանգամայն իր պատուաբեր տեղը, ճիշտ կեղրոնը: Աջէն և ձախէն կը լսուէին փափուք-

ներ « Ce sont les Arméniens. » խալումանք կարեկցորէն կը մրմնչէին « Pauvres Arméniens, vous avez trop souffert », (լսեղծ Հայեր, դուք շատ տառապեցաք), խալուրիշներ կը շփոթուէին « Սերպեր » անուանելով:

Հայերուս այս կարգի յոյցերու մասնակցելու օգտակարութեանց վրայ չէ որ պիտի ուզէի խօսիլ, որոնց բարոյական ազգեցութիւնը անվիճելի է. այլ ես կ'ուզեմ անզրադառնալ մատնանշելու համար կէտ մը, որը ինքնին շատ կարեւոր է: Հայկական Միութիւններ և մարմիններ ոչ թէ միայն պէտք է օգտագործեն ներկայացուած այսպիսի առիթները՝ ազգային փրօփականատ մը ըրած ըլլալով համար, այլ նաև անոնք պէտք է աշխատին միջոցներ ստեղծել ծանօթացնելու համար Հայը և Հայաստանը օտարներուն և մասնաւորապէս մեղի բարեկամ հանդիսացող պետութիւններուն, որոնցմէ կախուած են մեր բոլոր յոյսերը:

Թրանսան աշխարհի յառաջադէմ ազգերէն ըլլալով հանդերձ, զեռ հասարակ ժողովուրդը բոլորովին ագէտ և անձանօթ է Հայուն ու Հայաստանին, անոնք կը շփոթեն մեղ յաճախ Սերպերու և Միութիւններու հետ, որուն ապացոյցը առի արգէն խկ վերը: Մեր պէտք եղածին պէս չճանցուելուս յանցանքը բնականաբար օտարինը չէ, այլ Հայերուս. մեր մէջ քիչեր զժբաղդաբար հետեւցան Զերազներու, Զօպանեաններու և Վարանդեաններու ցանած սերմերը արդիւնաբերելու:

Ամէն ժամանակէ աւելի պէտք ունինք միահամուռ գործակցութեամբ լծուելու ազգային շինարար գործերու, ծանօթացնելու համար Հայը և Հայաստանը օտարներուն, ինչ որ պիտի ըլլայ զօրաւոր միջոցներէն մին, Հայաստանի ապատագրման սրբազն դասին մէջ:

Մարսէյլ

ԱՐԹՈ

ԿԻՊՐԱՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

ՀՀ

Ա

Արտասահմանի մեր գաղութներուն կեանիքը առհասարակ շատ քիչ ծանօթ է իրարու.— Քանի՞ հայեր կ'ապրին այս կամ այն գաղութին մէջ. որքան սերտորէն փարած են հայ կեանքին, հայկական անցեալին, Մայր Հայրենիքի պարզած ողբերգական վիճակին և կամ գաղուայ վերածնունդի զգլիխ հեռանկարներուն — այս ամենուն մասին լիակատար տեղեկութիւններ չունինք:

Ներկայ արիւնուա օրերուն, հայկական դադութները պէտք են հետաքրքրուիլ իրարմով, ինչպէս ընտանիքի մը անգամները, որովհետեւ մեր մայր գանգուածը անջատւած է մեզմէ և իր սեւ սուզին մէջէն արցունքոտ աչքերը դէպ ի մեզ դարձուցած է:

Կիպրահայ փոքրաթիւ գաղութը, հին ժամանակներէ ի վեր, գոյութիւն ունեցած է, և Կիպրոսը՝ Միջերկրականի այս քննադթագուհին, մեր հին թէ նոր պատմութեան մէջ խաղացած է ճակատագրական, աչքառու որոշ դէր:

Կիպրահայ ներկայ գաղթականութիւնը հին չէ — հազիւ 30-40 տարուան ծնունդ — բայց կան ափ մը բնիկներ (տեղացիներ) — մի քանի բարեկեցիկ թրքախօս ընտանիքներ — որոնք 150-200 տարուայ ընտանեկան ծանօթ պատմութիւն մը ունին։ Սակայն, Կիպրոսի մէջ, միշտ ալ եղած են հայ առեւտրականներ եւ զինուորականներ, Ռուբինեանց հարստութեան շրջանէն ի վեր:

Կիպրոսի հիւս. եղերքը, Կերնէ-Քարեասլեռնաշղթացի փէշերուն վրայ ունինք հայկական վանք մը, ընդարձակ հողերով — Ար. Մակարի վանքը, որ 400 տարուան հնութիւն ունի, ուր Միթթար Աբբահայրը՝ Աերաստացի մեծ հայը՝ մի քանի դառն օրեր անցուցած է անհիւրընկալ և նեղմիտ միա-

բանութեան մը մէջ. ուր Ծերենցը (*) Կիպրական մառախլապատ լեռներուն յանդիման գրական խոկումներ ունեցած է և «Թորոս Լեւոնի»ի իր պատմական գեղեցիկ վեպը Կիպրոսի և Սբ. Մակարի հետ կապած է։

Դեռ այսօր, մամակուսթա քաղաքի պարիսպներուն մէջ, կանգուն կը մնայ հայկ. պղտիկ, անշուք մատուռ մը՝ վենետիկեան շրջանէն մնացած. Կիպրոսի պատմութենէն կը տեղեկանանք որ, Վենետիկյիներու ժամանակ, Ֆամակուսթա ահապին բնակչութիւն մը ունէր, ու Արեւելքի էն վաճառաշահ կեղրուններէն մին կը համարուէր։

Կիլիկիոյ այնքան մօտիկ այս կղզին (միմիայն 40 մղոնով զատսւած անկէ) բնական է որ, իր ծաղկեալ շրջանին հրապուրած և իրեն քաշած ըլլայ շատ թուով հայեր։ Լուսինեաններու ժամանակ, Կիլիկիոյ հայկ. արքունիքը խնամիական կապերով կապուած էր Կիպրոսի վարիչներուն հետ։

Կիպրահայերը, գաղթական թէ տեղացի, 700ի կը հասնին այսօր և ցրուած են կղզիի ամէն կողմը, զլխաւորաբար Նիկոսիոյ, Լառնաքայի և Սբ. Մակարի մէջ։

Նիկոսիոյ հայերը, որ 400ի կը հասնին, ունին եկեղեցի, երկառ վարժարան (մանկապարտէղ և նախակրթարան), ընթերցարան և կաղմակերպութիւններ։ Լառնաքայի հայերը եւս ջունին պղտիկ, գեղեցիկ մատուռ մը, շինուած Ատանայի ջարգերէն վերջ, և նուիրուած Կիլիկիոյ նահատակներու միշտակին։

Սբ. Մակարի վանքը, որուն հողերուն վրայ կ'ապրին երկրագործ 5-6 հայ ընտանիքներ (վարձակալ), ունի, ինչպէս քիչ առաջ յիշեցի, ընդարձակ հողեր, մայրիկ,

(*) Տօքթ. Յ. Շիշմանեան, 1875-78, զինուորական բժշկի հանգամանքով Նիկոսիա մնացած է։

ձիթապատճի, եղօերի անտառներ: Վանքին տեսարանները չբնադ են, ողը խիստ կազդուրիչ և ջուրը՝ համով: Ար. Մակարի տարեկան եկամուտը, գուտ շահ, 3-400 ոսկիի կը հասնի: Այս գումարը կը գործածուի նիկոսիոյ եկեղեցիի «պայծառութեան», ղըպքոցներուն և աղքատներուն համար:

Նիկոսիոյ մէջ կան մի քանի հարուստ կալուածատէր գործարանատէր և վաճառական Հայեր՝ 1000-2000 ոսկիի կարողութիւնով. կան նաեւ արհեստաւորներ՝ ոսկերիչներ, կօշկակարներ և կառավարական բարձր ու ստորագաս պաշտօնեաներ, ատամնաբուժներ և այլ զբաղութներով Հայեր:

Թագմակուսթայի թուրք գերիներու +էմբին մէջ կան հայ բժիշկներ և թարգմաններ:

Կիսլրահայ գաղթականներուն մեծ մասը 1894-95ի ջարդերու միջոցին եկած ապաստան գտած են այս ապատ երկրին մէջ: Ջարդերէն վերջ, «Կրթարան-Որբանոց» մըն ալ բացուեցաւ նիկոսիոյ մէջ, նախաձեռնութեամբ Պր. Վ. Քիւրքճեանի: Սոյն որբանոցը որ 6-7 տարի շարունակուեցաւ, բաւական թուով որբերու նախնական և տոհմային կրթութիւն մը տուաւ: Փարիզի և Լոնսոնի գիտակից և ունեւոր Հայերը «օժանդակ մարմին» ներով օգնեցին որբանոցին և բարերար հանդիսացան որբուկներուն:

Կիսլրահայ միջակորեարը, մանաւանդ գաղթական տարրը, միշտ սիրած է իր ազգն ու եկեղեցին, իր գիտակցութեան և կարողութեան չափովը օգնած է տառապակոծ Հայութեան:

Յաջորդով ջանանք ակնարկ մը նետել կիսլրահայերու ազգային կեանքին վրայ:

Տօք. Ա. ԹԱԳԻՈՐԵԱՆ

13 Օգոստոս 1917.

ԲԱՑԱՌԻԿ ԹԻՒ

Վերածնունդի կաղանդի բիւր, որ լոյս պիտի տեսնէ զեկտեմբերի վեցեր. պիտի ունենայ մասնաւորապէս նոխ պարունակութիւն եւ զարդարուած պիտի ըլլայ բազմարիւ պատկերներով: Յօդուածներ պիտի ունենան եայ և օսու ծանօթ գրագէներ: Պիտի դրկուի Վերածնունդի այն բաժանուղնեաւն միայն՝ որ արդէն վնարած են իւնեց բաժնեգինը: Առանձնական պիտի ծախուի՝ եար 5 ժամեմ:

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ՄՏԱԿՈՐԱԿՈՆ ՄԻՈՒԹԻՒՆ

Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութեան վիւանը՝ կը խնդրէ մենէ հրատարակել հետեւեալ յայտարարութիւնը.

Փ. Հ. Մ. Միութիւնը ո և է անձնաւութեան նամակ կամ հեռագիր չէ ուղարկած Փարիզի հայ գաղութին անունով: Ամէն ինչ ըրած է միմիկայն իր անունով: Զօրավար Եռուտենիչին ուղղեալ հեռագիրը, որուն պատճենը՝ Վերածնունդի երկրորդ թիւով Միութեան գործունէութեան մասին հրատարակուած յօդուածին մէջ չակերտի մէջ առնուած ֆրազն էր պարզապէս, ուղղուած էր յանուն Միութեան. զգածուելով այդ հեռագրէն՝ ուր «վերածնեալ մեծ Ռուսաստանին և իր դաշնակիցներուն՝ իրաւունքի համար մղուած այս պայքարին մէջ վճռական յաղթանակ» կը մաղթուէր, եռտենիչ իր շնորհակարութիւնները տարածած է ամբողջ հայ գաղութին՝ պատասխանին

մէջ զոր ուղղած է Ազգ. պատուիրակութեան նախադահին:

Միութիւնը ոչ Փարփղի գաղութին ներկայացուցիչը կը նկատէ ինքվինքը, ոչ ալ քաղաքական մարմին մը՝ Ազգ. Պատուիրակութեան մարդին մէջ ստոնձութիւններ ընելու մտադիր, ինչպէս կ'ըսեն շատ սակաւաթիւ անձինք՝ երախացական չարամբառութեամբ:

Նատոնց ի վեր Փարփղ հաստատուած, իրարձանցող ու յարգող, համազգաց ու համախոհ հայ մտաւորականներու և գրատէրներու համախմբում մըն է, աղքասիրական-մտաւորական Ակումբ մընորուն նպատակն է Փարփղի հայ գաղութին մէջ մտաւոր-ազգացին կեանքի գարկ տալ և աղքային դատին իր կրցած չափով ծառայութիւն մտաւուցանել, ինչ որ պարաբն ու իրաւունքն է ամեն հայ անհատի և խմբակցութեան: Փարփղ հաստատուած՝ աղքային դատն ու մտաւորական կեանքը սիրող ամեն Հայ կամ Հայուհի, որ կը փափաքի անդամակցիլ Միութեան, սիրով կ'ընդունուի եթէ Տեօրէն Խորհուրդի երկու անդամներուն կողմէ ներկայացուի, ու վճարէ մուտքի նուէր մը և տարեկան 25 ֆրանք: Միութեան նպատակն է՝

« 1. — Փարփղի հայ գաղութին մտաւորութերը համախմբել և կազմակերպել, ու զանոնք ի սպաս զնել հայկական դատին:

« 2. — Մտերմական յարաբերութիւններ հաստատել ֆրանսական մտաւորական աշխարհին ու Միութեան միջեւ:

3. — Զանքեր ընել, մէկ կողմէ՝ Ֆրանսայի և ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհին ծանօթացնելու հայկական մշակոյթը և միւս կողմէ ֆրանսական մշակոյթի ծանօթութիւնը Հայոց մէջ ընդարձակելու:

4. — Օգնել հայկական դատի ի նպատակ փրօփականտի գործին:

Ք Բ Ո Ւ Ի Կ

ուսական քառոր կը տեւէ, կը յաւերժանայ... Ալ զայն որակել իսկ կարելի չէ: Մինչեւ անգամ կամ կարող չենք վատահ ըլլալ թէ որոշապէս զիտենք ամեն ինչ որ կ'անցնի հոն: Ամեն օր նոր փուլ մը ներքին պայծագարի, — երէկ Քօրնիլօֆ Քերէնսքիլի դէմ կը ցցուէր, յետոյ անձնատուր կ'ըլլար, հիմա կ'ըսեն թէ երկութին համախոհութեամբ խաղ մըն էր առ՝ Սովիէթին դէմ. այսօր Զէրնօֆ մը մէջտեղ կ'ելլէ, Քերէնսքին տապալելու հակամետ. Սովիէթը կը մնայ աւելի զօրեղ քան երեք... ամեն տեղ, ամեն օր, ամեն ըովէ, մէկը կը հրաժարի, և հարիւր հոգի ճառ կը խօսին... Մէկ բան մը բացայայտ է, այն է որ այդ երկիրը ծանր հիւանդ է, և բուժումը մօտ չի թուիր: Քերէնսքի կը տապալարկի անթիւ զժուարութեանց մէջ որ մերթ՝ ահազին ալիքներու պէս կը թուին ծածկել զինքը և որոնց դէմմեծ տրիբունը կը շարունակէ կրուիլ աննկուն յամառութեամբ... Ու թշնամին կը պատրաստէ Փեթրուկրատի վրայ յարձակումը, ու նոյն միջոցին, ըստ լրագրաց՝ Խրիմի Թաթարլները զլուխ վերցնել կը սկսին... Ռուսիոյ ուրիշ մասերուն մէջ գտնուող մահմեատականներու մասին լրագիրները լուռ են... Ի՞նչ կ'անցնի. ինչ կը նիւթուի մութին մէջ... Ասաւուած տայ որ մեր ցեղը անվթար ելլէ այդ ահաւոր տագնապէն: Աշխարհիս բոլոր Հայերուն աչքերը հիմա մեր Կովկասի ինչպէս և հայկական գրաւեալ հողերու ցեղակիցներուն վրայ դարձած են, որոնց կացութիւնը փափուկ կը դառնայ՝ իրերու բերմամբ: Ռուս յեղափոխութեան պայծթեն ի վեր, Ռուսիոյ Հայերը, ինչպէս և գրաւեալ հայկական հողերէն Կովկաս ապաստանած մեր ելլացները, մեծ կորով, իմաստութիւն և ազգասիրութիւն ցոյց տուին: Իրենց յարդ գոյացուցած արդիւնքներուն մեծագոյններէն մին, մեծագոյնը թերեւս, Ռուսիոյ հայացեղ բոլոր զինուորներուն Կովկաս հաւաքման որոշումը ստանալն է, — ամենէն ափոփիչ ու յուսատու նշոյը ներկայ խաւարին մէջ: Այժմ որ կացութիւնը աւելի

ծանր է քան երբեք, այդ բարոյական մեծ յատկութիւնները զոր Կովկասի մեր եղբայրները՝ արեւելահայ թէ արեւմտահայ՝ ցոյց տուին, անշուշտ ի յայտ պիտի բերեն աւելի սուր ու խտացած ձեւով, զիմագրաւելու համար փոթորիկին։ Միութեան պակասը, միակ թերութիւնը որ կը նկատուե՞ր և որ արդէն իսկ մեղմացած կ'երեւար վերջերս (Կովկասեան թերթերու մեր ձեռք հասած նորագոյն թիւերուն մեջ կուսակցական, հատուածական, անձնական կրիւները մեծապէս նուազած կը նկատենք), այժմ անշուշտ ամբողջապէս տեղի տուած է՝ ընդհանուր վտանգին հանդէպ՝ բայցարձակ համերաշխական ոգիի մը։ Ամենուն մտածումը այժմ անշուշտ սեւեռուուած է Կովկասի ինչպէս թրքահայկական գրաւեալ հողերուն մեջ ցեղին գոյութիւնը պահպանելու՝ մինչեւ հնչէ դաշնակիցներուն յազթանակի ժամը, որ պիտի հնչէ անտարակոյս։ Այդ պահպանումին համար էական տարբն է ուժը, կազմակերպիչ ու համերաշխ ուժը, բայց անհրամեշտ է և աչալուրջ ու շրջահայեաց զիւնանպիտութիւն մը. անհնար չէ վերջապէս՝ որ հարեւան ցեղերը ունենան բանիմաց զեկավարներ, որոնց կարելի ըլլայ ըլբունել տալ որ իրարու հետ շահերու ու և է իրական հիմնաւոր հակառակութիւն չունեցող զրացի ժողովուրդներու միջեւ անհամաձայնութիւններն ու ընդհարումները զիրենը ամենըն ալ տկարացնելու և բունապետական տերութեանց ջախջախումը ուշացնելու միայն պիտի ծառայեն, մինչ ազատական ազգերու շուտափոյթ յաղթանակը, ամբողջ աշխարհի մեջ ազատութեան սկզբունքինեւազգայնութեանց իրաւունքներուն յարգանքը տիրական դարձնելով՝ իրենց ամեն մէկուն ազգացին ազատ զարգացման իրավէս նողաստաւոր պայմաններ պիտի ստեղծէ։

* *

Եթէ արտասահմանի Հայերս՝ չենք կրնար ուղղակի օգնել Հայրենիքի մեր ցեղակիցներուն՝ մասնակցելով բուն պայքարին, կլնանք բարոյապէս սատարել անոնց թափելիք ճիգին ուժը բազմապատկելու, — և բարոյական աջակցութեան ձեւերուն զիսաւորն է՝ մեր ազգանուեր զորունեւութեան տալ

հետզհետէ աւելի վառ, աւելի հզօր, աւելի ներդաշնակ զարդացում մը, որուն արձագանքը, հասնելով մենչեւ հոն, սփոփէ, սրտապնդէ, խանգավառէ զանոնը։ Արտասահմանի Հայոց մեջ այժմ տիրող համերաշխութիւնը, բանակութեաներու զաղարը, — «Արձագանգ Փարիզի»ին անձնական յարձակութիւնը, բանակութիւնը մեջ այժմ ամերականի այժմեան ընդհանուր խաղաղ ու սիրապատար մթնոլորտին մեջ, — կուսակցական ու հատուածական անշատութերու լուրջ զինալուլը, ընկերվարական և այլ ապազգային անժամանակ ձգութեաներու միահեծան լցումը, բոլորանուեր յարումը՝ ամենուն կողմէ՝ մեր ազգային դատին ու միայն տնոր, գեղեցիկ ու հոգեվարար տեսարան մը կը կազմին, որուն մեջ պիտի հալին ջնջուին նաեւ անշուշտ ընդհուպ այս կամ այն գաղութին մեջ գեռ խուլ կերպով տեսող ջղային խառնուածքներու, զիւրագրզիւ ըզգայնութեան բոցեղէն տիրական շունչին տակ անհետանալու սահմանուած են։ Զամերաշխութիւնը, որ իրականացած է, չի բաւեր սակայն։ Միացած տարբերը պէտք է ոգեւորութեան, ջանասիրութեան, զոհաբերութեան զերագոյն աստիճանը ի հանդէս բերեն։ Մենք՝ արտասահմանի Հայերս, որ մեր ցեղին այս զարհուրելի ճգնաժամի օրերուն նիւթապէս հանդիսանցած ըլլալու ամօթալի առաւելութիւնը ունինք, զոնէ մեզի հնարաւոր եղած զոհութիւնները իրենց ամենածայրացեղ չափովը յանձն առնելով է որ պիտի ճերմակերես ելլենք նեղութեան մեջ եզով, բուն պայքարը մուզ մեր հայրենակիցներուն հանգէպ։

Ամերիկայի Հայութիւնը, — բաց ի հարուստներէն, որոնցմէ գեռ խոշոր մէսթ մը չտեսանք, — ցոյց կուտայ կոր այդ բարոյական յատկութիւնները զոր ներկայ բոպէն կը պահանջէ։ Կարելի՞ է սակայն նոյնը ըսել մեր միւս բոլոր գաղութեաներուն համար։ Դժբաղաբար ոչ։ Մեր գաղութները, որոնց մեջ այնքան ուժեր կան՝ ամէն տեսակի, գեռ իրենց բոլոր կրցածն ընելէ շատ հեռու են։

»Ազգային հիմնադրամ«ի հանգանակութիւնը որ աւելի քան երկու տարի է բացուած է, ցարդ տուած է արդիւնք մը որ ըստ իս՝ ամենախեղճ է, բազգատմամբ մեր արտասահմանի գաղութիւներուն ներկացուցած հարատութեան։ Եւ երբ այս ներկայ աննախընթաց հոկայական ճպնաձամին մեջ մեր ունեւոր դասակարգը իր քսակը լայն, ամենալայն չքանայց, երբ պիտի կատարէ իր այդ պարտքը։ Ի՞նչքան սակաւաթիւ են մեր այն հարուստները որ բովէին համապատասխան ընթացք ցոյց կուտան։ Երկու արդի է որ Փարիզի մեջ քանի մը անձնուէր Հայեր հազար կտոր կ'ըլլան Ազգային հիմնադրամի Օժանդակ Մասնախմբի գործը ընդլայնելու համար, և գեռ փարիզարնակ 2500-3000 Հայերէն 130 հոդի միայն արձանագրուած են (!!) և անոնց ալ ամսական վճարումը՝ մեծ մասամբ՝ իրենց ունեցած միջոցներուն անհամենատական։ Արտասահմանի հարուստները միլիոններ կրնային՝ ու շատոնց՝ գոյացուցած ըլլալ իրենց նուիրատութիւններով, մինչ Ազգ. հիմնադրամի հանգանակութիւնը հազիւ մեկ միլիոնը անցած է։ Պարտքը մը կատարելու բարոյական գոհունակութենէն զատ, անմահ անուն մը ձգելու մեկ հատիկ առիթ մըն է որ կը ներկայանայ մեր հարուստներուն։ Պատերազմին սկիզբէն ի վեր՝ մեր ոչ-ունեւոր հասարակութեան տուած նուէրներուն ամբողջութիւնը եթէ համեմատութեան գնենք մեր արտասահմանի հարուստներուն նուիրաբերութեանց հետ, առաջին գումարը շատ, շատ աւելի մեծ պիտի գտնենք։ Այնպիսի բովէի մը մեջ ենք, որ ամէն ոք պէտք է ըմբռնէ թէ չի բաւեր աւելորդին մեկ փոքր մասը նուիրել, պարտականութիւնը կը պահանջէ նեղութիւն մը յանձն առնել, « գոհողութիւն » մը ընել։

Նեղութիւնը, գոհողութիւնը՝ միայն զրամական նուիրաբերութեամբ չէ որ յանձն կ'առնուի։ Կարող ենք նաեւ, ու պարտինք, բարոյապէս օգնել ազգային գործին։ Ամէն ոք՝ իր կրցած չափով բաց ամէն ոք, պէտք է աշխատի։ Այդ մասին յայտնուեցան տարբեր կարծիքներ, որոնց համաձայն չեմ։ Բովոներ կան թէ պէտք է թողով որ միայն « պաշտօնական » , « պատասխանատու » մարմինները կատարեն էական գործը, և

անոնցմէ գուրս՝ ու և է խմբակցութիւն կամ գործիչ, ամէն նախաձեռնութենէ զուրկ մնայ։ Ոչ միայն տրամաբանութեան հակառակ, այլ ամբողջ մարդկացին պատմութեան տուած գասերուն հակառակ է ասիկա։ Կայ մէկ քան մը զոր միայն պաշտօնական մարմինները պէտք է կատարին, այն է յանուն Հայոց աղդին պաշտպան տէրութեանց պաշտօնական զիմուլ, անոնց հետ պաշտօնական բանակցութիւն՝ ազգային գատի նկատմամբ։ Ու և է խումը կամ անհատ որ ինքզինքին Հայութեան պաշտօնական ներկայացուցչի հանգամանք տալով՝ այդօրինակ զիմուլներ կամ բանակցութիւններ պիտի ընէր, յանցաւոր պիտի ըլլար անշուշտ, — և այդ յիմարութիւնը գործող չեմ զիտեր թէ ովլ կայ։ Յարգելով այդ անհրաժեշտ պայմանը, ամէն ազգասէր գործիչ կամ ազգասիրական խմբակցութիւն, իրաւունք ունի ամէն ազգի մեջ, ու ասիկա վէճի իսկ չի զրուիր ու և է քաղաքակիրթ աղդի մեջ, մեծ առիթներով՝ գգացմանց արտայացառութիւններ պարունակող նամակ, ուղերձ, հեռազիր ուղղել, կամ ազգային հարցի վրայ լուսաբանութիւններ տալ, թելազրութիւններ ընել, թէ եւրապական հասարակութեանց, թէ գրական ու քաղաքական անձնաւորութեանց, և թէ նոյն խիկ կառավարութեան անդամներու ու կառավարութեանց, այս ամենը՝ անշուշտ իր կողմէ աւ իր անունով։ Այդ ճիզերը իրենց որոշ հանգամանքով՝ անօպատ ըլլալէ հեռու են, պաշտօնական գործունէութեան համար նոյն խիկ թանկագին լրացուցիչ մըն են։ Գործը ահազին է, և պաշտօնական մարմինները ու և է ազգի մեջ, ինչքան ալ կարող ու եռանդուն ըլլան, և նոյն խիկ երբ բաղմութիւ անձնաւորութիւններէ կը կազմուին, չեն կրնար բաւել զայն ի զլուխ հանելու։ Ու կան պարագաներ, ուր պաշտօնական մարմինները իրենք խիկ անհրաժեշտ և օգտակար կը նկատեն՝ իրենք ստուերի մեջ մնալ՝ և այդ անպաշտօն ճիզերով հողը պատրաստել։ Ամէն պարագայի մեջ, այդ անպաշտօն ջանքերը մեր աղդը պաշտպան ազգերուն ու կառավարութեանց ճանչնելու, սիրցնելու, անոնց հետ մեր սրտակցութիւնը յայտնելու, մեր ազգին անցեալին աւ ներկային վրայ անոնց տեղեկութիւններ տալու, մեր ազգա-

յին բաղձանքներուն հիմքը կազմող «զգացումին» վրայ զանոնք լուսաւորելու նուիրուած, մեր ազգին բարոյական ուժը, կենսունակութիւնը ապացուցած են ցարդ և այսուհետեւ ալ սիրակ ապացուցանեն յաշապաշտպան տէրութեանց ու ժողովուրդներուն և օգտակար են: Անշարժ կենալ, թողուլ որ միայն պաշտօնական մարմինները ընեն ամեն բան, վնասել է նոյն խոկ ազգային դատին: Ու եթէ մերթ՝ անպաշտօն խումբերու և անհատներու նախաձեռնութիւնները՝ իրենց խակութեան կամ ապիկարութեան պատճառով անշահ արդիւնքներ կրնան տալ, այդ վնասը, զոր պէտք չէ չափազանցել, շատ փոքր է՝ ընդհանուր լճացման մը շատ աւելի ծանր վնասէն: Ու և է ազգի մէջ՝ լուրջ մոքերը, այս կամ այն անկարող կամ անձարակ անձին կամ խումբին ձախորդ մէկ նախաձեռնութեան պատճառով, ձեռնշաս ու փորձ խումբերու և անհատներու նախաձեռնութիւնները դատապարտել կամ խափանել չեն խորհիր: Պալքանեան պատերազմի ժամանակ, Թիֆլիսի Հայ զրովներու Ընկերութիւնը, որ ու և է քաղաքական նպատակ չունի, տեսնելով կոտորածի վտանգը որ Թրքահայաստանի կը սպառնար, հեռագիր մը ուղղեց պաշտպան Տէրութեանց՝ խնդրելով անոնց միջամտութիւնը. ով մտքէն անցուց մեղադրել զիրենք: Խտալոյ մէջ՝ Արտենիաի խմբագրապետը, Տօքթ. Պալքարձեան, Կոստան Զարեան, Հրանդ Նապարեանց, Ամերիկայի մէջ Արշակ Տ. Մահտեսեան, Պրեզիդի մէջ՝ Տօքթ. Էթիէն Պրազիլ, իրենց անհատապէս կատարած հրատարակութիւններով, սարքած բանախօսութիւններով, քաղաքական կամ զրական նշանաւոր անձանց ուղղած նամակներով կամ անոնց հետ տեսակցութիւններով, ահազին ծառայութիւն կը մատուցանեն մեր դատին, և սակայն ոչ խոկ խումբէ մը պաշտօն ստացած են՝ ինչպէս Լսնտոնի բազմարդիւն քոմիթէի անդամները: Ազգասէր անհատներ են որ իրենց պարտքը կը կատարեն, և լաւ կը կատարեն, ու փափաքելի է նոյն խոկ որ անոնց թիւը աւելի մեծ ըլլար: Սօրպօնի մեծ ցոյցը, ուր Հայ ազգը փառաւորուեցաւ՝ աննախընթաց հանդիսաւորութեամբ, Հայ անհատի մը յղացման արդիւնքն էր. ինչ վնաս կրեց ազգը ատկից:

Եթէ անպաշտօն գործիչներու թէ մեր ազգին և թէ ամեն ազգերու մէջ կատարած դերին վրայ ուղէլի հարկ եղած ամեն բան ըսել, հատոր մը գրել պէտք պիտի ըլլար: Անոնց զերը, ամեն տեղ, առնուազն այնքան մեծ եղած է միշտ՝ որքան պաշտօնական մարմիններունը: Ո՞րն է այն իտալացին որ պաշտօնական Քավուրը միայն պիտի նկատի ունենար իր իտալական վերածնութեան իրականացուցիչ, և իր գրչովը միայն զինուած Մաձինին պիտի քամահրէլու Մեծ գերասանուհի մը, Ռիսթօրի, որ իր ժամանակի ամենէն նշանաւոր քաղաքական, գրական, գեղարուեստական անձնաւորութիւնները, Փարիզ ու Լոնտոն, իր օթեակլն մէջ կ'ընդունէր իր հիացողներ, ահազին զեր կատարած է՝ իրեւ ազգասէր փրօփականափաթ՝ ի նպաստ խոտալական դատին: Ու մենք Հայերս, ինչո՞ւ կը մոռնանք որ եթէ այսօր եւրոպամիտ ազգ մըն ենք, ատիկա կը պարտինք ոչ միայն մեր թրակեան նախահայրերու արիւնին՝ ինչպէս պիտի ըսեր մեր տը Մօրկան բարեկամը, այլ մանաւանդ անպաշտօն մեծ գործիչի մը կատարած զերին. Եթէ այսօր էջմիածնայ մէջ վեհաշուք աթոռ մ'ունինք որ մեր անկախութեան կորուստէն մինչեւ այժմ զիսաւոր ազգիւրն է եղած մեր պաշտօնական իրաւասութեանց, այդ աթոռը հաստատողը, այդ գործով խոկ՝ մեր ազգը սահականութենէն ընդ միշտ ու ամբողջապէս անջատելու, գէպ ի արեւմտեան ոզին ուղղուելու մզողը անպաշտօն Գրիգորն էր, Կեսարիայէն զրեթէ բոկոտն եկած փարզապետ մը, զոր աւած զիսիվայր կախեցին, փորին տակ կրակ վառեցին, վիրապը նետեցին, ետքն ալ մեծ պատիւներով վիրապէն դուրս հանեցին և « լուսաւորիչ » անուանեցին:

Տրուած ըլլալով պատմական բոպէին անգուգական ծանրակշռութիւնը ու մեր գատին տարապայման սրբազնութիւնն ու սրտաշարժութիւնը, մեր դատին շուրջ յարուցուած աղմուկն ու շահազրդութիւնը՝ ամեն տեղ՝ շատ աւելի մեծ կրնային և պարտէին ըլլալ, Եթէ սակաւաթիւ ըլլային մեր մէջ նախաձեռնութիւն առնողները, աշխատողները, ճգնողները:

Գործենք, առանց զուր քննադատութիւններով ատեն կորսնցնելու և իրար խանգա-

ըելու։ Սարկամտութիւնը կարգապահութեան չետ չշփոթենք։ Գնահատենք ամեն ձիգ որ անկեղծութեամբ ու ձեռնհասութեամբ կը կատարուի, ով ալ ըլլայ զայն կատարողը։ Ճիգերը, նախաձեռնութիւնները աւելի մեծ արդիւնք կուտան անշուշտ երբ հաւաքական ըլլան ու ներդաշնակ, բայց էականը՝ ուժեւուն յայտնութիւնն է, ճիգերուն երեւումն է. զանոնք միացնել, կամ ներդաշնակել, երկրորդ գործն է, որուն մեջ մեր պաշտօնական մարմինները դեր ունին կատարելու. բայց միացնելու և ներդաշնակելու համար խել պէտք է նախ համակրական ու գնահատող աջողվ մը նայիլ անոնց։

Պէտք է գործենք։ Ամեն Հայ պէտք է գործ։ Ամեն Հայ կարող է, և պարտաւոր է, իր չափով, բաժինը բերել ազգային գործունեութեան։ Ո և է Հայ ունի անշուշտ եւրոպացի ծանօթներ. պէտք է ջանադիր ըլլայ անոնց հետաքրքրութիւնն ու համակրութիւնը արթնցնել կամ արծարծել դէպի ազգային դատը, ջանայ որ անոր մասին հետզետէ աւելի խօսին ու զրեն։ Պատերազմին սկիզբէն ի վեր բազմաթիւ գրքեր ու գրքոյներ լոյս տեսան մեր հարցի նկատմամբ, և անոնց վրայ կ'աւելիան այս օրերս երեւցած քանի մը կարեւոր գործեր, Լոնտոնի մեջ՝ բաղմարդիւն ազգային գործիչ Պ. Աւետում Յակոբեանի անզիներէն մեծարժէք հատորը, Փարիզի մեջ՝ Ազգ. Պատուիրակութեան խնամքով թարգմանուած և հրատարակուած Լօրու Պրայսի Հայկական կապոյտ Գոյքին Փրանսերէնը, որուն համար Ազգ. Պատուիրակութիւնը մեծապէս շնորհաւորելի է, Պ. Վարանդեանի *l'Armenie et la question arménienne* գրքոյլը, որ լաւ գրուած է (բաց ի եղբակացութենէն, ուր հեղինակը՝ Պերլինի դաշնապիրն ստորագրող պետութիւններէն կը սպասէ մեր հարցին լուծումը, մինչ ըստ իս մենք Դաշնակիցներէն պիտի փափարինք ու սպասենք լուծուած տեսնել մեր հարցը, և կազ Հաշտութեան մը պարագային՝ Պերլինի դաշնապիրն ստորագրող բոլոր տէրսութեանց կողմէ լուծումը մը նոր 61րդ յօդուած մը կամ բարենորոգմանց նոր ծրագիր մը միայն կրնայ տալ մեղի...): Արդ, այդ բոլոր գրքերը՝ քանի Հայ կայ, հոս, Լոնտոն կամ այսուր, որ զնեն ու տարածեն իրենց ծանօթ եւրոպացիներուն մեջ։ Ասիկա պարզ, համեստ նախաձեռնութիւն մըն է, բայց եթէ ամեն Հայ, որ ուրիշ գործ կատարել կարող չէ, գոնէ այդ ընէ, մեր աղ-

դային փրօփականութ արդէն ահապին չափով կրնայ նպաստաւորուիլ։

Գործենք։ Մեր բոլոր կրցածը ընենք, ամենքս ալ, Այդ ընդհանուր ոգեւորութեան, հրատապ եռանդի, բոլորանուեր գոհաբերութեան տեսարանը, մեր պաշտպան մեծ աղգերու մեջ մեղի համար համակրութիւնն ու վստահութիւնը պիտի գորացնէ, և մեր նեղութեան մեջ գանուող եղբայրներուն՝ հեռուն՝ սփոփ ու կազդրոցը պիտի ներշնչէ, զմնդակ պայցբարին մեջ պիտի բազմապատկէ իրենց կորովն ու հաւատքը։

* * *

Ճիգերը, ըոի քիչ առաջ, պէտք է ներներդաշնակուին։ Էնդհանուր գծերուն մեջ, անոնք արդէն խեկ՝ ի հարկէ՝ ներդաշնակ են։ Ո՞րն է այն Հայը այսօր, արտասահմանի մեջ կամ Կովկաս, որ զփատեր թէ ինչ է Հայուն ցաւը, ինչ է Հայուն քաշածը՝ այս ծզնաժամին մեջ, և թէ նոյն խել ինչ է Հայուն հիմնական իղձը։ Ասոր համար է որ փրօփականու մղող բոլոր զարգացած ու տալանդաւոր Հայերը, ուր ալ ըլլան, Պրեզիլ կամ Խտալիս, Փեթրոկրատ կամ Նիւեօրք, առանց խել իրարու հետ յարաբերութեան մեջ ըլլարու, նոյն բանը կը քարոզեն, նոյն բանը կը խնդրեն կամ կը պահանջեն։ Լաւ պիտի ըլլար անշուշտ որ մեր աղգանուեր գործիչներն ու խմբակցութիւնները յարաբերութեան մեջ ըլլային իրարու հետ, և ամենը յարաբերութեան մեջ Ազգային Պատուիրակութեան հետ, զիրար լուսաւորելու, իրարու թելադրութիւններ ընելու, իրարու փաստեր, տօքիւմաններ, ծրագիրներ հաղորդելու համար։ Ասիկա՝ որոշ ու կարեւոր չափով՝ իրականացաւ Պալբանեան պատերազմի ատեն, նախաձեռնութեամբ Փարիզի Հայկական Քօմիթէին, որ շրջաբերական մը ուղղելով արտասահմանեան զաղութիւններու նմանօրինակ քօմիթէններուն և Թիֆլիսի Ազգային Բիւրօին, համերաշխ ու իրարու կապուած, զիրար լրացնող ընդհանուր գործունէութիւն մը գոյանալուն նպաստեց։ Այժմ Ազգ. Պատուիրակութիւնը այդ կապը հաստաելու կ'աշխատի այլ և այլ գործօն մարմիններու հետ։ Փափաքելի է որ այդ ջանքը ընդարձակուի և լրանայ. Փափաքելի է որ այդ գործոն մարմիններն ու անհատները իրարու հետ եւս յարաբերութեան մեջ ըլլան, իրար տեղեակ պահեն իրենց կա-

տարած ճիգերուն, իրարու օդնեն, զիրար լրացնեն:

Կան սակայն հարցեր, թէ փրօփականառի դորձին, թէ մեր ազգի ապազային կազմաւորման վերաբերեալ փափուկ, կնճուռ հարցեր, որոնց մասին գծուար է թղթակցութեամբ խորհրդակցիլ. անհրաժեշտ է — կը վերադառնամ գաղափարին որուն վրայ քանի մը անդամ գրեցի — ընդհանուր համաժողով մը, ուր ազգացին հաւաքական խորհրդակցութիւն մը տեղի ունենայ: Դաշնակից աղերսու կառափարութիւններն խակ ատոր պէտքը տեսան և հաւաքական խորհրդաժողովներ գումարեցին քանիցս և զեռ ով զիտէ քանի անդամ պիտի գումարեն մինչեւ պատերազմին վերջը: Այդ մեծագոր ազգերը որ իրենց գեսպաններն ունին և մշտական հաղորդակցութեան մէջ են, եթէ թղթակցութեամբ անհնար գտնելով ամենափափուկ հարցերը լուծել՝ խորհրդաժողովները անհրաժեշտ դատեցին, միթէ մենք ատոր պէտքը կրնանք վէճի զնել: Այդ նուրբ հարցերուն վրայ խորհելու պարագը էն առաջ Ազգ. Պատուիրակութեան կ'իյնայ, և տարակոյս չկայ որ Պատուիրակութիւնը իր կրցածը կ'ընէ ատոնց վրայ խորհելու և իրեն յարմարագոյն թուած լուծումները գտնելու համար: Բայց խորհրդական համաժողով մը Պատուիրակութեան այդ ծանր ու մեծապէս պատասխանատու գործը զիւրացնել միայն կարող է, և իբր այդ ալ անհրաժեշտ է: Թրանսակամ Անզինա, ունին կառափարութիւն մը բազմաթիւ անձերէ բազկացած, բայց այդ կառափարութիւնը անընդհատ խորհրդակցու. թեան մէջ է խորհրդարանին, և անոր կազմած մասնաւոր յանձնաժողովներուն չետ, ինչպէս և մասնագէտ ձեռնհաս հեղինակաւոր անձնաւորութեանց չետ, կ'օգտուի անոնց խորհուրդներէն ու թերադրութիւններէն. Փրանսական ու անզինական կառափարութեանց համար առողիւա աւելի զիւրին է, որովհետեւ այդ ազգերու ամենէն կարեւոր անձնաւորութիւնները գրեթէ ամենքն ալ կը գտնուին մայրաքաղաքին մէջ ուր կը գտնուի և կառափարութիւնը: Ազգ. Պատուիրակութեան համար անհնար է այդ բանն ընել՝ առանց համաժողովի մը, քանի որ հայ ազգի ամենէն կարեւոր խմբակցութիւններն ու անձնաւորութիւնները փարսախներով իւրարմէ հեռու այլ և այլ երկիրներու մէջ կը գտնուին: Ազգ. Պատուիրակութիւնը ինքն իսկ պէտք ունի ուրեմն այդպիտի համաժողովի

դովի մը, շատ մը հարցերու խորհրդակցաբար մանրամասն քննութեան, լուսաբանութեան կամ հասունացման համար Այն աւարկութիւնը որուն համեմատ որպէս թէ համաժողով մը կոփու դուռ կը բանայ և շփոթութիւն յառաջ կը բերէ, ջրուեցաւ Կովկասի մէջ գումարուած համաժողովներու կենդանի օրինակովը: Ոչ ոք հոն չմնածեց թէ քանի որ Կաթողիկոսութիւն մը կամ Ազգային Բիւրո մը կայ՝ համաժողովները աւելորդ են. գումարեցին համաժողովները, որոնք եղան և զեռ պիտի ըլլան մեծապէս արդիւնաւոր: Եղիպատոսի հայ գաղութին այն պատուական գործիչները որ Ազգային Համերաշխատթիւնը Եղիպատոսի մէջ հաստատել: յեսոյ՝ Ամերիկայի մէջ ևս զայն հաստատելու համար ձամբայ ելլելով՝ Փարիզէն անցած ատեննին խորհրդակցութիւններ ունեցան Ազգ. Պատուիրակութեան հետ, այժմ՝ Ամերիկայի մէջ իրենց պաշտօնը գեղեցիկ յաջողութեամբ կասարելէ յեսոյ՝ Փարիզ դարձած՝ նորէն խորհրդական մոլովներ կ'ունենան Պատուիրակութեան հետ՝ ոչ միայն համերաշխատթեան հարցին, այլ անշուշտ (կ'ենթազրեմ) ազգային դատին վերաբերեալ ուրիշ հարցերու մասին եւս. ով պիտի ըսէ որ օգտակար չէ այս մասնակի խորհրդակցութիւնը, որ ըստ իս սապմ' մըն է ապագայ ընդհանուր խորհրդակցական համաժողովին, որ անխառափելի է: Կովկասի համագումարները շատ արդիւնաւոր եղան, բայց ամբողջական չէին, ոչ Ազգ. Պատուիրակութիւնը, ոչ Եւրոպայի և Ամերիկայի հայ գաղութեամբ կազմակերպութիւնները (որոնց մէջ կը գտնուին սակայն այժմ՝ Թրբահայութեան մտաւոր կարեւորագոյն ուժերուն մեծ մասը), չկրցան մասնակիցի անոնց: Ես կ'երազեմ համայումար մը որուն մասնակցին արտասահմանի գաղութեներուն, Ազգ. Միութեան մարմիններուն և ազգասիրական կազմակերպութեանց ինչպէս և Կովկասի թրբահայոց կեղրոնական խորհուրդին և ուռասահայ Համագումարին ներկայացուցիչները, և բազմամեայ փորձ հմուտ գործիչները ինչպէս Զերազ, Անդրանիկ, Փորթուզալեան, Մօստիչեան, Տօքթ. Թիրեաքեան, ևն. ևն.: Հրաւէր պիտի ուղղեր Ազգ. Պատուիրակութիւնը և իր նախագահութեան տակ տեղի պիտի ունենար համաժողովը:

Ի՞նչ պիտի ըլլայ հայաստանի ապագայ վարչական ձեւը, սահմանադրական միապե-

տութիւն թէ հանրապետութիւն, և ինչ տեսակ. ինչ ձեւ ու դոյն պիտի ունենայ մեր զրօշակը, ինչ պիտի ըլլայ մեր զինաշնչանը (մեր մէջ ժողովրդականացած տարրերնի պիտի կազմենք զանոնք, թէ նոր յղացումներ են որ պիտի գերակշռեն). Ինչպէս պիտի գտնենք նիւթական մեծ միջոցները որ հարկաւոր են իրականացնելու համար ազատ Հայաստանը, որոնք են մեր հարցին լուծման այն մէկ քանի հաւանական ձեւերը, և իրաքանչիւր հաւանականութեան իրականացման պարագային՝ ինչ զիրք պէտք է բռնենք, ինչ ծրագիր պիտի ունենանք ներկայացնելու. ՞որը պիտի ըլլայ մեր մայրաքաղաքը (ըստ այս կամ այն պատահականութեան). որոնք են առաջին կառավարութիւնը կազմելիք զահիճին յարմարագոյն անձերը. ինչ պիտի ըլլան յարաբերութիւնները հայ եկեղեցին և հայ տէրութեան միջեւ, հայ ինքնավար տէրութեան և պաշտպան տէրութեանց միջեւ, հայ ինքնավար աղքին և զրացի աղքերու ու Հայաստանի մէջ մնալիք այլ և այլ ցեղերու միջեւ. ինչ պիտի ըլլայ օրէնտոլութիւնը. ինչ ձեւով հոն պիտի զասաւորուին կուսակցութիւնները. ինչ ձեւով պիտի զեկավարուի զորոցական հարցը, լեզուի հարցը, ևն. ևն.: Աչա հարցեր, և առնց նման զեռ շատ ուրիշներ, որոնց վրայ երկարօրէն պէտք է խորհրդական զեղիւ, հասունցներ զանոնք, լուծումներ վիճակը. Թող ոչ ոք չժպակի վարահաս նկատելով այս ամենառն վրայ պատերազմին վերջանալին առաջ խորհրդ. Փրանսացի անձնաւորութիւն մը, աւելի քան տարի մը առաջ, կը հարցնէր ինձի թէ Հայերը այս կարգի բոլոր հարցերուն պատրաստ լուծումներն ունին արգէն, և կ'աւելցնէր և հայցիք ամեն բան նախատեսած են, պատրաստ են: Պատերազմը կրնայ զեռ երկար տեւել, բայց և անակրնկալներ կրնան պատահիլ և հաշտութիւնը կարծուածէն աւելի շուտ կրնայ հասնիլ, պէտք չէ որ յանկարծակիի դանք, այս բոլոր հարցերուն մասին անպատճառ գտնուինք՝ այդ վճռական բոլուին: Լաւագոյն է առաջուց ամեն կարելիութեանց համեմատ հասունցած որոշումներ ունենանք, փոխանակ վերջին բոլուին հապճեպ ու տենդատ ձեւով և այն ալ առանց ընդհանուր խորհրդակցութեան՝ լուծումներ փնտուելու: Այդ վճռական բոլուին հասած պահոն, մենք պէտք է կարենանք ցոյց տալ մեր պաշտպան տէրութեանց, թէ ամեն բան նախատեսած ենք, ամեն պատահականու-

թեան պատրաստուած ենք, թէ որոշապէս զիտենք՝ և ամենայն մանրամասնութեամբ՝ ինչ որ կ'ուզենք, և մեր կարսղութեան սահմանին մէջ գանուուղ բոլոր տարրերը պատրաստած ու կազմակերպած ենք աղատ Հայաստանը յօրինելու համար:

Ասիկա խորհրդակցական համագումարով մըն է որ կարելի է լիակատարօրէն յաջողցնել: Փափաքելի է որ մեր բոլոր կազմակերպութիւնները մտածեն ասոր վրայ, ամէն տեղ: Բմբոննենք զեղեցկութիւնն ու օգտաւետութիւնը այս զաղափարին, զոր եթէ չեմ սխալիր՝ էն առաջ Ամերիկայի Պահանջը յուցաւ և առաջարկեց, ու աշխատինք որ այս անշուշտ զժուար իրազործելի, բայց կամքի, կորովի և մեթոսաւոր զործունէութեան շնորհիւ շատ լաւ իրազործելի ծրագիրը մարմին աւնէ: Աչաւոր փոթորիկին մէջ որ կը պաշարէ մեր ցեղը ամենուստ, այցպէտով լրջութիւնն ու եռանդը ամենամեծ չափովը միացած պիտի ցոյց տանք մեր զործունէութեան զեկավարումին մէջ:

Փոթորիկը պիտի յանգի Ազատութեան յաղթանակին, և ինչ ձեւով ու չափով ալ ըլլայ՝ մեր զատը նպաստաւոր լուծում՝ մը պիտի ստանայ իրաց բերմանի. բայց մեր զատը լաւագոյն ձեւով ու մեծագոյն չափով լուծում՝ մը կրնայ ստանալ՝ միայն այն առեները բոլոր հայ ուժերը իրենց զործը ամբողջապէս և համախոհաբար կատարեն:

Ա. ԶՕԳԱՆՆԵՍՆ

Փարիզ, 2 հոկտ. 1917

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

—————

Հոռիշշնեն կ'իմանանք թէ Ցեղափոխ. կատամէրութեան ներկայացուցիչ Խարլամօֆ ացցելած է Հայկական գումարտակը: Հայ ուզգմիկները մեծ պատիւներով ընդունած են զինքը: Անդրկովկասեան առանձին կօմիտէի նախագահի հանգամանքով Խարլամօֆ ընդարձակ ծառ մը խօսած է, որմէ առաջ ողջունած է հայ զինուորները յանուն ժամանակաւոր կառավարութեան, ու այսպէս արտայայտուած է.

Առու զիմոկրատիան յօյս ունի, որ նին կառավարութեան մեմնայութիւններով տանչուած նայ-

ժողովրդի զինուոր-զաւակները զէները ձեռներին կը պատասխան ու ուսական նորանուան ազատութիւնը: Մենք չենք ձգտում նույն միւս ազգութիւններին: Բունի սիացումներն ու պատերազմական տուգանները մեզ չեն ոգեւորում: Մեր խաղաղասիրական եւ ազգերի եղբայրացման յայտարարութիւններին դեռ չեն արձականզել մեր քենամինները, որոնք վերջին նիգերն են բափում յարձակուելու մեր վրայ: Պարտութեան դէպենում կը կորցնենք ձեռք բերած ազատութիւնը: Մարդկային առողջ դատողութիւնը բելադրում է կոհիք մինչեւ յաղական վախճան նասցնել: Մեր բոլոր ուժերը պէտք է լարենք յաղբեկու քենամուն եւ պատուաւոր հաւատութիւն կուելու: Մեր դևիզն է բռնակալութիւնից տանջուած բոլոր ազգերի ազատագրումը: Ռուս դեմոկրատիայի սուրբ պարտականութիւնն է օգնել Հայերի իրականացնելու ձեր վաղեմի բաղական նախական արզամականները: Մեր զէնի յաղբութեան արզամականներից մէկն է լինելու Ազատ Հայաստան:

Զեր կրտպուսի նրամանատարը յայտնեց ինձ որ յեղափոխութեան շրջանում, ձեր բատալիոնն անսասան է մնացել մեր զօրերի մէջ մուտք գրծած խայբան նանդէկ: Յեղափոխութիւնը աւելի է ուժեղացրել ու կարգաւորել ձեր երկարեայ շարժերը: Մրժի բերկրանով լսեցի նաեւ ձեր բարձագործութիւնները, որոնց մասին յայտնելու եմ ձեր մինչաւ Կերենսկուն: Զեր շանին ու տանջանինները զնանաւում են եւ մօս օրեւ ձեր բատալիոնները կը վերածուին պոլկերի:

Հայկական զօրագունդի հրամանատարին պատասխան ճառէն յետոյ՝ կոմիտէի նախագահ բժիկ. Պողոսիան հետեւեալ ուղերձը կարգացած է յանուն զինուորներուն.

Պ. Կոմիսար, Հայկական Ա. բատալիոնի զինուորներ ողջունում ենք ձեզ իրեւ վերածնուած Ռուսաստանի ժողովրդական կառավարութեան ներկայացուցչի եւ նաւրակալ ենք, որ պատում էք մեզ ձեր այցելութեամբ:

Վերջապէս նայ զինուորները զգում են, որ իրենք ու ուսական բանակի խոր զաւակները չեն, այլ անբաժան մասն են կազմում ու ուսական յեղափոխական զօրիք: Իրեւ մի նայենինի նաւրազա զաւակներ զիտակցում ենք մեր վրայ դրուած պարտականութեան ամբողջ ձանրութիւնը, կառարում ենք բոլոր ուժերով աջակցիլ ժամանակ. կառավարութեան, ամրապնդելու ու ուս ժողովրդի ձեռք բերած ազատութիւնը: Մենք Հայեր պարզ զիտակցում ենք. որ ժողովրդապետութեան իրականացուով միայն կարող կը լինենք ապրել ու զոյութիւն ունենալ իրեւ ազատ ազգութիւն, ուստի մեր բարյական ու խաղական պարտը կը դառնանան Ազատ Ռուսաստանին:

Ժողովրդի նանդէկա, ձգտել զերմանական միլիտարիզմ ջախջախնելու եւ ազատելու Ռուսաստան զերման լծից: Միայն զաւակիցների կոռուի յաղական վախճան կարող է ամրացնել Ռուսաստանի բոլոր բաղադացիների իրաւունքները եւ միայն Վիլնէլմի միլիտարիզմի պարտութեամբ կարելի է բոլոր ժողովրդների մէջ յափտենական խաղաղութիւն հաստատել: Մենք, նայ զինուորներու, իրեւ նայ ժողովրդի ու ազմական ուժ, կարեւոր ենք նամարում Ռուսաստանի ապրած այս ծանր օրերին չյարուցանել ազգային նարցեր՝ վասն լինելով ուսու զեմոկրատիայի բարյական արժանիքների եւ նրա լոգունզների վրայ: Մենք, նայ զինուորներու, կարեւոր ենք նամարում յայտնել յեղափոխ. կառավարութեանը, որ մենք իրեւ պատերազմողներ, երբեք չենք տատանուի պատասխանելու ուսական ազատանան ազատ ժողովրդին, եւ մեր մէջ չեն գտնուի այնպիսի փոքրողիներ, որոնք լսեն մի խնի պարուների պրոպագանիզմ ու պահանջեն ինչ զնով էլ լինի՝ նաւուրիթին՝ նասցնելով Ռուսաստանի մինչեւ խայտառակութեան դուռը:

Ժամանակ. Կառավարութիւնն այս ձիւնապատ լեռներում ունի կենդանի էակներից կազմուած մի պողպատեայ ըլքայ. Երանի երդում են ներուսարա կատարել իրենց վրայ դրուած պատերազմական յանձնարարութիւնները: Մենք, նայ զինուորներու, նպարտութեամբ յայտարարում ենք, որ ռազմական ընկեր-սպաները միւս մեզ են են եղել ու տարել են մեզ նես պատերազմական կեանի ձանրութիւնը. մենք երանց վասարում ենք ու կատարում երանց նրամանները, ինչպէս մեր մեծ ընկերների: Պարզ զիտակցում ենք, որ ոչ մի բանակ չի կարող պատերազմել առանց զիտակցական ու երկարէ դիսցիպլինայի:

Հանձնին ձեր մենք խնդրում ենք ցրել այն պրովոկացիոն լուրերը, որոնք յիշեցնում են 1905 բռնի եղբայրազաւ սպանդանոցը: Մենք այդ ըսուկներին չենք նաւատում, զիտենք, որ Կովկասի ազատ ժողովրդները չեն ընկեր դաւանանութեան բակարզը: Կովկասի ազատ զաւակները չեն զամի իրենց խայտառակութեան սինինի՝ եղբայրասպան կուիներով:

Հին կառավարութեան տապալումից յետոյ մեր մէջ չեն եղել ո՞չ խսկական եւ ո՞չ էլ կեղծ դատավալիններ: Մենք նպարտանում ենք մեր ընկերների պարտի զիտակցութեամբ եւ խնդրում ենք ամենախիս միջոցներով պատմել այն մարդկանց, որոնք կը դառնանան Ազատ Ռուսաստանին:

Մենք նաւատում ենք Ժամ. Կառավարութեանը, երդում ենք եւ սպասում ձեր նրամաններին: Կեցցէ՛ Ազատ Ռուսաստան, կեցցէ՛ ժողովրդապետութիւն, կեցցէ՛ մարդկանակ բանակը: Կառավարութիւնը, կեցցէ՛ յեղափոխական բանակը:

Խարլամոֆի վրայ շատ լաւ տպաւորութիւն թողած է՝ ուղերձը և խոստացած է զայն ուղարկել Քերենսքիին, զոված է կովկասեան ժողովուրդներու մէջ բարեկամութիւն հաստատելու մեր աղնիս ձգտումը և աւելցուցած է՝ « Զնայած այն հանգամանքին որ այստեղ ապրում են բազմաթիւ ազգութիւններ, Կովկասը զիտակցութեամբ ու կարգապահութեամբ աւելի բարձր է կանգնած քան Ռուսաստանի կեղոնական նահանգները » :

* * « Արմենիա»ի մէջ կը կարդանք.

Էջմիածնի մէջ յնս. 12.23 (չ. ա.) տեղի ունեցած է հայ եկեղեցական համագումար մը որ իր նիստերի մէջ անցուցած է հայ եկեղեցիին վերաբերեալ կարգ մը որոշումները Սատրեւ կը դնենք այդ որոշումներու դիմաւորները .

1. Եկեղեցական պաշտօնեան՝ թէ կուսակրօնը և թէ աշխարհիկը՝ անպայման պէտք է միջնակարգ դպրոցի զասլնթացքը ամբողջովին աւարտելէ յետոյ, աւարտէ նաեւ կրօնական և հայագիտական մասնագիտական դասընթացքները 2 էն մինչեւ 4 տարի ժամանակով:

Համալսարանաւարտները եթէ ուղեն եկեղեցիի պաշտօնէութեան մէջ մտնել, պարտաւոր են հայ եկեղեցիի ուսման և հայագիտութեան ալ քննութիւն անցնել:

2. Վանքերի, եկեղեցիների և եկեղեցական բոլոր պաշտօնեաների այժմեան ամեն աեսակ եկամուտներն և հասոյթները պէտք է զանձուին Էջմիածնին Կեղոնական սընտումկի մը մէջ որ պիտի հոգայ եկեղեցական ծախքերը: Մնառելը կ'ունենայ իր ճիւղերը իւրաքանչիւր թեմի և վիճակի մէջ:

3. Աշխարհիկ հոգեւորականութեան առաջ բաց պիտի լինին եկեղեցիի ամեն տեսակ պաշտօնէութեան դռները, ժողովրդի կամքին համաձայն: Կուսակրօն հոգեւորականները, բաց ի թեմակալ առաջնորդներէ, պիտի ապրին վանքին մէջ և պարապին գրականութեամբ և եկեղեցիի բարոյական վերակենդանացման և նիւթական ապահովութեան

հետ սերտ կապ ունեցող գիտութիւններով և արուեստներով:

Եկեղեցիի նուիրապետութիւնը պէտք է անխախտ մնայ. կաթողիկոսը և թեմակալ առաջնորդը, երբ սա աստիճանով եպիսկոպոս է, պէտք է այրի մնան:

4. Այրիացած քահանան կարող է կրկին ամուսնանալ. իսկ վանքերի մէջ ապրիլ չուպող կուսակրօնը կարող է ամուսնանալ և քահանայագործել ժողովրդի ընտրութեամբ: Երկրորդ կամ երրորդ անգամ ամուսնացած աշխարհականը կրնայ քահանայ ձեռնադրութիւնը կամքով:

5. Աստուածապաշտութեան կարգերէն և ծէսերէն աստիճանաբար և զգուշաբար պէտք է մաքրել եկեղեցին, ինչպէս նաեւ օտարամուտ խորդութիւններէ և աւելորդաբանութիւններէ: Աստուածապաշտութեան էական մասը պէտք է կազմէ Աւետարանի կենդանի խօսքը:

6. Միջնորդութիւն յարուցանել Վեհ. Կաթողիկոսի մօտ՝ պատկաղութեան օրերը աւելի ընդլայնելու և ազգակցական և խնամիական աստիճանները մէկ մէկ աստիճան պակսեցնելու համար:

Ծխական-դպրոցական և այլ խնդիրների մասին կարգ մը որոշումներէ վելջ, Համագումարը ընտրած է կեղոնական յանձնաժողով մը որ պիտի մշակէ հայ եկեղեցիի համար նոր սահմանագրութեան և կամ կանոնագրութեան նախագիծ մը:

* * ♫. Ա. Յակոբեան, լոնտոնաբնակ ծանօթ ազգային գործիչը հրատարակած է անզիւրէն կարեւոր գիրք մը՝ Հայաստան եւ պատերազմը տիտղոսով, որուն մասին « Թայրակ » ընդարձակ յօդուածով մը մեծ գովեստով կը խօսի: Մեր աշխատակից ♫. Ա. Սաֆրաստեան թերթիս յաջորդ թիւով մասնաւոր յօդուած մը կը նուիրէ այս գըրքին:

* * Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահը երախտագիտական նամակ մը գրած ըլլալով ♫. Պապին՝ պատերազմիկ տէրութեանց ուղղած իր վերջին նօթին մէջ հայկ. հարցը

յիշած ըլլալուն համար, Ս. Պատրիք իր զիւանապետին միջոցաւ յայտնած է իր շնորհակալութիւնները և անոր ուղղած է իր օրհնութիւնը « իբրեւ գրաւական մը երկնաշխն պարզեւաց և շնորհաց . Ն. Վասենութեան անձին ու իր հայրենակիցներուն համար : »

* * Յաւով կ'իմանանք թէ Լոնտոնի հայ գաղութին սիրուած անդամներէն Գրիգոր Կիւլպէնկեան՝ զարգացած ու ազգաւերերիտասարդը, որ անգիտական բանակին մէջ մտած ու քիչ յետոյ իր քաջութեան շնորհիւ սպայութեան աստիճանին բարձրացած եր, Թլանտրի վերջին ճակատամարտին ինկած է հերոսաբար :

* * Մարտէյի մէջ խումը մը երիտասարդներ գովելի նախաձեռնութիւնը ունեցած են ընթերցարան-հաւաքատեղի մը բանալու և զայն մլրտած են Քամառ-Բաբէդոյ անունով :

Ընթերցարանի վարչութիւնը կոչ մը հրատարակած է Մարտէյի հայ երիտասարդութեան ուղղուած, հրաւիրելով զանոնք գալու հաւաքուելու ընթերցարանին մէջ, ուր իրենց արամագրուած են ազգային զանազան լրագիրներ ու գիրքեր և ուր պիտի կատարուին շատ յաճախ ընկերացին-բարոյական լուրջ հաւաքոյթներ, վիճաբանական ժողովներ ու դասախոսութիւններ : Թերթեր և գիրքեր կարելի է ուղարկել ընթերցարանին հետեւեալ հասցեով՝ 34, Allées de Meilhan.

ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԸ

Կրթասիրաց Միութիւնը ստացած է պաշտօնական արտօնութիւն Փրանսական կառավարութենէն՝ հայկական դպրոցին համար, որով ոչ միայն թոյլ կը տրուի իբր պատերազմի ատեն հիմնուած գործ դիմել ըստ օրինաց հանրային օգնութեան՝ այլ և ի հարկին դիմել կառավարութեան աջակցութեան :

Մենք համոզուած ենք սակայն որ մեր գաղութը բնաւ պէտք պիտի չձգէ որ այս աղջօղուած գործին համար դիմում՝ ըլլով՝ Փրանսական կառավարութեան:

Ա. Զ. Գ.

Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութիւնը որոշած է Թուրքիոյ մէջ նահատակուած հայ մտաւորականներուն յիշատակին ի յարգանս սպահանդէս մը կառարել Գիւտ Խաչի տօնի նախօրենակին, նոյ. 10ի շաբաթ գիշեր, ժամը 8 ½ ին, Salle des Agriculteurs — Rue d'Athènes: Մանրամասնութիւնները պիտի ծանուցուին մասնաւոր ըրջաբերականով:

Վատահ ենք որ ամբողջ գաղութը ներկայ պիտի գտնուի :

ՆՈԽԻՐԱՏԻՈՒԹԻՒՆ

Տ. Ա. Էղնայեան մէկ տարեկան երեք օրինակ Վեբաճանակ կը նուիրէ Բօր-Սայմոնի հայ վախստականներուն:

Archag TCHOBANIAN La France et le peuple Arménien

Գին 3 ֆր.

Այս գեղատիպ գրքոյկը՝ Էտկար Շահինի հայալրոշմ շքեղ գծադրութեամբ մը զարդարուած կողքով՝ կը պարունակէ Փարիզի հայ մտաւորականներու կողմէն ֆրանսական ազգինեւ մշակոյթին իբր երախտագիտական ցոյց Սալ Կափօի մեծ սրահին մէջ արուած ցերեկոյթին Պ. Չօպանեանի կարգացած բանախօսութիւնը և հոն արտասանուած Քուչակի, Պէշիկթաշլեանի, Եարձանեանի և Հ. Կարապետ Տ. Սահակեանի քերթուածներու թարգմանութիւնը:

Ֆրանսական բարձրագոյն վարժարանէ մը իբր ուսուցուհի վկայուած հայ օրիորդ մը՝ մինչեւ իր հայրենիք վերադառնալը, պատրաստ է համեստ պայմաններով ուսուցչութիւն ընելու տան մը մէջ: Դիմել խմբագութեանս:

Տիորեն խմբագիր Տօֆք. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Gérante : Mme SARAH LACROIX

Imp. NERCÈS, 272 rue St-Jacques, Paris

ՎԵՐԱՇՆՈՒՐ

ՓԱՐԻԶԱՀԱՅ ԱՄՍԱԹԵՐԹ

ԱԹԱՋԻՆ ՏԱՐԻ, ԹԻՒ 5, 6,

ՆՈՅԵՄԲԵՐ, ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 1917

ՍԳԱՀԱՆԴԵՍ Ի ՅԱՐԳԱՆՍ ԹՈՒՐՔԻՈՅ ՄԵԶ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԱԾ ՀԱՅ ՄՏԱԿՈՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒ

Փարիզի Հայ Մտաւորական Միութիւնը
այս պատերազմի միջոցին թուրք բարբա-
րոսութեան զոհ գացած հայ մտաւորա-
կանութեան յիշատակին նուիրուած սգա-
հանդէս մը կազմակերպած էր, որ տեղի
ունեցաւ նոյեմբեր 10ի Ըաբաթ գիշերը
Salle des Agriculteursի մէջ:

Ստուար բազմութիւն մը փութացած
էր ներկայ գտնուիլ ի գլուխ ունենալով
Հոգեւոր Հովիւր, Ազգ. Պատուիրակու-
թիւնը և գաղութիս ծանօթ դէմքերու
յեծ մասը, ինչպէս նաև քանի մը
ֆրանսացի անձնաւորութիւններ և ըն-
տանիքներ:

Հանդէսը սկսաւ Չուհաճեանի Marche
Funèbreով զոր գաշնակի վրայ ձարտա-
րօրէն նուագեց Տիկին Պերճուհի Սա-
րաճեան:

Ճառեր արտասանեցին Մտաւորական
Միութեան նախագահ Պ. Արշակ Զօ-
պանեան, ու Պ. Վահան Թէքէեան, Միու-
թեան Տամատեան, Միք. Վարսնդեան և
Արտաւազ Հանըմեան:

Պ. Մինաս Զերազ իր տկարութեան
պատճառով չկրնալով անձամբ ներկայ
գտնուիլ, զրկած էր գեղեցիկ նամակ մը
զոր կարդաց Միութեան քարտուղարը
Պ. Լեւոն Կիւմիւշկէրտան:

Որուբէն Զարդարեանի որդին՝ Պ. Հրաչ
Զարդարեան, որ եկած է Փարիզ հա-
մալսարանական ուսման հետեւելու հա-
մար, կորովի և յուզի կերպով արտա-
սանեց Ատոմ Եալճանեանի „Յոյսին հա-
մար“ը:

Օր. Մարի Աղամեան, սրաառուչ շեշ-
տով մը արտասանեց Դանիէլ Վարու-
ժանի „Դիակի Այլլ“: Պ. Պայազատ
Բագրատունի, որ պէտք էր արտասանէլ
Որուբէն Զարդարեանի „Բագինին փա-
ռաբանութիւնը“ և Դանիէլ Վարուժանի
„Զօնը“, կարեւոր գործով մը Փարիզէն
հեռանալ ստիպուած ըլլալուն՝ չկրցաւ
մասնակցիլ:

Օր. Մարգարիտ Բաբայեան երգեց՝
փափուկ արուեստով ժողովրդային մա-
կերգ մը երվում եմ, կարմիր քարը տաշած

մայնագրութիւն կոմիտաս վարդապետի, „Հայրիկ“ ազգային երգը և ֆրանսական միջին դարու միստիքական երաժշտութենէն „La Vierge au pied de la croix“ հիանալի ողբը և Guiraut Riquier XIII դարու թրուպատուրին մէկ մեղեդին, Jésus fils du Dieu vivant:

Պ. Տիրան Ալեքսանեան նուագեց Gabriel Fauréի սրտայոյդ „Elégie“ և Խորին յուզմունք ու զմայլանք պատճառելով ուկնդիրներուն:

Օր. Լ. Տէմիրճեան, որ Քօնսէրվաթուարի այս տարուան ջութակի առաջին մրցանակը շահած էր, նուագեց՝ սքանչելի զգացումով և արուեստով César Franckի Sonateին երրորդ մասը և Henry Févrierի մելոդին, ամենախոր տպաւորութիւն գործելով ներկաներուն վրայ:

Ահաւասիկ Պ. Զերազի նամակը.

Սիրելի Պ. Զապանեան,

Տկար եմ, եւ չը պիտի կարենամ մասնակցիլ նոյեմբեր 10ի սպահանդեսին. Սակայն, իր յետինը հայ գրիչներու, եւ ալ խորապես կը զգամ նաև ակնատակուած եղբայրակիցներուն աղեխարշ կորուսը.

Ամեն երկրի մէջ, մտաւորականները կ'առաջնորդեն ժողովուրդին, իր ժաղաքակրութեան ցահակիրներ. Նոյնն է մեր մէջ այ, եւ հայ մտաւորականները հայ մշակոյթին ոահնվիրանները եղած են միշտ: Որքան տարեր ձիւղեր ալ մշակեն, ազգային շեշտը բարձր կը հնչէ յրենց երկերուն մէջ: Անոնք արժանի են մեր բովանդակ սիրոյն եւ մեծարանանին: Իսկ երբ յրենց արխենովը կը կնիք իրենց եցերը, դահիճներու տապարին տակ, մեր պաշտումին առարկայ կը դառնան, իր խնկելի սուրբեր:

Օր մը, երբ այդ զոհերուն ամբողջ

պատմութիւնը ունենան, անոնց անուններով պիտի զարդարենի հայ գրականութեան ուկենաւեանը: Հայ պանթեոնին մէջ, անոնք կիսասուածներու պիտի բազմին, հանճարի լուսապատճեղ յրենց հակատին վրայ եւ մարտիրութեան բրաբիոնը յրենց ձեռքին մէջ: Ինչպէս որ Հայաստանեայց եկեղեցին, հայ ազգութեան այդ միջնաբերդը, մեր երանաշնորհ Թարգմանիցներուն յիշասկը կը տօնէ հազար հինգ հարիւր տարիներէ ի վեր, մեր նահատակ գրագեսներուն յիշատակն ալ պիտի փառաբանուի դարուց ի դարս, ց'որչափ հայ սիրտ մը բարախուէ հայ կուրծքի մը տակ: Եւ մենի կը հաւատան թէ պիտի զայ օր մը ուր անոնց երազած եւ երգած ազատ Հայաստանը մարտին առնու վերջապես, եւ ուր սկրունդները, անոնց լուսեղին գերեզմաններուն շուրջը, սպահանդեսի ժանդարների հանդիսեան եւ յաղթանակի հանդիսեր կատարեն, Հայութեան յաւերժական կորող Մասիսի առջեւ:

Մերւշատութիւն մաղթելով ձեզ եւ մեր միւս գրական արեններուն, կը մնամ

Զեզ մշտանուեր
Մինաս Զերսօն

Ճառ Պ. Արշակ Զապանեանի.

Սիրելի Հայրենակիցներ,

Այս իրիկուն, նաւակատիք Գիւտ Խաչի խորհրդաւոր ու հայայատուկ տօնին, մենք կուգանք յարգել յիշատակը մեր մտաւորականներուն որ հայ անունին համար խաչուեցան: Մեր սուզն ու մեր մեծարանքը կը տարածուի անշուշտ՝ ամէն բոսէ՝ մեր բոլոր ցեղակիցներուն վրայ, ամենէն նշանաւոր անձնաւորութենէն մինչեւ ամենէն խոնարհ անծանօթը, որ մեր դատին և իրաւունքի ու Ազատութեան դատին՝ հարիւր հազարներով,

զոհուեցան այս պատերազմի միջոցին. և այս իրիկուն ալ, անոնց ամենքը, մեր նահատակներու բազմամբոխ բանակը իր ամբողջութեամբ՝ մեր սրտին ու մտքին մէջ է նորէն: Պարագ մը կար, սակայն, և այդ պարտքը կը ծանրանոր մասնաւորապէս Փարիզի Հայ Մատաւորական Միութեան վրայ, յատուկ հանդիսաւորութեամբ մը պատուել յիշատակը մեր մտաւորական մարտիրոսներուն: Զէ՞ որ մեր աղգին ապագան քանդել նկրազ բռնաւորն ալ է՞ն առաջ անոնց վրայ թափեց իր կատաղութիւնը: Ինչպէս մը կը անտառի մը ծառերուն նախ կատարներն ու վերին ճիւղերը կը սասանէ՝ թափանցելէ առաջ մինչեւ խոնարհագոյն ոստերն ու գետնին վրայ ծլած անզօր թուփերն ու հեղիկ խոտերը, այնպէս ալ թշնամին՝ ժողովրդին գլուխները նախ ուղեց փշրել, մտածելով որ աւելի դիւրին պիտի ըլլար յետոյ իրագործել ընդհանուր բնաջնջումի իր կանխորոշ ծրագիրը: Զանգուածային կոտորածներէն, տեղահանութեան հսկայ ոճիրէն առաջ, ան իր մագիլները երկնցուց դեպ է առաջնորդները ժողովրդին, դեպ ի անոնք որ մեր աղգին հոգին կերտող, դարերու մէջէն զայն պահպանող ու յառաջացնող մեծ մատենագիրներուն ու գործիչներուն արժանաւոր յաջորդներն էին: Է՞ն առաջ բանտ նետուողները, աքսոր զրկուողները, կախաղան հանուողները եղան գրագէտներ, հրապարակախօսներ, կուսակցութեանց պետեր, եկեղեցական քարողիչներ, և ատոնց մէջ կը գտնուէին դէմքեր որ հայ արդի մտաւորականութեան բարձրագոյն ներկայացուցիչներէն, հայ տաղանդին ու հայ սրտին վեհագոյն հերոսներէն էին: Մեր համատարած սուգին մէջ անոնք ուրեմն իրենց մասնաւոր ու բարձր տեղը իրաւունք ունին գրաւելու:

Իր նախճիրն արդարացնելու համար, թող բռնաւորը երկրին ապահովութեանը սպառնացող դաւեր վերագրէ անոնց: Անոնց բուն յանցանքը այն էր որ հարազատ ու մեծարժէք Հայեր էին, աղգին հոգեկան ուժին վառարաններն էին, աղգին ապագայ վերածնութեան սիւներն ըլլալ կոչուած էին: Անոնք նահատակուեցան մեզի ամենուս համար: Իրենց կեանքովն ու գործովը մեր աղգին երախտագիտութեանն արգէն արժանացած, իրենց կրած չարչարանքներովը և իրենց վսեմ մահուամբը Հայութեան յաւիտենական պաշտումին տիրացան:

Յիշատակել զանոնք ամենքը յականէ յանուանէ, հնարաւոր չէ ներկայ բոպէիս: Անոնց մէկ մասին միայն ստուգապէս գիտենք եղերական վախճանը: միւսներուն վրայ տեղեկութիւնները վերջնապէս աստուգուած չեն կամ հակասական են. իսկ ոմանց մասին ո և է տեղեկութիւն չունինք՝ այն օրէն ի վեր ուր իրենց բնակած քաղաքէն զրկուեցան հեռաւոր ու անծանօթ վայրեր: Ինչ որ գիտենք ստուգապէս՝ օտար և աղգային ապահով վկայութիւններով՝ արգէն իսկ կը կազմէ, աւազ, ստուար շարք մը, և կը ներկայնէ ամենաթանկագին ուժերու կորուստ մը: Գիտենք որ — պիտի յիշեմ քանի մը անուն միայն, է՞ն յատկանշականներէն — կորսնցուցած ենք Պրիզոր Զօհրապլ, հզօր ու հմայիչ գրագէտը, մեր արգի մատենագրութեան է՞ն մեծ վարպետներէն մին և ամենէն ցցուն ու կեանքոտ դէմքը, բաղմարդիւն աղգային գործիչը որ մեր գատին շատ աւելի մեծ ու կարեւոր ծառայութիւն մատուցած է քան ինչ որ ծանօթ է, մեծ տրիբունը որուն շնորհիւ օսմաննեան խորհրդարան ըսուած ծաղրանկարը մերթ իրօք եւրոպական խորհրդարանի մը ձեւ կ'առնէր

Ուրֆային Տիարպէքիր զրկուած ատեն՝ Շէյթան-Տէրէսիի չարաշուք հովախն մէջ սպաննեցին զինքը:

Մենք կորսնցուցած ենք Թվաթինցին, Խարբերդի բազմավաստակ ուսուցիչը և պանչելի գրագէտը, որուն համեղ արձակին մէջ՝ քաղցր ինչպէս մեղքը Հայաստանի լեռներուն, հայ ցեղին բնիկ խորունկ հոգին իր ամենէն հարազատ ու սիրուն արտայայտութիւնը կը գտնէր. տարագրուած ժողովրդին ողորմելի կարաւանին հետ Խարբերդէն ճամբայ հանուած, քաղաքէնքիչ հեռու՝ չարակոշկոճ

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԵՐ-ՍՈՀԱԿԵՆԱՆ

կոտորած են զինքը: Մենք կորսնցուցած ենք Հ. Կարապետ Տէր-Սահակենանը, Վենետիկի Մխիթարեան Միաբանութեան երիտասարդ լաւագոյն ուժերէն մին, հայերէն ու Փրանսերէն պատմական ու գրական հմուտ ուսումնասիրութեանց հեղինակ, և ներշնչեալ ազգասէր բանաստեղծը Յառիքենական Արտադր անմահ քերթուածին և ուրիշ բազմաթիւ վեհաշունչ էջերու. Տրապիզոնի ճիւաղային կոտորածին մէջ ինկաւ անիկա: Մենք կորսնցուցած ենք գրական երիտասարդ սիրուն ուժեր, Զէօկիւրեանը, Սեւակը և ուրիշներ:

Մենք կորսնցուցած ենք հայ յեղա-

փոխութեան ամենէն գեղեցիկ ու վեհ գէմքերէն՝ Մոււրատի պէս պատկառելի գործիչ մը, որուն ամբողջ կեանքը օրինակ մըն է ազգանուէր անձնուիրութեան, կեսարիոյ մէջ կախուած. Պարղպէսի պէս աղնիւ, արի, ցեղին լաւագոյն յատկութիւնները ներկայացնող գործիչ մը, Զօհրապի հետ դաւաճանօրէն սպաննուած. Զավուշեանի պէս անվախ ու սիրուն, աղգին համար ամեն բան զոհող երիտասարդ մաքուր հոգի մը, կախուած, և ասոնց պէս գեռ շատեր, Պոլիս կամ գաւառները՝ կախազանի վրայ, տապարի տակ, չարչարանքներու մէջ նահատակուած: Մենք կորսնցուցած ենք հմուտ, աղգասէր, բազմարդիւն եկեղեցական քարոզիչներ: Սվազի առաջնորդ Պալէմֆեարեան՝ կոտորուած, Տիարպէքիրի առաջնորդ Զլդաեան՝ ողջ ողջ այրուած՝ Շապին-Գարանիսարի առաջնորդ Թորիկեան՝ կախուած, Խարբերդի առաջնորդ Խորենեան՝ կոտորուած, ԶարսանՃաքի առաջնորդ Նալբանդեան, Բաբերդի առաջնորդ Ճազարապեան՝ կախուած, և գեռ շատեր՝ ասոնց պէս, լուսաւորչական, կաթոլիկ, բողոքական, եպիսկոպոս, վարդապետ, երէց, անարդ նախատինքներով չարաչար նահատակուած: Մենք կորսնցուցած ենք կարող ուսուցիչներ, անձնուէր ներհուն փրօֆէսօրներ, որ սերունդներ հասուցեր էին. մասնաւորապէս մեզի ծանօթ է ահաւոր բազմաչարշար մարտիրոսութիւնը (ամերիկեան միսիոնարներու միջոցով մեզի յայտնի գարձած) Խարբերդի դպրոցներու ուսուցիչներուն, ինչպէս փրօֆէսօր Սողիկեանը, որուն մազերը, մօրուքը եւ պեիսերը վետանցին, յետոյ քանի մը օր անօթի ձգեցին, թեւերէն կախուած պահեցին օր մը և գիշեր մը, յետոյ քանի մը անգամ ամենավայրագ գանա-

կոծման ենթարկեցին, ի վերջոյ՝ կիսամեռ ձամբայ հանեցին՝ տեղահանուածներուն հետ՝ դէպ ի Տիարպէքիր, ուր ընդհանուուր կոտորածի մէջ զինքն ալ նահատակեցին։ Մենք կորսնցուցած ենք ուսուցչուհիներ, անխիղճ լկտութեամբ թշնամանուած, յետոյ չարատանջօրէն խողխողուած կամ մարտիրոսութեանց է՞ն ահաւորին ենթարկուելով՝ աղաւեզի հրէշներու հարէմը բանտարկուած, և անձնասպանութեան կամ խելագարման մէջ իրենց փրկութիւնը գտած (ո՞վ մենէ զայրոյթէ ու ցաւէ փուշ փուշ չեղաւ կարդալով։ Երզընկայի առումէն յետոյ, քաղաքին մէջ ողջ մնացած ծերունի Հայու մը պատմութիւնը՝ ամերիկեան համալսարանի մէջ ուսում ստացած հայ ուսուցչուհիի մը մասին, զոր հարէմի մը մէջ ամիսներով չարչրկած էին և որ օր մը, խելթեցած, մօրէմերկ, մազերը ձգած, փախեր էր տունէն, և ճչալով կը վազէր փողոցներէն, ու պժգալի ամբոխը բարբարոսներուն „Տէլի կեավուր, տէլի կեավուր“ խանչելով, քարերու տարափի մը տակ աղատագրեց անոր դառնաչարչար խեղճ անբիծ հոգին...»

Ասոնք ստոյգ գիտցուածներն են։ Կան դեռ ուրիշները, որոնց մասին ոչ մէկ որոշ տեղեկութիւն ունինք։ ո՞ւր են այժմ, ի՞նչ եղան Երուանդ Օտեանը, մեր մեծագոյն երգիծաբանը, որ իր դասական անթերի տաղանդով եւրոպական վարպետներու կը հաւասարէր։ ո՞ւր է Ճրանիք, որ հայրենի հողէն փրցուած հայ պանդուխտին եղերավէպը պատմեց մեզի այնքան սրտառուչ ու խորունկ շեշտերով, և Պոլսոյ հայ նոր գրականութեան մէջ Հայաստանի հողին բուրմունքը դրաւ։ ո՞ւր է Ս.կեունին, բազմեռանդ ու պերճախոս գործիչը, ո՞ւր են Յահրդիկեան, Խաժակ, ո՞ւր է Տօրթ։ Տաղ-

ւարեան, անխոնջ բանասէրն և գործիչը։ ո՞ւր են Ա.Ռամեանը, Եւլամել, որ օր մը կանչուեցան Վանայ կառավարչատունը և ալ ետ չդարձան։ ո՞ւր է մեր ընտիր գրագէտ և փափուկ բանաստեղծ Արք։ Յարութիւնեանը, ո՞ւր է մեր Կեդրոնականի սիրելի ընկեր հմտւտ ու ազնիւ հրապարակագիր Սարգիս Մինասեանը, ո՞ւր են Լարենցը, Երուանդ Մրմարեանիւնը, ո՞ւր է Քարսեղ Յահպազը, դեռատի կրակոտ գործիչը որ արդէն ժողովրդական տրիբունի մը շունչը երեւան կը բերէր։ ո՞ւր են, ի՞նչ եղան ասոնք, և դեռ այնքան ուրիշներ։ Աստուած իրենց հետ ըլլայ։

Կան վերջապէս անոնք որոնց մասին հակասական են լուրերը կամ գէթ անսոյգ։ ասոնց մէջ են մեր արդի գրականութեան մեծագոյն վարպետներէն երեքը, Ռուբէն Զարդարեան, Ատոմ Եարճանեան և Դանիէլ Վարուժան, երեք սիրալի բանաստեղծները հայկական ողբերգութեան և հայկական պայքարին, հայ հանձարի այգ երեք հոյակապ ծաղկէները։ Զարդարեան՝ որուն շքեղ ու մշտագալար գործը հայ երկնքին մէջ արեւով լեցուն զմայլելի վարդենիի մը պէս կը թրթուար ու կը շողար, թարմութուրումնաւէտ երբ աշխատրհի գեղեցկութիւնը կը տարփողէր, առոյգ ու վճիտ ու կարմիր՝ նոյն խսկ երբ ցաւը կ'երգէր։ Եարճանեան, որուն քերթութիւնը, ուր նոր Նարեկացւոյ մը մուայլ ու հզօր հանձարը կը փայլատակէր, կարծես անտառ մըն էր արհաւիրքի ուր ցաւատանջ ցասման հողմը կը մոնչեր ահագնագանչ, և ուր եղերական լոյսի մը տակ խաւարին դէմ մարտնչող ասպետները գիւցագնութեան երիվարներուն վրայ երգելով կը սուրային, Վարուժան, մեծ ու ճոխ ու բազմազան քերթողը, որուն արոյրէ

շրթներէն հայ Հիւկօի մը փառագոչ շեփորը կ'որոտար. — այդ երեքը նահատակուած յայտարարուեցան, և կովկասի մէջ մասնաւոր սգահանդէսներ կատարուեցան իրենց յիշատակին . բայց մենք, որոշ ու վճռական տեղեկութեանց պակասին կառչելով, կը յուսանք դեռ որ անոնք թերեւս չեն կորած, այնքան գժուար է մեզի համար համակերպիլ այն մտածման թէ մեր գրականութիւնը ընդ միշտ այլ եւս զրկուած պիտի մնայ այդ արտասովոր տաղանդներէն, որոնց նմանը ցեղ մը քիչ անգամ և երկար երկունքներէ յետոյ միայն՝ կ'արտադրէ:

Միրելի Հայրենակիցներ, կը խնդրեմ յոտնկայս յարգել մեր չարչարուած ու նահատակուած բոլոր մեծ մտաւորականներուն անունն ու յիշատակը:

Այդ լուսեղէն հոյլին ամբողջութեանը նուիրուած այս սուգի ու յարգանքի հանդէսին մէջ, կարելի չէ ինծի համար՝ հակառակ բուռն փափաքիս՝ անոնց ամէն մէկուն երախտիքն ու տաղանդը մանրամասնութեամբ գրուատել ըստ արժանւոյն:

Պէտք է փութամ վերջացնել այս քանի մը բառը, խօսքը տալու համար իմ յարգելի պաշտօնակիցներուս, որպէս զի լաւագոյն կերպով արտայայտեն՝ քան ինչ որ ես կարողացայ՝ նշանակութիւնը այս հաւաքման, ինչպէս և մեր արուեստագէտներուն որպէս զի ողբագին կամ խոհուն ու վեհաշունչ երաժշտութեան մը թրթումներովը ճոխացնեն ու լրացընեն այս հանդէսը անվիատ արտմութեան և ցաւէն աւելի եւս սուր ու խոր դարձած հաւատքի, խօսքը տալու համար նաև ու մանաւանդ իրենց իսկ այդ մեծ ու սրբապսակ մտաւորականներուն, որոնց ոմանց հատընտիր էջերէն պիտի արտասանուին:

Արդէն, Միութիւնս մտադիր է շաբք մը դասախոսութիւններ կազմակերպել, այդ ողբացեալ դէմքերէն գէթ զլսաւորներուն գործը աւելի մօտէն ձանչցնելու համար մեր գաղութին:

Պիտի ըսեմ միայն, աւարտելու համար այս քանի մը խօսքը, որ անոնք զոր կ'ողբանք, զանազան կուսակցութեանց, զանազան գասակարգերու, զանազան դաւանութեանց պատկանող, գաստիարակութեամբ ու խառնուածքով տարբեր, ամենքն ալ գացին դէպ ի չարչարանք, աքսոր ու մահ, եղրօր պէս՝ ձեռք ձեռքի, Հայ միայն զգալով զիրենք հայահալած հայաքանդ թշնամի ուժին հանդէպ, անոնք գացին դէպ ի չարչարանք ու մահ հերոսի պէս, անվեհեր ու պայծառ արութեամբ, փորձ իսկ չըրին փախչելու, որպէս զի իրենց փախուստով վտանգած չըլլան ժողովուրդը, պատրուակ ընծայած չըլլան բոնաւորին կատաղութեան: Անոնք մոքերնուն իսկ չանցուցին ու և է զիջողութեամբ, ու և է ուրացմամբ խուսափիլ մահուընէ կամ խալքսիլ աքսորի տաժանքէն: Ստոյգ ազբիւրէ ինծի հաղորդուած է սա աեսարանը, որ պատմական պիտի մնայ, հալածանքներու սկսման առաջին բոպէին՝ Թալաաթ փաշայի և Վարդգէսի միջեւ անցած: Թալաաթ, որպէս թէ բարեկամութիւն ցոյց տալու համար Վարդգէսին, կը կանչէ զայն և կ'ըսէ՝ — Վանական պայֆան և ասիկա, կամ մենի Թուրիեր կամ դուք Հայերդ տակը պիտի երբանի: Թուրի եղիր, իեզ կ'ազատեմ: — Ուրեմն դուն Հայ եղիր, կը պատասխանէ Վարդգէս, կատակի ձեւ տալով խօսքին, որ սակայն ահաւորապէս լուրջ խօսք մըն էր, անմահ խօսք մը ժպտուն արութեան ու հայ աղգի ապագային վրայ անդրդուելի հաւատքի: Այդ հաւատքը և արութիւնը ցոյց տուին մեր բոլոր մեծ

մարտիրոսները: Պատկառելի խաղաղասէր եկեղեցականները ու մեծարոյ քաղցրահամբոյր ուսուցիչները զոր վառեցին կամ կախեցին, որոնցմէ ոմանց ոտքին պայտ զարնելով հայհուչներու մէջ քալել ստիպեցին, այդ բոլոր կոշկոձանքներուն ու նախատինքներուն տոկացին անխօսուկ քաջութեամբ: Հ. Կարապետ Տէր-Սահակեան Մխիթարեանը իր ձեռքով դրաւ իր ձակտին մարտիրոսներու լուսապսակը, երբ փոխանակ համակերպելու որ իր խնամքին յանձնուած անմեղ երախանները առնեն տանին գէպի աքսոր կամ կոսորած, ցցուեցաւ դպրոցին սեմին վրայ և գոչեց: „Իմ վրայէս պիտի անցնիք դպչելու համար այդ գառնուկներուն“: Մուրատ, Տոքթ. Պեննէ, Աչք.քպաշեան, Փարամազ, Չավուշեան, և այնքան ուրիշներ, կախաղան բարձրացան՝ դահիճներն ապշեցնելով իրենց արհամարհոտ պաղարիւնութեամբ, չուանը իրենց ձեռքով վզերնին անցընելով, և յայտարարելով իրենց ոտքին տակ ծամածոող արիւնկզակ ամբոխին թէ Ազատութիւնն ու Արդարութիւնը անպարտելի են:

Ամենքը օծուած էին վերին խաղաղութեամբը այն գիտակցութեան թէ՝ իրենց Գողգոթային ձամբուն վրայ՝ կը ներկայացնէին շատ ազնիւ ու շատ սրտաշարժ, շատ թանկագին ու շատ սուրբ բան մը, Հայ գատը. և ամենքը ունեցան, մինչեւ իրենց վերջին շունչը, անվկանդ վատահութիւնը այդ գատին վերջնական յաղթանակին:

Դեռ քիչ օր առաջ, Գահիրէի Յուսաբերթերթը կը հրատարակէր թղթակցութիւն մը Պաղատամէն, ուր հայ պատանի մը, Կիլիկիայէն տեղահանուած, և յաջողած հասնիլ Պաղտատ ու ազատիլ անգլիական գրաւման շնորհիւ, կը պատմէ զր և իր ընկեր ուրիշ ուսանողներու

աւելի քան մէկ ու կէս տարի առաջ հանդիպումը Պոլսէն աքսորուած խումբ մը ծանօթ մտաւորականներու հետ, որ Տարսոնէն կառախումբով ձամբայ կը հանուէին դէպ ի ուրիշ աքսորավայր մը.

„.... Դիմացը, կը զրէ պատանին, ձերմակ մազերով մարդը, որ ձեռքը դրապանը դրած և որ գաւագանին կրթնած է, Զօհրապն է, օսմ. Բարլամէնթը դրլացնողը: Աչ կողմինը, որ ջուր կը խմէ, և երկայն դէմք մը ունի, Ճանկիւլեանն է: Սա խնդացողը Ակնունին է: Նա որ թաշկինակով ճակատը կը սրբէ, Խաժակն է: Այն որ տխուր նայուածը մը ունի, Ճիշդ հիմա մեզի նայեցաւ, Ազատամարտի խմբագիրը Զարդարեանն է, ևն. ևն.

„Վերջին սաւլիչը սուլից, երկու երեսփոխանները, Զօհրապ և Վարդպէս, երկու շիք հագուած փոլիսներէ առաջնորդուեցան Բ. կարգի վակօնը, իսկ միւսները՝ Գ. կարգի: առաջնոյն չի կարողացանք մօտենալ: Հակառակ ոտտիկանին արտայայտած արտասովը « եասաք հէմշէրի եասաք » արգելվներուն, գէթ Գ. վակօնին մօտենալով, երբեմն մօտէն՝ երբեմն 2-3 մէթը միջոցէ կարողացանք զիրար հասկնալ... Սկսանք մէկ քանի տատամսոտ բառերով գէթ շաքարի փշրանքներու կտոր մը զնել իրենց լեղի բաժակին մէջ... իրենք սկսան մեզ մխիթարել, մպտելով, խնդալով և խօսելով մեզ՝ կարծես թէ բեմի վրայ ըլլային: Բոլորին ըսածը գրեթէ միւսնոյն խօսքերն էին, տարբեր շեշտով, տարբեր հմայքով:

„Ընկերներ, զաւակներ, արթուն դպրոցականներ. մենք նման տառապանքներ ու աքսորներ շատ ենք տեսեր: Մեր մասին երբէք մի խորհիք, այլ ջանացէք ձեր մորթերը ազատել տյս անիծեալ արիւնաթաթախ երկրէն: Անհոգ եղէք, մենք (ամենքս) շուտ կը վերապառնանք: Դուք եղէք զործի, սկզբունքի մարդ և ոչ թէ խօսքի: Մի վհասիք արգելվներու առջեւ, ասպարեզը ձերն է, չետեւեցէք մեզ և մեր ձամբուն: Այսօր միակ անորոշը մեզ համար դէպ ի անծանօթ մեր ուղեւորութիւնն է: Գիտենք թէ ուր և՛սոթանու. բայց չենք գիտեր թէ ինչո՞ւ:

Պրքան ատեն որ լոյս կայ, լոյսին ճառապայթը կայ. որքան ատեն դուք ապրիք, ձեր լոյսով հայաստան մը պիտի լուսաւորուի”:

Ո՞ր Հայն է որ տիեզերական պատմութեան ամենէն զարհութելի ճգնաժամին մէջ, բարբարոսական մոլեգնութեան ամենէն քստմնելի շղթայազերծութեան ներքեւ, հայկակոն արութեան այս շքեղ ապացոյցները տեսնելով, ինքզինքը աւելի քան երբեք հպարտ պիտի չզգայ Հայ ըլլալուն, և աւելի քան երբեք սիրել պիտի չմղուի իր ազգը:

Եղանակը որով մենք վերապրողներս՝ կարող ենք՝ իրապէս յայտնել մեր ցաւն ու մեծարանքը անոնց յիշատակին, հետեւիլն է անոնց օրինակին, զոհելով ամենամեծ չափով՝ ամէն ինչ որ կրնանք՝ ազգային դատին, մեր ամբողջ ուժն ու ջանքը նուիրելով այդ դատին, ազգային վերակենդանացման գաղափարին շուրջ մնալով միացած, և հակառակ ամենամուժ օրերու որ կուգան և դեռ կրնան դալ՝ այս տիեզերական մեծ տուամին վճռական աներկրայելի վախճանէն առաջ, ամուր պահելով մեր հաւատքը

ԳՐԻԳՈՐ ԶՈՀՐԱՅ

ՎԱՐԴԻԳԻՍ

Մեր աշքերուն բոլոր արցունքները, մեր սրտին զօրած ամբողջ կսկիծը անքաւական են արժանաւորապէս ողբալու անդարմանելի կորուստները զոր մենք ունեցանք յանձին աշնքան բարձր ու պայծառ հայ հոգիներու, Մերյարդանքի բոլոր արտայայտութիւնները, մեր պաշտումի և սիրոյ ամենէն խորին ու սըրտաբուխ բառերը անկարող են լիովին յայտնել շնորհապարտութիւնը զոր ունինք հանդէպ այդ հերոսներուն. միակ

յաղթանակին վրայ այդ դատին, յաղթանակ որուն ճառագայթումը ծշմարիտ վարձատրութիւնը պիտի ըլլայ անոնց այլապէս անվարձատրելի զոհաբերութեան, և պիտի ըլլայ նաեւ լաւագոյն — չեմ ըսեր միակ, բայց լաւագոյն — վրէժը, այն բուն վրէժը զոր անոնք՝ իրենց հուսկ պահուն՝ ամենէն աւելի կը բաղձային անշուշտ:

Դժոխութէն ճողոպրած ուրիշ Հայ մը,

աւելի քան մէկ տարի առաջ, Աղեքսանդրիոյ Արևելին մէջ կը պատմէր Կիլիկիոյ մէջ հանգիպած ըլլալը Զօհրապին ու Վարդգէսին. պատմողը մաս կը կազմէր տեղահանեալներու խզալի թափօրի մը. Զօհրապն ու Վարդգէսը ոստիկաններու ընկերակցութեամբ, կառքի մը մէջ, կ'անցնին իրենց մօտէն, երժալով դէպ ի ահաւոր անձանօթը... Զօհրապ կը դառնայ յանկարծ և ձեռքը երկնցնելով դէպ ի թշուառ ամբոխը տարագիրներուն, կը գոչէ՝ „Մնաք բարով, Հայեր“:

Այդ հրաժեշտի գերագոյն ողջոյնը, զոր իր մօտալուտ չարաշուք վախճանը նախազգացող մեծ Հայը՝ իր բոլոր բաղդակիցներուն կողմէն կարծես՝ կ'ուզզէր դէպ ի Հայութիւնը, մեր հոգիներուն մէջ յաւիտեան պիտի թնդայ: Աւ մենք երբեք սիրտ պիտի չունենանք պատասխաներու այդ „մնաք բարով“ին: Մենք չենք կրնար հաւատալ թէ գուն՝ Զօհրապ, և քու բոլոր չարչարանքի ընկերներդ, իրօք ամբողջապէս և առյաւէտ չքացած էք... Մեզի կը թուի որ ձեր հոգիները կենդանի են դեռ, և՝ անկարող յաւերժական քունը քնանալու, մեր աւերեալ Հայրենիքին ամայացած հողերուն վերեւ անձկագին ու անհամրեր թուիչով մը կը թափառին, սպասելով՝ հանգելու համար՝ որ բացուի վերջապէս Առաւոտը որուն հաւատացիք գուք և որուն համար մարտիրոսացաք. Գուք մեր ամենէս հագար անգամ արժանի էիք ողջունել այդ Առաւոտը: Երբ այս ահաւոր գիշերը վերջ գտնէ և ծագի Արշալոյսը, որ անշնչշտ պիտի ծագի, արիւնլուայ աւերակներէն ոտքի կանգնող Մայր-Հայաստանը, ազատութեան արեւուն առաջին ձաճանշներուն տակ, ամէն կողմէ իր ծոցը գիմոզ իր կենդանի զաւկըներէն աւելի՝ ձեր փառապանծ հոգիներուն գերագահ ներկայութիւնը պիտի զգայ իր գլխուն վերեւ, ո՞վ Մարտիրոսներ, և դուք էք,

դուք, որ ձեր տիրական ձեռութեալ Յարութեան պսակը անոր Ճակտին պիտի դնէք:

Պ. Վահան Թէքէեան զգայուն ճառի մը մէջ ըստ որ, ամէն երկրի մէջ բանաստեղծները շատ քիչ կը հասկցուին և կը տառապին, բայց մեր մէջ նոյն իսկ սովորական ատեն՝ աւելի եւս. իսկ վերջին ահաւոր ճնաժամին մէջ անոնց տառապանքը հաստ ամենազարհուրելի աստիճանի մը: Եւ մեր խաւարին մէջ անոնց լոյսը աւելի փայլ կը ստանայ, իրենց արժանաւոր բարձրութեամբ ու սրտաճմիկ վախճանով: Յետոյ՝ յիշելէ ետքը թէ որբան մեծ գեր կը կատարին մտաւորականները ամէն երկրի մէջ և մասնաւորապէս մեր երկրին, ողբաց անոնց մեծ կորուստը: Ապա մէջ բերաւ այն մտաւորականներէն մէկ լաւագոյն ներկայացուցին — երուանդ Օտեանի — վերջին խօսքերէն մէկը, որ դեռ չաբսորուած, երբ իր բոլոր ընկերները արդէն իսկ քշուած էին, զրած էր «Ժամանակ»ին մէջ, երգիծաբանակոն ձեւով կտար մը, ուր ինքզինքը խորապէս վիրաւորուած կըզգար և իր արժանապատութեան դէմ՝ կը համարէր այդ անտեսումը, այսինքն զինքը դեռ աբսորած չըլլանին: Օտեանի այդ արարքը և Պարողգէսի խօսքը, Պ. Թէքէեան, ընդհանրացնելով ցոյց տուաւ իբրեւ հայկական արիութեան վառ փաստեր որ անմահ պիտի մնան:

Պ. Միքայէլ Վարանդեան յուզուած խօսքերով հայ մտաւորականներուն ներբողականը ըրբաւ, որոնց ամենակարեւոր դերը ցոյց տուաւ հայ աղղի կեանքին ու վերածնունդին մէջ, վեր հանեց այս ճնաժամէն իսկ առաջ մեր մտաւորական մեծ նահատակներուն կեանքին ու գործին տառապալից ու զմնղակ նկարագիրը. պատկերացուց այս վերջի շրջանին մէջ անոնց կրած մեծ տառապանքները, և վերջացուց ըսելով՝ ոք՝

այդ բոլոր չարչարանքները գուր գացած չպիտի ըլլան, քանի որ դատը որուն համար զոհուեցան և որուն յաջողման նպասաեցին, պիտի յաղթանակէ վերջ ի վերջոյ:

Պ. Արտաւազդ Հանըմեան, ջերմագին խօսքերով, պատմական ակնարկ մը ձգեց դարաւոր պայքարին վրայ, զոր Հայը մղած է ընդդէմ այնքան բազմաթիւ ասիսկան և եւրոպական բոնակալութեանց, պահպանելով միշտ իր գոյութիւնը և քաղաքակրթութեան ու ազատական ոգուցն ջահակիրը մնալով Արեւելքի մէջ: Վերջացուց իր ճառը յարգանքի և հիացման խօսքերով մեր նահատակ մտաւորականներու յիշատակին ուղղուած և յոյս յայտնեց, որ անոնց փառաւոր օրինակը միշտ իր հետեւողները կ'ունենայ հայ նոր սերունդներուն մէջ, մինչեւ յաղթանակի ժամը:

Պ. Միհրան Տամատեան հմտալից ատենաբանութեան մը մէջ, մասնաւորապէս ծանրացաւ, այն քաղաքակրթիչ դերին վրայ զոր հայ ժողովուրդը, Թրակեան ափունքներէն ազատութեան ողին իր հետ Ասիա տարած, դարերէ ի վեր կատարած է իբր ինքն իսկ իր ամբողջութեանը մէջ մտաւորական մեծ գործիչ մը՝ ասիսկան բարբարոսութեան մէջ տարածելով Արեւմուտքի ազատասիրական և արդարասիրական ողին: Ցոյց տուաւ յիշելով Խորենացւոյ « Ողբամ զեեկ Հայոց աշխարհ » ը, թէ ինչքան հինէն, նոյն իսկ եւրոպական շաա մը ազգերէ առաջ՝ հայրենիքի գաղափարը ծնած էր Հայոց մէջ: Վերջացուց խօսքերը իր մեծարանքը յայտնելով հայ մտաւորականներուն, որ իբրեւ արժանաւոր զաւակներ իտէտլի մը համար դարերէ ի վեր նահատակւող հայ ազգին, իրենց քաջութեամբ փառաւորեցին հայ անունը:

Սգահանդէսը վերջացաւ **Պ.** Ա. Զօսպանեանի հետեւեալ ֆրանսենէն ճառով.

Mesdames, Messieurs,

L'Union Intellectuelle Arménienne de Paris a convoqué ce soir notre colonie pour rendre un pieux et solennel hommage à la mémoire de nos grands intellectuels qui tombèrent, au cours de cette guerre, pour notre cause nationale, pendus, ou tués dans des tortures, par les bourreaux turcs.

Nous avons pleuré et nous avons honoré ces héros de la pensée et de la cause arménienne, écrivains, chefs de partis, publicistes, professeurs, ecclésiastiques, qui, portant maintenant la couronne des martyrs, prennent place au rang des saints les plus vénérés du culte de la Patrie.

Nous remercions les quelques amis français qui ont bien voulu assister à cette cérémonie commémorative, malgré son caractère purement arménien. Nous avons parlé en arménien, et quelques pages des grands poètes qui ont disparu dans la tourmente ont été déclamés dans le texte. Plus tard, vers la fin de ce grand drame mondial, nous inviterons nos confrères français pour célébrer avec nous, en une réunion franco-arménienne, en langue française, la mémoire de nos martyrs qui tombèrent non seulement pour la cause arménienne, mais parce qu'ils étaient des amis et des disciples de la culture française, des admirateurs de l'Idéal français. Ce soir, il y avait pour nous un devoir de les pleurer dans notre langue nationale, au développement de laquelle ils ont contribué de tout leur talent et pour le maintien et le triomphe de laquelle ils sont tombés.

L'âme de la France a été pourtant présente ici, ce soir, pour honorer,

en unisson avec l'âme arménienne, ces glorieux martyrs: dans les quelques mélodies qu'exécutèrent nos artistes, de nobles élégies et des méditations mystiques dues au génie français se sont mêlées pour exprimer, dans le langage suprême de l'art, notre deuil et notre vénération, aux chants funèbres et aux complaintes patriotiques de notre pays.

Nous avons pleuré nos morts avec une tristesse profonde, mais éclairée par la certitude du triomphe de la cause du Droit; cette certitude seule peut soulager le deuil infini qui nous pèse sur le cœur; et elle a été même renforcée en nous ce soir par la commémoration de tous ces martyrs qui ont accepté les tortures et la mort avec la plus sereine vaillance et ont gardé jusqu'à leur dernier souffle la foi dans la victoire de la Liberté.

ԺԱՄԱՆԱԿԱՆԻՐ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹԻՒՆՆ ՈՒ ՍՕՎԻԵԹԸ (1)

(Ն Օ Թ Ե Ր)

Վատանդաւոր բարզութիւններէ խուսափելու համար՝ բանւորական ու զինվորական պատառիրակներու խորհրդին զիջողութիւններ

(1) Մեր ծերունակարդ մեծանուն նայրենակիցը՝ զօրավար Կամսարական, այս գրութիւնը խմբագրած է առաջին օրերուն իսկ ուր «Մայրայեղ» ներուն յիմար ընթացնովը ուռուսական յեղափոխութեան զեղեցիկ երեսոյքը խաբարուեցաւ, այլանեցաւ, իր նամրեն ըեղեցաւ, Ռուսիոյ՝ ինչպէս եւ ընդհանուր ազատագրական պատերազմին՝ օգտակար ըլլալու տեղ վնասակար դարձաւ, կազմալուծման ու ժայխայման առաջնորդեց ուռու բանակը եւ ամբողջ ոռու Տէրութիւնը: Այս նօրերուն մէջ,

ընելու ստիպուած, վերակազմեալ Ժամանակաւոր Կառավարութիւնը, իր առաջին յայտարարութեան մէջ, ի միջի այլոց ծառուցած է իր որոշումը՝ բանակցութեան մտնել Դաշնակից Տէրութեանց հետ՝ ասոնց կողմէ հռչակուած հաշտութեան պայմաններու փոփոխութեան մասին, ընդհանուր հաւանութիւն մը ստանալու համար առանց տուգանքի և առանց կցման հաշտութիւն մը կնքելու գաղափարին: Կարդալով այս լուրը՝ որ դեռ պաշտօնապէս չէ հաստատուած, մարդ կը կարծէ երազել. այդպիսի բան մը այնքան անձմարատանման կը թուի, որ մարդ կը հարցնէ ինքնին թէ արդեօք անհամ կա-

զօր. Կամսարական Ռուսիոյ անկեդծ ու լրջամիտ բաղացիի, նարազաւ ու ազգասէր Հայազգիի եւ ողջախոն ազատամիտ մարդու զայրոյթն ու դառնութիւնը կը բափէ, կը պարզէ՝ լայն ու բազմակողմանի տեսութիւններով՝ Սօվիէրին բժբութի եւ ուղղութեան սխալները, կոչ կ'ընէ բանականութեան զարբնումին եւ կը գուշակէ այդ սխալներուն նետեաներով Ռուսիոյ սպառնացող մեծ աղետը, այս բոլորը՝ Երիտասարդական կրակով մը, առողջ մտի մը յուսակութեամբ եւ ալեւոր ազնիւ զործիչի մը անվախ համարձակախօսութեամբ: Գրելէն իր յետոյ՝ զօր. Կամսարական զայն դրկած է իւսան Լվովին, Միլենովօմին, Քերէնսովին եւ այլ հանի մը անձնաւորութեանց, եւ նոյն իսկ Սօվիէրին, մասնաւոր նամակներով:

Այն պահուն ուր նայերէն բարգմանութիւնը կը նրատարակուի, այդ «Մայրայեղ»ները որ միամիտ իմաստակներէ միայն չեն բաղկանար՝ ինչպէս վեհաճնօրէն կը յայտարակէ զօր. Կամսարական. այլեւ Գերմանիայէն վարձուած խառնակիցներէ, բացէ ի բաց ապստամբած են Ժամանակաւոր Կառավարութեան դէմ: Երանի՝ թէ այդ անխուսափելի եւ անհրածես բաղխումը, որ դժբաղդաբար վիճեցաւ Քօրինիօմի կիսատ փորձին մէջ, յաղրանակը տալով Ռուսիոյ առողջ տարրերուն եւ չացնելով Ռուսիան փտեցնող միլրոպները, վերջ դնէ: այդ խայտառակ ու վտանգաւոր կացութեան: Այլապէս՝ նախոնական կամ նախոն ամերիկեան միջամտութիւն մք նոյն իսկ ուռու ազգային պատիւն ու ապազան փրկելու նամար՝ թերեւս անհրածես դառնայ վնասապէս լուծելու նամար այդ անտառնելի կննիոր:

Ժամօր. Թարգմանչին.

տակ՝ մը կամ՝ զիւանագիտական սուտ-լուր մը չէ ասիկա. բացայաց է թէ պնդելով որ ամենքը ընդունին դրէկան իրականութեանց հետ անհաշտելի իր այդ տեսակէաը, Ռուսիա, անուղղակի բացց շատ աղոնեցիկ կերպով՝ օդնութեան կը հասնի Գերմանիոյ, որուն եթէ յաղթական ելլէր, ոչ ոք պիտի համարձակէր այդպիսի բան մը առաջարկել, որովհետեւ ամեն ոք պիտի ըմբռնէր թէ սչ միայն վելհէմ, այլ նոյն խոկ գերման ընկերվարականները այզպիսի պայմաններ անընդունելի պիտի գոնիէին։ Առանց հատուցման հաշտակիւն մը մեզի համար գերազանցապես անարդար պիտի ըլլար, այն պատճառով մանաւանդ որ ամեն տուգանքէ հրաժարումը ուուս ժողովովին վրայ ծանր ու անտանելի բեռ մը պիտի զներ։ Եթէ Ռուսիոյ գիւղացիութիւններուն անողոք կիրարկումնի, հայրենիքին կենսական շահերուն նկատմամբ զանցառու կը գտնուին։ Դաշնակից տէրութիւններէն ոչ մէկը իրաւունք ունենալ չի մտածեր հատուցումներէ հրաժարելու, և մեր որոշումը այս հարցին մէջ՝ անընդունելի վեհանձնութիւն մը պիտի ըլլար։ Երկուքէն մէկը, կամ՝ այն է որ ամենքը կը սխալին և մենք միայն իրաւունք ունինք, և կամ՝ միւսներն են որ իրաւունք ունին, և մենք ենք որ կը սխալինք։ Բացց այս վերջին ենթազրութիւնն է որ ծիչդ է, որովհետեւ երբ մարդ կը գործէ մասնաւորապէս տարականոն պայմաններու մէջ, զմուար չէ ինքնասանձումը և մաքի յստակութիւնը կորանցնել։ Այս կերպով միայն կարելի է բացատրել ձգտումը՝ զոր ցոյց կուտան մեր ընկերվարականները, որ կարծես թէ կ'ուզեն Թուրքիոյ (կարգացէք Գերմանիոյ) օգնութեան հասնիլ, հրաժարելու Կ. Պոլսէն, որուն Ռուսիա կը ձգտէր անդիմազրելի կերպով, նախ ընազդորէն, յետոյ Տարտանէլի տիրացման հետ կապուած իր կենսական շահերուն զիտակցութեամբ։ Միայն Պոլիսը Յոյներուն դարձնելը (ինչ որ նորէն հասկանալի և արդար պիտի ըլլար), կամ, ինչ որ լաւագոյն է, զայն միջազգայնացնելը, պիտի կարենար մեղմացնել մեր հրաժարման հետեւանքները։ Ամեն պարագայի մէջ, Թուրքիոյ հողային ամբողջութիւնը ապահովելով, Ռուսիա՝ այս աստիճան կարեւոր միջազգային հարցի մը մէջ՝ իր աղատագրիչ աւա-

քելութենէն հրաժարած պիտի ըլլար և նոյն ատեն մարդկութեան ու աղդայնութեանց աղատութեան զադափարին զաւածանած պիտի ըլլար։ Կարելի է ընդունիլ, օրինակի համար, որ Թուրքիոյ Հայերը, որ զարերէ ի վեր իրենց աղատագրումը Ռուսիային կը սպասէին, մեան Թուրքիոյ իշխանութեան տակ, որուն գոյութիւնն իսկ ամօթ մըն է մարդկութեան համար։ Եթէ նոյն իսկ չկիշենք որ իբր անկախ Տէրաւթիւն գոյութիւն ունեցած ատեն, Հայաստանը, Արեւմուտքի յառաջապահ, անվերջ կուիներ մղելով Պարսիկներուն, Արաբներուն և Թուրքերուն դէմ, քրիստոնէութեան պատնէշը հանդիսացած է (և այս պատճառով պատմաբանները հին Հայաստանը կը նմանցնեն ծովու մէջ մոկեղին կոհակներուն բաղվառմին կուրծք տառող կրանիթէ ժայռի մը), եթէ հաշուի չկիշենք անդրկովկասեան Հայոց կատարած կարեւոր դերը այն պատերազմներուն մէջ զոր Ռուսիա մղած է Պարսից և Թուրքաց դէմ, անարդար չպիտի ըլլար գէթ մասնաւորապէս աչքի տուջեւ չունենալ Թուրքիոյ Հայոց բազմաթիւ արժանիքները, և թէ անոնց շնորհիւ մեր պատերազմները Հայաստանի մէջ այնքան վիւրացած են։ Ասիկա կը բաւէ բացատրելու թէ ինչո՞ւ Ռուսիա պարտք համարեց Սահմանականի գաշնազրին մէջ մոցնել Հայաստանի բարենորդմանց հարցը, հարց որ յետոյ Հայերու բոլոր դժբաղդութեանց պատճառուարձաւ։ Իրովութիւնները ինքնին կը խօսին։ Հայերը, ինչպէս բոլոր քրիստոնեաները Թուրքիոյ մէջ, անցանկալի բայաներ էին, օրէնքէ զուրս ստրուկներ, որոնց գոյութիւնը Թուրքերը կը հանդուրժէին միմիայն իրը հապատակներ որ զիրենք կը հարստացնէին, անպատկառ ու անպատիժ կերպով շահազործելով զանոնք։ Հինաւուրց Հայաստանի հողին վրայ՝ միակ տարր յառաջիկներութեան, Թուրքիոյ Հայերը, որոնց սոսուար մեծամասնութիւնը (աւելի քան 80 %) երկրագործներ են, իրենց երկիրը Փոքր Ասիոյ շաեմարանը զարձուցած էին և թուրք կառավարութեան համար հասութիւ մեծ աղբիւր մը կը կազմէին։ Եւ երբեք, Թուրքիոյ և Ռուսիոյ միջեւ զարաւոր պատերազմներու միջոցին, և համակառութեան՝ որ յացտնի էր Թուրքերուն, բաց և քանի մը կողիւցեալ պարագաներէ՝ ընդհանուր կոտորած տեղի չէր ունեցած։ Մեկներով այն գաղափարէն (անշուշտ անձիշը) թէ Ռուսիա հայկական հարցը ստեղ-

ծած էր՝ ապագային մէջ Թուրքիոյ դէմ պատերազմի ելլելու իբր պատրուակ զայն պրծածելու համար, Բ. Դուռը որոշեց Հայերը սիստեմական կերպով կոսորել, և քրդական բազմաթիւ պահակազօրքի մը կազմակերպութիւնը այս յատակադին հետեւանքներէն մին եղաւ։ Այս նոյն պատճառով, և բարենորոգմանց նկատմամբ Թուրքերու ցոյց տուած դժկամակութեան բերմամբ, ու նաեւ Հայոց հետզհետէ աւելի անտոյգ կացութեան հետեւանքով, Ռուսիա Թուրքիայէն պահանջած էր ուսւ բանակի սպաներու ձեռքով կազմակերպումը հայ զիւղական պահակագունդերու (ինքնապաշտպանութեան համար)։ Թուրք կառավարութիւնը ստիպուեցաւ ընդունիլ այս պահանջը. բայց Ալեքսանդր Բ.ի մահը մեր կառավարական շրջանակներուն մէջ հայկական հարցի նկատմամբ ուրիշ զիրք մը յառաջ բերաւ, և այդ ծրագիրը, Հայոց համար փրկարար, մէկի դրուեցաւ։ Յետոյ սկսաւ, Ապահովամիտարի օրով, Հայերու զանգուածային կոտորածը, որ ընդհանուր զայրոյթ յառաջ բերաւ, մանաւանդ Անզիոյ մէջ։ Միայն Ռուսիան, Թուրքիոյ սահմանակից, և որ 77-78ի իր յաղթական պատերազմին պատճառով այնտեղ մեծ վարկ կը վայելէր, կարող էր և պարտական էր այդ միջոցին Հայերն ազատել, բայց մեր նախկին կառավարութիւնը ոչ միայն ձգեց որ Թուրքերը ուղաճնին ընեն և լուելեայն հաւանութիւն տուաւ որ Թուրքերը կոտորեն Հայերը, այլ և անդամակուծեց բոլոր նախաձեռնութիւնները անզիւական կառավարութեան, որ կը գործէր թրբական վայրագութեանց զայրումը պահանջող հանրային կարծիքին ճնշմանը տակ։

Ամէն ոք զիտէ թէ Թուրքերը կը հալածեն Հայերը Ռուսիոյ նկատմամբ անոնց մեծ անձնութիւնեան պատճառով, և միայն մեղ մօտ է որ հանրային կարծիքը անոնց նկատմամբ անտարբեր կը մնայ։ Կարելի՞ է բաղդատել Սերպերու և Պելճիքացւոց կրած աւերն ու տառապանքները՝ մարտիրասութեանը հետ Հայերուն զոր այժմ ընթացիկ կերպով « նահատակներու նահատակները » կ'անուանեն։ Ամէն ոք զիտէ թէ միայն այս պատերազմի ընթացքին, անոնցմէ աւելի քան 700,000 կոտորուեցաւ ամենաբարարոս կերպով։ Հակառակ այս ամէնուն, մեղ մօտ տրամադրութիւններ կ'երեւան ներել Թուրքերուն Հայոց կոտորածը որուն խօդութիւնն

ու ընդարձակութիւնը պատմութեան մէջ աննախընթաց է, ինչպէս և այն բարբարոս չարչարանքները զոր անսնք տուած են իրենց ձեռք գերի ինկած ուսւ զինուորներուն Թուրքիոյ հետ մեր բոլոր պատերազմներուն մէջ։ Արդէն այսքան շնուր մոռցած են ուռեմնն թէ ինչ ձեռով Տօսթօյէվսքի, իր «Օրագրին» մէջ կը դատավիետէր մոլեռանդ Թուրքերուն համակրելու կարող հանդիսացող Ռուսերը։ Օսմանցիները, որ Թուրքիոյ ազգաբնակութեան հազիւ մէկ երրորդը կը կազմեն, աշխարհականներ են՝ երկրին բնիկներուն ամէն բանի մէջ օտար։ Զօրաւորներուն հանդէպ մեղմուն խոնարհ, տկարներուն հանդէպ վայրագ, խորամանկ, կեղծաւոր, ո և է լուրջ աշխատանքի անկարող և ամէն յառաջիմութեան ըմբոստ, Թուրքերը կ'ապրին Պետութեան միւս ազգութեանց աշխատանքին արդիւնքովը։ Մակաբոյծներու, քանիշներու ժողովուրդ մըն են անոնք, և ոչ ստեղծագործներու։ Եւ Հիւմո իրաւունք ունէր ըսելու. « Թուրքերն անցան այդտեղէն։ ամէն ինչ սուգ է և աւեր... » Նոյն իմաստով առած մըն ալ կայ՝ « Ուր որ Թուրքը ոսք դրաւ, չոն ալ խոս չի բուսնիր։ » Նոյն խկ աւազակ Քիւրտերը, որ կրօնքը միայն ունին Թուրքերուն հետ հասարակաց, բայց որոնց նկարագիրը մարդկացին զգացումներէ զուրկ չէ բուրովին, Թուրքերուն համար ո և է համակրութիւն չունին։ Աւելի քիչ կապ կայ Արաբներու և Թուրքերու միջնեւ, այդ երկու ցեղերուն մէջտեղ գոյութիւն ունեցող պատմական ատելութեան պատճառով և այն արդար մեղաղարանքին համար զոր Արաբները անոնց կ'ուղղեն խալիֆայութեան իրենց իրաւունքը յափշտակած ըլլալնուն։ Այս պայմաններուն մէջ առանց կցմանց հաշտութիւն մը Թուրքիոյ հետ՝ անիմաստ պիտի ըլլար։

Պէտք է բարոյական անկում մը ենթադրել, որպէս զի, հակառակ այս ամենուն, և հակառակ բանականութեան ու խղճի, — մանաւանդ խղճի, — գտնում մեր մէջ այդքան բազմաթիւ թրբասէրներ, որ կը թուին ըմբռնել թէ Թուրքիոյ ոչնչացումը Մարդկացին զատին յաղթանակը պիտի ըլլար։ Զեն ըմբռներ նաեւ թէ ձեռք երկնցնել արիմկզակ Թալրամթին՝ կը նշանակէ հետեւիլ մեր նախկին կառավարութեան ընթացքին, որ այնպիսի ամօթալի հոգեկան վիճակի մը հասած էր որ թոյլ կուտար ուսւ զօրքին մերթանցնի սահմանը՝ աշակցելու համար Թուրքերուն կոտորել Կովկասի Հայերը՝ օդնու-

թեան գայած իրենց Թուրքիոյ ցեղակիցներուն, որոնք Ռուսիոյ աւելի ծառայութիւն մատուցած են քան բոլոր սլաւ ազգութիւնները մէկանց։ Աւելին կայ. երբ Թուրքիոյ Հայերը հազարներով կը փախչէին Կովկաս՝ կոտորածէ աղատելու համար, սահմանազլիսի ռուս իշխանութիւնները զանոնք ետ կը դարձնէին, լաւ գիտնալով հանդերձ թէ ինչ բաղդ կը սպասէր անոնց։ Բայց ասիկա կը կատարաւէր կառավարութեան մը ներքեւ, որ ռուս ժողովուրդին հետ ոչինչ սևնէր ունէր հասարակաց, և ձարականութեան անբարոյական քաղաքականութեան բոլոր պատասխանաւութիւնը ղեկավարներուն վը-րայ միայն կ'իշնար։ Անտարակուսելի է որ ազատ Ռուսիան սրտազին վերաբերմունք մը պիտի ունենայ Հայոց բաղդը վճռելու հարցին, որովհետեւ այլապէս ծանր պատասխանաւութիւն մը պիտի ճնշէր բովանդակ ռուս ժողովրդին. վրայ՝ իր ընտրած կառավարութեան հետ անլուծելիօրէն կապուած։

Թուրքերը, բացէ և բաց կ'ախսորմին հաստատել, չարախինդ հեզնութեամբ, թէ իրենք կարողացած են միշտ ռուս զիւանազէտները միայն խարել դարմանալի դիւրութեամբ։ Եւ այժմ միւնայն զիւրութեամբ է որ անոնք կը խարեն մեր զիւրահաւան ընկերվարականները, որ չեն զիւրեր թէ որու հետ զործ ունին։ Ասոր ճար չկայ. այսպէս է ռուս նկարագիրը. բայց երբ մաքիավելականութիւնը ամէն կողմը կը տիրէ և երբ հայրենիքը վտանգի մէջ է, մեր խզին համար, տարրական պարտը մը կայ չեղացրակցիլ մեր թշնամիներուն հետ, այլ անվնաս դարձնել փրուսիական զինապաշտութիւնը, և աշխարհի երեսէն ջնջել Տէրութեան ծաղրանկարը որ օսմանեան պետութիւնն է։

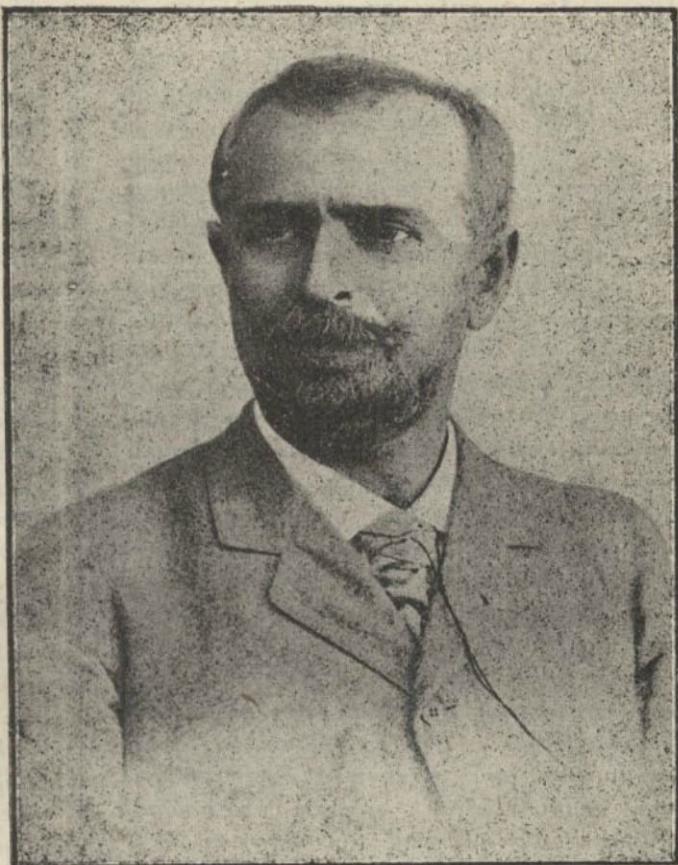
Եթէ հակառակ ամէն հաւանականութեան, Թուրք լուծը այս պատերազմէն ետքն իսկ շարունակէ Հայոց վրայ ծանրանալ, Ռուսաց ուրիշ բան չափտի մնար բացց եթէ ցաւիլ որ Ռուսիա Կովկասին տիրանալէ և անդրկովկասեան Հայերը ստրկութենէ ազատելէ և անոնց մարդկացին կեանք մը ապահովելէ յետոյ, վերջ ի վերջոյ ինքն իսկ եղած ըլլայ Թուրքիոյ իրենց եղբայրներուն կորստեան զլիսաւոր պատճառը. Մարգարէ ըլլալու պէտք չկայ նախատեսելու համար հետեւանքները այդպիսի ոճիրի մը և պատերազմի սկիզբէն մինչեւ ցարդ մեզ մօտ զործուած աններելի և աղիտարեր սխաներուն։ Գերմանիոյ ճորտը դարձած, անոր ձեռքով կազմակերպուած ու

ղեկավարուած, Թուրքիան, որ եղած է և պիտի ըլլայ միշտ Ռուսիոյ ամենէն վայրագ թշնամին, զօրեղ պիտի դառնայ (մանաւանդ եթէ զգայ թրքօ-արաբ երկճիւղ պետութեան մը փոխարկուելու պէտքը), այն աստիճան որ ի վիճակի պիտի ըլլայ իրականացնել իր երազը, որ է մեր ձեռքէն խել Անդրկովկասը, որուն ազգաբնակութիւնը մեծ մասամբ մահմտական, միշտ եղած է և պիտի ըլլայ իր թուրք կրօնակցին կողմը։ Թուրքիոյ հետ մեր բոլոր պատերազմներուն պատմութիւնը վկայ է, որ ամէն հարազատ ու հաւատարիմ մահմտական՝ իբր գերազոյն պետ Թուրքիոյ Սովորանը կ'ընդունի։ Ամէն պարագայի մէջ, մեծ Ռուսիան, Սեւ ծովուն մէջ փակուած և ծալրագոյն Արեւելքէն ընդմիշտ վտարուած, գրեթէ երկրորդ կարգի Տէրութեան մը աստիճանը պիտի իշնէ, և իբր անմիջական դրացի ունենալով թշնամի Գերմանիան, անոր կողմէ պիտի ենթարկուի տնտեսական ստըրկացման, որ անվրիպելի կերպով իր ետեւէն պիտի բերէ քաղաքական ստրկացումը. Բարեբաղաբար աշխարհիս մէջ կայ գաղափարապաշտութիւնը չ'արդիւեր ըմբռնել թէ կան ժողովուրդներ, ի բնէ անզդ, որոնք մարդկութեան ամօթն են։ Եւ այդ Ովկլսընը, ամէն կերպով տեղիք կայ յուսալու, պիտի հասկցնէ Գերմանիային և Թուրքիային թէ ինքը գոնէ չպիտի թոյլ տայ որ մեր շատ միամիտ միջազգայնականներուն պէս զինքը խարեն։

Իբր Հայ, և երկար տարիներ Ռուսիոյ հիւպատոս եղած ըլլալով Թրքահայաստանի մէջ, ինքինքիս թոյլ տուի երկար ծանրանալ հայկական հարցին վրայ, որ տիրացիշատակ Նուջոյէ Վրէ-Քային և համբաւաւոր Մենշիքօֆին շնորհիւ բոլորովին անճիշդ գոյնով մը մը ներկայացուած է Ռուսիոյ։

Դառնարով կցումներէ հրաժարման խընդրոյն, պիտի զիտել տամ որ, եթէ պարկեշտ չէ ուրիշին ինչքը իւրացնելը, պէտք է այն ատեն հետեւողական ըլլալ և այս ինքնատիպ պատճառաբանութիւնը հասցնել մինչեւ իր տրամաբանական փախճանը՝ ընդունելով թէ նոյնքան անարդարանալի է մեր ձեռքը պահէլ ինչ որ մեղի չի վերաբերիր և թէ պէտք է իր բուն տէրերուն դարձուի։ Այսպէս, Ռուսիա պէտք է հրաժարի Մանչուրիաէն, Թիւրքեստանէն, Անդիխ պէտք է քաշուի Եգիպտոսէն, Հնդկաստանէն։ Մէկ խօսքով, առանց հաջուկ առնելու տնտեսական եւ

պատմական շահերը որ համաշխարհային գաղթավայրական քաղաքականութեան արտասովոր զարդացումը առաջ բերած են, մեր ընկերվարականները կ'ուղեն մէկ հարուածով կասեցնել այդ անդիմազրելի շարժումը: Արդ, գաղթավայրերու ամէն մէկ տիրացում, այս կամ այն ձեւին տակ, ուրիշ բան չէ եթէ ոչ կցում մը, և այս շարժման արգելք հանդիսանալ ուղելք՝ առ նուազն մեծ միամատութիւն է: Ասկից զատ, ինչպէս նկատի չեն չեն առներ թէ կայ կցում և կցում — կայ կցում որ ոճրագործ է և անընդունելի, և կայ որ քաղաքակրթիչ նպատակ մը ունի: Այս կարգի կցումներուն կը պատկանին գաղթավայրերը եւրոպական Տէրութեանց, որոնք առեւտրական ու տնտեսական շարժառիթներ ունենալով հանդերձ, կարգ և օրինականութիւն կը բերէն չոն ուր կամայականութիւնն ու բռնապետութիւնը կը տիրէին և սարուկներ ազատ քաղաքացիներու կը փոխէն: Այս նոյն տեսակէտով, եւրոպական Տէրութեանց ձեռքով Սերպերու, Յոյներու, և լու. Թուրք դարաւոր լուծէն ազատազրումը քարձրօրէն մարդկային արարք մը եղաւ: Հասարակ ողջ մտութիւնը պէտք էր ըմբռնել տարմիջազգային իրաւոնքի հարցերու մէջ նորամոցներ հանդիսանալ ուղղով մերիններուն՝ թէ դաշնակից պետութիւնները իրենց հաշտութեան պայմանները չեն կրնար փոփոխել՝ մեր միջազգայնականներուն հաճելի ըլլալու համար և թէ այդպիսի առաջարկ մը որ ամէն քննազատութենէ վար է և բովանդակ դաշնակից մամուլին արդար բողոքը յարոցց, վնասակար միայն կրնայ ըլլալ գաշնակիցներու դատին: Եւ ինչ որ վնասակար է անոնց, օգտակար է Գերմանացիներուն, որ ո և է գնով չէին կարող գտնել իրենց գործը տեսնող լաւագոյն խառնակիչներ՝ քան ինչ որ են մեր անշուշտ անկեղծ բայց կարճատես միջազգայնականները: Ո՞վ կ'ուղեն խնայել. Քայզը, այդ թագակիր կեղծաւորը, այդ ստախօսը, Ռուսիոյ այդ չար ողբն, որ եղաւ այնքան լիրք, որ Թուրքիոյ մէջ քրիստոնեաններու կոտորածի օրերուն խսկ գնաց Դամասկոս յայտարարեց թէ տիեզերքի բոլոր մահմետականներուն բարեկամն է ինքը և քրիստոնեաններու փաքրագ ու կոտորիչ թշնամի Սալահետտինին գերեզմանին վրայ

Զօրավար ԿՈՍՏՈՆԴԻՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ

պատակ մը զրաւ: Կամ թերեւս կարելի՞ Կը նկատեն ձեռք կարկառել գերման ժողովրդին, մտունալով այն արհամարհանքը զոր ան կը տածէ ուսւ ժողովրդին հանդէպ, և այն չաշարանքները որոնց Գերմանիոյ մէջ՝ գերի ինկած ուսւ զինուորները ծայն կ'ենթարկուին: Էնդհանրապէս, պէտք է միանգամ ընդմիշտ մողերնիս զնենք թէ Գերմանացիները, հակառակ իրենց բարձր մշակոյթին, իրենց զգացումներով և մտայնութեամբ՝ ստորադաս ցեղի մը կը պատկանին, ինչ որ ապացուցին իրենց արարքներով « նպատակը միջոցները կ'արդարացնէ » սկզբունքին վրայ հիմնուած: Միայն Լենինի պէս մարդիկ, (որ Գերմանիոյ ճամբով Ռուսիա դառնալու գաղափարէն ետ կենալու չափ բարոյական մաքրութիւն չունեցաւ) կարող են ամէն մարդու հետ եղայրանալ: Եւ խորապէս ցաւալի է որ Լենին և ընկերութիւն չհրաւիրուեցան անմիջապէս դուրս ելլել Ռուսիային, փոխանակ արտօնուելու, և մեծ դժբաղութիւն մեր երկրին և ի մեծ ուրախութիւն մեր թշնամիներուն,

որ կայսերական պարուհիի մը պալատին մէջ մահաշուք պար մը դաւնան։ Ամեն բանի չափ մը կայ, ծշմարիտ ազատութիւնը անիշխանութիւն չ'ընդունիր, և իրօք, արդիւնքներէն դատելով Լենինները այնքան դաւաճան են որքան նթուրմը և ատոր պէս ուրիշ սրբկաններ։ Տուսր է հաստատել սա իրողութիւնը՝ թէ մեր երազամոլ ծայրացեղականները իրենց կուռքին՝ միջազգայնութեան՝ պատրաստ են զոհել Ռուսիոյ կենսական շահերը, պատիւը, բարօրութիւնն ու ապագան։ Ինչպէս ատեն մը ծիզուիթներու կարդին մէջ մանողները կ'երգուըննային մոռնալ ամէն բան, հայր, մայր, ընտանիք, և ամէն բան ստորադասել այդ միաբանութեան շահերուն, այնպէս ալ մեր միջազգայնականները, տեսութեան վրայ իրենց կոյք հաւատքով, հայրենասիրական ամէն զզացում կորսնցուցած են։ Մարդ ուս անունին համար ամօթ կը զզայ՝ կարդալով մանրամասնութիւնները արտառոցութեանց, որ պատերազմի ժամանակ կրկնապէս եղեռնական են։ Եւ ահա արդինքը. բովանդակ Ռուսիան որս դարձած է անիշխանութեան, ինչ որ վնասել միայն կարող է նոյն խակ սօցիալ-դեմօկրատներու արդար ձգութմներուն՝ երկրին ընկերական շէնքը վերակազմելու համար հարկաւոր եղած լուրջ բարենորոգումներն իրականացնելու։ Կառավարութիւնը, ժողովրդին ու պատմութեան առջեւ պատասխանատու, դեռ երկար ատեն պիտի հանդուրմէ այսպիսի աղետաբեր գործունէութիւն մը. երկրին փրկութիւնը պարտք չ' դներ լուցնել զանոնք այս կամ այն ձեւով։ Յանուն ազատութեան՝ որ ոչ մէկ կապ ունի Ռուսիոյ մէջ այժմ անցած դարձածին հետ՝ յարգանքով վերաբերուիլ հայրենիքին հանդէպ զիասակցօրէն կամ անգիտակցօրէն դաւաճանութիւն գործողներուն հետ, աններելի տկարութիւն մըն է, որուն համար պիտի զդան երբ շատ ուշ ըլլայ։ Թող կուչքօֆներու, Միլիուքօֆներու, Քերէնսիքներու և մամուլին օրինակին հետեւելով, հնչէ ամէն կողմ՝ հաւարը՝ թէ հայրենիքը վտանգի մէջ է, և թէ անիշխանութեան հեղինակներուն դէմ պէտք է պայքարիլ, այնքար անողոք կերպով որքան ձարականութեան դէմ։ Միայն հանճարեղ Պիելինսկի մը կարող պիտի ըլլար իր բոցավառ խօսքերով խայտառակութեան սիւնին դամել մարդիկ որ հայրենիքին կը դաւաճանեն յանուն միջազգայնութեան և անոնց զգացնել ամբողջ գարշանքը իրենց կատարած դերին։ Խեղճ, խեղճ Ռուսիա։ Երաւ որ ան չես

գիտեր ինչ չար ոգիէ հայածուած է։ Երկար դարերով, « Անարդարութիւնը » թագաւորած էր հոն անպատճիմ. եկաւ վերջապէս այնքան ցանկացուած « Արդարութիւնը »(1), ճառագյշարձակ, գեղեցիկ ու շքեղ, և ամենքը ուրախութեան մէջ էին մատածելով թէ Աւգիասի ախոռներուն փրկարար հերակլեան մաքրագործումը պիտի կատարուէր։ Տիեզերք ամբողջ կը ծափողջունէր ուռսական Յեղափոխութիւնը, ամէն տեսակէտով՝ գարմանայի, և կը հրծուէր տեսնելով արարքները ժամանակաւոր Կառավարութեան որ տենդրտ կորովով ու փութեկոտութեամբ ամենէն արմատական օրէնքները կը հրովարտակէր։ Բայց Յեղափոխութիւնը մեղրալուսինը կարձատեւ. եղաւ. Սօվիէթը կը սկսէր եւս քան զեւս միջամուխ ըլլալ կառավարութեան գործերուն, անոր ուժը և վարկը վտանգելով։ Այդ ըոպէէն, կրկնակ իշխանութեան անսաւնելի կացութիւն մը ստեղծուած էր, և հակառակ որ Սօվիէթը կը յայտարարէր թէ մաաղիր չէ կառավարութիւնը ղեկավարելու, իր արարքները հակառակը կ'ապացուցանէին։ Հանրային կարծիքը, զայրացած, այս կացութիւն դէմ կը ջանար հակաղել՝ բազմաթիւ հեռագիրներով ու պատուիրակութիւններով իր վստահութիւնը յայտնելով միմիայն կառավարութեան, որուն ամենքը հպատակութեան երդում են ըրած, այս ձեւով յայտնապէս ակնարկելով անոր արարքներսւն մէջ Սօվիէթին ապօրինի միջամտութեան։ Ընդհանուր խանդավառութիւնը խսկոյն պաղեցաւ, եւ հակառակ ասոր՝ հանրային կարծիքը ոտնակոխ ընելսվ, Սօվիէթը, իրեն միայն վերագրելով կատարուած յեղաշրջումը, կը շարունակէ իր աղիտաբեր գործունէութիւնը։ Եւ սակայն, եթէ Զարը շատացած ըլլար Տումային առջեւ Սահմանադրութեան երդում տալ, քաղաքական աքսորեալներուն ներում շնորհէլ, մահու պատիժը ջնջել, այնպէս որ վերանորոգումը կարենար տեղի ունենալ ուստիկանական ըեծիմի հին պայմաններուն մէջ, ժամը մէկ զգալի չափով, ամենքն ալ զոհ և ուրախ պիտի ըլլար իր բոցավառ խօսքերով խայտառակութեան սիւնին դամել մարդիկ որ հայրենիքին կը դաւաճանեն յանուն միջազգայնութեան և անոնց զգացնել ամբողջ գարշանքը իրենց կատարած դերին։

(1) Ակնարկութիւն ուս ժողովրդական առակի մը, ուր դերակատարներն են Արդարութիւնն ու Անարդարութիւնը։

դանի շունչ կը թափանցէր, և մի՛ հրաւիրէք այժմ՝, ով անյագ յիմարներ, նեմեսիսին հարուածները: Յափաենական փառք ամեն անոնց որ տուրբ դատին համար կորան մարտ ամսու օրերուն, բայց եթէ յեղափոխութիւնը յաղթանակեց, դուն անոր համար է որ ան աշխային էր: Բովանդակ Ռուսիոյ ընդհանուր զայրոյթը՝ տապալուած կառավարութեան դէմ, այնպիսի ուժով մը, այնպիսի միաձայնութեամբ մը յայտնուած էր, որ ան բոնադատեց նիբոյա Բ. ը դահը ճգելու: Ամբովջ ժողովրդին կողմէ Տումային տրուած աջակցութիւնն էր միայն որ պատճառ եղաւ այդ մեծ յաղթանակին. որովհետեւ այլապէս, յեղափոխութիւնը, որ խառնակութիւններով սկսած էր, ապահովապէս պիտի զսպուէր: Մեր բանուորական ու ընկերութարական կազմակերպութիւնները տղայական կրնան նըկատուի գերմանական նմանօրինակ կազմակերպութեանց քով, և կարելի էր սպասել որ իրենց հզօր գերման ընկերները պիտի պիտին իրենց խոհանուն իրականացման վրայ. բայց անոնք հակառակ իրենց անուարակուսելի փափաքին, անկարող են ոչ միայն իրենց հայրենիքին բեժիմը ո և է կերպով փոխելու, այլ նոյն խոկ ընկերական էական բարենարարութեամբ ստանալու: Եւ այս ամենը միևնույն պատճառով, այն է որ բայց ընկերութարականներէն, աղգարնակութեան ամբողջ մեացեալ մասը կառավարութեան կողմն է, որ՝ թէպէտ միապետական, ամիսելք չէ և ժողովրդականութիւն կը վայելէ: Եւ պատերազմի ժամանակ, կը տեսնենք որ Գերմանիոյ նոյն խոկ ընկերութարականները կառավարութեան հետ կը համերաշխին: Ո՛չ, հազար անգամ ոչ, բանուոր ու զինուոր քաղաքացիներ, ձեզի չէ միայն որ Ռուսիա պարուական է աղատութեան ստացումը, թէպէտ և զուք ալ հասարակաց զործին բերած ըլլաք էական աջակցութիւն մը. բանուորներու ստուար մեծամասնութիւնը ուրիշ բանով չէ երբեք հետաքրքրուած բայց եթէ զիրենը ուղղակի շահագրգուող բարենորոգութեամբ. գալով զիւղացիներուն ու զինուորներուն, անոնք ուրիշ բան չեն պահանջեր բայց եթէ կարելի եղածին չափ աւելի հող: Որոնք էին քանի մը դարէ ի վեր ժողովրդին աղատական աղատական աղատութիւնը յեղագիներու համար ճշմարիտ ու անշահախնդիր պայքարողները. որոնք էին որ դարերով կախուեցան, հրացանի բոնուեցան, Թիարանի

մէջ չարչարուեցան, եթէ ոչ այդ այն մտաւորական զասակարգը, որուն դէմ՝ պայքարելու էր ելեր: Կարելի է մոռնալ երկսեռ մտաւորական երփառաւրութիւնը որ կ'երթար դէպ ի ժողովուրդը, և վսել անձնութացութեամբ մը՝ ամբողջ կեանքը՝ անհնարին պայմաններու մէջ՝ ինքզինքը ժողովրդին կրթութեամբ կը նութիրէր: Կարելի է մոռնալ չերցընը, Թուլմօցը, Թուրկենէֆը, Տօսթօյելսքին, ևն. այդ սբանչելի վարպետները որ ուու հոգույն մարմացումն էին և որոնք քանի մը սերունդներ պատրաստեցին բըռնաթեան դէմ՝ մաքառելու և քարողեցին Ռուսիոյ ընկերական իրաւակարգին արմատական վերակազմութիւնը: Փամանակաւոր Կառավարութիւնը — որուն ծիծաղելի և անիմաստ է « պուրծուա » որակականը յատկացնել, — վերածնեալ Ռուսիային վեհանձնօրէն շուացնեց ամենէն փրկարար բարենորոգութեամբ: Անոր բոլոր մտածութերը ժողովրդին նութիրուած էին, ամեն բան անոր համար էր, և յորմեշետէ Ռուսիա զոյութիւն ունի, չէ եղած կառավարութիւն մը աւելի աղղացին և աւելի ամբողջապէս ուամկաւարական: Ամենէն բոցավառ երեւակայութիւնը ասկից աւելին չէր կրնար ցանկալ, և կը թուէր թէ դառակարգերու պայքար յարուցանելու աեղիք չկար. բայց ձեր կոյր հաւատքը ծայրայեղ տեսութեանց վրայ՝ զոր սորվեր էր, ձեր բանականութիւնը կը մթազնէ, և առանց զգալու՝ կը քանդէք ինչ որ ձեր օգնութեամբ ստեղծուեցաւ և զոր պէտք է երկվագածօրէն պահպանել: Եթէ Փրանսացի « Քօմիւնիսթ » ները, որ շատ աւելի նպաստաւոր պայմաններու մէջ կը գոբծէին, բացարձակ ձախողուածի հանդիպեցան, յետամեաց և անու Ռուսիային մէջ՝ այդպիսի փորձ մը, իրաց խոկ բերմամբ, ուրիշ արդիւնք պիտի չկարենայ ունենալ բայց եթէ անիշխանութիւն, որուն նշանները օրէ օր կը շեշտուին: Շատոնց ի վեր իբրեւ առածի կարգ անցած ճշմարտութիւն ընդունուած է թէ ժողովուրդներու ընկերական կեանքին մէջ արմատական փոփոխութիւն մը բնաշրջութեան ճամրով միայն կրնայ իրականանալ, որովհետեւ ինչպէս բնութիւնը, նոյնպէս և ժողովուրդներու զարգացման պատմութիւնը ստառմենք չի ճանչնար: Իրաւ է որ եղած են շատ սակաւաթիւ պարագաներ, ուր հանձարեղ մարդ մը՝ ինչպէս Մեծն Պետրոս,

կարողացած է, հակառակ բնաշրջութեան օրէնքին, և նոյն իսկ գիտակցաբար անոր դէմ երթալով, յանկարծական յեղաշրջում մը յառաջ բերել. բայց այդպիսի երեսոյթներ, համաշխարհային պատմութեան մէջ բացառիկ, ուրիշ բան չեն ըներ բայց եթէ ընդհանուր կանոնը հաստատել, և յաճախ յառաջ կը բերեն, իբր պատիժ, ծանր հետեւանքներ՝ Տէրութեան կազմուածքին յետապայ բնականոն զարգացման համար: Քրիստոսի բովանդակ վարդապետութիւնը՝ ընկերվարականութիւն է, և ամենալայն տեսակէն, և սակայն՝ ինչքան քիչ ատենէ ի վեր է որ կրօնական պատերազմները դադրած են: Յառաջդիմութեան զարեր ու դարեր պէտք եղաւ ըմբռնելու համար Փրկչին քարոզած գաղափարներուն խմասու որ սակայն այնքան յատակ է:

Այն պահուն ուր բոլոր կուսակցութեանց լիակատար միութիւն մը անհրաժեշտ է՝ թէ պատութեան պահպանան և թէ պատերազմին աւարտման համար՝ Սօվիէթը՝ իր բովանդակ գործունէութեամբ՝ յառաջ բերաւ անիշխանութիւն, որ այժմ կը Ռուսիոյ մէջ: Խառնակութիւն՝ երկրին մէջ, և ամօթալի դաւաճանութիւն Դաշնակիցներուն հանդէպ՝ պատերազմին վճռական բովէին: Խելքի եկէք, բանւոր ու զինւոր քաղաքացիներ: Ո՞ւր կ'առաջնորդէք հայրենիքը, կիրքերը զրգուելով և կառավարութեան ստեղծագործ աշխատանքը խափանելով: Հայրենասէրի ընթացք ունեցէք, և հրաժարեցէք Ռուսիոյ ճակատագրին ղեկավարի դերէն: Զեր կազմակերպութիւններով կառավարութեան ձեր աջակցութիւնը տալով հանդերձ, ճանչցէք ձեզ անկեղծօրէն իբր անոր սառաղասանալ օրկան մը: Այլապէս, անաշառ պատմութիւնը ձեր անունները ամօթի խարանով պիտի դրսշմէ, որովհետեւ ձեր յանցանքով սեւ ստուեր մը քօղարկած պիտի ըլլայ աղատութեան պայծառ արեւը: Խշանութեան երկարման պատճառով է միայն, որ ուսւ հայրենիքին մեծ ցնծատօնը մեծ տրտութեան մը փոխուեցաւ և ահաւոր աղէտ մը կը սպառնայ Ռուսիոյ:

Զօրավար ԿՈՍՏԱՆԴԻՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆ
Փարիզ, 11 Մայիս 1917

Թարգմ. Ա. Զ.

ԿՈՅՐ ԱՍՏՈՒԱԾԸ

... Եւ ծերունին, որուն աշխեր Թուրքեր, իրենց զայլի նիրանցներով աւերիչ, Փորած էին՝ քրմային մը լրբենի, Զառանցանին զողերուն մէջ կը նեզեր Սև մաներ, ոնրազարին ցուրտ երիչ, Վերյուշելով երջանկութիւնն երբեմնի:

Եւ զանկերու ոսկրադէգին մէջ կանգուն, Կը սարսրուար խելակորոյս ծերունին Խաւարաբուրծ սեմին վրայ իր կեանիմ...: Ցընոր մ'ինն ալ, զրկած կոկիծն իր նոզուն, Եւ աշխերու կոյր սեւն ուղղած անհունին, Անէծներու շանքը նիւսէր ողբազին:

Օրհաններու հծծիւններէն մարմրող, Մարդարնի դիակներու դէզերէն Երգն արհինին ողջիանար վերասլաց: Սիրը կուլար ցաւատանց, ուր մահուան դող Ուր դիակներ, զերեզմաններ կ'եզերէն Եր կեանին նես ցեղին կեանիր տարհալած:

Կը խեղդրուէր փրփուրներէն իր վիշտին. Երկար նանկեր, զեր մղաւանց շարաբաս, Կը փորէին սիրտն ու նոզին սոսկիմնաբամ Երը կը լրսէր դանիններուն ծաղրն յետին, Կ'ուզէր շանքը իրադակներն երկնասաս, Գանկերուն վրայ զազաններուն անրզամ:

Բայց ծերուկի ալեւոյրին տակ տրկար Տրկար էին բազուկներ դողդոզուն, Աշեր կոյր, ոսքը կրքոս, սիրտն աւեր, Երը վատերուն հարուածներուն տակ կրզգար, Ուկորներուն ցուրտ նարնատումը ննչուն, Եւ իր անօր կեանին վրայ կը ցաւէր:

Ու մոլեխանդ կրակով լեցուած իր նոզին, Բազկատարած բուրմերու պէս ներանոս, Թեւերն ուղղեց արենարոյք պարապին, Եւ իր մըքին նայուածն յառած դէպ երկին, Վրբէններու լորդումներով վետանոս Երգեց երգը օրհանական կարապին:

« Ասուա՛ծ, բաւ, ա՛լ կեանի՛ չքիայ. »

Թիակներ սոսկ, եւ մաներու ցուց կոծեր
Թիտի տեսնես, յաւիտեանէղ բու հեռու,
Ուղեղաքափ զանկերու բուրգ մը հակայ,
Եւ երակներ, որոնց արիւնն է չորցեր,
Եւ ոսկրաղէզ մը ունակոխ ձիերու:

« Հաւատէֆ չրկայ, եւ սէրն ու զուրքն են մեռէր,
Զք կայ տանար պատամունի, ո՞չ օսդմոս,
Մեռնէր է մեր կոչնակն յոյսին ու կրօնին.
Սոսկ դիակներ ծընին նիմա արզանդուր,
Տիրէ ոնիրն, եւ արիւնն է մօսանոս,
Գիւդ ու բաղամ զերեզմանի նրանինին:

« Թու պատկերիդ պէս բատեղուած մարդը նեզ,
Հիմա զազան մ'է սոսկ, նիւա՛ղ բանար,
Կենդանի շուրջ արիւնասո՞ւն Ալլահին... :
Եւ դրժոխի կրակները մօսակէզ ։
Հեղուկ պատճի պէս երկիննեն բափած վար,
Անմեղներու միտովն է որ նեններին:

« Մեր արիւնով լեռներ, զաւսեր ողողին.
Հովն լրդի է նառաջներովն օրհասին,
Եւ գետեր դիակ փսխն տաղիխէ... :
Մեռնելներուն ա՛լ տեղ չրկայ գիրկն նոդին.
Կեանմի փոխան արդ ոնիրներ կը բուսնին,
Քու տեղդ նիմա դրժոխին է որ մեզ կ'իշխէ:

« Անունոյ ու փառէդ եղան բառներ անիմաս.
Ալ սիւր չրկայ, որ բուրվառի նեզ համար.
Քեզ ու երկիննդ մեր արիւնովն են օծեր.
Քու պատճիդ է որ մենք կրենի չարաքաս.
Անմանուքիւնդ վէրք բասացաւ անհամար,
Ասուա՛ծ, դո՞ւն ալ ինձ պէս եղար կոյր ու ծեր:

« Խաւարեցիր կ'ըսէն արեւք, երբ որ
Ոնրազործներ բու զաւակրդ խաչեցին.
Դրբրդեցիր երկրին նիմերն անսասան...
Քան բու զաւակդ ազգս արդար է, իրաւ որ,
Անոր արմասն զարկաւ կտրեց բուրք կացին,
Դեռ մեր կոծերն արիւնոս նեզ չրիասա՞ն:

« Ալ յոզնեցար զուցէ կեանմէն դարաւոր...
Գերեզմա՞ն մը կ'ուզէս միքէ արիւնոս...
Դէ՞ն, վա՛ր նայէ դէպ ի անդունդն ոնիրին,
Ազգիս մանր բու մանուանդ է նամազօր,
Մըրէ՛ աշխարն դիակներէն զարւանոս,
Ալ բա՛ւ անմեղ մարդազոներ նեններին:

« Ալեւոյքի ներմակ պատամիք մամուր
Մահապարտի բղամիդ մ'եղաւ մեր վրան.
Դու ևս ալ խաչուած մըն ես մեզ նես մօսարթուն,
Խ՞նչ շահ ւեզ, երբ մենք կոխուսուխն առաքուր.
Մահր մեզ ալ պիտի յաղթէ անվարան,
Մեր արիւնին մեջ խեղդրիս պիտի դուն:

« Սրբանկացած, է՞ն երկիննիդ մեջ անհուն,
Ասուա՛ծ, որու պահած ես բու ցասումիդ
Ծանքերն իրզօր, վրեժիդ ուրեն երկարէ,
Զե՞ս տեսներ սա ոնիրները անանուն.
Արդարութիւնն իս՞ո մըն է լոկ սրնամիթ.
Ասուա՛ծ, դո՞ւն ալ ինձ նրման կոյր ես միքէ:

ՄՈՒՇԵՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՓԱՐԻԶԻ ՀԱՅ ԳԱՂՈՒԹԸ

ՎԵՐԱՇՆՈՒԴՆԻ անցեալ թիւով հրատա-
րակեցինք հանրածանօթ գործիչ ՊՊ. Մ.
Տամատեանի և Ա. Հանըմեանի յօղուածները
Փարիզի հայ գաղութի մասին:

Ինչպէս ըսինք, մեր անցեալ թիւով, այդ
յօղուածներուն մեջ կան ճիշդ գլասողութիւն-
ներ զոր արդէն փարիզաբնակ գործիչներ ու
գրողներ քանից բանախօսութեանց և յօ-
գուածներու մեջ մատնանշած են: Ասոնց
վրայ անդրադառնալէ առաջ, կը կարծենք
որ՝ ոչ թէ Փարիզի հայ գաղութը պաշտ-
պանելու՝ այլ արդարութեան պարտք մը
կատարելու համար անօգուտ չէ ի վեր հանել
քանի մը կէտեր, որ մեզ անձիշդ կը թուին
մեր յարգելի բարեկամ Պ. Ա. Հանըմեանի
յօղուածին մեջ:

Փարիզի մեջ նշանաւոր հանդիսացած հայ
տաղանդներուն արժանիցին ու համբաւին
մէկ որոշ մասը Փարիզ քաղաքին անզուգա-
կան կեղրոն մը ըլլալուն վերագրելը քիչ մը
դժուար է ընդունիլ:

Եթէ Փարիզի մեջ տարիներէ ի վեր ար-
տադրող ու գործող տաղանդները ճանչցուած
են ամբողջ Հայութենէն և այդքան « Չը եւ
կերպու կը ժառանչացնէն », Փարիզ բնակելնուն

համար չէ, այլ փարիզեան ոչ միայն հայ այլ նոյն խակ ֆրանսական դժուարահաճ միջավայրի մը մշջ փայլիլ յաջողած ըլլալնուն համար: Եւ արդէն Փարիզէն ուրիշ եւրոպական և ամերիկեան մեծ քաղաքներու մշջ ալ, ինչպէս Լոնտոն, Պոսթլն, Ֆլորանս, Թօրինո կամ Վենետիկ, երբ հայ տաղանդներ կամ կարեւոր գործիչներ երեւան կուգան կամ մեծաշուր ցոյցեր և հանդէսներ Հայերու ձեռքով կը կազմակերպուին, միթէ ամբողջ ազգը հետաքրքրութեամբ և համակրութեամբ չի հետեւիր անոնց, հակառակ որ Փարիզի մշջ չէ որ տեղի կ'ունենան:

Անշուշտ եթէ Շահին մը, Սվազլեան մը կամ Զարեան մը Փարիզի, Պոսթլնի կամ Ֆլորանսի մշջ գտնուելու տեղ հաղեցլատան կամ Ալճէրի գտնուած ըլլային, նոյն տաղանդը ունենալով հանդերձ նոյն դերը չպիտի կրնացին կատարել: Եւ արդէն իրողութիւնը այն է որ ճշմարիտ ոյժերը գրեթէ միշտ իրենց յարմար միջավայրը կը գտնին:

Թէ Փարիզի հայ գաղութին ստուար մեծամասնութիւնը անտարբեր և անկազմակերպ եղած է միշտ, ասիկա ճիշդ է. բայց կը կարծենք թէ փարիզահայ գաղութին մշջ երկար տարիներէ ի վեր տեղի ունեցած ազգային, երածշտական, զրական ցոյցերը, հանդէսներն ու հաւաքումները ամեն տեղ արձագանք գտած են ճիշդ որովհետեւ՝ տեղական բնոյթ ունենալէ աւելի (ինչպէս կ'ըսէ մեր յարդելի բարեկամը) ամբողջ ազգը իրաւամբ հետաքրքրող, ազգային դասին խական ծառայութիւն մատուցանող նախաձեռնութիւններ եղած են, հոգ չէ թէ միշտ գործող անձերու սահմանափակ խմբակներ եղած ըլլան նախաձեռնարկները:

Անվիճելի է որ ասունցմէ կազմակերպուած գասախոսութիւնները ուր խօսք առած են առանձին կամ Հայերու հետ Ռոշֆոր, Անաթօլ Լըրուա Պոլիէս, Ալպէր Վանասպ, Անաթօլ Ֆրանս, Տընի Քօշէն և ասոնց պէս տիեզերահոչակ անձնաւորութիւններ, կամ Շաթօ տ'Օի և Սարս Պէրնար թատրոններու հայասիրական արտասովոր միթինկները ուր Ժօրէս, Տընի Քօշէն, Փրէսանէ, Վիքթօր

Պէրար, Փիէո Քիյեառ ևն. խօսած են, կամ հայ որբերու ի նպաստ 1900 ին Վատվիլի թատրոնին մէջ տրուած մեծ ցերեկոյթին պէս ցոյցեր՝ ուր աշխարհի ամենէն մեծ արուեստադէտներէն եղող հսկայ զէմբեր— Քօրլէն Էնէ, Մունէ Սիւլի, Տիկին Բէժան, Անթուան, Տիկին Սիւզան Տէփրէ, Նօթէ, Տիկին Լիթվին և այլք — իրենց մասնակցութեամբ հայկական գատին փայլ տուած են, կամ գաղութին զանազան ընկերություններու աջակցութեամբ հայ անունին ու ճաշակին պատճե բերազ բաղմաթիւ հանդէսները և մասնաւորապէս էլիդէ Փարասի մշջ Տկն. Ժէն. Ժօրի հովանաւորութեան տակ Փարիզի հայ Տիկինանց Միութեան սարքած հայ կանացի արուեստի անքան ուշագրաւ և զմայլելի ճաշակով կազմակերպուած ցոյցահանդէսը, և վերջապէս Սօրագօնի պատմական մեծ հանդիսութիւնը ուր նախարարութեան անդամ մը և երեսփ. Ժողովոյ նախագահը, Փրանտական արդի գրականութեան մեծագոյն վարպետին հետ Հայաստանը փառաւորեցին և հայ ազգին և հայ ազատութեան սկզբունքը նուիրագործեցին, անվիճելի է որ կ'ըսենք այս բոլորը և զեռ այսպիսի ուրիշ բաղմաթիւ կարեւոր արդիւնքներ ամբողջ հայ ազգի մշջ արձագանք գտած են ոչ թէ Փարիզ քաղաքին մէկ կէտին վրայ գոյացած ըլլալնուն համար, այլ որովհետեւ խկացէս արժանի եղած են թէ Փարիզի միջավայրին և թէ՝ հայկական դասին բարձրութեան:

Հոս նպասակ չունիմ Փարիզի հայ գաղութին ազգային-գրական ու գեղարվեստական բազմամեայ կեանքին պատկերը գծել, ամբողջութիւնը աչքի առջեւ ունենալով, օր մը, պատմաբան մը պատկառելի պատկեր մըն է որ պիտի ունենայ զծերու: Այսքանը յիշեցի միայն ցոյց տալու համար թէ անհնար է համաձայն ըլլալ մեր պատուական բարեկամին, երբ կ'ըսէ թէ « Ի՞նչ ըրու և Փարիչէն հայ, բաշուաննը սասար և նեցուակ համար հայկական դաստի բրունակն է : » :

Պատերազմէն առաջ ու մասնաւանդ պա-

տերազմնին ի վեր Փարփղի հայ գաղութին գործօն տարրերը բրօբականակի դորջը մղած են այն բոլոր ուժգնութեամբ որ մարդկայնորէն կարելի է՝ արուած որոշ պայմաններու մէջ, ինչպէս որ Անգլիոյ, Խոտալիոյ, Ամերիկայի, Եղիպատոսի գաղութներու ալ գործօն տարրերը, որ միշտ և ամեն տեղ փոքրամասնութիւն են, բրած են իրենց կարելին՝ և ու է ժամանակէ աւելի կորուով ու փայլով։
Անշուշա փափաքելի է և կարելի է՝ որ այս բազմատարր ու բազմաթիւ գաղութները ալ աւելին ընեն, բայց ստացուած արդիւնքը և թափուած ճիզը ճշգիւ գնահատելէ ցեսոյ է որ պէտք է պահանջել այդ աւելին։

Իսկ եթէ Փարփղի հայ գաղութը կը մեղազրուի որ « Ձեր աշխային ներ+ին +աւշտականաւն աշխային առաւ համար աշխային ըրած է » (թէպէտ և չենք զիսեր թէ գաղութին ամերոջութիւնը այս տեսակէտով կարելի է անտարբեր և անդործօն նկատել), միթէ այս մեղազրանքը, ներկայ բուպէին անտրամաբանական չէ, քանի որ մեր յարդելի բարեկամը ինքն իսկ կը մտածէ թէ մեր ազգային արտաքին ինչպէս և ներքին քաղաքականութեան ուղղութիւնը և թօնը Ազգային Պատուիրակութիւնը պէտք է որ այս։

Նոյնպէս նպաստի գործին համար եթէ ճիշտ է որ Փարփղի գաղութին մեծ մասը անտարբեր է, պէտք է ընդունիլ որ խումբ մը պարտաճանաչ ազգայիններու հաւաքական հանգանակութեանց ձեւով ինչպէս նաեւ մասնաւոր նուիրատուութիւններով պատերազմի սկիզբէն մինչեւ ցարդ տուած գումարները շատ աւելի են քան թէ ինչ որ մեր պատ. բարեկամին ծանօթ է։

Այս բոլորը երբեք պէտք չէ կարծել տան թէ մենք Փարփղի հայ գաղութը անբնազատելի կը նկատենք, չեռու ենք այդպէս մտածելէ և տասնեակ առիթներով թէ ուրիշներ և թէ մենք մեր ցաւը յարտնած ենք որ այս գաղութին ստուար մեծանասնութիւնը անտարբեր կը մնայ, չի կազմակերպուիր կամ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող գործօն խըմ-

բակներուն չի գար թեւ թիկունք չըլլար և անոնց ջանքերուն հզօր նպաստ մը չի բերեր։
Օրինակի համար արդէն իսկ այս թերթին մէջ քանի մը անգամ ըսինք թէ Հանգանակիչ Օժանդակ Յանձնախումբի Ճիզերը 130 անգամ գտնելէ զեռ անդին չեն անցած, հակառակ որ գաղութին մէկ որոշ մասը, Ազգային Պատուիրակութիւնը, Հոգեւոր Հոգիւր, ամենքն ալ համակիր են անոր (1)։

Կ'ընդունինք նաեւ որ (քանի մը բացառութիւններ մէկի գնելով), մեր գաղութը իր ներկայացուցած մեծ հարասութեանը չափով չ'օգներ անշուշա Հայտատանի կարօւեալներուն և ոչ ալ ազգային գատին։

Մեծապէս փափաքելի է որ մեր մէջ դոյցութիւն ունեցող բոլոր կազմակերպութիւնները ինչպէս՝ Եկեղեցւոյ Հոգաբարձութիւնը, Ազբատախումբ Էնկերութիւնը, Հանգանակիչ Օժանդակ Յանձնախումբը, Հայ Տիկնանց Միութիւնը, Աշխատաւորաց Միութիւնը, Փարփղի Հայ Մտաւորական Միութիւնը, Երիտասարդաց Միութիւնը, Երածշտամիրաց Միութիւնը, Պարտիզակցիներու Հայրեւակցական Միութիւնը, ինչպէս նաեւ քաղաքական կուսակցութեանց խմբակցութիւնները ընդհանուր Հաւաքում մը ունենան՝ հոչակելու համար։ Փարփղի հայ գաղութին ազգային միութիւնը, և կազմեն այդ խմբակցութեանց ու ընկերակցութեանց ներկայացուցիչներէն բաղկացած մարմին մը որ առանց արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող մարմիններուն մասնաւոր

(1) Վերածնունդի մէջ քանի մը անգամ ցիշելով Օժանդակ Մասնախումբի այս 130 անդամներու նիշար թիւր, մոռցած էինք — կը ցաւինք այս ակամայ մոռցածման համար — ցիշատակել Փարփղի Հայ Երիտասարդաց Միութիւնը որ 50-60 անդամ ունի և նոյն նպատակով 1915 հոկտեմբերէն ի վեր 47:0 ֆր. հաւաքած և ն. վ. Պօղոս փաշային յանձնած է։ Աւրեմն 130ի տեղ՝ ըսենք 1:0 Հայ միայն որ Փարփղի մէջ այս էական կարեւորութիւն ունեցող հանգանակութեան կը մասնակցին։ նորէն չափազանց քիչ է։

գործունեութիւնը խափանելու՝ համերաշխութիւնը պահպանէ, գաղութին բոլոր անարքեր տարրերը գրաւէ դէպ ի ազգային գործը:

Եւ ասիկա որ Փարիզի հայ գաղութին Ազգային Միութիւնը պիտի ըլլայ, շատ դիւրաւ կրնայ իրավործութիւն, որովհետեւ գոյութիւն ունեցող մարմններու միջեւ ու և է կոիւ ու վէճ չէ եղած երբեք:

Այս տեսակէտով մեր երկու պատուական հայրենակիցներու ՊՊ. Միհրան Տամատեանի և Արտաւաղդ Հանըմեանի հրաւերն ու կոչը շատ ժամանակայարմար է:

Տօքթ. 1. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ

ԵՆԻՉԷՐԻՒՅԵՐԸ

Ենիչէրիներու գունդը Տաճկաստանի մահմետական և մանաւանդ քրիստոնեայ ժողովուրդներուն պատուհասը գարձած էր:

Օր մը Ենիչէրի մը հայ զինագործի մը խանութը կ'երթայ, ի Պոլիս, և անոր կը յանձնէ իր թուրը, հրամայելով որ սրէ: Երեկոյին կը վերադառնայ, ետ առնելու համար իր զէնքը: “Կետուր, կ'ըսէ արհետաւորին, լաւ սրեցի՞ր թուրս: — Կատարելապէս լաւ, կը պատասխանէ քրիստոնեան: — Ապահով ըլլալու համար, կ'ըսէ Ենիչէրին, պէտք է որ անոր շեղը փորձեմ:” Եւ մէկ հարուածով կը կտրէ խեղձ գործաւորին գլուխը:

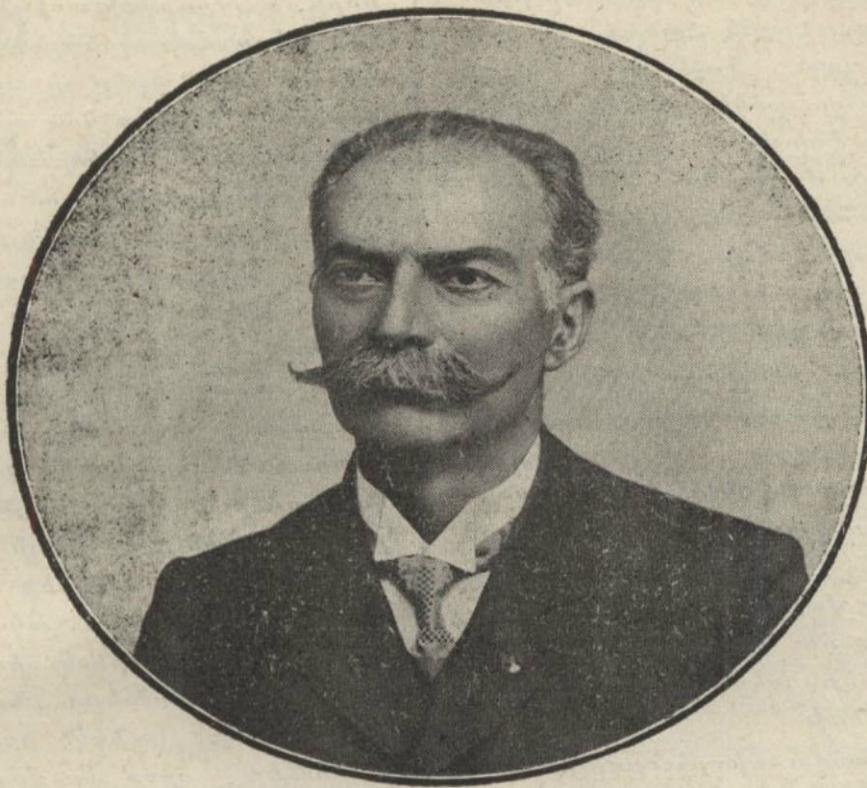
Ամեն առաւօտ, Պոլիս ընակող ամեն քրիստոնեայ, շուկայ երթալու կամ իր գործերովն զբաղելու համար տունէն դուրս ելած ատեն, իր վերջին հրաժեշտը կ'աւանդէր իր ընտանիքին անդամներուն: Շատ վստահ չ'էր որ ողջ առողջ տուն

վերադառնար, քանի որ Ենիչէրիի մը Ետիւառնը կրնար իր կեանքը խլել յանկարծ:

Ամեն քրիստոնեայ քուրջ մը կը պահէր գրպանին մէջ, և ահա ինչու. Ենիչէրիները իրաւունք ունէին փողոցէն անցնող առաջին քրիստոնեան կանչելու և անոր մաքրել տալու իրենց կօշիկները, փոշիով ծածկուած կամ ցեխով և աղտեղութիւններով կեղտոտուած: Քրիստոնեան պարտաւոր էր անոնց առջեւ խոնարհիլ և իր քուրջովը անոնց կօշիկները սրբել խնամով: Յաճախ, իր միակ վարձատրութիւն, ապտակ մը կ'ընդունէր ծոծրակին վրայ:

Ենիչէրիները քրիստոնեայ անցորդները կը ստիպէին փողոցը աւլելու, իրենց գլխուն վրայ ծանր նապէ մը կրելու կամ կախուած մարդու մը դիակը քաշքշելու: Քրիստոնեաները անոնց պարգեւներ տալով միայն կրնային ապտիլ այս տարապարհակ աշխատանքներէն:

Ենիչէրի մը իր ապրուստը կը ճարէր հետեւեալ կերպով. Ստամպօլի փողոցներէն մէկուն մէջ աղտեղութիւններու կոյտ մը դիզած էր, և կը հրաւիրէր ամեն ոչ-մահմետական անցորդ որ աանէր ծովը թափէր զանոնք կամ 10 բարա տուրք վճարէր իրեն: Անցորդները կը նախընտրէին վճարել, այսքան աղտոտ աշխատանքէ մ'ազատելու համար: Սակայն գտնուեցաւ Հայ մը որ, այս անվերջ գլխացաւէն տաղտկացած, օր մը որոշեց վերցունել աղտեղութիւնները: “Ցուրինձ թիգ և աւելդ. ըստ Ենիչէրիին, որ ծովը թափեմ ամբողջ գեզը: Ա՛ւ չ'եմ ուզեր ամեն օր 10 բարա տալ քեզ: Ենիչէրին, պահ մը մտածելէ յետոյ, պատասխանեց. “Եթէ ծովը նետես այս աղտեղութիւնները, կորուսած պիտի ըլլամ ապրուստի միակ միջոցս: Ինձ ձգէ

ՄԻԱԱՅ ԶԵՐԱԶ

դրամագլուխս , և անցիր գնա , առանց
վճարելու : ”

Ուրիշ Ենիչէրիներ իրենց ապրուստը
կը ճարէին , գետինը փուելով իրենց թաշ-
կինակը և ոչ-մահմետական անցորդները
հրաւիրելով որ դրամ ձգեն անոր վրայ ,
իբր բաժի ճամբէն ետ կը զդարձունէին
այն անձը որ մերժէր վճարել այս տուր-
քը , ’զոր կ’անուանէին նօֆրու պատը
(հողին վրայ կոխելու իրաւունք) : Աչ-
մահմետականները գլուխ կը ծուէին , այս
սպառազէն աւազակներուն բարկութե-
նէն վախնալով :

Ենիչէրիները ահաւոր էին մանաւանդ
ամսավերջին , երբ կոստանդնուպոլսի
փողոցներէն կ’անցնէին երթալ առնելու
համար իրենց ոռջիկը (Էտէֆէ): Աը վազե-
ին , մահ սպառնալով կեռարներուն , ձախ

ձեռքով մերկ եաթաղան մը բռնած և աջով
ատրճանակ մը , ’զոր մերթ կը պարպէին
իրենց սպառնալիքներուն ծանրութիւնն
զգացունելու համար : Այս առթիւ , քրիս-
տոնեաներու բնակած տուներուն գուռ-
նէն կը կախէին տախտակ մը ուր նշա-
նակուած էր թէ այն տունը այսինչ կամ
այնինչ Ենիչէրիին կը պատկանէր : Գի-
շերը , սարսափահար քրիստոնեաները
վերմակներով կը ծածկէին իրենց բնա-
կարաններուն պատուհանները և մոմը
կը զնէին սենեակին մէկ հեռաւոր ան-
կիւնը , կոնքի մը կեդրոնը , տանը ճա-
կատը խաւարի մէջ ձգելու համար :
Երիտասարդուհիները կը պահուըտէին
աւելի քան երբէք , և պառաւները միայն
փողոցին գուռը կը բանային ջրկիրնե-
րուն , որոնք Ենիչէրի էին :

Ենիչերի Ազասի մը Հասգիւղ կը բնակէր: Իր կինը, Հայրի Հանը, ոսկելից մնտուկներէ զատ, Բագեանոց կոչուած թրքական Խոշոր ոսկեղբամներ ունէր, գեղին ժապաւէնի մը վրայ խիտ առ խիտ կարուած: Այս ժապաւէնը, իր Էնթորէին վրայ հաստատուած, կը բոլորէր վիզը և մինչեւ ոտքերը կ'իջնէր: Ֆեռանէին լայն ծալքերը կը շրջապատէին Էնթորէին: Ենիչերիներուն ջարդին հրամար որոշուած օրը, Ազան Գումարարհանէի զօրանոցը հրաւիրուեցաւ, Հասգիւղի մէջ: Գուշակեց թէ պիտի սպանուէր, և իր վերջին հրաժեշտը տուաւ կնոջը և աղջկանը: Զօրանոցը մտնելուն պէս, քաջակորով Հայեր, թուրք կառավարութեան կողմէ տարապարհակ վարուած, հրաման ստացան Խեղդել զայն: Այս Հայերը ուրիշ շատ Ենիչերիներ Խեղդեցին, կառավարական հրամանով:

Սուլթան Մահմուտ Խորհուրդը յղացաւ բնաջինջ ընելու Ենիչերիները, որոնց ժպրհութիւնը ա'լ շափը անցուցած էր: Անոնցմէ մին յանդգնեցաւ հրացան պարպել իր վրայ, օր մը որ քեազրահանէ կ'երթար նաւակով. այս միջազէպը փութացուց Ենիչերիներուն կործանումը: Սուլթանի հրամանով, մունետիկներ հրաւիրեցին Ենիչերիները որ երթան իրենց Գլուն (Էմ-Մէյտանի զօրանոց), և մահմետականները որ համախմբուին Սահմանը շերիֆին շուրջը: Ենիչերիները, որոնց թիւը մինչեւ 150,000 կ'ենթագրուէր, դիզուեցան արդ վիթիւրի զօրանոցին մէջ. կը կարծէին թէ ոսձիկ պիտի ստանային: 15,000 Կիդամներ, Պօսթանձիներ և Գումարաճիներ շրջապատեցին զօրանոցը, Գարա-Ճէհէննէմի հրամանատարութեանը տակ, որոյ բագկակիցներն էին Աղա-Բաշա, Նախկին բեսնակիր, և Տէլի Ապտուլլահ Բաշա, որ բումէլիէն հասած էր, 80-100,000 զինուորներու գլուխն անցած: Պաշարողները իւղուած քուրջերով այրեցին զօրանոցին գուռ-

ները, և թնդանօթաձիգներն սկսան այս մուտքերը ումբակոծել Զօրանոցին հըրդահը ամբողջ երեք օր տեւեց. Ենիչերիներուն մեծ մասը հան ողջ ողջ այրեցաւ: Քոցերէն ազատիլ փորձողները պաշարողներուն թուրքի հարուածներուն տակ կը գլորէին: Այս կոտորած էնյետոյ, զանազան տեղեր ապաստանած շատ Ենիչերիներ երեւան հանուեցան, և խեղդուեցան անինայ. դիւրին էր՝ 'Պանոնք ձանաշել իրենց այլանդակ զգեսաներէն և փաթթոցներէն, մանաւանդ այն ձկնակերպ կիտուածէն որ իրենց բազուկները կը զարդարէր: Քաղմաթիւ Ենիչերիներ ձերբակալուեցան Ալէմ-Տաղի անտառին մէջ: Գտնուեցան այնպիսիներ ալ որոնք հանրային բաղնիքներու ականներուն մէջ կծկտած էին, և մինչեւ իսկ իրենց քրիստոնեայ բարեկամներու բնակարաններուն տանիքին մէջ (ունէին քրիստոնեայ բարեկամներ, որոց կը վստահէին իրենց թանկագին արկղիկները ամեն անգամ որ պատերազմի երթային): Ենիչերի մը, Նիզամներէն հետապնդուելով, իրեն բարեկամ յոյն նպարավաճառի մը իւանութը նետեց իր փաթթոցը. նպարավաճառը փաթթոցը թաղեց կարագով լի տակառի մը մէջ:

Զարդին օրը, Հայերը Երկնային վիճակի տարեկան տօնը կը կատարէին: Էմ-Մէյտանի մէջ տեղի ունեցող գէպքերուն անտեղեակ, անոնք կը զուարձանային վիճակ հանելով իրենց տուններուն մէջ կամ բրինձի խճուղ ուտելով Գարպաղաճի Տօլմա-Բանայիրի տօնավաճառին մէջ, ի Հասգիւղ: Կոտորածը իմացուելուն պէս, շուկան գոցուեցաւ և ոչ-մահմետականները փութացին տուն վերադառնալ, իրենց վախէն համրացած: Երբ լսեցին թէ Ենիչերիները բնաջինջ եղած էին, խնդակցական այցեր փոխանակեցին իրարու հետ:

ՄԻՒՆՍՍ ԶԵՐՈԶ

(L'Orient inédit.)

ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՒ ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Պ. ՅԱԿՈԲԵԱՆԻ ԱՆԳԼԻԵՐԵՆ ԳԻՐՔԸ

Մի քանի շաբաթ առաջ լոյս տեսաւ Պ. Աւետում Յակոբեանի « Armenia and the War » գիրքը, բաղկացած 200 էջերէ։ Հաշտութեան միջադպային բանավէճի ներկայ փուլին Պ. Յակոբեան չէր կարող աւելի մեծ ծառայութիւն մատուցանել մեր Ազգային Դատարանին քանի հրատարակելով ներկայ գեղեցիկ և բավանդակալից հատորը։ «Պատերազմի վերջաւորութիւնը, կը զրէ հեղինակը, իր ներածութեան մէջ, պիտի թողնէ Մեծն-Բրիտանիա և իր զաշնակիցները իրեւ խոկական իրաւարարներ եւրոպայի և Մերձաւոր Արեւելքի ճակատագրին Մեծն-Բրիտանիոյ և բրիտանական կայսրութեան կատարած գերակշխութերը պատերազմին մէջ, իրաւունք պիտի տայ անոնց նոյնչափ վճռական ձայնի՝ հաշտութեան Վեհաժողովին մէջ։ Այդ հպարտ դիրքը իր հետ կը տանի նաեւ բարոյական մի ծանր պարտականութիւն, և այն »։ Մեկնելով այս բնաբանէն, Պր. Յակոբեան, կը ներկայացնէ հայկական դատը իր պատմութեամբ և վերջին ողբերգութեամբ։ սակայն նա օրինակելի համեստութեամբ այդ կը ներկայացնէ որպէս իր սեփական կարծիքները, առանց յաւակնելու ներկայացնել ամբողջ ազգը և կամ ո և է կուսակցութիւն։ Բարեբախտաբար մեր դատի վերաբերմամբ իր փաստաբանութիւնը այնշափ յաջող և որոշ է որ իրաւամբ կարելի է զայն հռչակել իրեւ հայ ազգի կարծիքը։ Իր առաջին երկու գլուխների մէջ, Պ. Յակոբեան, կը դասաւորէ վերջին երեք տարիների ընթացքին Անդիոյ, Ամերիկայի և Գերմանիոյ մէջ հայկական ողբերգութեան առթիւ արտայատուած կարծիքները։ Պ.

դիմին մէջ, հեղինակը «թիւրք ճէնթլմէն»ի դիմակը վար կ'առնէ, չափաւոր լեզւով մէջ բերելով հեղինակաւոր Անդիացիների կարծիքները։ Յայտնի է որ հոս թրքանէր շրջանների մէջ զեռ այսօր ալ կան ամաթէօններ, որոնք թիւրքին կ'անուաննեն «clean-fighting» (մաքրամարտ), ու նոյն խակ թիւրքը գերազանց կը համարին Գերմանացին։ Բերելով զանազան վկայութիւններ թիւրքի էութեան մասին, հեղինակը ոչ մի ջանք չէ խնայած ջրելու այդ առասպեկլը։

Դ. և Ե. գլուխներով հեղինակը կը շեշտէ Անգլ-Շոտլանդան գործակցութեան անհրաժեշտութիւնը Հայաստանի փրկութեան ի նպաստ և կ'առաջարկէ «Manchester Guardian»ի, «Times»ի և «Spectator»ի կարծիքները այդ մասին։ Հոս ի հարկէ ընդհանրացումների փոխարէն կարելի էր յառաջ բերել փաստեր և հիմնաւորել այն կարծիքը թէ ոչ մի հիմնական հասկացողութիւն չկայ թիւրքի և Թիւրտի միջեւ, և թէ երբ մի անգամ Թիւրքը արտաքսուի Հայաստանէն իրեւ հարկահան, այն ժամանակ Հայի և Թիւրտի տնտեսական և քաղաքական շահերը իրար պիտի հանդիպեն երկրի կառավարութեան գործին մէջ։ Զ. գլխով հեղինակը կը բացատրէ այն ծառայութիւնները զորս Հայերը մատուցած են Դաշնակիցներին։ Է. գլխով նա կուտայ հայկական անցեալի ուրուազիձը, ցուցնելով Հայաստան որպէս ասպարէզ հակամարտ կայսրութիւններին։ Ը. գլխով նա կը պարզէ հայկական մարտիրոսութեան զանազան զրուազները և հայկողին յայտնութեան որոշ զիծերը, զորս յետագայ գլխուների մէջ կ'ապացուցանէ քաղելով հատուածներ «Հայկական Կապոյտ Գրքէն»։ Այս քաղուածները ինք իրենցմով կը ներկայացնեն թէ թիւրքական եզական գաղանութեան և թէ հայկական հերոսութեան ու նկարագրի որոշ զիծերը։

Պ. Յակոբեան յետոյ կը խօսի Մեծն Բրիտանիոյ պատասխանատւութեան մասին առ Հայաստան։ Հրապարակաւ շնորհակալութիւն կը յայտնէ այն աղնիւ անդիմացի բարեկամներին, որոնք վերջին աղէտի ընթացքին ցոյց տուած են մեծ աշխատութիւն ի նպաստ մեր երկրին։ Կը յիշէ Կիսպրոսի պայմանագրութիւնը և հանգուցեալ Արկացի գուքսի ուժեղ փաստարկութիւնը ի նպաստ Հայաստանի վերականգման։ Դիւանագիտական վաւերաթղթերով Անդիոյ յանձնաւութիւնները առ Հայաստան ընդգծելէ յետոյ, մեր աղնիւ հայրենակիցը կը վերջացնէ իր զիրքը կատարելով մի մարդկային դիմում գումարուելիք խաղաղութեան Վեհաժողովին, թախանձելով որ Հայաստանի պատմական և իրաւական բաղձանքները նկատի առնուին արդարութեամբ և անկողմնակալութեամբ։ « Ինչ որ ս կ'սպասեմ՝ որ Վեհաժողովը տայ իմ ազգիս, կ'ըսէ հեղինակը, այդ ինքնավար Հայաստանի կազմակերպութիւնն է որ բովանդակէ Վանի, Բաղէշի, Կարնոյ, Խարբերդի, Տիգրանակերախ, Արեւելեան-Սեբաստիոյ վիւլայէթները, ինչպէս նաեւ Կիլիկիա՝ մի ելքով Ալէքսանդրէթի ծացին վրայ »։

Լօրտ Պրայս գրքին գրած է մի գեղեցիկ նախարան, որով մեր մեծահուշակ բարեկամը մի անդամ՝ ալ կը շեշտէ հայ ժողովուրդին զոհաբերութիւնները աւելի քան ուրիշ ունէ ժողովուրդ, և կը թուէ թիւրք աւազակային վոհմակի սեւ անասնութիւնը։ « Զոհուող հայ ժողովուրդը, կ'ըսէ Լօրտ Պրայս, աշխարհի հնագոյն ազգերէն մէկն է, որ եղած է քաղաքակիրթ և քրիստոնեայ Դ. զարէն ի վեր։ Եթէ ո և է ժողովուրդ արժանի է քաղաքակիրթ աշխարհի համակրանքին, զա այդ ժողովուրդն է որ կառչած է իր հաւատքին և իրենց հին թագաւորութեան աւանդութիւններին։ Այժմ անոնք կը դիմեն դաշնակից ազգերին որոնք կը մղեն իրաւունքի և Մարդկայնութեան կուրը՝ ընդդեմ գերման

կառավարութեան և անոր բարբարոս թիւրք դաշնակիցներին, խնդրելով ազատութիւն թիւրքական լուծէն »...։ Խօսելով Պ. Յակոբեանի գրքի մասին, Լօրտ Պրայս կը շարունակէ. « Այս գրքի հեղինակը մի հայ պարոն է, պատկանող սպահանցի մի ընտանիքի, իսկ այժմ հաստատուած Անդիքա։ Նա կը խօսի ներքին հմտութեամբ և հայրենասիրական զգացումով, ու իր հայրենակիցների դատը կը պարզէ փատահութիւն ներշնչող չափաւորութեամբ։ Հայերը ցըրւած են շատ երկիրների մէջ, սակայն անոնցմէ շատեր պիտի վերապառնան հայրենիք եթէ իլուստր երաշխաւորուի խաղաղութիւն և ապահովութիւն, զորս անոնք երբեք չեն վայելած Թիւրքի տիրապետութեան տակ։ Չէինք կարող փոտահաբար յուսալ որ դաշնակից պետութիւնները պատերազմի վերջաւորութեան՝ միջոց պիտի գտնեն անոնց տալու այդ ապահովութիւնը, որուն անոնք տենչացեր են շատ երկար և զոր կարող են լաւ դորձածել » — կը վերջացնէ Պրայս։

Պ. Յակոբեանի գիրքը գտած է լաւ ընդունելութիւն. Քէնթըրալլըրիի Արքեպիսկոպոսը պատասխանելով հեղինակին գրած է հետեւեալը — « Ես ապահով եմ որ դուք իրաւունք ունիք նորէն բոլոր աշխարհի քրիստոնեաների ուշաղրութիւնը հրաւիրելու թիւրք լուծին տակ տառապող հայ ժողովրդի և անոր կրած աննկարազրելի սարսափիների վրայ։ Ես իրաւասու չեմ անկախ կարծիք յայտնելու ձեր փաստաբանած ծրագրի մասին, բայց ես համամիտ եմ ձեզ խնդրի ստիպողականութեան և կարեւորութեան վերաբերմամբ, ինչպէս նաեւ բացարձակ անհրաժեշտութեան թէ խնդրը պէտք է կարգազրել արդարացիօրէն ապագայի ապահովութիւնը բաւականօրէն երաշխաւորոց »։

Եօրքի Արքեպիսկոպոսը կը գրէ. « Ինպաստ ձեր հալածուած ու նախատուած ժողովրդին

ձեր պերճախօս և ուժեղ փաստաբանութիւնը պիտի դպչի բրիտանական ազգի սրտին և զիտակցութեան, ու պիտի զօրացնէ անոր վճռականութիւնը հաշտութեան կնքման պահուն չմուռնալու ազատութեան, ապահովութեան և ինքնավարութեան հայաստանի իրաւունքը » :

Բարլամենթական Անիւրին Ռւիլիըմս կը գրէ. « Այս պատերազմի վերջաւորութիւնը պիտի ներկոյացնէ մի պատեհութիւն, աղատելու Թիւրքահայերի մասցորդները իրենց կրած զարաւոր բռնակալութենէն: Նա Եւրոպայի մեծ ազգերին պիտի ընծայէ մի պատեհութիւն քանդելու մէկ մասը այն անիրաւութեան որին մասնակից են իրենք: Զեր փոքր գիրքը պիտի օգնէ պատրաստելու հասարակական միտքը, քաջալերելու աշխարհի պետական մարդիկ այդ մեծ գործին մէջ » ...:

Տր. Ճօն Քլիֆըրտ ի մէջ այլոց կը գրէ. «...Պատանդը հոն է որ հայաստանը կարող է զանց առնուիլ ուրիշ խնդիրների խաժամումին մէջ »:

Նոյն ոգիով զրած են նաեւ բարլամենթական Օ'Քօնըր և Վեր. Հարոլտ Պլքսթըն:

Times իր զրական յաւելուածին մէջ մի ամբողջ սիւնակ դնահատական նուիրած է Պ. Յակոբեանի գրքին: «... Դժբաղգաբար « տեղահանուածների մասցորդները, կը գրէ « Թայքն, ենթարկուած են դիտաւորեալ սովոր « և հիւնդութեան: Հետեւաբար ապագայ « հայկական պետութիւնը իր ազգաբնակու « թիւնը պէտք է ճարէ Ռուսխոյ, Ամերիկայի, « Պարսկաստանի և այլն Հայերէ: Ներկայա « այդ թագաւորութեան բնակիչներն են մեծ « մասամբ Թիւրտեր, Լազեր և Զերքէղ « գաղթականներ, և հաւանական է որ մինչեւ « որոշ ժամանակ նոր Հայաստանի մէջ « իսլամներ պիտի կազմեն մեծամասնու « թիւնը: Պ. Յակոբեան կ'առարկէ յաճախ « արտայատուած այն կարծիքին թէ Հայը

« անյարմար է վայելելու ինքնակառավարութիւնն և անընդունակ է շինելու կամ « պահպանելու մի սեփական պետութիւն: « Դժուար է տեսնել թէ ինչ պատմական և տնտեսական հիմունքների վրայ կարելի « է քանաւորապէս հիմնել այս փաստը: « Ճիշդ է որ Հայաստանը Սերպիոյ և Պուլ « կարիոյ պէս դարերավ ընկղմած է թիւրքական բարբարասութեան հեղեղին տակ, « սակայն աննման Սերպերին և Պուլիարք ներին, Հայերը այդ շրջանին մեծ չափով « պաշտօններ վարած են թիւրք վարչութեան « մէջ, և անոնցմէ շատեր անձանօթ չեն « կառավարութեան արուեստին: Բացի այս, « իրենց գերութեան շրջանէն առաջ, Հայերը « իրեւ քաղաքակիրթ ժողովուրդ ունեցած « են աւելի երկար պատմութիւն քան պալեանեան ուեէ ազատազրուած ցեղ: Հոռու « մէական հասարակակապետութիւնը յանձին « հայկական առաջին թագաւորութեան, « գտաւ արժանաւոր մի հակառակորդ: Բիւր « զանդական կայսրութիւնը ապահով էր « Անատօլիոյ մէջ՝ մինչեւ որ նա իր ուժերը « սպառեց կործանելու հայկական երկրորդ « թագաւորութիւնը և այդ կերպով քանդեց « իր սեփական պատուարը ընդունած Սարականութիւնն և Թիւրքին: Երրորդ հայկական « թագաւորութեան թագաւորները և աղուականները խաչակիր Մրանկների կողմէ « ընդունուեցան իրրեւ հաւասարներ ամուսնութեան մէջ և դաշնակիցներ՝ պատեհագումի մէջ: Եւ հայկական այս վերջին « թագաւորութիւնն էր որ աւելի քան երեք « սերունդ վերապրեցաւ խաչակիրների հիմնած բոլոր ցամաքացին պետութիւններէն, « և միմիայն ընկճուեցաւ եղիստական ամենակառավարութիւնն մէկի սրին « տակ: Զէ կարելի ուրանալ հայ ցեղին « քաղաքական ընդունակութիւնը երբ նա « իր ետին թողուցած է այսպիսի պատմութիւն. ... ներշնչուած իր ազգի սքանչելի

« պատմութենէն, Պ. Յակոբեան կը զրէ իր
 « երկրի ապագայի ծրագիրը։ Հեղինակը, կըսէ
 « Թայքն, աչքէ կ'անցնէ նաև արեւմտեան՝
 « առանձնապէս անզիական դիւանազիտու-
 « թեան ընթացքը Հայաստանի վերաբեր-
 « մամբ։ Անոր ամբաստարկութիւնը շատ
 « խիստ է, բայց ընդհանրապէս արդար, սա-
 « կայն կարելի է փաստել որոշ արդարացու-
 « ցիչ հանդամանքներ։ Կար ժամանակ, և ոչ
 « շատ ասաց, երբ Ռոմանօֆների Ռուսիան
 « վախ կը ներշնչէր նոյն խոկ հեռաւոր
 « դրացիների և ամբողջ Եւրոպա շահ ունէր
 « հեռու պահել դայն Միջերկրականէն, թէ
 « Պալսէն՝ նեղուցների միջոցաւ և թէ ցա-
 « մաքէն՝ Պուլկարիոյ կամ՝ Հայաստանի
 « վրայով։ Դարձեալ շատ Հայեր իրաւունք
 « ունին տհաճութեամբ վերցիշելու անողք-
 « կովկասեան կառավարութեանց մէջ ուռւ-
 « սական իշխանութեան որոշ շրջանը, և
 « աւելի քան հաւանական է որ եթէ Հա-
 « յաստանը եղած վիճէր մի ուռսական քո-
 « tectorat, անոր թեւարկութիւնը պիտի
 « վիճէր հաւասարապէս ձեշող ու կործանիչ
 « Հայաստանի ազգային բաղձանքներին...»։

Պ. Աւետում Յակոբեան իր այս զրբէն
 մի օրինակ նուէր ուղարկեց անզիական
 զրեթէ բոլոր ականաւոր և աղղիցիկ անձնա-
 ւորութեանց, որոնցմէ շատերէ ստացած է
 շնորհակալութեան և համակրանքի նամակներ։
 Վարչապետ Լ. Ճօրծին ուղարկուած օրինակին
 հետ հեղինակը զրած էր նաև մի նամակ, որով
 նա մեծ Անզիացին կը ներկայացնէ հետեւ-
 եալ միտքերը։ « Այս զիրբը մի փորձ է
 ընկճուած և արիւնաքամ մի փորբ աղղի
 մէկ անդամի կողմէ ներկայացնելու իր դատը
 բրիտանական հասարակութեան առջեւ, և
 մի կոչում ընելու Բրիտանիային յառաջիկայ
 խաղաղութեան Վեհաժմովին մէջ արդարու-
 թիւն առլու մեր նահասակուած հայ ժողո-
 վրդին։ » Եւ Պ. Յակոբեան Պ. Լոյտ Ճօրծին
 կը միշեցնէ իր այն համբաւաւոր խօսքը թէ

« Բրիտանիա հալածուածի յոյսը և կեղեցիչի
 սարսաւին է։ ». յետոյ կը շարունակէ. « Ես
 շողոբորթիչ լեզու չեմ գործածեր, Պ. Վար-
 չապետ, երբ կ'ըսեմ թէ զուք կ'անձնաւորէք
 այդ վեհ Բրիտանիան աւելի քան ուեւ ան-
 զիացի պետական մարդ՝ Կլասսոթընի օրերէն
 ի վեր »։ Վերջապէս Պ. Յակոբեան իր այդ
 նամակով զիմում կ'ընէ ոչ միայն վարչա-
 պետի համակրութեան և աջակցութեան, որ
 անվիճելի է, այլ և անոր յատուկ րա-
 tronageին, այն կերպով ինչպէս Հայաս-
 տանը մենաշնորհը ունեցաւ վայելելու Պ.
 Կլասսոթընինը».

Պ. Լոյտ Ճօրծ ուղարկուած զրբին հա-
 մար լաւագյն շնորհակալութիւնները յայտ-
 նելէ յետոյ, իր քարտուղարի միջոցաւ կը
 յայտնէ թէ ինք « նկատի առած է Հայաս-
 տանի ժողովրդին վերաբերմամբ հեղինակի
 ըսածները և կը հաւաստէ թէ Պ. Յակոբ-
 եան կարող է ապահով լինել հայ հալածուած
 ազգի մասին իր սնուցած խորունկ համա-
 կրութեան »։

Նախկին վարչապետ Պ. Սարովթը իր
 քարտուղարի միջոցով « կը հաւաստէ իր
 համակրութիւնը հայ ժողովրդի վիճակին
 բարւորման ուղղութեամբ կատարուած ճի-
 գերի վերաբերմամբ »։

Լոնտոնի եպիսկոպոսը կը զրէ. « Կարող
 եմ ձեզ հաւաստել որ շատ քիչ զէպքեր
 աւելի յուղած են ինձ քան հայ վաղեմի
 ցեղի կրած սարսափելի խժդութիւնները »։

Մանչէսթըրի եպիսկոպոս Ռեյլարն կը զրէ.
 « Անհար է չափազանցել զժբաղդ հայ ժո-
 ղովրդի իրաւունքը բովանդակ Բրիտանիոյ
 աշխարհէն ակնկալելու աջակցութիւն և
 յարգանք »։

Օքսֆորտի յայտնի բրօֆ. Դրավիլլըն կը
 զրէ. « Յայս ունիմ թէ ձեր յուղիչ զիրբը
 պիտի կատարէ լաւ զեր, ... երբ զայ խա-
 ղաղութեան Վեհաժմովը, ևս յոյս ունիմ
 որ նա բոլորպին պիտի ջնջէ Թիւքքերի

մեհապետութիւնը Հայաստանի վրայէն : »

Քէմպրիծի յայտնի չինագէտ բրօֆ. Կայչ կը զրէ. « Մեծապէս հետաքրքրութեաց ձեր զրքովը, մանկութենէս ի վեր ևս վայելած եմ շատ մը երիտասարդ Հայերի ընկերութիւնը. Արաթուն, Արգար և Սէթ ընտանիքներին պատկանող » :

Ուէցքփիլոի եպիսկոպոսը կը զրէ « Անկեղծօրէն կը հաւատամ՝ որ չարաստանջ հայ ժողովուրդը պիտի ստանայ արդարութիւն և վերահստատութիւն և վասնահ եմ որ ձեր զիրքը պիտի նպաստէ այդ նպաստակին » :

Բարլամենողական Պ. Մէյսլն՝ « Երիտանիա կրինապէս պատախանատու է չմոռնալու Հայաստանի իրաւունքները, նախ իրեւ մարդկացին մի դատ և ապա մեր դաշնապայցին յանձնաւութիւնները » :

Իլիի եպիսկոպոսը կը զրէ. « Յոյս ունիմ որ երբ հասնի հաշուեյարդարութեան ժամը, Թէլուրքերը և իրենց մեղսակից Գերմանացիները՝ արժանաւորապէս պիտի պատժուին, Հայերի բնածնջումը փորձած լինելուն համար, և թէ ձեր ժողովուրդի մնացորդները պիտի զրուին մի ապահով դրութեան մէջ » :

Քէմպրիծի համալսարանի Jesus գոլէճի նախագահը կը զրէ. « Ձեր զիրքը մի սրտաւ կոչ է որ պէտք է արժանանայ դաշնակից պետութիւնների լուրջ և համակական նկատողութեան՝ հաշտութեան կնքման պահուն. Ո՞չ միայն Հայաստանի այլ և Արեւելքի մէջ քաղաքակրթութեան տեսուկանութիւնը ապահովելու համար, զերազանցապէս անհրաժեշտ է որ Հայաստանը դրուի Թէլուրքիայէն անկախ զիրքի մէջ, հետու թիւրքական դազանութիւնը հնարաւոր դարձնող քրիտոննեայ պետութիւնների հակընդութիւնների շահէրի շրջանեն » :

Քէմպրիծի Միջազգային Խրաւաբանութեան յայտնի բրօֆ. Օրբէհէյմ կը զրէ. « Նախապէս կարգացած լինելով հանդերձ թիւրքական անդութիւնների մասին ուրիշ հրատարա-

կութիւններ, ես եկայ այն եղրակացութեան որ Հայաստանի ճակատագիրը ներկայ պատերազմի ընթացքին աւելի վաս եղած է քան Պելծիքայինը. Վասահ եմ որ լու հիմքերի վրայ վրած էք ինքնավար Հայաստանի դատը և յոյս ունիմ որ հաշտութեան Վեհաժողովը պիտի լու ձեր սրտապրաւ կոչին. Ոչ ոք կարող է կարգալ ձեր զիրքը առանց յուզուելու և վասահ եմ որ նա մեծ ազգեցութիւն պիտի զորձէ հանրային կարծիքին վրայ » :

Բարլամենողական Պ. Մնօղընս կը հաւատամէ որ հեղինակը « Հայկական տեսակէտը պարզած է ուժեղ վաստականութեամբ » :

Ապըրտին համալսարանէն բրօֆ. Սութըր կը զրէ. « Բարեկամներս Լօրտ Պրայս, Սըր Ռուլիլըմ Ռամզէյ, Տր. Ռենալդ Հարիս և Տր. Հերալդը Արամ Կիպլընս, ամենքն ալ Հայաստանի անկեղծ բարեկամներ, արդէն ինձ հետաքրքրած էին ձեր նահատակ ժողովրդի զատով, որուն ես ալ կապուած եմ քսան տարիներէ ի վեր. Ներկայ ահաւոր պայքարի արգասիքներէն իրեւ մէկը յուսանք մի անկախ Հայաստան » :

Մէյնթ Անտրուդ համալսարանի վարիչ բրօֆ. Թէլուրը կը զրէ. « Ես յոյս ունիմ որ ձեր հին և յարգելի ազգի վերաբերմամբ ձեր յայտնած իրաւացի բաղձանքները պիտի իրականանան հաշտութեան կնքման պահուն. Ես չեմ հաւատար որ գէթ Անգլիացիներ ուեւ կերպով մունան Հայաստանը ու կամ այն պատասխանաւութիւնը զոր բրիտանական կառավարութիւնը ուսանձնած է. Եթէ դաշնակիցները յաղթեն, ինչպէս զուք կը յուսաք, զուք կարող էք հաւասար լինել որ մենք լիազէս կը հատուցանենք մեր պատույքը » :

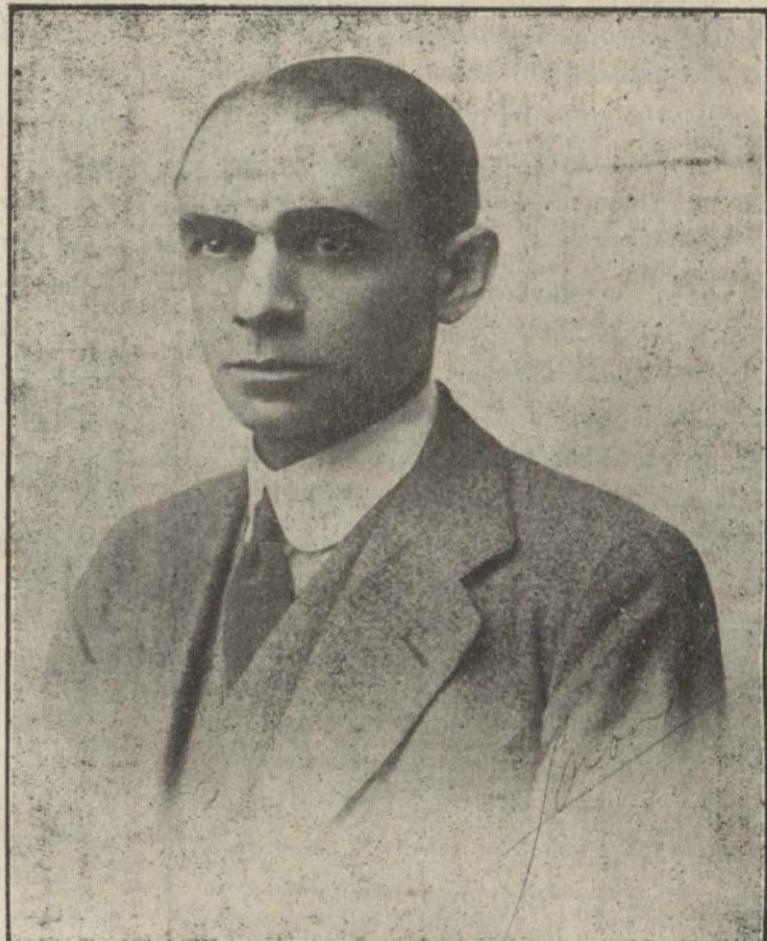
Տըպլինի համալսարանի յայտնի պատմաբան բրօֆ. Ավիսըն Ֆիլիպս կը զրէ. « Ձեր զիրքը կարգացի մեծազոյն հետաքրքրութեամբ և ամենախորին համակրութեամբ. Այդ անհրաժեշտապէս պիտի արթնցնէ անպիլացի

հասարակութիւնը ըմբռնելու այն ահաւոր անարդարութիւնը զոր կրեց ձեր վաղեմի և հերոս ժողովուրդը, և մղելու անոր այդ անարդարութիւնը դարմանելու վճռականութեան»:

Կարող էի դեռ աւելցնել մի շատ մէջբերումներ զանազան անձնական նամակներէ՝ ուղղուած հեղինակին, անգլիական քաղաքական և զրական աշխարհին մէջ ծանօթ անձնաւորութիւններէ. Ասակայն ընտրածը մի քանիները գուցէ բաւարար են յատկանշելու զգացումների, յոյսերի և յանկութիւնների ընդհանուր ուղղութիւնը:

Daily Telegraph Պ. Յակոբեանի գիրքը կը զնահատէ մի գիտակից անկողմնակալութեամբ։ Հայկական հալածանքների մասին Լորտ Պրայսի ուժեղ նկարագրութիւնը մէջ բերելէ յետոյ, թերթը կ'աւելցնէ. «Աչա այս է Հայաստանի պատմութիւնը, մի ահաւոր պատմութիւն որ կը սառեցնէ ընթերցողի արխիւնը։ Միթէ հնարաւոր է ականջ խցել Պ. Յակոբեանի, մի բնիկ Հայու այս դիմումին զօր նա կ'ընէ այս գրքիս մէջ։ Պ. Յակոբեան իր փաստերը հաւաքած է և իր դատը կը հաստատէ համոզիչ ուժով, և իր պատմուածքը չի կարող չյուղել մարդկութեան խիղճը»։

Խոկապէս շնորհաւորելի է Պ. Յակոբեանի անկեղծ ու եռանդուն աշխատութիւնը ի նպաստ մեր դատին։ Շատ քիչերին ծանօթ է անոր նիւթական առատաձեռնութեան ապացոյցները, այժմ նա կ'սկսի գործածել ան իր գրիք։ Որպէս փոխ-նախագահը և

Պ. Ա.ԻԵՏՈՒՄ ՑԱԿՈԲԵԱՆ

գանձապահը Լոնստոնի Հայոց Ընկերութեան, իբրեւ անդամ Լորտ Մէրի Հայկական Թօնախին, իբրեւ առեւտրական ընդարձակ գործերի զեկավար, մեր հայրենակցի ջանասիրութիւնն ու եռանդը՝ հեղինակել նաեւ մի գիրք, ընծայել իր մոռքի աշխատութիւնը, պէտք է ծառայէ օրինակ ուրիշ բարեկեցիկ Հայերի։

Ա. ՍԱՅՐԱՍՏԵԱՆ

Լոնստոն

Les armes et le drapeau DE L'ARMÉNIE

Parmi les documents qui m'ont été aimablement communiqués, afin de me faciliter la composition et l'illustration de mon *Histoire du peuple arménien*, se trouvait un projet d'armoiries de l'Arménie qui n'a pas été sans attirer mes regards et mon attention. Mes regards: toute personne quelque peu versée dans la science héraldique, ne manquerait pas, devant ce document, d'ouvrir de grands yeux, craignant une hallucination; mon attention: car c'est en vain que je me suis efforcé de mettre en « formule » cet étrange assemblage de choses disparates.

L'Ecu est partagé en quatre quartiers et, en abîme, se trouve sans qu'on sache comment il est venu là, un globe sur lequel on voit l'arche de Noé perchée sur l'Ararat. Certes, l'inventeur de ce blason ne pouvait guère remonter plus haut pour affirmer l'antiquité de sa race. Le malheur est que, le peuple arménien n'étant arrivé qu'aux environs du VIe siècle avant le Christ dans les pays de la montagne sacrée, ne peut, pas plus que nous, occidentaux, se réclamer du père Noé. Mais, passons.

Au premier quartier, on voit un aigle qui n'a rien d'héraldique, inspiré des médailles romaines ou des sous de Napoléon III; à sa gauche se dresse un chucher d'architecture arménienne,

Au second cet une scène étrange qu'éclaire le soleil à sénestre. Dans le champ un monstre ailé prend ses ébats et tire une langue très pointue; il semble être fort incommodé par un bûcher qui flambe à dextre et lève les pattes et la tête en signe de découragement.

Au troisième, un lion de profil, assis, semble garder un linge portant la sainte face.

Enfin, au quatrième on voit une tête de brebis, sept étoiles en désordre et le croissant de la Lune qui peut-être pour avoir, comme le père Noé, abusé du vin de l'Ararat, s'est couché sur le dos.

L'auteur nous a fait grâce des émaux et des métaux; montrons-nous reconnaissants, car si par malheur ils étaient du goût des « pièces héraldiques » ce serait à faire hurler.

Mais là ne s'arrête pas l'ingéniosité de l'inventeur; car il a surmonté le tout d'un indescriptible couvre-chef rappelant beaucoup ces ornements qu'au XVIIe siècle on imprimait dans les livres comme en-têtes de chapitres. Il y a de tout, des entrelacs, des fleurons, des feuilles d'acanthe (?) et une croix.

Je ne veux pas faire aux Arméniens l'injure de penser que lors de la renaissance de leur patrie, ils adopteront ce blason de rastaquouère. Ce sont des gens de goût. Ils laisseront aux républiques nègres d'Haïti ou de Libéria cette tendance à expli-

quer leur histoire, leurs sentiments et leurs ambitions dans un écu. D'ailleurs ils n'ont pas besoin de chercher si loin, nous le verrons tout à l'heure.

Les armoiries et les totems sont aussi vieux que le monde ; sans chercher à faire leurs histoire, je citerai cependant un bataillon de soldats de bois que j'ai jadis découvert dans la nécropole égyptienne de la Xe dynastie de Méir et dans lequel chaque combattant portait un bouclier peinturluré à ses armes. Mais, en réalité, la science héraldique et l'usage régulier des blasons ne date que du Moyen Age, c'est alors que les titres nobiliaires et les prérogatives furent exprimés par des signes extérieurs et que des lois, très sévères, réglementèrent la composition des écussons et de leurs attributs.

En France, en Angleterre, en Espagne et en Italie les armes demeurèrent fort simples durant tout le moyen age ; alors qu'en Allemagne elles se compliquaient à l'infini par encartellements, par adjonction de pièces honorables, aussi bien dans l'écu que dans ses accessoires ; mais la mode des armes parlantes ne vint que beaucoup plus tard, au XVIIe siècle. Elle devint une sorte de folie au XVIIIe et au XIXe siècles et fut la caractéristique des nobles, pour la plus grande distraction d'ailleurs des anciennes familles et des gens versés dans la science héraldique.

Villes, Etats, individus nouveaux nés, rivalisèrent pour se donner des blasons le plus souvent du plus haut

comique. On négligea les lois héraldiques que seule l'ancienne noblesse respectait. On acquit pour de l'argent des titres de comte, de marquis, de duc, et les nouveaux Etats, dans l'Amérique du Sud, entre autres, gravèrent sur leurs monnaies et leurs timbres-poste des emblèmes répondant pleinement à l'ignorance et au désir de paraître de leurs citoyens nouvellement enrichis. J'ai vu, en Egypte, les armes d'un comte du pape, un juif syrien devenu catholique, et cet écu, écartelé, montrait les pyramides du Caire, une balance, un navire et une foule d'autres accessoires du plus haut goût, le tout surmonté d'une couronne comtale d'où sortait une gerbe de blé.

Le peuple arménien se doit à lui-même, doit à ses ancêtres de ne pas tomber dans le ridicule ; mais d'adopter des armoiries dignes de son histoire, du respect qui lui est dû.

Les Bagratides avaient fait sculpter un lion sur les murailles de leur capitale, Ani, les Roupéniens ont encore gravé le lion sur leurs médailles et les Lusignan les ont imités. Le lion n'est donc pas chez les Arméniens un emblème dynastique, comme est l'aigle des Habsbourg ou des Hohenzollern, c'est un totem national, appartenant à la bonne époque des écussons, au temps des Croisades.

La Belgique, la Hollande, la Suède ont le lion dans leurs armes ; mais ce lion est debout, alors que celui de l'Arménie est passant, comme le sont les léopards de l'Angleterre.

Mais les monnaies des Roupéniens ne définissent pas les émaux et les métaux de ces armes ; c'est donc aux Arméniens de les choisir.

A mon sens, voici quelles seraient les armoiries de l'Arménie les plus dignes et en même temps les plus correctes au point de vue héraudique.

D'azur au lion d'or passant à droite, le chef tourné de face; à la croix ou à l'épie d'argent à poignée d'or en pal.

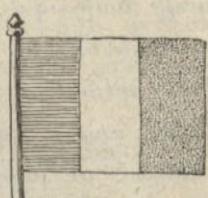
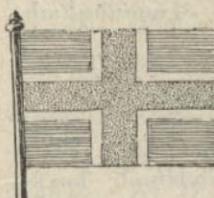

La croix rappelant que pendant des siècles l'Arménie a lutté pour la conservation de ses croyances.

L'épée conservant le souvenir des luttes mémorables des fils de Haïg, au cas où l'on préférerait ne donner aux armoiries aucun caractère religieux.

Comme conséquence le drapeau arménien se composerait de trois couleurs, *azur, jaune et blanc*, qui peuvent être rangées comme dans l'étendard français en bandes verticales, ou, ce qui serait plus gracieux en croix jaune bordée de blanc entourée d'azur. Les deux drapeaux peuvent d'ailleurs être en usage, le premier pour le commerce (comme le drapeau rouge anglais), le second

pour l'Etat (comme le drapeau blanc britannique).

Quand aux accessoires des armoiries, couronne, supports etc... ils dépendent du régime sous lequel se gouverneront les Arméniens.

Tel est mon modeste avis en ce qui regarde les armes de l'Arménie. Certes on peut trouver un autre écusson pour le peuple de Haïg; mais ce que je souhaite, avant tout, est qu'il ne tombe pas, lui dont la noblesse remonte à deux millénaires et demi, dans les erreurs commisees par les jeunes Etats et les particuliers enrichis.

J. DE MORGAN

ՄԻԶԿՈՒՍԱԿՑԱԿԱՆ ՀԱՄԵՐԱՇԽՈՒԹԵԱՆ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱՑԻՆ ԺՈՂՈՎԸ

Եղիպատոսէ և Ամերիկայէ վերջ Փարիզի
մէջ ալ տեղի ունեցաւ միջկուսակցական
համերաշխային ժողով մը, նախաքայլը Ագ-
դային Միութեան:

Նոյ. 4 կիւրակէ օրը Salle de la Soc. d'Encouragementի սրահը լեցուն էր 300
հրաւիրեալներով, որոնց մէջ աչքի կը զար-
նէին Ազգ. Պատուիրակութիւնը իր նախա-

գահով, Հոգեւոր Հովիւը, Մատառական Միութեան կողմէ պատուիրակութիւն մը և միւս ընկերակցութեանց անդամները:

Ժողովի նախագահը Պ. Մ. Վարանդեան, հանդիսականներուն ներկայացուց օրուան բանախօսներէն Պալ. Մ. Տամատեան ու Ա. Հանրմեան, որոնք Եղիպտոսէն մինչեւ Ամերիկա գացած ու աղջային միութեան նույրական գործը ի զուլս հանած էին:

Կուսակցութիւնները, աւելցուց Պ. Վարանդեան, շատ մը առիթներով գիտցած են մէկդի թողով սկզբունքային խնդիրները միանալ որոշ գործերու շուրջ, ու ցոյց տուառ թէ ինչպէս ներկայ բողէին ալ անոնք միացած են և բոլորուած Ազգ. Պատուիրակութեան շուրջ, զայն ճանչնալով իբր միակ լիազօր մարմինը աղջային դատը վարելու համար: Ակնարկ մը նետելով հայկական տառապանքներու վրայ, Պ. Վարանդեան Հայութիւնը նմանցուց ժայռի մը որ ենթարկուած է ովկէանոսի ալիքներու բաղխումին և որ պիտի կանգնի անխախտ՝ մինչեւ ցամբի այդ ովկէանոսը:

Են առաջ խօսք առաւ Ս. Դ. Հնչակեան Կուսակցութեան ներկայացուցիչը Պ. Գուրդէն Թահմագեան. ուրախութեամբ յայտարարեց թէ Փարիզի մէջ եւս կուսակցութիւնները զիրար բաժնող վարդապետութիւններուն վրայ քող մը ձգած եղբայրական ձեռք տուած են միմեանց: Պ. Թահմագեան յանուն քաղաքական կուսակցութեանց պէտք ցոյց տուաւ հանդիսաւորապէս հերքելու թուրք կառավարութեան այն ամբաստանութիւնը թէ Հայ, կուսակցութեաններն են պատճառ հայէ. ջարդերուն, և յայտնեց թէ հայ յեղափոխութիւնը ինքն խակ ծնունդ առած է հայկական հալածանքներէն ու ջարդերէն: Պ. Թահմագեան պատմականն ըրաւ Հայոց կրած հալածանքին սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը և նմոյշ մը ցոյց տալու համար թըրքական արդարադատութենէն՝ մէջ բերաւ

թէ ինչու թուրք մարդասպաններու անդ հայեր կախաղան հանուեցան: Ժէօն Թիւրքերու քաղաքականութեան վրայ խօսելով, ըստ թէ անոնք «նոր կուսակցութեան մը» զիմակին տակ 1860էն ի վեր կազմուած հին կուսակցութիւն մըն են նպաստակ ունենալով համբաւամութիւնը: Յարգելի բանախօսը աւարտեց իր ճառը հետեւեալ խօսքերով — « Հայ ժողովրդին կրած դժոխացին տանջանքները և մարտիրոսագրութիւնը բողոքի հսկայ ձայն բարձրացուցին քաղաքակիրթ աշխարհի կողմէ. այսօր հայ մայրը իր մանուկներու անթաղ մեռեններուն քով և աւերակներու վրայ նստած, հացի տեղ կրանիթ կը կրծէ կամ այրեցեալ աւազ կը կլէ: Հայ արիւնը գետանման հոսեցաւ հայրենի լեռներուն, դաշտերուն և ժայռերուն վրայ: Այդ աղնիւ արիւնը մեր ալ՝ որբացած, թափառական ժողովրդին այս բեկորներուն երակներուն մէջ ալ կը հոսի: Թոնդ այդ նուիրական արիւնը նոր ուժերու, նոր մաքերու, նոր աւելնի սուր և անսպառ աղբիւր մը ըլլաց, ուրիշից օր մը պիտի բղխի ակատ ու վերածնող Հայաստանին բաղդը, երջանկութիւնն ու փառքը »:

Եետոյ խօսք առաւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան ներկայացուցիչը պ. Ա. Հանրմեան, և այսպէս արտայացուեցաւ.

Իմ սիրելի հայրենակիցներ,

Միջկուսակցային համերաշխութեան և Ազգային Միութեան նուիրուած այս ժողովին մէջ խօսք առնելով, ես չեմ կրնար, գէթ հարեւանցի կերպով չըիշատակել մեր անհամերաշխութեան և անմիաբանութեան շրջանները: Ճանչնալու համար յարգն ու արձեքը այն մեծ իրողութեան, որ կատարուած է մեր աղջային կեանքին մէջ, դուրգուրանքով պահպանելու համար մեր սրբազն միութիւնը, մենք պէտք է մի՛շտ և ամե՞ն վայրկեան աչքի առջեւ ունենանք

մեր պայքարի պառակտուած շրջանները:

Պատերազմի առաջին երկու տարիներու ամբողջ տևողութեան ընթացքին, երբ ան-նախընթաց աղէտը իր ամբողջ կատաղութեամբ կը հարուածէր մեր դժբաղդ ժողովուրդը, մենք պայքարելով զբաղած էինք:

Պայքար՝ կուսակցութիւններու միջեւ, պայքար կաւսակցութիւններէ դուրս, ազգին զանազան հոսանքներուն և նոյն խակ անհատներու միջեւ:

Ամենքն ալ նոյն նպատակին կը ձգտէին, ամենքն ալ վառուած էին իրենց հալածական եղբայրներուն օգնութեան համելու տեխնիկովը, բայց հակառակ ատոր անոնք խեթիւ կը նայէին իրարու, ձեռնարկները կը խաչածեւէին իրար զիրար, կը մնասէին իրարու, ջանքերը կը չեղոքացնէին իրար զիրար, մեր լաւագոյն կորովը կը սպառէինք անօպուտ պայքարներու և ոգորումներու մէջ, ժողովուրդը կը մնար սառն ու անտարբեր, և մեր աշխատանքը հեռու էր տալէ իրմէ սպառուած առաւելագոյն արդիւնքը:

Հսել թէ պայքարող կողմերը չէին զգար համերաշխելու պէտքը, ատիկա բացարձակ սխալ մը պիտի ըլլար: Անոնք վտանգի առաջին բոպէին խակ զգացած էին այդ պէտքը և քանի քանի անդամներ, ըլլայ եփիպոսի մէջ, ըլլայ Ամերիկայի մէջ, անոնք հաւաքուած էին խորհրդակցութեան սեղանի մը շուրջը, անբաղձալի կացութեան դարման մը խորհրդու համար:

Անոնք զգացած էին ու կը զգային, որ համերաշխութիւնը պատմական բոպէին հրամայական պահանջն էր:

Պէտք էր արձարձել, բարձրացնել ժողովրդական տրամադրութիւնները — պայքարին երեսէն թուլացած, աղէտէն շանթահար — որովհետեւ առանց ոգեւորութեան և խանդավառութեան ոչ մէկ կենդանի գործ կա-

րելի է կատարել, պէտք էր կեղրոնացնել բոլոր ուժերը, իրարու մօտ բերել բոլոր բարի տրամադրութիւնները, օգտուիլ բոլոր աշակցութիւններէն, հզօրապէս կազմակերպել զանոնք՝ և խելք խելքի լծուիլ շինարար աշխատանքին:

Պէտք էր ցոյց տալ բարեկամ պետութեանց թէ Հայերը պաշրպօղուք աղդ մը չեն, միմիտյն իրար զիրար պատուտելով զբաղուած: Պէտք էր Եւրոպացի առջեւ ներկայանալ մէկ ու միացած ճակտով, ներկայացնել ազգային պահանջներու մէկ ծրագիր՝ հայ ժողովրդի անունով՝ և զայն ներկայացնել մէկ մարմին՝ Աղդ. Պատուիրակութեան միջոցով՝ որ քաղաքական ներկայացուցչական մարմինն է հայ ազգին:

Ի՞նչ պայմաններ պէտք էին կայացնելու այդ ցանկալի համերաշխութիւնը:

Բարի տրամադրութիւն և յօժարութիւն, փոխադարձ զիջողութեան ողի, մոռացում անցեալի հակառակութիւններու, կուսակցութիւններու կողմէ ժամանակաւոր անտեսում իրենց ծրագրային ու տեսական տարբերութիւններուն և գործունէութեան ընդհանուր ուղեգիծ մը, ընդհանուր հասկացուղութիւն մը հայ աղդի ընդդրկելիք քաղաքական ուղղութեան և պարտաւորութիւններուն մասին՝ որ ծառայէր իբր հասարակաց կուտան:

Այդ յօժարութիւնը, զիջողութեան ողին և այլն, կային ու կ'ապրէին բոլոր հոսանքներու մէջ. կենդանի գործ մը միայն պէտք էր, որուն շուրջ կարենացին համախմբուիլ անոնք, ընդհանուր հասկացողութեան գետին մը, որուն վրայ կարելի ըլլայ կանգնեցնել միութեան շէնքը:

Այն օրը, որ ներկայացաւ Հայութեան այդ կենդանի գործը, այն օրը որ նոր ձեռնարկ մը իրար հասկացողութեան հաւանականութիւն մը նշմարել տուաւ, այդ օրը

Կուսակցութիւնները իրար մօտ եկան անդամ՝ մը եւս, և փոխանակ շեշտելու այն տարբերութիւններուն վրայ, որոնք կը բաժնէին զանոնք իրարմէ, փնտուեցին միութեան ու նմանութեան գիծեր իրենց ծրագրին, իրենց հաւատալիքներուն, իրենց անմիջական նպատակներուն մէջ:

Եւ գտան այդ նմանութեան գիծերը:

Կուսակցութիւնները ամենքն ալ համաձայն էին որ անհրաժեշտ էր զօրաւոր մղում տալ տարագիրներու և չիախստականներու օգնութեան գործին՝ ասլրեցնելու համար հալածական ազգին զաւակները՝ որոնք կորիզն ու հիմը պիտի կազմեին վաղուայ Հայութեան:

Անոնք չամաճայն էին, որ պէտք էր զարկ տալ, միացած ջանքերով, հայկական փրոփականտին:

Հայութիւնը պէտք է ցոյց տար աւելի քան երբեք՝ դրական աջակցութիւն՝ դաշնակիցներու դատին, լիովին կատարէր իր իսկական դաշնակցի դերը, ցուցադրելով անդամ՝ մը եւս մեր ժողովրդի առնական կորովն ու մարտական առաքինութիւնները:

Ահա հասարակաց գիծերը, որոնք ոչ միայն կային ու կ'ապրէին քաղաքական կուսակցութիւններու, այլ նաև բոլոր հայկական կազմակերպութիւններու և հոսանքներու մէջ։ Այդ հասկացողութեամբ և այդ կուսանին վրայ էր ահա, որ համաճայնութիւնը կայացաւ ազգին բոլոր հատուածներուն և հոսանքներուն միջեւ, և կազմուեցաւ Հայ Ազգային Միութեան մարմինները, Եղիպառաէն մինչեւ Ամերիկա, միացած իրար հետ, համերաշխ ու համակամ, իրենց շուրջ հաւաքած գրեթէ ամբողջ արտասահմանի Հայութիւնը, և իրենք հաւաքուած Ազգային Պատուիրակութեան շուրջ՝ զոր կը դաւանին կերպով մը իբրեւ անպաշտոն առժամեայ հայկական կառավարութիւն մը՝ սպասելով

որ վաղը ունենանք մեր պաշտօնական ու պաշտօնապէս ճանչուած հայկական անդրանիկ կառավարութիւնը՝ ազատ ու ինքնափար Հայաստանի մէջ։

Ու հիմա տեսանք թէ որո՞նք են Ազգային Միութեան որդեգրած նպատակները։

Ազգային Միութիւնը իր վրայ վերցուցած է. 1.—Նպաստի և Օգնութեան գործը, 2.—Հայկական դատի փրոփականութը, 3.—Մարտական գործը։

Ամենքը մէ՛կ՝ բոլոր կուսակցութիւնները, բոլոր ազգային կազմակերպութիւնները, բոլոր հոսանքները, բոլոր անհատական նախա, ձեռնութիւնները, բոլոր բարի կամեցողութիւնները մէ՛կ ու միացած, կողք կողքի, սիրտ սրտի, արտազրելու համար առաւելագոյն արդիւնքը և ապրեցնելու համար Հայութեան փախստական ու տարագիր զաւակները։

Ամենքը մէ՛կ՝ կազմակերպուած, մեթողիկ, նախազծուած, հետեւողական, յամառ աշխատանքի լծուած՝ հայկական դատի փրոփականտին համար, ծանօթացնելու համար մեր բարեկամ՝ մեծ պետութեանց, հայ ժողովրդի մտաւորական, քաղաքակրթական և մարտական առաքինութիւններն ու պատմական անժխտելի իրաւունքները։

Այսօր Հայութիւնը՝ մէկ սիրտ, մէկ հոգի, լծուած մարտական ճիպին, մեծ ու փոքր դաշնակիցներու կողքին՝ տանելու համար հուսկ պայքարը բռնապետութեան դէմ՝ քաղաքակրթութեան համար, իբրեւ քաղաքակրթ աղգութիւն, Ազգատութեան համար՝ իբրեւ իրաւազուրկ և ձնշուած ժողովուրդ, Արդարութեան համար, իբրեւ հարստահարուած և անզթօրէն խոշտանգուած ու մորթոտուած աղգութիւն։

Բոլոր Հայութիւնը մէ՛կ սիրտ, մէկ հոգի, լծուած մարտական ճիպին՝ որպէս զի վաղը երբ Ազգային Պատուիրակութիւնը ներկայա-

նայ Խաղաղութեան համաժողովին՝ ներկացանայ իրեւ իրաւատէր և ոչ թէ իր խնդրարկու ու ճակատաբաց պահանջէ մեր իրաւունքը՝ Արդարութեան ու ծշմարտութեան դատին յաղթանակին համար մեր թափած արիւնին անունով։

Ազգային Միութիւնը կը հաւատայ, ամբողջ ազգին հետ, Դաշնակիցներու դատին արդարութեանն ու անոր յաղթանակին։

Այն մեծ երկիրը, ուր մենք կը վայելենք այնքան լայն ասպեցականութիւնն, ասպետական ու դիւցազնական ֆրանսան, որ այնքան սրտի բարձրութիւնով դեռ առջի օրը կատարեց իր հարիւր հազարաւոր հերոս նահատակներու սպատոնը և որոնց ցիցատակին ի յարգանս մենք կ'արժէ որ ոտքի կանգնինք վայրկեան մը, ոտքի, ոտքի, և դիւցազնօրէն ինկողներու և դիւցազնօրէն մահուան դէմ մաքառողներու շարքերը նոյնացնելով մեր մտքին մէջ, անգամ մը եւս գոչենք, մեր մտքին ամբողջ ուժովը, կեցցէ ֆրանսան, Vive la France! (Աւ-բողջ հաստատեած ուժունը սարէ Հռա Խլայացէն ծագիւրով կ'ուղանե ֆրանսայէ կորէմ շա-ռակաները)։

Ասպետական ֆրանսան կ'ըսեմ, իր դաշնակից միւս երկիրներուն հետ, բրիտանական մեծ պետութեան հետ, որուն յամառ տոկունութիւնն ու անդրգուելի կորովը պարտասանք չեն ճանչցած երբեք, Ռուսական Ազգատական Կառավարութեան հետ, որ ներքին ամենածանր տագնապներու մէջ անգամ չի կորանցներ իր ուղղութիւնն ու հաւատաքը, Ամերիկեան մեծ Հանրապետութեան հետ, որ միմիայն նուիրական խոչալի մը պաշտպանութեան համար՝ կ'իջնայ կրկէս, Խտալիոյ հետ, Պելճիքայի, Սերպիոյ, Ռումանիոյ հետ՝ չպիտի խոնարհեցնեն իրենց սուրը, մինչեւ որ չաղրտակուի բունապետական գաղիք երրորդութիւնը և մինչեւ որ չի

յաղթանակէ Ճշմարտութեան և Արդարութեան դատը։

Ազգային Միութիւնը կը հաւատայ, ամբողջ ազգին հետ, որ անպայման նկատի պիտի առնուին փոքր ազգութիւններու անբունաբարելի իրաւունքները, որ եթէ երբեք կառավարողները թուլացան իրենց պարտականութեան մէջ՝ ռամկավարական մեծ ժողովուրդները իրենք ձեռք պիտի առնեն իրաւագուրկներու և ձնշուածներու դատը և յաղթանակել պիտի տան գայն ամե՛ն գնով։

Ազգային Միութիւնը կը հաւատայ, ամբողջ ազգին հետ՝ հայկական Պատուիրակութեան և իր նախագահին և վստահ է որ անիկա, ամենօրեայ և յարատեւ, յամառաշխատանքով, ամեն պատեհութիւն, ամեն առիթ օգտագործելով, ամեն դուռ բաղխելով, ամեն աջակցութեան ընդառաջ երթալով՝ ձեռք պիտի առնէ բոլոր կարելի միջոցները՝ պաշտպանելու համար հայ ազգին անժըստելի իրաւունքները, ընդունել տալու համար զանոնք։

Ու վերջապէս Ազգային Միութիւնը, ամբողջ ազգին հետ կը հաւատայ, որ շնորհիւ մեր կտրիճ կամաւորներու կովկասեան ճակատին վրայ և այլուր թափած երիտասարդ արիւնին, որ շնորհիւ հայերու մատուցած գնահատելի ծառայութիւններուն Դաշնակիցներու դատին, որ շնորհիւ մեր այսօրուայ կտրիճ կեցուածքին, որ շնորհիւ երկրի հայածական հայութեան կրած աննկարազելի մարտիրոսութեան և տուած անթիւ զոհերուն՝ հայ ազգին պիտի տրուի վերջապէս տեսնալ իր հազարաւոր տարիներու պատմական հայրենիքին ազատութիւնը և իր թափառական որդիքը պիտի կրնան վերջապէս ողջունել հայկական ազատ դրոշակը՝ Սիփանի սէգ բարձունքներուն վրայ։

Վերջին բանախօսն էր Հ. Ա. Ռամկավար

կուսակցութեան կողմէ Պ. Միհրան Տամատեան, որ նախորդ բանափառներու մոքերը հաստատելէ վերջ, մասնաւորապէս շեշտեց թէ Ազգ. Միութեան գաղափարը բարոյապէս քաջալերել չբաւեր, այլ պէտք է որ հասարակութիւնը նիւթապէս ալ աջակցի անոր, ինչպէս Ամերիկայի և Եղիպատոսի Հայերը կ'ընեն և քննադատեց Փարիզի Հայերը, որոնք շատ քիչ չափով միայն նիւթապէս կ'օգնեն ազգային գործին:

Գաղութիս Հոգեւոր Հովիւը Արժն. Տ. Առամշապուհ Ա. Քահ. Քիպարիեան, պէտք զգաց երկու խօսքով պատասխանելու Պ. Տամատեանի քննադատութիւններուն, ըսելով որ այս գաղութը օգնած է և կ'օգնէ միշտ երբ մեծ առիթներ ներկայացած են, այնպէս որ զայն անտարբեր կարելի չէ նկատել, բայց անշուշտ ցանկալի է որ աւելին ընէ:

Հետեւեալ բանաձեւը քուէարկուեցաւ միաձայնութեամբ.

Փարիզի Հայերը թիւնվ 300 հոգի, Պ. Մ. Կարանդեանի նախագահութեան ներքեւ հաւաքուելով Salle de la Société d'Encouragement-ի (44, Rue de Rennes) մէջ, 4 Նոյեմբեր 1917, լսելէ յետյ ՊՊ. Մ. Տամատեան՝ Հ. Ա. Ռ. Կ. Պատուիրակ, Ա. Հանըմեան՝ Հ. Յ. Դաշ. պատուիրակ, Գ. Թահնազեան՝ ներկայացուցիչ Ա. Դ. Հնչ. Կուս. Փարիզի Մասնաճիւղին,

Խոր պատկառանդով եւ պաշտամունքով կ'ողջունեն հայկական շարդերուն զոհերուն սուրբ յիշատակը, շարդեր, որոնց ամբողջ պատասխանաւութիւնը կը ծանրանայ Երիտասարդ Թիւրֆ կառավարութեան վրայ.

Կը խոնարհին զմայելի ներուութեան եւ անձնուրացութեան առջեւ իրենց այն աւել հայրենակիցներուն, որոնք ինչպիսին գոհեցին եւ կը զոհեն

ազգային իտեալի իրականացման համար.

Իրենց յարգանիի եւ երախտագիտութեան հարկը կը բերեն դաշնակից բանակներու մասնաւորապէս՝ Ձրանայի՝ որուն անունը ժողովս յունկայս ողջունեց, —զինւորներուն, որոնք կը կոռուին Ազատութեան, Արդարութեան եւ ճնշուած ժողովուրդներու ազատագրւման դաշին համար.

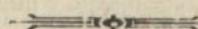
Իրենց կատարեալ վասահութիւնը կը յայտնի Ազգային Պատուիրակութեան եւ անոր շուրջը բոլորուած կուսակցութիւններու հաւերաշին զործունեկութեան.

Կը հաւատիրեն ամեն Հայ որ իր ձեռքին եկածը չխնայէ պահելու եւ յարգելու Սրբազն Միուրիւնը, որ այնին անհրաժեշտ է ազգային սուզի եւ փորձութեան այս օրերուն.

Կը հաւաստեն իրենց ունեցած հաւասքը Դաշնուկիցներու վերջնական յաղութեան մասին, որ պիտի ապահովէ Հայատանի բաղաժական ինքնաշարութիւնը, Համաձայնութեան պետութիւններու հողանիին ներքեւ.

ՀԱՅ ԿԵԱՆՔ

Միացեալ նահանգաց բոլոր կիրակնօրեայ դպրոցներուն մշջ հանգանակութիւն մը պիտի կասարուի Ծննդեան օրը ի նպաստ հայ կարօտեալներու. Ամերիկեան թերթերը կ'ըսեն թէ հաւանական է որ նախագահ Վիլսոն

հայկական օր մը հոչակէ մօտերս:

* * * Գերման կառավարութիւնը թուրք կառավարութեան հետ համախորհուրդ որոշած է Թելճիքայի բոլոր Հայերը դրկել Պոլս: Շատ Հայեր այս վտանգէն ազատելու համար դժուարութիւններով յաջողած են Հոլանտա անցնիլ:

* * * Թիֆլիսի մէջ Պեհ. Կաթողիկոսի հաւանութեամբ մրցում մը բացուած է հայ եկեղեցական երաժշտութեան կանոնաւորութեան ու ներպաշնակութեան համար. երեք մրցանակներ սահմանուած են 1500, 1000 և 500 բուլլինոց:

Ծ. Խ. Մեր կարծիքով շատ վաղաժամ է այս մրցումը, շատ աւելի կարեւոր գործեր կան կարգութիւնը և յետոյ ինչո՞ւ չսպասել պատերազմի վերջին՝ չըրկելու համար նաեւ թրքահայ երաժշտները, որոնց մէջ էն առաջ Կոմիտաս վարդապետը:

* * * Պրազիլիոյ մէջ հայազգի բրօֆ. Եթիէն Պրազիլ ձեռնարկած է դրելու Հայոց ամփոփ պատմութիւնը տեղական լեզուով և տարածելու Պրազիլիոյ մէջ:

« Հայրենիք » կ'ըսէ թէ բրօֆ. Եթիէն Պրազիլ, որ ուսուցիչ է տեղւոյն Փրանսական լիսէին մէջ՝ իր շարունակական յօդուածներով Հայութիւնը շատ լաւ ծանօթացուցած Պրազիլիոյ ժողովուրդին:

* * * Մոսկուայի Լազարեան ճեմարանը որ հին ըէժիմի օրով կը կառավարուէր ուսուական իշխանութեանց կողմէ, ժամանակաւոր կառավարութեան որոշումով յանձնուած է տեղւոյն հայ գաղութին:

* * * Թիֆլիսի քաղաքային ընտրութիւնները կատարուած են և ընտրուած են 47 Հայեր, 40 Պրացի, 27 Ռուս, 4 մահմետական և 2 Հրեայ:

Բատ «Հորիզոն»ի Թիֆլիս քաղաքի աղքարնակութեան թիւն է 346,767 հոգի, որոնց 149,294 Հայեր, 91,997 Ռուսներ,

37,584 Վրացիներ և 67,892 միւս աղքաբ:

* * * Նիւ Եօրքի մէջ տեղի ունեցած է Հայկական և Սուրբիական նկաստից Ամերիկան Յանձնախմբի խորհրդակցական ժողովը, մասնակցութեամբ մեծ մասամբ պատերազմի միջոցին Թիւրքիայէն դարձած միսիոնարներու: Բոլոր Ճառախօսները հաստատելէ վերջ ցաւալի դէպքերը, ներկայացուցած են մեր հայրենակիցներու կարօտութեան աստիճանը: Այս ժողովին ներկայացուած է հետաքրքրական տեղեկութիւններ, որոնց համեմատ Հայաստանի և շրջականներու կարօտելոց թիւը 2,140,000 այսպէս բաժնուած է.

Սուրբա	4,125,000	չափահաս.	75,000	որբ
Փք. Ասիա	300,000		200,000	»
Կովկաս	250,000		100,000	»
Պարսկաստ.	65,000		25,000	»

ասոնցմէ գուրս կը մնան Միջագետքի և Եղիպատոսի կարօտեալները:

Հաշիւ եղած է որ այս կարօաեալները սովածահէ փրկելու համար իւրաքանչիւրին պէտք է ամսական 5 տօլար:

Մինչեւ ցարդ Յանձնախումբը 4,225,000 տօլար նպաստ դրկած է, իսկ յառաջիկայ ձմրան համար պիտի դրկէ 30,000,000: Այս առթիւ Միացեալ Նահանգաց մարդասէր նախագահը կոչ մը ուղղած է ժողովուրդին, լայնօրէն օգնելու նպաստի այս գործին:

Օգգային տուրք

Աղեքսանդրիոյ Աքեւէն կ'իմանանք՝ մեծ հաճոյքով թէ Եղիպատոսի Աղգային Միութեան բացած հանգանակութիւնը՝ «Աղգային տուրք» անունով, մէկ ամսուան մէջ արդէն 20,000 եղիպտ ուկիի գումարին հասած է, և յոյս կայ որ ի մօտոյ 40,000ի հասնի: Ուշադրութիւնը կը հրաւիրենք մեր գաղութին Հայերուն՝ այս սրտապնդիչ երեւոյթին վրայ պէտք է հետեւիլ Եղիպատոսի Հայոց տուած գեղեցիկ օրինակին:

* * * Վրացիք և Հայք միացած. — Հեռազերը կ'աւետեն « Հայերը և Վրացիները կը կազմակերպուին թուրք բանակին դիմաղրելու համար, օգնելու կովկասեան բանակին որ Մաքսիմալիաթիներու ազգեցութեան անմատչելի մնացած է »: Աւելի լաւ լուր երեւակայել հնարաւոր չեր: Այս թերթին մշջ առաջին օրէն մենք անհրաժեշտութիւնը ցոյց տուած ենք վրացահայ համաձայնութեան, կը շնորհաւրբենք հայ ու վրացի զեկավարները որ այդ շատ կարեւոր գործը յաջողցուցեր են:

* * * “Թան”ի մշջ կը կարդանք.

Լոնտոն, 4 գեկտ. Երեսփոխան մը խորհրդարանին մշջ հարցուց թէ 1917 փետր. 1ին կնքուած անդո՞ֆրանքօ-ռուս համաձայնութեան համեմատ՝ ճիշդ է թէ Ֆրանսա այս պատերազմի աւարտին պիտի ստանայ Սիւրիոյ ծովափը, Աստանայի վիլայէթը և Հայաստանի մէկ մասը: Լօրտ Ռուպէրթ Սէսիլ պատասխանեց. „Այդ տեսակ ու է համաձայնութիւն չէ կնքուած այս տարւոյն սկիզբը, Փոքր Ասիոյ մասին այդ յիշեալ պետութեանց միջեւ կայացած բոլոր համաձայնութիւնները ու և է կցում չեն պարունակեր:

ՀԱՅԱՆՊԱՍՏ ՅՈԴՈՒԱԾՆԵՐ ԵՒ 8038ԵՐ

Հոլանտայի մշջ հրատարակուող Փրանսերէն լեզուով « Gazette de Hollande » լուսադրութիւն մշջ հրատարակած է ընդարձակ յօդուած մը Հայոց հարցի մասին, ներշնչուելով զիսաւրապէս René Pinonի *La suppression des Arméniens* գրքէն:

* * * Գերմանացի մը, Տօքթ. Շթուէրմըր, որ իբր Քւունէւե Զոյթունի լուսադրութիւն թղթակից

պատերազմի ընթացքին երկու տարի Պոլիս մնացեր է, վերջերս՝ հեռացած ըլլալով թուրքիայէն, հրատարակած է զիրք մը Պատերազմէ երկու առաջն Պուլուց, մշջ ախաղոսով, որուն մէջ մեծ զգուանքով ու զայրոյթով նկարագրած է թրքական վայրագութիւնները Հայոց զէմ ու օսմաննեան պետութեան քայլայումը անխուսափելի կը նկատէ, ու կ'ըսէ — « Գերման արեւելեան քաղաքականութեան համար, թուրքիոյ անդամատութիւնը ամենէն ծանր հարուածն է, ամենէն ծանր յուսախարութիւնն է: Բայց մարդկային քաղաքակրթութեան, բարոյականութեան, արդարութեան և ժողովուրդներու ազատութեան տեսակետով համաշխարհային յառաջդիմութեան և օսմաննեան պետութիւնը կազմող այնքան կարեւոր երկիրներու տնտեսական զարգացման համար, այդ պետութեան քայլայումը մին է ամենէն փայլուն, ամենէն անխառնօրէն հրճուալից արդիւնքներէն զոր այս պատերազմը տուած պիտի ըլլայ »: — Հեղինակը որ թուրք ժողովուրդի զէմ չէ, այլ թուրք կառավարութեան, կ'ըսէ թէ Թուրքերը իբրև իսկ աւելի երջանիկ պիտի ըլլան եթէ անոնց վեհապետութիւնը սահմանափակուի Անատօնի այն շրջանակներուն մշջ, ուր իրենց ցեղը ազգաբնակութեան խսկապէս տիրական մասը կը կազմէ: Համամիտ է Հայաստանը ձգել Ռուսերուն և նոյն խսկ Պոլսոյ և նեղուցներուն վրայ անոնց շնորհել լայն ազգեցութիւն: Խնքնավար մեծ Արաբիան, կ'աւելցնէ, և Սուրիան պիտի ապրին Անզիոյ և Ֆրանսայի հովանաւորութեան տակ, որոնց մահմետական քաղաքականութիւնը ճարպիկ է և որոնք քաղաքակրթութեան այնքան գովելի մեթուաներ կիրարկած են Եղիպտոսի, Սոււանի, Հնդկաստանի ինչպէս և հիւս. Արիկիկէի մշջ: Տօքթ. Շթուէրմըր կը կարձէ թէ հակառակ այս ամենուն գերմանական գործունէութիւնը դարձեալ պիտի կարենայ Արեւելքէն օգուտ քաղել ու խաղաղաւէր գարձած Գերմանիա մը, կ'ըսէ, Արեւելեան հարցի այս կերպ լուծման համար ցաւելու պէտք պիտի չունենայ:

Հահեկան է նշանակել միւնոյն ատեն թէ ըստ լուսադրութիւն մշջ վերջերս հրատարակուած

տեղեկութեանց, Գերմանիա խաղաղութեաս պայմաններուն մէջ զոր մտադիր է առաջարկել, որոշած է պահանջել օր Անգլիա քաշուի Միջազետքէն և Ռուսիա Հայաստանէն:

* * France-Amérique ամսաթերթը իր հոկտեմբերին միջ կը հրատարակէ Միացնահանգաց նախկին նախագահ Պ. Թէուոր Ռուզվէլթի մէկ յօդուածը Յաշնահան հաշուածնեան, որուն համար իւ հասանեած ախտղոսով, ուր կ'ըսէ հետեւեալը Հայաստանի և բաղդակից ազգերու մասին. — « Ռամկավարական և կարգաւորեալ Ռուսաստան մը, զրացի կամ դաշնակից բոլոր ազգութեանց իրաւունքները յարգող, և որ իրականապէս պիտի նուիրած ըլլայ իր հսկայական ուժը դաշնակիցներու ջախջախէց ու լիակատար յաղթանակը ստանալու, իրաւունք պիտի ունենար Կ. Պոլսոյ տիրանալու, և այդ տիրացումը չարաչար չպիտի գործածէր: Ռամկավար Ռուսաստան մը որ հրէաները, բողոքական լիվոնացիները ու կաթոլիկ ունիտաթները օրթոսորք ուսումներու հետ՝ բացարձակ հաւասարութեան աստիճանին մէջ պիտի դնէր, կարելի պիտի ըլլար ամենայն ապահովութեամբ զայն դնել ինքնավար Լեհաստանի մը և ինքնավար Հայաստանի մը զլուխը, և այն ասեն միայն երբ այս ազգերը ստանան զոնէ այնքան ազատութիւն և կառավարութեան իրաւունք, որքան մեր (այսինքն Միացեալ նահանգաց) միութեան այլևայլ տէրութիւնները, ուր ազատութեան բարեկամները պիտի կընան զիրենք զո՞ն զգալ: Այսպիսի կարեւոր դաշնակցութեան մը տրուելիք ձեւը կարելի չէ նկատողութեան առնել նախ քան անոր սկզբունքներուն ընդունուիլը, ինքնավար տէրութիւններէ բաղկացած այգավիսի դաշնակցութեան մը կազմաւորումէն զուրս, արդարութիւնը ուրիշ կերպ չի կրնար զո՞նացուիլ բայց եթէ անկախ դարձնելով Ֆինլանտան, Լեհաստանը և Հայաստանը:

* * Courrier de Genève լրագրի վերջին թիւերէն մէկուն մէջ հրատարակուած է յօդուածմը հայկական վերջին կոտորածներու

մասին, մասնաւորապէս կը խօսուի Տօքթ. Շթուէրմըրի զրբին վրայ:

* * Զուիցերական լրագիրներէն կ'իմանանք թէ ժընէվի հայ ընկերվարական ուսանողներու խումբը կորովի բողոք մը ուղած է Սթօքհոլմի Հօլանտօ-Մքանտինաւ ընկերվարական յանձնածողովին թուրք ընկերվարականներու (??) Սթօքհոլմի մէջ ըրած հականայ լիրը յայտարարութեանց դէմ:

* * Լրագիրները հրատարակեցին Թրանսայի ընկերվարական կուսակցութեան պատասխանը Հօլանտօ-Մքանտինաւ պատգամաւորներու խորհրդարանին. ատոր մէջ ահաւասիկ այն յօդուածը ուր Հայաստանը յիշուած է. — « Լիթուանիոյ, Ֆինլանտայի, Հայաստանի, Ռւբրանիայի և Աւստրիոյ ու Պաքաններու խողիրները պէտք է լուծուին ըստ ժողովուրդներու ինքնորոշման իրաւունքի սկզբունքին կամ դաշնակից տէրութիւններու ազատ կազմաւորման ձեւով, կամ անկախութեամբը այդ զանազան ցեղացին խմբաւորմանց՝ որոնց պէտք է ապահովուին ազատ ինքնորոշման միջոցները:»

Հետաքրքրական է նշանակել այստեղ որ Լոնտոնի ընկերվարական միջդաշնակցական քօնկլէսին մէջ որ վերջերս գումարուեցաւ, Անգլիական ընկերվարական կուսակցութիւնը ներկայացուցած է տեղեկագիր մը, որուն մէջ կ'առաջարկէ ի միջի այլոց ազգաբնակչութեան ըստհանուր քուէարկութեանը դիմել (plébiscite), որպէսպի Ալգաս-Լօրէնի, Լեհաստանի, Պալքաններու, Հայաստանի, Հնդկաստանի, Եգիպտաստի, Իրանասայի, Ալճերիոյ, ևն. ևն. ազգաբնակութիւնները իրենք իսկ ընտրեն իրենց կառավարութեան ձեւը:

* * Սօվիէթը, պատերազմի նպատակներու մասին իր ըմբռնումը բանաձեւելով, « Թրքական Հայաստանի ինքավարութիւնը » յիշատակած է անոնց մէջ, իսկ ուսուական նախախորհրդարանին մէջ, Սօվիէթի պարագլուխներէն Սքօպելէֆ, բացատրելով պատերազմի նպատակներու մասին Սօվիէթին ըմբռնումը, Հայաստանի համար ըսած է « Հայ ժողովուրդն ալ պիտի ունենայ իր ապագայ քաղաքական ազատութիւնը, եթէ

միայն ունի բաւական ուժ անկախ կեանքի մը համար : »

* * * Ժլմէվի մէջ Հայու մը ձեռքով նոր հաստատուած «Հայ Մամուլի Գործակալութիւն»ը կը հաղորդէ հետեւեալ լուրը, «Անզիական խորհրդարանի անդամ» իրանտական կուսակցութեան պարագուխներէն՝ Պ. Թ. Փ. Օ'Քօնօր, Զօթօքսւցնիի մէջ արտասանած մէկ ճառին մէջ, ըսած է. « Իմ բովանդակ հաւանութիւնս կուտամ Հայոց խոշալին, այսինքն թէ պէտք է որ անտնք համախմբուին, ոչ միայն Թուրքիոյ, այլ և Ռուսիոյ Հայերը, — թէ՝ համախմբուելէ յետոյ պէտք է ունենան ինքնավարութիւն (Self government) երաշխատորուած՝ եթէ հարկ ըլլայ՝ քանի մը մեծ պետութիւններէ. պէտք է որ ելք ունենան ծովու վրայ, այնպէս որ կարենան իր դարաւոր աւերակներուն վրայ վերականդնել ազատ ու քաղաքակիրթ Հայաստան մը՝ ինչպէս այն օրերան երբ թրքական վայրենութիւնը դեռ չէր տիրապետած իրենց՝ հինաւուրց թագաւորութեան : »

* * * « Թան » իր նոյ. 7 ի թիւին մէջ կը հաղորդէ հետեւեալ լուրը. « Ռուսիա բնակող Եռկօ-Սլաւներու ներկայացուցիչները ուսւ Հանրապետութեան ժամանակաւոր խորհրդին յայտարարութիւն մը ուղղած են, ուր շնորհակալութիւն յայտնելէ յետոյ Պ. Թերեզին-Քօն՝ իրենց շահերը կառավարութեան խորհարդին մէջ պաշտպանած ըլլալուն համար, Աւստրօ-հունգարական լուծէն Եռկօ-Սլաւներու ազատագրումը կը պահանջնեն՝ եփնուելով եւրոպական ռամկալվարութեան միջամտութեան վրայ ի նպաստ Հայոց եւ Թուրքիոյ այլ բնակչութիւններէց : »

Այս քանի մը լուրերը ցոյց կուտան թէ հայկական փրօփականաւը ոմանց կարծածէն շատ աւելի ճամբայ ըրած է, և թէ հայ գործիչներու ինչպէս և հայաէր եւրոպացիներու և Ամերիկացիներու ջանքերը հեռու են ապարդիւն մնացած ըլլալէ. Սօվիէթը, որ էն սկիզբը Հայաստանի գրաւեալ հողերը Թուրքին վերադարձնելու խօսք կ'ընէր,

հիմա հայկական ինքնավարութեան սկզբ-բունքը կ'ընդունի (թէպէտ և իր ընդհանուր ընթացքը այդ սկզբունքին իրականացման մեծագոյն արգելքն է), մեր իրլանտացի մեծ բարեկամ Օ'Քօնօր վերակազմուելիք Հայաստանը ցոյց կուտայ նոյն իսկ աւելի մեծ և ամբողջական քան ինչ որ մենք կը համար-ձակէինք պահանջնել, և Եռկօ-Սլաւները իրենց գատը պաշտպանելու համար՝ հիմք կը բռնեն հայկական դատը, զոր արդէն իսկ սկզբամբ յաջողած կը նկատեն :

* * * Անզիական խորհրդարանին մէջ նո-յեմբեր նին, Արտաքին գործոց նախարար Պ. Պալֆուր, պատասխանելով անզիացի խաղաղամոլներու հարցապնդումին, արտասանած է ճառ մը որուն հետեւեալ շատ կարեւոր հատուածը կը վերաբերի օսմանիեան պետութեան ապագային և ամենաորոշ կերպով կը խոստանայ հայ աղդի քաղաքա-կան վերակենդանացումը:

« ... Յարգելի հարցապնդովը չի հետաքր-բրուիր միթէ այն տարրերուն որ օրինակի համար կը գտնուին թրքական պետութեան մէջ, տարրեր որ տառապած են և կը տա-ռապին ոչ միայն որովհետեւ գէշ կառա-վարուած են, այլ որովհետեւ ամենէն ըիրտ և ամենէն բարբարոս բռնաւորութեան տակ կ'ապրին : Միթէ Հայաստանը կարելի՞ է հաշուի չի դնել (այս խօսքը ըստ մեծ ուժգնութեամբ՝ դառնալով խաղաղամոլնե-րուն.) և Արաբինն :

« Դուք կը խօսիք ռամկավարացումի մա-սին: Ռամկավարացումը անարժէք է երբ կը կերարկուի յետամենաց տէրութիւններու.... Ան չի կրնար կիրարկուիլ մարդկացին ամեն տեսակ համայնքներու և ամեն պարագայի մէջ, Թուրքիան չի կրնար ռամկավարա-ցուիլ: Թուրքիան պատերազմի մէջ մտաւ: Կարելի՞ է միթէ որ մենք անտարբեր մնանք Հայաստանը նորէն թուրք լուծի տակ գըր-ւելուն՝ ինչպէս Պ. Լի Սմիթ կը թուի ցանկալ իր բանաձեւին մէջ: Արդարեւ այդ բանաձեւի առաջին յօդուածը այն է որ զինուորական ուժերէ զրաւուած բոլոր հողերը, որ կողմին ալ որ պատկանին, իրենց սկզբնական տէրե-

րուն պէտք է դարձուին։ Ասիկա մէկ իմաստ միայն ունի, այսինքն թէ զուք կ'ուզէք Հայաստանը և Սրաբիան նորէն թրբական լուծին տակ զներ։ Մենք չենք ցանկար բնացինջ ընել թրբական ճշմարիտ համայնք մը, Թուրքերէ բաղկացած, Թուրքերու համար՝ Թուրքերու ուզած կերպով և Թուրքերէ կառավարուած, բայց հիմա որ միջազգային այս մեծ աղէտը պայմած է, մի թողուք որ մէկի զնենք մեր առաջարպած նպատակներէն մէկը, այսինքն կարելիութիւնը, պարտականութիւնը՝ թուրք լուծէն խլել ժողովուրդներ որ Թուրք չեն, որ Թուրքերէ կեղեցուած են, որոնց զարգացումը կասած է Թուրքերու ձեռքով, և որոնք, վասահ եմ, պիտի բարգաւածին եթէ իրենց տրուի յատուկ կառավարութիւն մը և օրէնքներ»։

* * * Messager d'Athènes թերթը հոկտ. 25ի թիւին մէջ կը հրատարակէ Հայոց մասին յօդուած մը որ կը վերջանայ Պ. Վենիգէլոսի հետեւեալ խօսքով զոր մեծանուն դիւանագէտը արտասանած է իր Աթէնք վերաբարձէն քիչ յետոյ իրեն շնորհաւորութեան եկող հայ զադութի ներկայացուցիչներուն։ «Օր պիտի զայ, ուր արդարութիւնը պիտի յաղթանակէ նաև Հայոց համար, և Հայաստան պիտի վերատանայ իր շատ ուշ մնայած ժաւանգութիւնը՝ խաղաղութեան, բարօրութեան և ազատութեան»։

Պ. Ալպէր Թօմայի յօդուածը

* * * Թերթս մամուլին տակ զրուելու պահուն, կը կարդանք «Էնֆօրմասիօն»ի մէջ նախկին նախարար և ֆրանսական ընկերվարականութեան պարագլուխներէն Պ. Ալպէր Թօմայի կարեւոր մէկ յօդուածը, Հայոց հարցին վրայ։ Տեղ չունենալով ամբողջ յօդուածին թարգմանութիւնը հրատարակելու, կը թարգմանենք հոս էական հատուածը։

«... Ֆրանսա չի կրնար լքանել Հայաստանը։ Յաճախ, շատ յաճախ, այն ահուելի օրերուն մէջ զոր կ'ապրին, Հայերը յուսահատ կոչեր ուզած են դէպ ի Ֆրանսան։ Օր մը, մեր նաւերէն մէկը, Կէնք

կրցաւ ազատել 4,000 հայեր որ Մուսա լերան վրայ ապաստանած՝ 53 օրէ ի վեր զիրենք պաշարող թուրք զինուորներուն կը զիմալրէին։ «Նեղութեան մէջ գտնուող քրիստոնեաներ ենք. օգնութեան հասէք» զրած էին մեծատարած զրօշի մը վրայ։ Նոյն կոչն է որ կը բարձրացնեն ամեն օր այն անձերը որ մեր երկրին մէջ, առանց կուսակցութեան կամ գաւանանքի խորութեան, իրենց դատին պաշտպանութեանը նուիրուած են, և Ս. Պաթովիկոսին ներկայացուցիչ Պօղոս նուպար փաշան՝ ինչպէս Վարանդեանի նման ընկերվարականներ։ Անկարելի է որ անտարբեր մնանք այս կոչին։ Պէտք է որ հաշտութեան օրը՝ Հայաստան ազատազրուի թուրք լուծէն։

«... Հայաստան իր ազատութիւնը կ'ուզէ։ Ինչպէս պիտի գործազրուին համաձայնութիւնները որ կայացած են Փոքր Սախոց մասին անզլիական, ուստական և ֆրանսական պետութեանց միջեւ։ Հայաստանը վիւլայէթներու երկու խումբի պիտի բաժնուի, մէկ խումբը ուստական պաշտպանութեան և միւսը ֆրանսական պաշտպանութեան տակ, և կամ, ուսւ ժամանակաւոր կառավարութեան յայտարարութիւնները պիտի պահեն իրենց արմէքը, և Հայաստան պիտի կարողանայ միանալ միակ պաշտպանութեան մը տակ, ըլլայ մէկ պետութեան, ըլլայ երկու պետութեան կողմէ միասին ի գործ զրուած։ Այս խնդիրները դեռ անորոշ կը մնան, բայց երկու կէտեր պէտք է նշանակուին, երկու ամուր յենակէտներ՝ Ֆրանսական քաղաքականութեան համար։ Նախ, Հայերը, գէթ անոնք որոնց կրցած ենք հանդիպիլ կամ զրուածները կարդալ (և տարբեր նօթմը չենք լսած) իրենց ինքնավարութիւնը կ'ուզեն։ Բայց կը փափաքին նաեւ որ առաջին շըջանի մը մէջ՝ Դաշնակլից պիտութիւնները, և մասնաւորապէս Ֆրանսան, զիրենք պաշտպանեն և իրենց օգնեն, կ'ու-

զեն վարչագետներ (administrateurs) : Կ'ուղեն ղեկավարներ (des cadres) նորակազմը Տէրութեան վարչութեան համար : Անկեղծօրէն կը յայտնեն թէ օդութեան պէտք ունին ազատութեան և անկախութեան մարդանքին մէջ: Երկրորդ կէտը այն է որ Թրանսա պէտք է՝ ըստ մեզ՝ այդ ձիգով բաւականանալ: Կարելի չէ որ մեր գաղութային կուսակցութիւնը, եթէ երբեք ան դեռ կը պնդէ իր ձգտումներուն վրայ, երաղէ այնտեղ ունենալ նոր Մարօք մը որուն պէտք պիտի ըլլար յատկացնել միլիոններն և ուժերը երկրի մը որ պատերազմին մէջ իր զոհողութիւնները չխնայեց, աւազ, և որ արդէն գաղութային ահազին գանգուած մը ունի շահագործելու: Բայց եթէ Թրանսա կը մերժէ կցումները ընել, եթէ չ'երազեր նոր գաղութները ունենալ կամ նոյն խոկ նոր երկիրներ իր թեւարկութեան տակ առնել, Թրանսա չի կրնար ետ կենալ այն բարոյական բարձր թեւարկութենէն զոր ի զործ կը դնէ Արեւելքի քրիստոնեայ ժողովուրդներուն վրայ: Չի կրնար մանաւանդ ետ կենալ այն ուղղակի վերհսկողութենէն զոր իրմէ կը պահանջեն այն ժողովուրդները որ կ'ուղեն ազատ ըլլալ»:

Փ. Հ. Մ. Միութիւնը փութաց իր խորին շնորհակալութիւնները յայնել նամակով մը՝ Պ. Ա. Թօմային՝ այս վեհոգի յօդուածին համար:

Զօրավար Խիեսօփ յայտարարութիւնը

* * * Թրանսայի մէջ ուռմանական բանակի ներկայացուցիչ մարմնուն պետ զօր. Խիեսօքութած է այս օրերս յայտարարութիւններ՝ որոնք մեծապէս շահեկան են հայոց համար: Զօրավարը կ'առաջարկէ որ Դաշնակիցները միջոցներ ձեռք առնեն որպէս զի ոռոմանական բանակը՝ Ռումանիոյ ազատ մնացած մասին մէջ, հարաւային Ռուսիոյ մէջ դաշնակիցներու հաւատարիմ մնացող:

տարրերը, Կովկասի, Հայաստանի մէջ զըտնուած կուռող ուժերը, զօրանան և յարաբերութեան մտնեն Միջագետքի անզիւական բանակին հետ, զիմազրելու համար թշնամին՝ հիմք ունենալով Սեւ ծովու ուստական նաւատորմիղը որ նոյնպէս դաշնակիցներու հաւատարիմ կը մնայ: Հայաստան այսպէսով կը ստանայ աւելի քան երբեք կարեւորութիւն, և հոն գտնուող հայկական կուռող ուժերուն ըստելի մեծ ասպարէզ կը բացուի քան մինչեւ ցարդ:

ԲԱԺԻՆ ՀԱՆԵՆՔ ՄԵՐ ՈՐԲԵՐՈՒՆ

Տօնական օրերը կը մօտենան, և մանուկներու սրտերը անակընկալներու ուրախառիթ և անձկագին յոյզերովը լեցուած են: Ամէն ծնող կը պատրաստուի նուէր մը ընել իր հոգեհատորին, ամէն մարդ կ'ուղէ յիշատակ մը տալ իր սիրելիին, մինչ անդին, իրենց ծննդավայրէն հեռու, մեզի արիւնակից հազարուր որբեր կան, որ ոչ միայ նուէրներու և անմեղ վայելքներու յոյսը չունին, ոյլ պատուհասի մեծ հարուածէն ահաբեկ՝ կարողութիւնն ու զօրութիւնն իսկ չունին երեմի տարիներուն քաղցըր ու տաքուկ յիշատակները արտասանելու, երբ ամէն մէկ սիրտ այդ Մանուկներու Մեծ օրուան մէջ, իր յուսալից գաղտնիքը կը փայփայէր, մեծ հօրը, մեծ մօրը կամ ծնողքին աջնամբոյրի նուիրական բոպէին՝ մաղթանքներուն հետ իր նուէրը ստանալու:

Զաւակներու հայրեր, տօնական այս օրերուն ձեր բարիքներէն սէրերէն մաս մըն ալ հեռուն զրկեցէր և վստահ

եղէք որ եթէ անակընկալ ձեր նուէրներէն յանկարծակի անոնց սիրտը ելլէ և իրենց որբի աչքերը խոնաւութեամբ պղտորուին ու ցրտուն շրթները շնորհապարտօրէն սարտան, վատահ եղէք, կ'ըսեմ, գիշերը աւելի խաղաղութեամբ պիտի փակէք ձեր աչքերը:

* * *

„Վերածնունդ“ թելադրուած քանի մը ծնողներէ, իր էջերու մէջ կը բանանայ հանգանակութիւն մը Որբերու կաշանդնէն անունով, միւս կողսէ հայ դպրոցի աշակերտները ձեռնարկած են կաղանդի հանդէս մը և վիճակահանութիւն մը կազմակերպել այս նպատակով:

Վիճակահանութեան տոմսերը որ միաժամանակ հանդէսին իրը մտից տոմս պիտի ծառայեն, հրապարակ ելած են արդէն և կ'արժեն 3 ֆր. կը վաճառուին աշակերտներու մօտ ու խմբագրատանս մէջ:

Վիճակահանութեան առարկաները նուիրած են աշակերտներու ծնողըն ու սրժասիրաց Միութեան անդամները (*):

Հանդէսը զօր պիտի կատարեն հայ դպրոցի աշակերտները, տեղի պիտի ունենայ հայկական կաղանդի օր 13 Յունուար, կիրակի ժամը 2½ին, Եկեղեցւոյ խորհրդարանին մէջ, ուր պիտի կատարուի նաեւ վիճակահանութիւնը:

Ապահով ենք որ դադութը պիտի քաջլերէ այս ձեռնարկը, ուրկէ առաջ

(*) Առարկաները թիւով 30 են և կը բաղկանան՝ գոհարազարդ ոսկի գնդասեղէ մը, արծաթ ժամացոյցէ, արեւելեան գորգէ, գեղարուեստական նկարներէ, արձանիկներէ, ձեռագործներէ, հատընտիր գիլքերէ, զանազան սիրուն առարկաներէ:

Եկած հասոյթը միացած „Վերածնունդ“ի մէջ բացուած հանգանակութեան արդիւնքին, պիտի զրկուի Վեհ կաթողիկոսին. յատկացուելու համար որբերուն

Ամերիկեան բանակի հայ զինուոր Պ. Հացեանի ձեռքով հանգանակ.	520	ֆր.
Եղուարդ Համբարձումեան	50	—
Վահան Էսմէրեան . . .	10	—
Ա. Վեմեան	20	—
Օր. Ագամեան	10	—
Փոքրիկն Ժիրայր Քիւրքճեան	5	—
Էօժէնի Պարոնեան . . .	10	—
Էմիա Պարոնեան . . .	10	—
Ա. Տէր Միքայէլեան . . .	5	—
Գ. Յ.	5	—
Հրաչ Զ.	5	—
Խոկուհի Ներսէսեան . . .	5	—

Հանգանակութիւնը կը շարունակուի:

ԿԱՂԱՆԴԻ ԹԻՒ

Յունուար ամսոյ մէջ լոյս պիտի տեսնէ Վերածնունդի կաղանդի թիւը լաւ թղթի վրայ, բազմաթիւ նկարներով և օտարազգի ու հայ ծանօթ գէմքերու աշխատակցութեամբ:

Յօդուածներ պիտի ունենան ի մէջ այլոց Մուշեղ Արքեպիսկոպոս, Մինաս Չերազ, Արշակ Զօպանեան, Միհայէլ Վարանդեան, Աւետիք Խահակեսին, Կոստան Զարեան, Վահան Թէփեկեան, Հրաչ Զարդարեան, եւն, եւն:

Իրենց բաժնեգինը արդէն վճարած բաժանորդներուն պիտի զրկուի, իսկ անոնք որ գեռ չեն վճարած՝ պէտք է փութացնեն իրենց բաժնեգինը ստանալու համար այս բացառիկ թիւը և յաջորդ թիւերը: Ձեռքէ պիտի ծախուի հատը 5 ֆրանքի:

ՀԱՅ ԴՊՐՈՑԸ

Փարիզի Հայ Տիկնանց Միութիւնը իր վերջին նստին մէջ համակրութեամբ ողջունելով հայ դպրոցին հիմնարկութիւնը, ամսական 20 ֆրանքի նպաստմբ որոշեց յատկացնել անոր:

ՏԵՂԱԿԱՆ

Փ. Հ. Մաւորական Միութիւն

Փ. Հ. Մ. Միութեան վարիչ մարմինը հոկտ. 22ի օրը խորհրդակցական ժողովի մը հրաւերած էր եկեղեցւոյ խորհրդարանին մէջ Միութեան հիմնադիր անդամները և խումբ մը փարիզաբնակ ազգայիններ երկու սեռէ: Գաղութիս Հոգեւոր Հովիւր, Տ. Առամշապօնն Աւաքն. Քիպարեան նիստը բացաւ քանի մը խօսքով Յետոյ, Միութեան նախագահը կարգաց կանոնագրութիւնը, պարզեց հիմնադիրներուն նպատակն ու ձգտումները, թուեց գործերը զոր ցարդ կատարած է Միութիւնը և ծրագիրը զոր մտադիր է իրականացնել: Խնդրեց որ դիտողութիւնընել ուղղվները հաջին խօսք առնել: Հոգեւոր Հովիւր, գնահատելով Միութեան ազգօգուտ նպատակը և կատարած գործերը, լուսաբանութիւն ուղեց քանի մը հոգիներու կողմէ տարածուած զրոյցներու մասին որոնց համեմատ որպէս թէ Միութիւնը Ազգ. Պատուիրակութեան հակառակ թաքուն նպատակներ(?) ունի: Պ. Զօպանեան ցոյց տուաւ այդ զրոյցներուն անհիմ ու չարամիտ հանգամանքը և յայտնեց որ Միութեան հիմնադիրներուն փափաքը՝ իրենց որոշ շրջանակին

մէջ գործել է յօգուտ ազգային դատին, և համաձայն Ազգ. Պատուիրակութեան հետ: Ներկաներէն շատեր՝ ժողովին մէջ փափաք յայտնեցին անդամ արձանագրուելու Միութեան, և այլք՝ ժողովքէն յետոյ արձանագրուեցան: Այժմ, Միութիւնը ունի 50ի չափ անդամ:

Ժողովին վերջանալէն առաջ, Պ. Զօպանեան առաջարկեց ներկայ եղող տիկիններուն և օրիորդներուն՝ վերակազմել „Մասիս“ ընտանեկան Ակումբը, որ ատենով գրասէր և ազգասէր խումբ մը տիկնանց ղեկավարութեան տակ՝ քանի մը տարուան փայլուն և օգտաւէտ շրջան մը բոլորած է, այդ առաջարկը սիրով ընդունուեցաւ:

Հայկական վերջին խժդժութեանց վերաբերեալ տեսարաններ ու տիպարներ ներկայացնող քարթֆումֆալներ (թուով վեց), Միութեան առաջարկով տպուած՝ իւրաքանչիւրէն 2000 օրինակ, արդէն պատրաստ են և ձրի կը բաժնուին, ունենալ ուղղվները կրնան դիմել Միութեան ընդհ. քարտուղարին, Պ. Լ. Կիւմիւշկերտան, 56, Rue Lafayette, և կամ „Վերածնունդ“ի խմբագրութեան:

Միութիւնը որոշած է կազմակերպել բանախօսութեանց շարք մը՝ հայերէն և ֆրանսերէն լեզուով՝ գրական, գեղարուեստական, բանասիրական և ազգային նիւթերու վրայ, խոստացած են այս հայկական լսարանին մէջ խօսիլ ՊՊ. Մինաս Զերադ, Մ. Տամատեան, ինչպէս և ուրիշ հայ ու ֆրանսացի անձնաւորութիւններ որոնց դիմում պիտի ըլլուի:

Առաջին բանախօսութիւնը տեղի պիտի ունենայ դեկտ. 9ի կիրակի օրը, ժամը 2 ին, Salle Lemoine-ի մէջ (17, Rue Pigalle), Դրիգոր Զօհրապի գրական և ազգային գործին վրայ պիտի խօսին Մուշեղ արքեպիսկոպոս և Պ. Ա. Զօպան

եան, ՊԹ. Հրաչ Զարդարեան և Հայկազուն բէկ Քագրատունի պիտի արտասանեն Զօհրապի նորավեպներէն երկուքը: Մոգական լապտերով ցոյց պիտի տրուին հայկական ողբերգութեան շարք մը տեսարաններ և տիպարներ, որոնց քլիշեները Ազգ. Պատուիրակութեան նախագահը բարեհաճած է Միութեան տրամադրութեանը տակ դնել:

— Փարիզի հայ գաղութին Վարչական ժողովոյ հրաժարեալ անդամներու ընտրութիւնը կատարուեցաւ անցեալ կիրակի օր և ընտրուեցան հետեւեալները՝ Պ. Տիգրան Խան Քէլէկեան Սերովի Սվաճեան, Մանասէ Գալուստեան, Լեւոն Կիւմիւշկերտան, Օննիկ Գարիպեան, Աթոկտոս Կէվրէկ, Կոպերնիկ Կէվրէկ, Յակոր Գալլպաճեան, Խաչիկ Հիւնքեարպէյենտեան, Միհրան Սամուելեան:

Այս ընտրութիւնով պաշտօնէ կը դադրի եկեղեցւոյ հոգաբարձութիւնը և մօտ օրէն կ'ընտրուի նոր հոգաբարձութիւն մը:

— Մեր գաղութին ծանօթ դէմքերէն Ներսէն խան Ներսէսեան, որ երկար տարիներէ ի վեր կարեւոր ծառայութիւններ մատուցած է մեր ազգային դատին, որսորդութեան արկածի մը զոհ երթալով մէկ աչքը վնասուած է: Մեր ցաւակցութիւնները կը յայտնենք իրեն պատահած այս դժբաղդութեան համար:

— Պ. Տարայեան, որ պատերազմին առաջին օրէն կամաւոր արձանագրուելով մասնակցած էր բազմաթիւ կուիւներու, ձեռքէն վիրաւորուած ըլլալով՝ զինուորական ծառայութենէ աղատագրուած է:

Union des colonies étrangères en France en faveur des victimes de la guerre. — Գրանսարնակ օտարներու

կողմէ Գրանսայի հանգէստ իրենց երախտագիտութիւնն ու անձնութիւնութիւնը ցոյց տալու նպատակով հաստատուած բազմաթիւ ընկերակցութեանց և գործերուն մէջ, այս ընկերակցութիւնը մինէ ամենէն կարեւորներէն և ցարդ ունեցած է բազմարդիւն գործունէութիւն մը, Հանրապետութեան նախագահին հովանաւորութեան տակ, ղեկավարուած մեծ դիրք ունեցող օտարազգի անձնաւորութիւններէ, այս ընկերակցութիւնը՝ երկու տարիէ ի վեր միլիոններ հաւաքած է ի նպաստ պատերազմէն վնասուած ֆրանսացիներուն, և հիմնած է աշխատանոցներ՝ պատոյ գաշտին վրայ վիրաւորուած և հաշմաւած ֆրանսացի զինուորներու: Ընկերակցութեան անդամներուն մէջ կան արդէն Հայեր, և փափաքելի է որ անոնց թիւը աւելի ստուար ըլլայ: Կարելի է անդամակցիլ տարեկան վճարք մը յանձն առնելով, առնուազն 20 ֆրանք: Վարչական Խորհրդի նախագահն է ամերիկացի ծանօթանձնաւորութիւն մը Walter V. R. Berry, ընդհանուր քարտուղարն է հոլանտացի վաճառական մը, J. Asscher, կեղրոնատեղին՝ 11 bis Rue Scribe:

— Ժամանակի մը համար քաղաքս հիւր կը գտնուին Մուշեղ Աբքեպիսկոպոս Սերոբեան և Վաղարշակ վարդապետ Արշակունի:

— Գրանսացի ընտանիքի մը մէկ երեկոյթին մէջ Հայ մը՝ Պ. Արտաչէս Գասապեան հանգանակութիւն մը կատարած է ի նպաստ հայ որբերուն, և արդիւնքը 105 ֆրանք յանձնած է Տ. Վուամշապուհ քահանային:

— Փարիզի Հ. Տիկնանց Միութիւնը իր վերջին նիստերուն մէջ որոշած է սարքել ի մօտոյ բարեգործական տօնավաճառ մը ի նպաստ իր հովանաւորած կրթական գործերուն: Որոշած է նաեւ

ամսական նպաստ մը յատկացնել Փարիզի
հայ դպրոցին և վերակազմել „Մասիս“
Ակումբը:

Տիկնոնց Միութիւնը այս միջոցին
կ'զբաղի նաեւ հագուստեղէններ հաւա-
քելով, զրկելու համար թշուառ տարա-
գրեալներուն:

ՄԵՐ ՔԻՐԵԳՈՂՅԵՐՈՒՆ

Վերածնունդի ցարդ հրատարակուած
Խնդերը սպառած ըլլալուն, կը խնդրենք
մեր այն ընթերցողներէն որոնք հաւա-
քածոյ չեն կազմեր, հաճին մեզ վերա-
դարձնել հին թիւերը, մանաւանդ 2-րդ
թիւը, որուն փոխարէն պիտի ստանան
նոյն արժէքով ուեէ գիրը.

ՄԵՐ ՔԱԺԱԲՈՐՂՅԵՐՈՒՆ

Կը խնդրենք մեր այն բոլոր բաժա-
նորդներէն, որոնք մեզի յանձնարարու-
թիւններ կ'ընեն, հաճին կանխաւ մեզ
զրկել իրենց յանձնարարութիւններուն
փոխարժէքը փոսթի ծախքով միասին,
այլապէս դժուար է մեզ համար գոհա-
ցում տալ իրենց:

ՆՈՒԻՐԱՏԻՈՒԹԻՒՆ

Պ. Արտաշէս Գասապեան տարեկան
երկու օրինակ „Վերածնունդ“ կը նուիրէ
Պաղտատի Հայոց որբանոցին և Բօրդ
Սայիտի հայոց քէմբին:

Պ. Երուանդ Էգնայեան մէկ տարե-
կան „Վերածնունդ“ կը նուիրէ Պաղտատի
պղդ. վարժարանին:

ԿԱՂԱՆԴԻ Եւ ԾՆՈՒՆԴԻ ԱՌԹԻԻ ՄԻ՛ ՄՈՒՆԻՖ ՑՈՒՐՆԵՐ ԴՐԿԵԼ

ԱՐԱՆՍՈՎԱՆ ԿԱՄԱԿՈՐՆԵՐՈՒՆ

Պ. Ս. Ավաճեանի (56, Rue Lafayette)
հասցէին զրկուած ծրաբներն ու զրամները
իսկոյն կը զրկուի անոնց:

ԱՏԱՑՈՒԱԾ ԳՐՔԵՐ

FRÉDÉRIC MACLER. — *Autour de l'Arménie.* Ստուար հատոր մը որ
կը պարունակէ ծանօթ հայագէտին և
հայասէրին հայ լեզուի, գրականութեան
և դատի մասին զանազան յօդուածներ.
Paris, Librairie E. Nourry, գին 4 ֆր.
Վզգ. Պատուիրակութենէն ստացած ենք

Le Traitement des Arméniens
dans l'Empire Ottomane
Անգլիական կապոյտ գրքին ֆրանսերէն
թարգմանութիւնը. Լորտ Պրայսի յա-
ռաջաբանով,

Dr Harry Stuermer (գերման. Քետնէլէ
Զայբեռնիկի թղթակից), *Deux ans de
guerre à Constantinople.*

ՄԵՌ ԴԵՊՔԵՐԸ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆՈՒՄ
1914-15 թուականներին
Գրեց Ա-ԴՕ. 23 նկարներով և 3 քար-
տէզներով: Երեւան գին 5 բուզի:

L'Arménie. Տօքթ. Պազարձեան ար-
տասանած իտալերէն բանախօսութիւնը.
Միլան 60 սանթիմ:

Եահան Նախալէ կարգաւոր Հայրեր.
Նիւ Եօրք

Ա Զ Դ

Ծանօթ դերձակ պ. Տարահան որ պա-
տերազմի սկիզբէն կամաւոր արձանագրուած
էր, վերջերս վիրաւորուելով ազատագրուած
է, և վերսկսած է իր արհեստով զբաղիլ:
44, Rue Lafayette:

Տնօրէն խմբագիր Տօք. Լ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄԵԱՆ
Գերան: Mme SARAH LACROIX

Imp. NERCÈS, 272 rue St-Jacques, Paris

